

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 10

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
2014

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 18956-7746ПР від 04.04.2012 р.

Затверджено як фаховий для філологічних наук: мовознавство
постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 року № 1-05 / 5
(Бюлетень ВАК України. – № 7. – 2010. – С. 13).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний редактор*)
- Білоусенко П. І.**, доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
- Брацкі А. З.**, доктор гуманітарних наук, ад'юнкт, Гданський університет (*Польща*)
- Віняр Г. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)
- Калашник В. С.**, доктор філологічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Коваль В. І.**, доктор філологічних наук, професор, Гомельський державний університет імені Ф. Скорини (*Білорусь*)
- Ковпик С. І.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Козлов А. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Малюга Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний секретар*)
- Олексенко В. П.**, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
- Полковський В. П.**, доктор філософії, професор, Альбертський університет (*Канада*)
- Поповський А. М.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський державний університет імені Олеся Гончара
- Токарев Г. В.**, доктор філологічних наук, професор, Тульський державний університет ім. Л. М. Толстого (*Росія*)
- Шарманова Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Пристайко Т. С.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Скаб М. С.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (протокол № 10 від 08.05.2014 р.)

Адреса редакції:
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086
+38 (0564) 71-42-47
kafedra_movy_kdpu@ukr.net

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Арешенкова О. Ю. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення	5
Березовська-Савчук Н. А. Дистрибутивні характеристики суб'єктно-об'єктних прислівникових предикатів стану	12
Гурко О. В. Стилiстичнi функцiї стверджувальних часток в українській мові	20
Демиденко Г. Г. Типологія кодів культури в українській паралінгвальній фразеології.....	28
Євтушенко Н. І. Концепти «розум/wit» та «дуристь/stupidity» в поняттєвому аспекті.....	34
Зевако В. І. Про деякі білоруські особливості говірок північної Чернігівщини у зв'язку з проблемами їхнього групування.....	39
Клименко І. М. Міжмовна ідіоматичність в аспекті міжкультурної комунікації (англійсько-українські відповідники)	48
Коваленко Г. С. Семантична сполучуваність прийменників у сучасній англійській мові (на матеріалі наукового та художнього стилів).....	54
Кушлик О. П. Стуктурно-семантичні особливості типової словотвірної парадигми відприкметникових конфіксальних дієслів на позначення зміни якості предмета в українській мові	62
Литовченко І. О. Уплив екстра- та інтралінгвальних чинників на розвиток військової лексики української мови	75
Малюга Н. М. Вивчення словотворення в контексті історичної стилістики	83
Муравська С. М. Загальна характеристика найменувань зі сфери авіації в англійській мові	93
Пишна Н. І. Лексема <i>тронар</i> у системі назв піснеспівів релігійної термінології	99
Сегін Л. В. Словотворча продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом <i>ви-</i> в українській мові	107
Токарев Г. В. Вопросы описания макроструктур словарного состава	116
Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії: проблеми добору та маркування	124
Федюнина И. Э. Вымысел как ложь и фантазия во фразеологии английского и русского языков.....	131
Ящик О. П. Тональність як текстова категорія.....	139

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Вавринюк Т. І. Називні уявлення як засіб експресії в художньому мовленні	145
Голованова Е. И. Когнитивная энергия образного слова в современном научном дискурсе	151
Іншакова І. О., Іншаков А. Є. Колірна палітра в художній спадщині Т. Шевченка	156
Іншакова І. Є. Функціонування одоративів в українській літературі I пол. XIX ст.....	162

Камышникова Я. С. Синтаксические особенности рекламного слогана в английском языке и его перевод на русский	166
Каневська О. Б., Щербак С. В. Малі фольклорні жанри як форма вираження національного характеру.....	172
Ковальова Г. М. Прагматичний потенціал дієслів у мовно-комунікативній організації химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка.....	182
Колоїз Ж. В. Задля створення довершених художніх образів	189
Мельник Н. Г. Соціально-побутова коломийка: традиційне осмислення суспільної дійсності.....	204
Рись Л. Ф. Інформативна насиченість іменникових композитів німецької мови (на матеріалі медіа-текстів).....	211
Ріжко Р. Л. Функціонально-стилістичні особливості повтору в поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття	220
Семененко Л. М. Жіночий дискурс драматичної поеми Лесі Українки «Оргія».....	227
Шарманова Н. М. Знаковість афористики Б. Д. Грінченка: перетин мовного і національного кодів.....	233
Явір Л. В. Символічне навантаження лексем «місяць» і «зоря» в поетичних текстах Івана Франка.....	247
Ясинецька Н. А. Лінгвостилістика нових запозичених англійзмів в українській мові.....	255
Ясинецька О. А. Відтворення функціонально-сміслових особливостей порівнянь кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в перекладі А. Біленка.....	263

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Бакум З. П., Городецька В. А. Система роботи над творчістю Т. Г. Шевченка у процесі навчання української мови як іноземної.....	273
Мішеніна Т. М. Вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів в українській мові у змісті фахової підготовки майбутніх філологів.....	286

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РІЗНОВИД МОВЛЕННЯ

Арешенкова О. Ю. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення.

У статті зроблено огляд різних трактувань реклами як форми діяльності та запропоновано узагальнену класифікацію рекламних повідомлень. Схарактеризовано рекламне мовлення як вид масової комунікації, описано модель рекламної комунікації. Подано комунікативно-мовленнєві характеристики рекламного тексту та зроблено спробу визначити місце текстів реклами в системі функціональних стилів.

Ключові слова: реклама, масова комунікація, рекламна комунікація, комунікативний акт, рекламний текст, інформаційний стиль, рекламний підстиль.

Арешенкова А. Ю. Рекламный текст как функциональная разновидность речи.

В статье сделан обзор разных трактовок рекламы как формы деятельности и предложена обобщенная классификация рекламных сообщений. Охарактеризовано рекламное вещание как вид массовой коммуникации, описана модель рекламной коммуникации. Поданы коммуникативно-речевые характеристики рекламного текста и сделана попытка определить место текстов рекламы в системе функциональных стилей.

Ключевые слова: реклама, массовая коммуникация, рекламная коммуникация, коммуникативный акт, рекламный текст, информационный стиль, рекламный подстиль.

Arshenkova O. Yu. Advertisement text as functional variety of speech.

In the article the review of different interpretations of advertisement as forms of activity is done and the generalized classification of advertisement reports offers. Advertisement speech as type of mass communication and the model of advertisement communication is described. Communicative-speech descriptions of advertisement text are given and to define the place of texts of advertisement in the system of functional styles was given it a shoot.

Key words: advertisement, mass communication, advertisement communication, communicative act, advertisement text, informative style, advertisement substyle.

Сьогодні реклама стала невід'ємною частиною сучасного життя і перетворилася на один з основних елементів інфраструктури засобів масової інформації. Головне призначення реклами – сприяти продажу товарів, спонукати споживачів до бажаної дії через рекламне повідомлення, що поєднує в собі як інформацію, так і переконання. Вплив на адресата є базовою функцією реклами, тому засоби її реалізації являють собою один із найважливіших компонентів мовної структури.

Посилення ролі реклами в сучасному світі зумовило активізацію інтересу до вивчення цього суспільного феномена серед науковців різних галузей: психології, соціології, політології, журналістики. Учені-лінгвісти передусім звернули увагу на мовностилістичні особливості реклами, згодом постали проблеми, пов'язані з комунікативно-прагматичними параметрами рекламного тексту, з-поміж яких питання вербального впливу на адресата залишається малодослідженим в українському мовознавстві.

Реклама визначається «Словником іншомовних слів», «Словником української мови» та «Словником рекламних термінів» як популяризація товарів чи послуг задля привернення уваги споживачів за допомогою преси, радіо, телебачення тощо [30, с. 579; 31, т. VIII, с. 493; 10, с. 144].

Т. Примак називає рекламу платною неперсоніфікованою формою інформаційного впливу на споживача, метою якого є формування мотивів купівлі товарів [24, с. 13]; С. Тюріна – потужною галуззю індустрії й продуктом її діяльності, який спрямований на забезпечення потенційного адресата рекламного повідомлення інформацією про товари / послуги задля їх популяризації [34, с. 1]; Б. Обрителько стверджує, що реклама – це друковане, рукописне, усне або графічне повідомлення про особу, товари, послуги або суспільний рух, відкрито опубліковане рекламодавцем й оплачене, що має на меті збільшення обсягів збуту, розширення клієнтури, одержання голосів або суспільної підтримки [21, с. 5].

Д. Розенталь у книзі «Мова рекламних текстів» характеризує рекламу як ознайомлення споживачів з товарами / послугами, які пропонує виробниче, торгівельне, транспортне, страхове, фінансово-кредитне або інше підприємство [27, с. 4]; М. Кохтев у роботі «Реклама: мистецтво слова» визначає рекламу як інформування людей різними способами аби створити широку популярність чому- або кому-небудь [14, с. 3]. Близьким до цього є визначення Ф. Джефкінса, у якому уточнюється, що реклама – це найпереконливіший спосіб інформування потенційних споживачів про певний товари / послуги [8, с. 10].

Досить специфічним, на наш погляд, є визначення у статті «Вибух комунікації. Народження нової ідеології» Ф. Бретона та С. Пру. Автори розкривають поняття реклами як необхідної покупцеві інформації для продуманого вибору, що сприяє естетизації повсякденного життя та численних предметів ужитку; забезпечує

споживачеві абсолютну свободу та незалежність у прийнятті ним рішень [25, с. 56]. У свою чергу, укладачі своєрідної енциклопедії рекламної діяльності «Реклама: теорія та практика» Ч. Сендидж, В. Фрайбургер та К. Ротцолл звертають увагу на рекламу як форму комунікації, що прагне перекласти якості товарів, послуг, а також ідеї на мову потреб і запитів споживача [33, с. 54] та ін.

Якщо спробувати узагальнити всі подані визначення, то рекламу можемо характеризувати як найпереконливіший спосіб інформування споживачів про товари / послуги.

Оскільки реклама складне та унікальне явище, вона має різні потрактування та зазнає неоднозначної типологічної диференціації. Проаналізована література дає змогу виділити узагальнену класифікацію реклами: за видом (комерційна, соціальна, політична); за способом передачі рекламної інформації (реклама у ЗМІ, пряма реклама, особиста реклама); за характером емоційного впливу (раціональна, емоційна); за метою повідомлення (інформативна, переконувальна, нагадувальна); за формою (медійна, зовнішня, друкована); за охопленням споживацької аудиторії (міжнародна, національна, регіональна, місцева) [27 с. 17; 21, с. 9–16; 6, с. 478–480; 3, с. 20–26; 10, с. 203–205].

Функціональна значущість мовних засобів впливу в рекламних текстах зумовлена комунікативною та апелятивною функціями мови, які є базовими для рекламного тексту. Іншими словами, через мовний вплив рекламного повідомлення відбувається комунікація між копірайтером та адресатом. Відтак рекламне повідомлення – специфічна форма комунікації.

Власне комунікацію визначають як спілкування, передача інформації, обмін інформацією [28, с. 243; 1, с. 163; 29, с. 13; 9, с. 79; 11, с. 10]. Масове поширення інформативних повідомлень реклами дає підстави віднести її до однієї з форм масової комунікації (Ф. Бацевич, С. Бирик, І. Білодід, А. Загнітко, С. Квіт, М. Кохтев, О. Назайкін, Б. Обрителько, В. Різун, Д. Розенталь, С. Тюріна та ін.). Тому серед масової комунікації самостійно виділяється рекламна комунікація – сучасний рекламний механізм, один з різновидів масової комунікації зі специфічними критеріями та параметрами якості [10, с. 77].

Основою рекламної комунікації є адресант (особа / фірма / агенція, що забезпечує рекламну комунікацію, відправник рекламного повідомлення) та адресат (споживач, що сприймає інформацію). Поділяють процес рекламної комунікації на

такі фази: кодування (розробка концепції реклами) → сприйняття → передача рекламного звернення → взаємодія [21, с. 63]. Партнери характеризуються множинністю, роз'єднаністю у просторі та часі. Рекламне звернення адресується аудиторії, яка є неоднорідною за складом, різною за поінформованістю, за соціально-економічними параметрами і т. ін. [10, с. 77].

Незважаючи на те, що специфічною особливістю рекламного мовлення є відсутність безпосереднього контакту між комунікатором та реципієнтом, неможливість адресата миттєво відреагувати на репліку / зауваження автору повідомлення, комунікація все ж відбувається за моделлю: автор реклами кодує інформацію (розробляє концепцію реклами) → копірайтер створює рекламний текст → адресант ініціює відправлення повідомлення до дистанційного адресата → споживач зазнає певного впливу з боку реклами та → реагує на прагматичну настанову реклами.

Якщо реклама визначена як специфічна форма комунікативного акту, виникає питання й про місце рекламних текстів у системі функціональних стилів.

У сучасній лінгвістиці питання про стильовий статус реклами залишається дискусійним. Більшість мовознавців відносять рекламні тексти до публіцистичного стилю (І. Анніна, І. Кочан, М. Кохтев, Д. Розенталь та ін.). Такий погляд видається нам досить суперечливим: рекламні тексти змістовно відрізняються від публіцистичних темою та функцією: у публіцистиці розглядаються суспільно важливі події, у рекламі – товар/послуга. Основною функцією рекламних текстів є не стільки інформування потенційного споживача, скільки вплив на нього [32, с. 636].

Актуалізація апелятивної функції мови в рекламних текстах, а саме: привернення уваги адресата до повідомлення, вплив на споживачів, аргументація необхідності придбати товар та інформативної функції (надання нової інформації про товар чи послугу) не дозволяє дати чітку категоризацію текстам реклами. Проте деякі мовознавці розглядають рекламні тексти в так званому стилі інформації, зокрема С. Бибик, І. Білодід, О. Зелінська, Т. Ковалевська, О. Пономарів, Г. Почепцов, І. Стернін та ін.

Залишається не вирішеним питання і про статус рекламних текстів як різновиду інформаційного стилю. З огляду на те, що в мовознавстві виділяють власне інформаційний та коментарний підстили, тексти реклами доречно виокремлювати в рекламний

підстиль, формою існування якого є комерційні оголошення інформативного, переконливого та нагадувального характеру.

Попри значну кількість мовознавчих досліджень з рекламознавства, визначення поняття «рекламний текст» широко не розкрито в сучасній лінгвістиці. Так, фахівці рекламної діяльності характеризують такий текст як всі слова в друкованій або телевізійній рекламі [7, с. 346]; для мовознавства – це завершене повідомлення, що характеризується чітко орієнтованою прагматичною спрямованістю.

Нам видається близькою позиція С. Бибик, яка кваліфікує рекламний текст як закінчене висловлення з визначеною формальною і змістовою структурою, що виконує роль комунікативного повідомлення з інформацією про предмет реклами, з позитивною прагматичною настановою спонукати адресата до активної дії – придбати цей товар [4, с. 326].

Складні комунікативні обставини спричиняють особливі вимоги до рекламних текстів. Для того аби створювати ефективні тексти реклами, копірайтери користуються певним правилом, а саме: максимум інформації при мінімумі слів. Водночас рекламний текст має бути конкретним і цілеспрямованим, доказовим, логічно побудованим, коротким та лаконічним. Крім того, він має бути цікавим, оригінальним та неповторним у деталях. Основна думка може бути виражена у формі рекламного лозунгу/слогану. Як правило, у текстах реклами акцентуються ті особливості, які відрізняють рекламований об'єкт від інших [27, с. 28–39].

Для реалізації комунікативно-прагматичної настанови рекламних повідомлень копірайтери вдаються до різноманітних мовних засобів їх вираження. В арсеналі творців рекламних текстів найчастіше вживаються прикметники, що безпосередньо вказують на ознаку рекламованого предмета, його властивість та характеристику. Нерідко звертаються й до зображальних засобів, щоб привернути увагу адресата на зміст та форму тексту: частіше використовують епітети та метафори; рідше – гіперболи та стилістичні фігури.

Окремим видом масової комунікації є рекламна комунікація, специфічною особливістю якої є спрямування повідомлення дистанційному адресату. Тексти реклами не лише інформують споживача про товар / послугу, але й впливають на нього.

Основною формою існування рекламних текстів є комерційні оголошення інформативного, переконливого та нагадувального характеру. За комунікативно-прагматичними параметрами та

мовностилістичними характеристиками цей тип текстів можна віднести до інформаційного стилю, надавши їм статус окремого, рекламного підстилю.

Література

1. Арешенков Ю. О. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : [навчальний посібник для студентів навч. закладів] / Юрій Олександрович Арешенков. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. – 178 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
3. Беклешов Д. В. Реклама: её функции, цели и методы создания / Д. В. Беклешов, В. П. Самусев. – К. : Издательство «Реклама», 1974. – 195 с.
4. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Світлана Павлівна Бирик – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 589 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : [навчальний посібник] / Тетяна Борисівна Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
7. Денисон Д. Учебник по рекламе. Как стать известным, не тратя денег на рекламу / Д. Денисон, Л. Тоби. – Мн. : Современное слово, 1997. – 320 с.
8. Джефкінс Ф. Реклама : [практичний посібник] / Френк Джефкінс. – [4-е вид.]. – К. : Знання, 2001. – 456 с.
9. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
10. Іванченко Р. Г. Реклама : словник термінів / Р. Г. Іванченко. – К., 1998. – 207 с.
11. Квіт С. Масові комунікації : [підручник] / Сергій Квіт. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 206 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : [підручник] / Алла Петрівна Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 350 с.
13. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : [навчальний посібник] / Ю. В. Косенко. – Суми : Сумський державний університет, 2001. – 187 с.
14. Кохтев Н. Н. Реклама : искусство слова. [рекомендации для составителей рекламных текстов] / Николай Николаевич Кохтев. – М. : Издательство МГУ, 1997. – 96 с.
15. Кравець Л. В. Стилiстика української мови : Практикум : [навчальний посібник] / Лариса Вікторівна Кравець; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2004. – 199 с.
16. Леонтьев А. А. Психолінгвістическіе проблемы массовой коммуникации [монографія] / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Издательство «Наука», 1974. – 147 с.
17. Лінгвістический енциклопедический словарь [глав. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
18. Мацько Л. І. Стилiстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
19. Мова сучасної масово-політичної інформації / І. К. Білодід, М. М. Пилинський, К. В. Ленець, Г. М. Колесник, Н. М. Сологуб, А. Ф. Марахова, Д. Х. Баранник, І. О. Соколова. – К. : Наукова думка. – 1979. – 252 с.
20. Назайкин А. Н. Эффективный рекламный текст в СМИ : [монографія] / Александр Николаевич Назайкин. – М. : Издательство Московского университета : Факультет журналистики МГУ имени М. В. Ломоносова, 2011. – 480 с.

21. Обритько Б. А. Реклама і рекламна діяльність: [курс лекцій] / Борис Абрамович Обритько. – К. : МАУП, 2002. – 240 с.
22. Пономарів О. Д. Стилистика сучасної української мови : [підручник] / Олександр Данилович Пономарів. – [3-тє вид., перероб. і доповн.] – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
23. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Георгій Почепцов. – К. : Спілка рекламистів України, 1996. – 198 с.
24. Примак Т. О. Маркетингові комунікації: [навчальний посібник] / Т. О. Примак. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 280 с.
25. Райгородский Д. Я. Реклама: внушение и манипуляция. Медиаториентированный подход. [учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики] / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 752 с.
26. Різун В. В. Теорія масової комунікації : [підручник для студентів галузі 0303 «журналістика та інформація»] / Володимир Володимирович Різун. – К. : Видавничий цент «Просвіта», 2008. – 260 с.
27. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов : [учебное пособие для факультетов журналистики вузов / Розенталь Дитмар Эльяшевич, Кохтев Николай Николаевич. – М. : Высшая школа, 1981. – 125 с.
28. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
29. Семенюк О. Основи теорії мовної комунікації : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : Ін Юре, 2009. – 276 с.
30. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : УРЕ, 1974. – 775 с.
31. Словник української мови [Текст] : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід та ін.]; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–XI.
32. Стилистический энциклопедический словарь русского языка [глав. ред. М. Н. Кожина; члены редкол.: Е. А. Баженова, М. П. Котюрова, А. П. Сковородников. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
33. Сэндидж Ч. Реклама: теория и практика / Ротцолл К., Сэндидж Ч., Фрайбургер В. – М. : Прогресс, 1989. – 630 с.
34. Тюрина С. Ю. О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст / С. Ю. Тюрина // Вестник ИГЭУ. – Вып. № 1. – 2009. – С. 1–3.
35. Цвиллинг М. Я. Общие и частные проблемы функциональных стилей / Л. И. Зильберман, Е. С. Троянская, М. Я. Цвиллинг, В. Н. Шокуров; за ред. М. Я. Цвиллинг. – М. : Издательство «Наука», 1986. – 216 с.

ДИСТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНИХ ПРИСЛІВНИКОВИХ ПРЕДИКАТІВ СТАНУ

Березовська-Савчук Н. А. Дистрибутивні характеристики суб'єктно-об'єктних прислівникових предикатів стану.

У статті проаналізовано структурні схеми речень, організованих суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами стану, суб'єктні й об'єктні синтаксеми таких синтаксичних структур, облігаторну та факультативну дистрибуцію прислівникових предикатів стану в межах поданих моделей.

Ключові слова: адвербіальний поширювач, модель речення, об'єкт, предикат, суб'єкт, факультативна дистрибуція.

Berezovskaya-Savchuk N. A. Дистрибутивные характеристики субъектно-объектных наречных предикатов состояния.

В статье проанализированы структурные схемы предложений с наречными предикатами состояния, субъектные и объектные синтаксемы таких синтаксических структур, облигаторную и факультативную дистрибуцию наречных предикатов состояния в составе представленных моделей.

Ключевые слова: адвербиальный распространитель, модель предложения, объект, предикат, субъект, факультативная дистрибуция.

Berezovska-Savchuk N. A. Distributive characteristics of subject-objective adverbial predicates of the state.

The flow diagrams of the sentences organized subject-objective adverbial predicates of the state are analysed in the article, subject and objective components of such syntactic structures, obligatory and optional distribution of adverbial predicates of the state within the limits of the given models.

Key words: adverbial spreader, model of sentence, object, predicate, subject, optional distribution.

Суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати стану передбачають заповнення позицій суб'єкта й об'єкта, тобто виступають у ролі двовалентних. Однак якщо суб'єктна синтаксема є апіорі типовою для предикатів аналізованої семантики і позначає концентрацію стану в істоті (особі) чи предметі (явищі) реальної дійсності, то об'єктний компонент має суперечливий характер і питання його виділення в межах структурної організації речень із прислівниковими предикатами стану має дискусійний характер.

У мовознавстві поширеною є думка про те, що в реченнях із предикатами стану не може бути об'єктної синтаксеми. А. Мустайокі стверджує, що «стани не можуть мати при собі об'єктів: щойно з'являється об'єкт, ми починаємо мати справу з відношенням»

[8, с. 196]. Схожа думка висловлена і в українському мовознавстві, пор.: «Якщо в моделях, що мають типове значення стану, актуалізується позиція об'єкта, то семантика таких предикатів змінюється на релятивну – вони представляють відношення суб'єкта до об'єкта» [7, с. 141]. Уважаємо, таке твердження справедливе передусім щодо дієслівних предикатів на кшталт *скупати, сумувати, боятися, тішитися, пишатися* тощо, напр.:

Стан	Відношення
<i>Сумувала й Леся. Їй особливо не хотілося залишати це невелике затишне місто</i> (М. Олійник).	<i>Так сумувала за тобою, душко моя, так сумувала, що й їжа на думку не йшла</i> (М. Кропивницький).
<i>Але цар ходив, пишався, Він із зятем цілувався, Похвалявся</i> (В. Симоненко).	<i>Я малів перед ним і пишався ним перед іншими бурсаками</i> (Ю. Мушкетик)

Однак при цьому виявлена особливість не може бути показовою для прислівникових предикатів на позначення внутрішнього стану (*погано, тяжко, самотньо, спокійно, затишно* тощо), напр.: *Як тяжко було Павлові без товариша* (Б. Лепкий). Очевидно, що наявність об'єкта в структурі речення не представляє перехідність семантики предиката, а вказує на те, що стан суб'єкта визначений, каузований наявністю чи відсутністю когось / чогось.

Уважаємо, що в українській мові, попри заперечення дослідників, функціонують структури з прислівниковими предикатами стану, які мають не лише лівобічну, а й правобічну (об'єктну) інтенцію. Речення з експлікованими суб'єктними й об'єктними компонентами в українській мові здатні формувати прислівникові предикати внутрішнього емоційного або інтелектуального стану.

Модель **S – Praed_{st} – O** в українській мові реалізована в реченнях із прислівниковими предикатами на позначення внутрішнього стану особи. Суб'єкт у таких реченнях виражений формою давального відмінка (**N₃**). Об'єкт при прислівникових предикатах внутрішнього стану може бути виражений безприйменниковими і прийменниковими формами родового (**N₂**), знахідного (**N₄**) й орудного (**N₅**) відмінків.

Форма родового відмінка об'єкта є прийменниковою і представлена в структурній схемі **N₃ – Praed_{st} – praep N₂**. Прийменник **без** в аналізованій схемі вказує на внутрішній емоційний або інтелектуальний стан суб'єкта, зумовлений відсутністю когось або чогось. Такі синтаксичні структури сформовані на основі прислівникових предикатів, які позначають:

а) негативний внутрішній стан суб'єкта (*погано, тяжко, важко*), напр.: *Погано молодому без підтримки* (В. Підмогильний);

б) внутрішній стан суб'єкта, зумовлений почуттям страху (*страшно, моторошно*), напр.: *Без сусідів було моторошно* (Ю. Покальчук);

в) стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, нудно, тоскно*), напр.: *Ще ніколи не було йому так сумно...* (М. Стельмах);

г) неспокійний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *Він жде, і так тривожно йому на душі без цього звичного протяжного зудка* (О. Гончар);

ґ) емоційний стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*незручно, незатишно*), напр.: *Душі незатишно без тебе, без наших зустрічей-розмов...* (М. Карпенко);

д) піднесений внутрішній стан суб'єкта, стан внутрішнього комфорту (*весело, легко, спокійно, любо*), напр.: *Без вашого галасуна мені спокійно* (М. Хвильовий);

е) стан інтелектуальної байдужості (*нецікаво, неінтересно*), напр.: *Без розмальованої книжки йому нецікаво* (Ю. Покальчук).

У межах аналізованої структурної схеми форма родового відмінка об'єктної синтаксеми може бути репрезентована за допомогою прийменника *до*. У такому разі речення формує прислівниковий предикат *байдуже* з відповідною семантикою, напр.: *Нехай собі сонце світить десь там у полі, їм до нього байдуже* (Б. Лепкий).

Об'єкт у структурній схемі з семантикою *внутрішнього емоційного й інтелектуального стану суб'єкта, зумовленого наявністю когось або чогось* виражений прийменниковою формою орудного відмінка: $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$. На наявність об'єкта вказує прийменник з (*із, зі*), а семантична диференціація представлена прислівниковими предикатами, які позначають:

а) тяжкий (пригнічений) внутрішній стан суб'єкта (*погано, тяжко, важко*), напр.: *І важко тоді стало юнакові з своїм загоном у лісі* (М. Хвильовий);

б) внутрішній стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, лячно, моторошно*), напр.: *Зі мною їй було не так лячно* (Л. Дереш);

в) стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, нудно, тоскно, самотньо*), напр.: *А нам з тобою – до сміху! А нам з тобою не сумно!* (Л. Костенко);

г) неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *З молодими отаманам було **неспокійно*** (В. Підмогильний);

г) емоційний стан, спричинений відчуттям тісноти (*тісно, затісно*), напр.: ***Тісно** було старшині з простими козаками* (Б. Лепкий);

д) емоційний стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*незручно, незатишно*), напр.: *Невже вам так **незатишно** з паном Кукудзі?* (О. Зима);

д) піднесений внутрішній стан суб'єкта, стан внутрішнього комфорту (*втішно, гарно, славно*), напр.: *Як друзі мене вітали, як мені було **тепло і радісно** з ними, з моїми рідними братами і сестрами* (О. Довженко);

е) стан зацікавленості суб'єкта (*інтересно, цікаво*), напр.: *Бо їй було весело й **цікаво** з мною* (В. Нестайко).

Проаналізовані структурні схеми є найпоширенішими з-поміж схем, які реалізують суб'єктно-об'єктну модель речень із прислівниковими предикатами стану в українській мові. Об'єкт, виражений прийменниковими формами родового й орудного відмінка, у таких реченнях «позначає предмети, наявністю чи відсутністю яких зумовлений певний стан суб'єкта» [1, с. 107].

Ще однією структурною схемою, яку реалізують речення з прислівниковими предикатами стану, є $N_3 - \text{Praed}_{st} - N_4$, у якій об'єкт виражений безприйменниковою формою знахідного відмінка [1, с. 112].

В українській мові такі речення організують предикати емоційного стану і предикати інтелектуального стану. У першому разі конструктивним центром речень виступають прислівникові предикати *шкода* й *жаль*, які позначають емоційний стан суб'єкта, зумовлений емфатично, напр.: *Я тебе люблю, але **жаль мені землі, шкода мені безчасних людей!*** (І. Нечуй-Левицький).

На думку І. Вихованця, об'єктна синтаксема, виражена формою знахідного відмінка, при предикатах *жаль* і *шкода* є обов'язковою, суб'єктна ж синтаксема може бути витлумачена як така, що має факультативний характер, пор.: *Бабусі жаль онуків і Жаль онуків* [2, с. 100]. Н. Кавера припускає, що конструкції з аналізованими предикатами здатні до модифікацій і згортання, «крайній вияв якого репрезентують ті реченнєві структури, у яких усунуто обидва валентно зумовлені іменникові компоненти – із функціями суб'єкта та об'єкта стану, пор.: *Жаль. Біда*» [5, с. 49; 3, с. 295].

Загалом можна припустити, що синтаксичні конструкції, організовані прислівниковими предикатами *жаль* і *шкода*, з огляду на їхню семантичну спрямованість на об'єкт і формальну перехідність, максимально наближені до «релятивних» конструкцій, адже стан суб'єкта в них есплікується й «переходить» на об'єкт, що може бути витлумачене як відношення суб'єкта до об'єкта. Проте нам видається слушною думка Н. Арват про те, що такі речення мають «загальну семантику об'єктно спрямованого психо-фізичного стану суб'єкта-особи» [1, с. 112], що означає, попри формальну перехідність, зосередженість стану передусім у суб'єкті, його емоційній організації.

Другий тип речень у межах аналізованої структурної схеми організовують прислівникові предикати інтелектуального стану, що позначають:

1) обізнаність суб'єкта з чимось чи зацікавленість у чомусь (*взнаки, ясно, зрозуміло*), напр.: *От що: віддайся, будь ласка, на волю інтуїції – і тобі все буде ясно* (М. Хвильовий);

2) необізнаність, незацікавленість суб'єкта в чомусь, подив, сумнів (*незрозуміло, невтямки, чудно, дивно*), напр.: *Невже педагог повинен не розвивати, а забивать памороки? Це мені дивно...* (І. Нечуй-Левицький).

Об'єктом у реченнях із прислівниковими предикатами стану виступає передусім указівний займенник *це* і, рідше, займенник *все*. У зв'язку з тим, чи можна вважати цей компонент об'єктною синтаксеєю, в українському мовознавстві висловлено кілька думок. Н. Кавера, аналізуючи речення із «вказівними займенниковими іменниками з досить загальним значенням у формі називного відмінка (*Це дуже неприємно* (В. Винниченко); *Це приблизно...* (С. Йовенко); *Це боляче. Це тяжко. Це смертельно* (Л. Костенко)», зараховує ці синтаксеми до підметових [5].

М. Каранська стверджує, що заміна займенникового вказівника іменниковим підметом у таких реченнях неможлива на підставі виникнення зв'язку координації між займенниковим іменником і головним членом речення [6, с. 117].

Уважаємо, що узагальнений займенник в аналізованих реченнях тільки формально заступає підмет, проте за змістом такі речення сприймаються як безособові, у яких може бути відображений і психічний або фізичний стан людини, і загальна характеристика якогось стану, явища, події, що відбулася або відбувається [4, с. 168]. Відповідно, займенникові слова *це* і *все* можуть бути витлумачені як

об'єктні синтаксиси, які репрезентують обов'язкове дистрибутивне оточення прислівникових предикатів внутрішнього (інтелектуального) стану суб'єкта-особи.

Прислівникові предикати на позначення інтелектуального стану також організують речення схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_4$, де об'єкт виражений поєднанням форми знахідного відмінка з прийменником **про**. Такі речення утворюють прислівникові предикати, що позначають:

а) обізнаність суб'єкта з чимось (*відомо*), напр.: *Панасові Павловичеві буде відомо про «балачку» з Олександром Михайлівною раніше, ніж він прийде додому* (В. Винниченко);

б) необізнаність суб'єкта в чомусь (*невідомо*), напр.: *Про його подальшу долю мені було невідомо* (М. Стельмах).

Н. Арват щодо такого типу речень стверджує, що об'єкт у них вживається з предикатами знання і позначає власне зміст знання. Дослідниця зауважує, що такі конструкції є унікальними, оскільки вони можливі лише з предикатами *відомо* й *невідомо* [1, с. 107].

Однак в українській мові речення аналізованої структурної схеми здатний формувати ще один прислівниковий предикат – *байдуже*, який позначає відповідний стан суб'єкта-особи у його стосунку до того чи того об'єкта, наприклад: *Байдуже їм про тепло; дарма – про їжу!* (Панас Мирний); *Та Грицеві байдуже про слова дівчини* (О. Кобилянська).

Ще один різновид структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_4$, де об'єкт виражений формою знахідного відмінка із прийменником **за**, репрезентують в українській мові речення з прислівниковими предикатами, які позначають внутрішній емоційний стан суб'єкта-особи у його стосунку до об'єкта. Семантично предикати в реченнях аналізованої структурної схеми можна поділити на такі, що представляють:

а) негативний емоційний стан суб'єкта, спричинений уболіванням за об'єкт (*образливо, боляче, прикро, гірко*), напр.: *Як же ж йому стало прикро за себе, за одвертість свою* (М. Тарасюк);

б) емоційний стан суб'єкта, зумовлений відчуттям тривоги за об'єкт (*страшно, тривожно, неспокійно*), напр.: *Не так мені страшно за ляха, як злість бере за наших людей* (М. Коцюбинський);

в) емоційний стан суб'єкта, спричинений почуттям сорому суб'єкта за когось або щось (*соромно, гидко, неприємно*), напр.: *Бойкові стало неприємно за свою останню нетактовність* (Г. Шкрупій).

Прислівниковий предикат *соромно* має здатність до організації речень ще однієї структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$, де об'єктна синтаксема виражена формою орудного відмінка з прийменником **перед**, напр.: *Стояли трохи похмуро, немов їм соромно було перед тими, що спали коло їх* (В. Винниченко).

Можна стверджувати, що в реченнях двох останніх структурних схем прислівникові предикати, аналогічно до предикатів *школа* і *жаль*, набувають сем релятивності і позначають не стан, а відношення між суб'єктом і об'єктом. Проте ми схильні вважати, що такі предикати виражають передусім стан суб'єкта, зумовлений тим чи тим відношенням суб'єкта до об'єкта і підтримуємо думку Н. Арват про те, що об'єкти в аналізованих реченнях «позначають предмети чи явища, пов'язані з проявом стану суб'єкта» [1, с. 107].

Різновидом основної моделі, яку формують суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати, є модель $S - \text{Praed}_{st} - \text{Adv}_{caus} (O)$, яка передбачає вираження об'єктної синтаксеми адвербіальним каузативним компонентом, напр.: *Тебе мені подарувала доля, від тебе мені стає так радісно, так щасно!* (О. Ольжич).

У реченнях аналізованої моделі суб'єктна синтаксема репрезентована формою давального відмінка, а об'єктна – прийменниковою формою родового відмінка, що дає змогу представити структурну схему як $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_2$. Форма родового відмінка з прийменником **від** репрезентує об'єктну синтаксему в реченнях, організованих суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами, які позначають:

а) внутрішній емоційний стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, моторошно, млосно*), напр.: *Від тебе, твоїх очей і думок мені страшно* (В. Винниченко);

б) піднесений внутрішній стан суб'єкта або стан емоційного спокою (*любо, тепло, добре, втішно*), напр.: *Так втішно, так люблю нам тут від тебе* (Панас Мирний);

в) неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *Від такого сусіда мені стає тривожно* (І. Багрянний).

Продуктивність одиниць аналізованого модельного різновиду в українській мові невисока. Загалом можна стверджувати, що семантично такі речення наближені до конструкцій структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$ із прийменником з (*із, зі*), що реалізують

загальну семантику внутрішнього емоційного стану суб'єкта, зумовленого наявністю когось або чогось.

Найчастіше прислівникові предикати стану відкривають факультативну позицію для адвербіального каузального поширювача (**Adv_{caus}**), напр.: *О, я знаю, чого йому любо так з тобою* (М. Стельмах).

Часто вживаними в українській мові є речення, де прислівниковий предикат суб'єктно-об'єктного стану відкриває позицію для адвербіального поширювача, який указує на інтенсивність вияву стану (**Adv_{inten}**), напр.: *Так мені весело з вами; я саме розпівалась, а тут на тобі гостя!* (І. Нечуй-Левицький); *Прощайте, панове. Дуже мені вас шкода* (В. Винниченко);

Часто в реченнях із прислівниковими предикатами суб'єктно-об'єктного стану відкритою є позиція для адвербіального квалітативного поширювача (**Adv_{qual}**), напр.: *Пан доктор, проставивши до ока побільшене скло й розглядаючи камінчик, мусить згодитись, що це йому таки надзвичайно цікаво* (В. Винниченко).

Рідше прислівникові предикати стану відкривають факультативну позицію для адвербіального темпорального поширювача (**Adv_{temp}**), напр.: *Тоді мені було так весело з тобою* (М. Хвильовий).

Отже, наша розвідка засвідчила, що суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати є центральним компонентом речень, утворених за моделлю **S – Praed_{st} – O**. Різновидом основної моделі, сформованої суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами, є модель **S – Praed_{st} – Adv_{caus} (O)**, яка передбачає вираження об'єктної синтаксеми адвербіальним компонентом, що позначає особу – активну свідому істоту, дії, діяльність якої зумовлюють виникнення того чи того емоційного стану суб'єкта.

Речення із суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами стану передбачають факультативне поширення каузальними й інтенсивними адвербіальними компонентами, які вказують на причину і / або інтенсивність вияву емоційного чи інтелектуального внутрішнього стану суб'єкта; можливим поширювачем основних моделей також є адвербіальний темпоральний компонент.

Перелік умовних скорочень

Adv – обставинний поширювач

Adv_{caus} – зі значенням причини

Adv_{qual} – зі значенням характеристики

Adv_{inten} – зі значенням інтенсивності

Adv_{temp} – зі значенням часу

N – синтаксичний іменник

N_{1,2,3,4,5} – іменник чи субстантив у відмінковій формі

O – об'єкт

Praed_{st} – прислівниковий предикат зі значенням стану

Praep – прийменник

Praep N_{2,3,4,5} – прийменникова форма непрямого відмінка іменника

S – суб'єкт

Література

1. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н. Н. Арват. – К. : Вища школа, 1984. – 159 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наукова думка, 1975. – С. 131–170.
5. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Вікторівна Кавера. – К., 2007. – 206 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української мови : [навчальний посібник] / Марія Устимівна Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
7. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
8. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.

УДК 811.161.2'367.321

О. В. Гурко

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СТВЕРДЖУВАЛЬНИХ ЧАСТОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Гурко О. В. Стилiстичнi функцiї стверджувальних часток в українській мові.

У статті з'ясовано роль і місце стверджувальних часток у системі засобів вираження модальності. Основну увагу зосереджено на характеристиці стилістичних функцій цих слів в українській мові. Установлено, що частка **так** – багатофункційна й поєднує в собі різні відтінки, зокрема: згоди, висновковості, послідовності дій. У пропонуваній роботі виділено значну кількість синонімічних відповідників стверджувальної частки **так**.

Ключові слова: стверджувальні частки, стилістичні функції, модальність, ствердження, синонімічні відповідники.

Гурко Е. В. Стилистические функции утвердительных частиц в украинском языке.

В статье выяснена роль и место утвердительных частиц в системе средств выражения модальности. Основное внимание сосредоточено на характеристике стилистических функций этих слов в украинском языке. Установлено, что частица **да** – многофункциональная и сочетает в себе различные оттенки, в частности: согласия, вывода, последовательности действий. В предлагаемой работе выделено значительное количество синонимических соответствий утвердительной частицы **да**.

Ключевые слова: утвердительные частицы, стилистические функции, модальность, утверждение, синонимические соответствия.

Hurko O. V. Stylistic functions of affirmative particles in the Ukrainian language.

The article defines the role and place of affirmative particles in the system of expressing modality. The main attention is paid on the characteristics of the stylistic features of these words in the Ukrainian language. The particle **yes** is multifunctional and combines different meanings, for example, the meaning of agreement, conclusion and sequence of actions. A significant number of synonymous words of affirmative particles are pointed out.

Key words: affirmative particle, stylistic features, modality, statements, synonymous words.

Питання про функційно-синтаксичне вживання стверджувальних часток давно цікавить мовознавців як у загальнотеоретичному, так і в практично-методичному плані. Цю проблему розглядали такі видатні мовознавці, як О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, П. С. Дудик, К. С. Симонова, О. С. Шевчук, І. А. Нагрибельна та ін.

Поява часток у мові зумовлена саме модальністю як одним зі способів вираження думки. Ось чому на доцільності детального вивчення часток наголошував В. В. Виноградов, зокрема, він зазначав: «Можливо, дальше поглиблене вивчення часток спричинить потребу ще тісніше пов'язати більшу їх частину із синтаксичною категорією модальності» [1, с. 228].

Модальність є потрібною конструктивною ознакою речення, оскільки в ньому насамперед що-небудь повідомляють і не лише повідомляють, а й виражають ставлення мовця до того, про що повідомлено. Модальні відношення залучають до своєї сфери різноманітні засоби вираження (граматичні, лексико-семантичні та інтонаційні) з різних мовних ресурсів [7, с. 18].

Важливе місце в системі засобів вираження модальності посідають частки. У процесі мовлення частки виконують важливу функцію, виражаючи логіко-семантичні, модальні та емоційні відношення, а також виступаючи як слово- і формотворчий засіб. Група стверджувальних часток одна з найдавніших за походженням і чи не найпоширеніша в сучасній українській мові, про що свідчить наявність багатьох синонімічних відповідників. Спеціального

грунтового дослідження, присвяченого цій групі часток у сучасному українському мовознавстві, поки що немає. Саме тому мета нашої статті – простежити стилістичні функції стверджувальних часток на матеріалі художньої літератури.

І. Р. Вихованець зазначає, що стверджувальні частки (*так, атож, авжеж, аякже, еге, еге ж*) підкреслюють і увиразнюють висловлену думку [10, с. 821]. Серед них вирізняють погоджувальні частки, функцію яких виконують слова, що належать до інших граматичних категорій: *гаразд, добре* та частки інших груп: *нехай (хай), ну-ну* тощо [7, с. 19].

Виникнення літературно-нормативної стверджувальної частки *так* пов'язують з омонімічним прислівником. Процес розвитку частки із прислівника відбувався внаслідок часткової втрати чи послаблення в останньому основного лексичного значення та набуття формальних ознак класу часток. Безумовно, в цьому процесі важливу роль відіграли й інші мовні фактори (інтонація, логічний наголос, порядок слів тощо), за допомогою яких у реченні створюються допоміжні семантичні відтінки [7, с. 19].

Однозвучний з часткою *так* прислівник способу дії відповідає на питання як? і виконує функцію обставини (частки ж членами речення не бувають): *Як же небо захмариться і моєї зірочки не видно, то мені так важко стане, ніби навкруги мене все повимре, і я одна, одна на божому світі...* [5, с. 33]; *Тут так гарно, вітрець свіжий подиха* [5, с. 32].

Функцію стверджувальної частки прислівник *так* спочатку виконував у поєднанні із формою 3-ї особи однини теперішнього часу дієслова бути, значення якого було досить послаблене [7, с. 19]: *Та хіба їх кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що говорять, так воно так і є!* [9, с. 78]; *Хто ж ото йде? Так і є: Семен з старостами!* [7, с. 55]. Згодом паралельно функцію стверджувальної частки прислівник почав виконувати самостійно, без допоміжного дієслова: *Ой лишенько, батько вже вертаються! Чий справді? Так, так! Вже його лихе несе* [5, с. 95].

Частка *так* виражає згоду з раніше висловленим: *Та, здається, вже й немає нікого такого... Так...* [5, с. 245]; *Хоч би ж уже землю віддав, все рівно сам нікчемний біля неї ходити. Так* [6, с. 457]; *Що скрипач та швець – перший писць? Та-а-к!* – позіхаючи, одмовляв Іван Мойсїйович [5, с. 57]. Повторювана частка *так* служить засобом підсилення ствердження: *Шовкун з одного кінця зали протопився на*

другий – як стіна блідий, задуманий. – **Так ... так** це він [5, с. 522]; **Так, так**, утекла! – промовив він, досада ущипнула за серце [5, с. 146]; Не зрозуміло, що ти говориш. Тобто ти паном будеш, чи що? **Так, так**, матушка [9, с. 67]; А поки Сава прийде, треба нам обміркувати. Не один же чоловік, а ціла, мовляв, громада. Треба, щоб змовитись, щоб думка була одна у всіх, а то як прийде Сава, то в нас тоді почнеться суперечка. **Так, так!** [3, с. 121]. Вона може виконувати функцію еквівалента речення: **Так, так...** Боротись я не вмію, і не дало життя мені у руки зброї... Я слабкий.. Ах, чи найслабший від усіх [9, с. 233]; Там як розпусне губу, так і не вговтаєш її [4, с. 37]. У такому значенні частка **так** стосується речення загалом. Пов'язуючись за змістом із прислівником, вона може вказувати на приблизність: **Мріє, не зрадь! Я так** довго до тебе тужила. Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей [9, с. 29]; **Мріє, не зрадь! Ти ж так** довго лила свої чари в серце жадібне моє, сповнилось серце ущерть [9, с. 92]. Поряд з дієсловом-присудком у формі наказового способу **так** має відтінок спонукальний: **Так ось же слухай, стара!** [4, с. 124]; **Так ми знову покинемо!** [3, с. 206]; **Так і думай, моя дитино!** [9, с. 243].

Дещо відмінне семантичне навантаження стверджувальної частки **так** у реченнях, в яких мовець підсумовує пережите, побачене, виражаючи своє ставлення до нього. Це своєрідні думки вголос, що завдяки інтонації передають різні емоційні відтінки, наприклад: **Та так** йому й треба! Розібрався – **так** розібрався! Ще це староста занедужав, довелося за старосту бути, – **так** куди! – без дрюка і не підступай. Бач, як панує: гляди мені та гляди!.. Сам погляди – каже Кирило [6, с. 235]; **І треба тобі було тим платком очі прикривати?** – сказав він, почувши важке Одарчине зітхання. – **А що?** – **Та так ... Пропаде це платок...** – звернувся Карпо, що б не вражати Одарку нерадісною звісткою [6, с. 235]; **Столоначальником буду, а потім, може, й секретарем, чин дадуть, женюся на багатій. Так** [3, с. 184].

Найповніше стверджувальна функція частки **так** виявляється в діалогічній мові в коротких реченнях-відповідях на поставлене запитання. Частка **так** здатна самостійно формувати комунікативні одиниці без допомоги інших слів, виступаючи позитивною відповіддю на поставлене запитання: **Як ні за що?** – **Так** [5, с. 104]; **Що Іван тільки вміє брехати?** **Так** [5, с. 67].

Речення-відповідь може виражати весь зміст попередньої репліки або його частину: **Після Різдва я взяв у вас сорок?** **Так, сорок!**

[4, с. 323].

У реченнях з питальною інтонацією частка *так* може виконувати функцію питальної: *Так чого тобі тарабанить до тієї розхристаної оселі аж на край села?* [9, с. 239]; *Ого-го, поздоров боже Йосипа Степановича, то й гроші повсякчас знайдуться, – чи так?* [4, с. 134]; *Я понесу тебе в зелені гори, – Ти ж так хотіла бачити смереки. – Тепер не хочу. – Так?* [9, с. 58]; *Куда ти так чимчикуєш?* [4, с. 157].

Як бачимо, частка *так* – багатофункційна. Навіть як стверджувальна вона поєднує в собі різні відтінки, зокрема, згоди: *Копійок по десять, а на худий кінець по двадцять копійок. – Так. І Петру Тимофієвичу зо всіми розходами достанеться два мільйона чотириста тисяч* [3, с. 124]; *Тепер розумію: щоб видно було орден! – Так* [3, с. 253]; висновковості: *Так, так, господарине моя! Що ж, Степанидо Михайлівно, ставте на стіл, що ви там принесли; здається, там усього доволі є, тільки чарки бракує?* [4, с. 202]; *Тепер так* настало: *у кого гроші, той і пан!* [4, с. 234]; послідовності дій: *А поставте сюди ослінчик. Так тепер возьми миску...* [9, с. 321]. Стверджувальна частка *так* може поєднувати в собі також функції емоційно-експресивної частки: *Так, сину, так! Добре говориш з батьком, ще й жінку свою навчавши* [9, с. 234].

З інших функцій частки *так* назвемо ще підсилювально-видільну: *То се ти так?! Ти, клятий баламуте, ще знатимеш, як зводить русалок!* [9, с. 94], підсилювально-питальну: *Так заважаю тобі? Не заважаєш. Але ж сватати не будеш?* [9, с. 297]; *Так не поїдете?* [3, с. 203].

Виразність стверджувального висловлення досягається, безперечно сукупністю лексичних, граматичних та інтонаційних засобів, що переважно виступають одночасно. Однак потрібно зауважити: як один із засобів вираження стверджувальної модальності інтонація у цьому раз відіграє провідну роль, оскільки завдяки їй можна навіть змінити значення слова або зміст висловленого [2, с. 50]. Наприклад, стверджувальною часткою *так* відповідь може виражати заперечення: *Так би я тебе послухала! І не проси, і не говори мені: нічого не хочу слухати!* [5, с. 61].

Стверджувальні частки *так*, *гарзд* у ролі слів-речень переважно стилістично нейтральні, активно вживані в художніх, наукових та публіцистичних текстах. Вони мають значення позитивної відповіді на поставлене запитання, значення власне згоди,

тобто це традиційно закріплене, узвичаєне значення слів-речень. За функційним призначенням стверджувальну частку *так* уживають під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність явища чи факту, а також виражає згоду на будь-яку дію чи стверджує раніше висловлене. Для передання згоди вживають також частку *гаразд*. Наприклад: *За що купив, за те й продаю, що чув – те й вам, добродію кажу. – Гаразд, гаразд* [5, с. 441]; *Кажіть тільки, що це від земств честь. – Гаразд, гаразд!* [6, с. 410].

Слова-речення *Так! Гаразд!*, крім основного значення «ствердження», подають додаткову інформацію, а саме: 1) уточнюють тип значення «ствердження», зокрема значення власне згоди; 2) визначають ступінь інтенсивності значення, яке передають: високий чи середній ступінь категоричності; 3) вказують на характер стосунків між мовцями: офіційні/напівофіційні.

Інші частки, зокрема *ага, авжеж, атож, аякже, отож, еге, угу* тощо, характерні для розмовного мовлення, насамперед усно-діалогічного, тому їх уживають для ствердження, вираження згоди або підтвердження чи схвалення чого-небудь [8], наприклад: *А ви хочете знати? – Авжеж* хочу! [6, с. 329]; *Часом – з квасом, а порою – з водою? – каже Одарка. – Атож. Чого в світі не буває* [6, с. 203]; *Тут нам розходиться, – натякнув Проценко. – Ага розходиться? Ну, прощай* [6, с. 333]; *Ягоди рвала? – Еге. Може вам черешень всипати* [5, с. 339].

У розмовному стилі вживають частку *авжеж*, яка поєднує в собі функції стверджувальної й підсилювальної: *Хіба, ви думаєте, трудно навчитись читати? – Авжеж, не легко* [5, с. 63]; *Чого ж ти боїся! Хіба вже вона так і вкусить! Авжеж, укусить* [5, с. 145]; *Та, мабуть же, він і здоровий, дуже мильний? – Авжеж сильний: сильніше від усякого звіра* [5, с. 288]. Повторювана частка *авжеж* підсилює ствердження. Вона може виступати також еквівалентом речення: *Поведете? – стрепенувся я і заглянув батькові в вічі. – Авжеж. Хочеш учитися?* [8, с. 209].

Частку *атож* уживають зазвичай у діалогах як стверджувальну відповідь: *За карбованець вісімдесят копійок? – Атож* [8, с. 290]; *То ти, Федоре, сам? – Атож* [6, с. 127]; *Візьмеш за руку яку попівну, поведеш її в церкву, наречеш своєю жінкою, станеш попом, зів'єш своє кубло та й будеш божу службу правити, народжених хрестити, померших ховати, молодих вінчати? ... Чи як? – Атож!* – *оказав Попенко* [5, с. 110].

Фонетичний варіант частки *атож* – це *отож*: *Коли Вікентій Петрович підійшов до порома, поромники здивовано презирнулися між собою. – Отож, – кидає один* [8, с. 432]. В окремих варіантах частка *отож* виконує приєднувальну функцію, здійснюючи зв'язок суміжних думок, висловлених окремими реченнями в монологічній мові; вона може мати і відтінок висновковості.

Частку *ага* вважають вигуковою за походженням. Вона також може без інших слів виступати позитивною відповіддю на поставлене запитання: *Який Чіпка? – А той, що, як навіжений, ганяє по селу... – Ага!* [5, с. 395]; *Він зразу пізнав і той голос, і ту пісню... – Ага* [5, с. 136], або мати при собі уточнення, пояснення того, про що стверджується: *Паночку! Змилосердся! – в один голос простогнала купа. – Ага! Це рибалки? – моргнув на їх Колісник. – Це ті, що самовправно рибу з ставка тягали, мов вона їх* [6, с. 438]; *Оце й усі! – Ага, бач, Никифор Іванович* [5, с. 513]; *Панич кинувся до дверей, а парубок у двері. – Ага, сюди, сюди* [5, с. 66].

Функції частки й вигука поєднує слово *ага* в реченнях, у яких що-небудь згадують: *Вона стала під забором передихнути, спочити трохи – Ага! – радісно граючи очима, сказав він, підходячи до неї ... Що, тепер знову на розпутьті?* [6, с. 521]. У цій функції частка *ага* не може бути замінена на *так*. У функції підсумково-стверджувальної частка *ага* за значенням повністю відповідає *так*: *Ти думаєш, що я мовчала про це весь час, так я і далі все буду мовчати? Ага!* [8, с. 513].

Частка *аякже* менш поширена, ніж попередні. Її вживають у розмовній мові, й вона виконує стверджувальну функцію з відтінком запевнення: *А що в Колісника жила. – Аякже* [6, с. 560]; *А тут це і Оришка підогріває: то забіжить з одного боку, прикро погляне, то з другого – допитується, чи сподобалося у Мар'янівці? – Аякже. Сподобалося, сподобалося* [5, с. 513].

Розмовна частка *еге* виконує стверджувальну функцію: *Учора звечора зібрався та з панією й поїхав ... не сказав і куди. – Еге ... Значить, наша правда* [5, с. 432]; *А в тебе тут як пуста, та темно, та нечисто! – не видержала Хрестя. – Еге, отак довелося жити* [6, с. 510]; *Вечеряти? – перепитав він, наближаючись до неї, злегка торкнувся пальцем її гарячого підборіддя, заглянув у вічі. – Еге, кличуть, – весело защебетала вона* [6, с. 318]. У питальному реченні вона спонукає співрозмовника дати стверджувальну відповідь: *Так уяви: це моє рідне місто, і мені ж самому випало його визволяти. Це*

вже скоро рік вийде, еге ж, Брянський? [8, с. 204]. Значне вужче коло вжитку частки *угу*, яка відзначається послабленою емоційністю: *Чого я там у нього не бачила? Мені коли б вернули мою одержу? – Угу. Одержу?* [6, с. 524].

У складі стверджувальних часток окремо виділяють групу погоджувальних часток, за допомогою яких не лише стверджують певну думку, а й виражають згоду з пропозицією співрозмовника чи бажання задовольнити його прохання. Зі значенням згоди виступають модальні частки інших груп – спонукальні *ну (ну-ну)*, *нехай (хай)*, а також частки прислівникового походження *гарзд, добре*. Вони виступають як виразники основного модального значення висловлювань і зазвичай є базовими словами, на фоні яких конкретизують, уточнюють це значення, хоч можуть виконувати цю роль і самостійно залежно від комунікативної потреби: *А може, де поля роздобудемо – буде чим засіяти. – Добре, мамо* [5, с. 452]; *Добре! Тільки на хвилину додому забіжу, бо я ще не бачився і з батьком. Прощай!* [5, с. 34]; *Христя прохала батька привезти з міста гостинця – хоч перестень, хоч сережки, хоч стьожку яку-небудь. – Гарзд, добре!* [6, с. 85]; *Так нехай шарабан розпряжуть. Я поїду сам в бігунках* [3, с. 209]; *Ну, та нехай вже буде ваша зверху* [5, с. 36].

Отже, стверджувальні частки – це зазвичай елементи розмовного й художнього мовлення. Вони поживляють мову, роблять її експресивнішою, уточнюють смислове значення самостійних слів у контексті, полегшують розуміння фрази. Стверджувальні частки є своєрідними заміниками речень. На синтаксичному рівні їх сприймають як слова-речення, зміст яких визначений попередньою реплікою-запитанням або розкритий інформацією. У групі стверджувальних часток наявна значна кількість синонімічних відповідників, що є свідченням того, що в основних своїх значеннях ці частки досить близькі.

Література

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М., 1975. – 560 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка. – 285 с.
3. Карпенко-Карий Іван. Будущина в руках нового покоління. Вибрані твори / Іван Карпенко-Карий. – К. : Країна мрій. – 414 с.
4. Кропивницький Марко. Драматичні твори / Марко Кропивницький. – К. : Наукова думка, 1990. – 608 с.
5. Мирний Панас. Твори в 2-х томах / Панас Мирний. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1985. – 552 с.
6. Мирний Панас. Твори в 2-х томах / Панас Мирний. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1985. – 562 с.

7. Симонова К. С. Функції стверджувальних часток в українській мові / К. С. Симонова // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 11. – С. 18 – 22.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. акад. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
9. Українська література : Хрестоматія нововведених творів : у 3-х частинах / [упорядник Р. В. Мовчан]. – Ч. 3. – К. : Генеза, 2003. – 576 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид. зі змінами і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
11. Шевчук О. С. Стилiстичнi функцiї часток / О. С. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 5. – С. 24 – 33.

УДК 811.161.2.'282

Г. Г. Демиденко

ТИПОЛОГІЯ КОДІВ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПАРАЛІНГВАЛЬНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Демиденко Г. Г. Типологія кодів культури в українській паралінгвальній фразеології.

У статті розглянуто поняття «код культури», а також з'ясовано особливості репрезентації культурних кодів, засвідчених у паралінгвальних фразеологізмах української мови. Окреслено систему етнокодів духовної культури, які співвідносяться з образами фразеологізмів, здебільшого зважаючи на компонентний склад стійких зворотів.

Ключові слова: код культури, лінгвокультура, паралінгвальний фразеологізм, етнокодування позамовної дійсності.

Демиденко А. Г. В статье рассматривается понятие «код культуры», а также исследуются особенности репрезентации культурных кодов, представленных паралингвистическими фразеологизмами. Обозначена система этнокодов духовной культуры, которые соотносятся с образами фразеологизмов, прежде всего обращается внимание на компонентный состав устойчивых выражений.

Ключевые слова: код культуры, лингвокультура, паралингвистический фразеологизм, этнокодирование внеязыковой действительности.

Demydenko H. H. Cultural codes typology in Ukrainian paralinguistic phraseology.

The article deals with the «cultural code» concept and clarifies features representing cultural codes, fixed in Ukrainian paralinguistic phraseology. It reviews ethnocodes system of Ukrainian culture, which correlates to the phraseology images, mostly based on the component structure of set expressions.

Key words: cultural code, lingvoculture, paralinguistic phraseologism, ethnocoding of extralinguistic reality.

У сучасній теорії мови активізуються дослідження, яким притаманне поєднання лінгвістичних й екстралінгвальних факторів,

що впливають на способи вербалізації та кодифікації уявлень людини про світ і саму себе як носія певної культури в рамках антропоцентричної парадигми новітньої лінгвістики.

У царині фразеології тема національно-культурної своєрідності є досить традиційною для наукових пошуків, а через культурно марковані сталі вислови колективна пам'ять етносу зберігає зв'язок із культурним кодом. Етнокодунання культури, що здійснюється засобами фразеології, зважаючи на ментальний і духовний рівень, через вербальний зріз корелює з образами тих чи тих культурно маркованих фразем. Основною ланкою в лінгвокультурологічному й етнолінгвістичному аналізах фразеологізмів обираються передусім коди культури (Г. Багаутдинова, М. Ковшова, В. Красних, Л. Петрова, Л. Савченко, О. Снитко, В. Телія та ін.). Проте й на сьогодні значний обсяг питань, пов'язаних з лінгвалізацією комунікативно-культурного тла етносу залишається вкрай маловивченим.

Мета статті полягає в тому, аби з'ясувати особливості реалізації системи етнокодів культури у специфічному пласті зворотів на позначення невербальних дій, поведінкових актів представників української лінгвоспільноти. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити специфіку реалізації тих чи тих культурних кодів лінгвоодинаціями, зважаючи на досягнення мовознавчої науки; 2) відстежити культурно зумовлені компоненти у значенні стійких висловів, пов'язаних із невербальними засобами спілкування.

В. Красних, розмірковуючи над поняттям «код культури», порівнювала його з «сіткою, що культура накинула на навколишній світ, яка членує, категоризує, структурує й оцінює його» [3, с. 232–233]. Дослідниця виокремлює такі основи коди: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний, що визначають спосіб репрезентації ментальних операцій та експлікують національно-культурні особливості сталих виразів. Логічним продовженням наукової розробки класифікацій і меж культурних кодів є роботи зарубіжних і вітчизняних учених. На підставі комплексного аналізу досить розлогу та містку системну класифікацію кодів і субкодів культури, трансформовану на фразеологічний пласт, пропонує Л. Савченко, і визначає такі культурні коди: субстанціональні (антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний), концептуальні (спатіальний, темпоральний, геометричний, колоративний, квантитативний, мороріальний, каузативний,

аксіологічний, кваліфікативний) і вербальний код [6, с. 92–93; с. 125]. Такий розподіл культурних кодів не викликає принципівих заперечень, адже в межах антропного коду розглянуто антропо-емоційний субкод й антропо-діяльнісний субкод, який залучає до свого арсеналу «сукупність номінатем на позначення будь-яких дій, виконуваних людиною, притаманних їй процесів, фізичного стану, жестів і мімічних рухів, просторових вимірів» [6, с. 111–112]. Ієрархічне виокремлення таких мікрокодів культури, як: антропо-жестового (*махнути рукою, бити чолом*), антропо-мімічного (*скривити рот, вишкірити зуби*) та антропо-поведінкового (*рвати на собі волосся, лизати п'яти*) можна вважати доцільним з урахуванням того, що вирази на позначення невербальної комунікації загалом не мають закріплених позицій у системах сучасних наукових парадигм. Частково запропоновані до аналізу фраземи розглядаються в межах соматичного коду, очевидно, тому, що він є найдавнішим, і взагалі пізнання навколишньої реальності та її окультурення людина почала з себе, застосовуючи свої знання про себе, своє тіло щодо об'єктивної дійсності. Як справедливо зазначає Л. Петрова, «переведення системи жестів у систему так званих жестових фразеологізмів, що дає змогу адекватно описати перевтілення тіла як фізичної, природної матерії в тіло як носія атрибутів культури, називається в семіотиці процесом окультурення тіла» [5, с. 135]. Зазначена тенденція характерна й для паралінгвальних стійких зворотів – особливих складених лінгвальних знаків, що переводять невербальний код у вербальний, займають периферійне положення в загальній фразеологічній системі української мови. Однією з характерних ознак таких сталих зворотів є те, що вони належать здебільшого до соматичних висловів із вказівкою на активні й пасивні органи руху (наявні чи відсутні у структурі). Наприклад: *покласти руку на серце* [СФУМ, с. 535]; *показати кулак* [СФУМ, с. 533]; *аж за голову взятися* [СФУМ, с. 61]; *дуги губи* [СФУМ, с. 223]; *кривити рот* [СФУМ, с. 313]; *метнути очима* [СФУМ, с. 386]. Зважаючи на це досить важливо підкреслити, що концептуалізація частини тіла в культурі певної лінгвоспільноти пов'язана з процесами сприйняття «наївним» носієм мови об'єктивної реальності, увиразненої соматичними об'єктами, і це дає підстави говорити про наївну семіотичну концептуалізацію тіла і його частин [4].

Звертає на себе увагу й те, що дехто з науковців, як-от С. Іванова, розглядає окремо поведінковий код, що являє собою метахарактеристику мовної особистості та є типовим для окремої

лінгвокультурної спільноти, якщо він отримав своє переосмислення і вербально зафіксований. Представники іншої етнокulturи мають уявлення про такий спосіб комунікативного реагування, однак тим не менш він не узагальнений колективною пам'яттю народу [2, с. 99]. Відтак виникає питання про те, який культурний код репрезентують паралінгвальні фрази, пов'язані з невербальною поведінкою. Як уже зазначалося, досліджувані сталі звороти, зазвичай мають у своїй структурі лексику на позначення назви тіла (*голова, рука*), наприклад: *схилити голову, подати руку*, і тому співвідноситься, вказує Л. Савченко, з соматичним культурним кодом [6, с. 90], тоді як *подати руку, махнути рукою, уклонитися землі* [6, с. 112] демонструють антропний код. Дискусійним, на наш погляд, є місце поведінкового коду / мікрокоду вже з тієї причини, що жести і міміка людини є поведінковими актами, і виявляється необґрунтованим розмежування паралінгвальні фрази *задерти голову* – «заснитися» і *рвати на собі волосся* – «переживати» до різних підгруп.

Такі розмірковування щодо наукових розробок, пов'язаних з культурною детермінацією фразеологічного фонду мови, наштовхують на твердження про значущість умовно «невербального коду» – безпосереднього ілюстратора поведінкових тактик спілкувальників в українському етнопросторі. Паралінгвальні сталі вислови, внутрішня форма яких подає цілісну картину світосприймання лінгвоспільноти, постають у національно-культурному ключі як «вмістилища знань» і регулятори тих чи тих актів у міжособистісній взаємодії.

Насамперед варто зазначити, що реалізація найвиразнішого з кодів – соматичного – є найбільш засвідченою, однак водночас виникають труднощі під час витлумачення національно-культурної конотації. За нашими спостереженнями, етнокulturний компонент вирізняється в паралінгвальних фразах, які демонструють соматичний, просторовий, предметний культурний код.

Лексичне наповнення зворотів *встромити очі в землю* [СФУМ, с. 133] – «не дивитися прямо на кого-небудь, потупити погляд»; *потопити очі [в землю]* [СФУМ, с. 551] – «дивитися вниз від сорому, ніяковості й т. ін.; засоромитися, зніяковіти»; *опускати очі [в землю, додолу]* [СФУМ, с. 468] – «відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., дивитися **вниз**; засоромитися, знітитися» втілює уявлення про *землю* як нижню частину особистого й групового комунікативного простору. Відводячи очі при соромі, людина оцінює

просторові можливості задля уникнення прямого контакту з опонентом, тому досліджувані фрази завдяки компонентному складу окреслюють «просторовий код культури, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини і предметного світу» [6, с. 69].

За нашими спостереженнями, в українській мові кокетство як поведінкова реакція представлена рядом зворотів: *посилати бісики* [СФУМ, с. 547]; *пускати бісики [очима (оком)]* [СФУМ, с. 584]; *пускати гудзики [очима (оком)]* [СФУМ, с. 584]; *пускати гедзики* [СФУМ, с. 584]. Культурно-національні особливості вбачаємо у звороті *пускати гудзики [очима (оком)]*, де фіксуємо наявність специфічних лексем (*гудзик, гедзь, бісик*) у складі паралінгвальних фразем. «Багатство» фразеологічного матеріалу української мови, відповідно, і невербальної поведінки закоханих осіб цікаво демонструє іменник *гудзик* – «предмет, перев. круглої форми, що служить застібною в одязі або використовується як прикраса» [ВТССУМ, с. 270]. Він позначає предметно-костюмний субкод культури, пов'язаний із предметами одягу, аксесуарами, тканинами [6, с. 122]. Можна припустити: саме округлість форми уможливила асоціативні зв'язки між органом зору, зокрема зіницею, здатною до розширення, і засобом для застібання одягу. На окремі ознаки кокетливого погляду вказує й іменний компонент *гедзь* – «велика муха, від укусів якої тварина кидається з боку в бік, ніби вередуючи; символізує інтригу» [1, с. 165].

Культурну конотацію фразеологізмів, які характеризують мовчання, можемо прослідкувати завдяки словам-компонентам, співвіднесеним із предметним культурним кодом, як-от: *брати язика на гапличок* [СФУМ, с. 43]; *набирати води в рот* [СФУМ, с. 415]. Мовець існує в особисто створеному інформаційному середовищі – у світі предметів і явищ, які є знаками й у яких закодовано різноманітну інформацію. Наприклад, лексема *гапличок* ← *гаплик* позначає «металеву зачіпку, що пришивається проти петлі до одягу і служить застібною» [ВТССУМ, с. 222], і позначає предметно-костюмний субкод культури [6, с. 122]. Інша ілюстрація фіксує лексему *вода*, що являє собою природно-стихийний субкод [6, с. 123], і засвідчує стереотипність сприйняття дійсності. Вочевидь образ ситуацій мовчання в паралінгвальних зворотах узгоджується зі стійким уявленням про образ дії: за наявності в роті сторонніх речовин індивід дійсно втрачає здатність говорити.

Як стверджує аналізований матеріал, у фразеологічному фонді наявні фраземи, що вказують на перебування під чийось впливом, залежність від інших людей, як-от: *тримати під каблучком* – «беззастережно підкоряти своїй волі, робити повністю залежним від себе (перев. чоловіка від дружини)» [СФУМ, с. 723]; *держатися (триматися) за спідницю* [СФУМ, с. 194]; *держатися запаски* [СФУМ, с. 194]. Наведені лінгвоодиниці позначають «не виявляти самостійності, підкорятися впливу якої-небудь жінки (про чоловіків)». Предметно-костюмний субкод реалізується відповідними компонентами (*каблук, спідниця, запаска*), експлікує згорнутий культурно-гендерний смисл і цим бере участь у культурному усвідомленні й образу сталого вислову. Окрім того, етнокультурної виразності надає жестовій фраземі іменниковий варіант *запаска* – «жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки» [ВТССУМ, с. 411].

Насамкінець зауважимо, повний перелік культурних кодів на сьогодні остаточно не сформований; нині, очевидно, питання класифікації кодів культури залишається відкритим, актуальним, потребує подальшого доопрацювання та уточнення. Виокремлені в дослідженні коди культури можна вважати універсальними, адже всі вони співвідносяться з антропростором, у центрі якого знаходиться людина.

Результати представленої наукової розвідки є передумовою для подальших розробок у царині етнолінгвістики, етнофразеології, зокрема перспектива мовознавчих пошуків полягає у встановленні етнічних рис духовного коду.

Література

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Иванова Светлана Викторовна. – Уфа, 2003. – 364 с.
3. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : [курс лекций] / Виктория Владимировна Красных. – М. : ИТДК «Гнозис», 2002. – 284 с.
4. Крейдлин Г. Е. Части тела в русском языке и русской культуре [Электронный ресурс] / Г. Е. Крейдлин, С. И. Переверзева // Проект Института лингвистики РГГУ. – Режим доступа : http://www.llsh.ru/2007/papers/Kreyd_Perev2007.pdf.
5. Петрова Л. И. Человеческое тело и эмоции в контексте лингвокультурологии / Л. И. Петрова // Вестник Псковского государственного педагогического университета. – 2007. – Вып. 1. – С. 133–144.

6. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Любов Василівна Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.

Перелік умовних скорочень

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.–Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

УДК 811.111'37

Н. І. Євтушенко

КОНЦЕПТИ «РОЗУМ/WIT» ТА «ДУРІСТЬ/STUPIDITY» В ПОНЯТТЄВОМУ АСПЕКТІ

Євтушенко Н. І. Концепти «розум/wit» та «дурість/stupidity» в поняттєвому аспекті.

У статті розглядається проблема дослідження та зіставлення концептів «розум/wit» і «дурість/stupidity» в поняттєвому аспекті, яка полягає у встановленні й описі сукупності мовних засобів, що номінують концепти та їх окремі ознаки.

Ключові слова: концепт, мовний засіб, поняттєвий аспект, концепти «розум/wit» та «дурість/stupidity».

Євтушенко Н. И. Концепты «ум/wit» и «глупость/stupidity» в понятийном аспекте.

В статье рассматривается проблема исследования и сопоставления концептов «ум/wit» и «глупость/stupidity» в понятийном аспекте, которая заключается в установлении и описании совокупности языковых средств, номинирующих концепты и их отдельные признаки.

Ключевые слова: концепт, языковое средство, понятийный аспект, концепты «ум/wit» и «глупость/stupidity».

Evtushenko N. I. Concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity» in conceptual aspect.

The article is devoted to the problem of study and comparison of the concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity» in conceptual aspect, which is in identification and description of a complex of language means, nominated concepts and their individual characteristics.

Key words: concept, language means, conceptual aspect, concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity».

У сучасній когнітивній лінгвістиці стрижневим стає поняття «концепт», яким як терміном усе частіше послуговуються дослідники, що займаються проблемами мовного подання когніцій. Однак, незважаючи на те, що це поняття можна вважати для сучасної когнітивістики доволі розробленим, зміст його досить істотно варіює

в теоріях різних наукових шкіл та окремих учених. Справа в тому, що концепт – категорія розумова, невидима, і це дає великий простір для її витлумачення [2].

Зіставні дослідження концептів полягають у встановленні й описі сукупності мовних засобів, які номінують концепти. Оскільки концепт об'єктивується різними мовними знаками, різні автори висловлюють одні й ті ж ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того чи того концепту, який є важливим для певної культури, можливий тільки за умови дослідження найбільш повного набору засобів його подання.

Для виявлення поняттєвого аспекту концепту «розум» було розглянуто статті в кількох лексикографічних працях: «Великому тлумачному словнику української мови» [1] та «Словнику української мови у 20 томах» за ред. Русанівського В. М. [3].

Як показав аналіз словникових статей, усі вони репрезентують такі значення:

- 1) здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність; загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь;
- 2) те саме, що мислення; нормальний стан мислення, психіки людини;
- 3) зміст, значення чого-небудь; доцільність, сенс у чому-небудь;
- 4) людина, група людей, що характеризується високими розумовими, інтелектуальними здібностями.

Проаналізований матеріал дає змогу говорити про те, що синонімічний ряд концепту «розум» у поняттєвому аспекті передбачає такі основні одиниці, як-от:

– **інтелект**, наприклад: *Практичні знання випереджають духовний розвиток людства, – звідси всі нещастя. В той час, як інтелект робить божественні відкриття, пристрасті лишаються на рівні нашого патлатого пращура* (О. Гончар);

– **ум**, наприклад: *Йди служи, годи Енею, Він зна воєнне ремесло; Умом і храбрістю своєю в опрічнеє попав число* (І. Котляревський);

– **розсуд**, наприклад: *Іванка належала до тієї категорії людей, які і за своїм віком і за характером не дуже любляють поради розсуду, вони цілком в полоні серця* (М. Чабанівський);

– **глузд** (розм.), наприклад: *Юна Безсилі глузд та й істина тоді, як шлунок грає роль судді* (М. Годованець);

– **толк** (розм.), наприклад: *Ну, скажи, чи єсть оце у тебе толк –*

лити холодну воду за шию? (С. Васильченко);

– **тямка** (розм.), наприклад: *Часом улюбить [чоловік] таку кралю, що здається, маючи хоть кріпку тямки, мусив би на сім миль від неї відбігти* (Марко Вовчок).

Лексема *розум* посідає чільне місце у словниках, статтях, публіцистичних та літературних текстах, досить часто супроводжується широко вживаними епітетами, що описують здатність людини мислити, її свідомість, дають оцінку розумових здібностей.

Ця оцінка є здебільшого позитивною, увиразнюється атрибутивним компонентом як у прямому, так і в переносному значенні. Так, скажімо, про великий, гострий, здоровий розум говорять: *аналітичний, бадьорий, бистрий, блискучий, бойовий, вдумливий, великий, видатний, винахідливий, винятковий, високий, витончений, відшліфований, вільний, всеохопний, гарячий, геніальний, глибокий, гнучкий, гострий, далекоглядний, державний, дисциплінований, добрий, допитливий, дорогоцінний, дужий, енергійний, енциклопедичний, жадібний, живий, живильний, життєвський, звичайний, здоровий, зрілий, іронічний, конструктивний, критичний, критично-аналітичний, людський, лютий, методичний, міністерський, міцний, многолітній, могутній, молодий, надзвичайний, начитаний, невичерпний, невтомний, ненаситний, непереможний, непригнічений, нерядовий, неспокійний, оригінальний, освічений, палкий, переможний, плодючий, позитивний, практичний, природний, проникливий, простий, різкий, різнобічний, рішучий, розвинений, розв'язаний, розкутий, світлий, сильний, скептичний, сміливий, спостережливий, сприйнятливий, спритний, тверезий, творчий, теоретичний, тонкий, уїдливий, холодний, чіпкий, швидкий, широкий, яскравий, ясний*. Наприклад: *Постать [Донця] вийшла життєва, надзвичайно рельєфна, зворушлива своїм глибоким розумом і чуйною людяністю* (М. Кагарлицький); *Твій розум гострий, як твердий алмаз, Підноситься на гребені потоку* (М. Рильський); *Але потрібний розум, державний розум, щоб збагнути це* (М. Стельмах); *Бідне серце віддав на поталу нещадним спрагам, Обернув лютий розум у трактор на ниві слів* (Є. Маланюк); *Пройшла над нивами сімба – і Людський розум переможний Назустріч грозам і морозам* (М. Рильський); *І знову невсипуца журба захопила її [Катрю] в свої цупкі обійми, важким гнітом навернула ясний розум* (Панас Мирний).

Негативну оцінку передають атрибутивні компоненти на зразок:

апатичний, бабський (розм.), байдужий, безпристрасний, безсилий, бідний, вбогий, грубий, дитячий, догматичний, дурний, забитий, заблуканий, запалений, зацькований, кволий, короткий, короткозорий, курячий (розм.), легкий, лінивий, млявий, невеликий, недосвідчений, неповороткий, нерозвинений, нерухливий, нестійкий, обмежений, пасивний, посередній, пригнічений, сірий, скудний, слабкий, сонний, спокійний, стомлений, телячий (розм.), темний, тяжкий, хворий. Наприклад: *От коли я подумаю своїм бабським розумом, то чогось занадто багато люди людей ворогами роблять* (М. Стельмах); *Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум* (М. Коцюбинський); *В його був дитячий розум, і говорив він ніби дитячим та жалібним голосом, хоч сам був високий на зріст та широкоплечий* (І. Нечуй-Левицький); *...кам'яні скудний розум, Заблуканий в словесних пуцах...* (Є. Маланюк).

І в першому, і у другому разі атрибутивно-субстантивні словосполучення функціонують як моральні формули, що репрезентують досвід народу: *благородний, веселий, гордий, гуманний, диявольський, добрий, жорстокий, зверхній, злий, зміїний, лукавий, несмішливий, невдячний, піднесений, підозрілий, підступний, подразливий, правдивий, прямий, розбещений, роздратований, саркастичний, скрадливий, спокійний, уїдливий, упертий, ущипливий, хитрий, холодний, цинічний, чесний, чистий, чутливий*. Наприклад: *Я хочу відчутти в їх очах благородний розум і високі почуття* (О. Довженко); *Умудріться немудрі: Хто світ оглядає, Той і серце ваше знає і розум лукавий* (Т. Шевченко); *Зброю несуть [жерці], щоб серця здебеліли і розум невдячний жахом пойнять перед святістю й міцністю грізної богині* (М. Зеров).

Для виявлення поняттєвого аспекту концепту «wit» в англійській мові було розглянуто наукові статті в 4-х словниках: Cambridge International Dictionary of Idioms [4], The American Heritage Dictionary of the English Languages [6], Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [5], Webster's Seventh New Collegiate Dictionary [7]. Зробивши дослідницьку роботу, можна сказати, що вони репрезентують такі основні значення:

- 1) mind, intellect, understanding, sense;
- 2) a mental faculty or power of the mind, used in this sense chiefly in the plural and in certain phrases as to lose one's wits; at one's wits' end;
- 3) felicitous association of objects not usually connected, so as to produce a pleasant surprise; also the power of readily combining objects in

such a manner;

4) a person of eminent sense or knowledge; a man of genius, fancy, or humor; one distinguished for bright or amusing sayings, for repartee.

Отже, синонімічний ряд концепту «wit» складає 45 одиниць, найбільш уживаним є такі, як-от:

– **intelligence** (розум, інтелект, кмітливість, тямучість), наприклад: *Advertising may be described as the science of arresting human intelligence long enough to get money from it;*

– **brains** (інтелект, розум, здоровий глузд, ум), наприклад: *You should live with your own brains;*

– **intellect** (інтелект, розум, глузд, ум), наприклад: *Franklin was a person of keen intellect and a big heart;*

– **mind** (розум, розумові здібності, ум), наприклад: *He is quite clear in his own mind about what he is going to do in life;*

– **wisdom** (здоровий глузд, розумність, розсудливість), наприклад: *As a temporary measure, I do not presume to challenge its wisdom.*

Проаналізувавши базову лексичну репрезентацію концепту «дурість» у «Великому тлумачному словнику української мови» [1] та «Словнику української мови у 20 томах» за ред. Русанівського В. М. [3], зауважимо, що відповідна лексема переважним чином вказує на: а) розумову обмеженість, тупість, глупоту; б) необдуманий, бездумний учинок, безглузду думку.

У літературних текстах синонімічний ряд представлений 20 лексичними одиницями, з яких найбільш уживаними є:

– **ідіотизм**, наприклад: *Звичайно, це ідіотизм .., – подумав [Андрій] в ту ж мить. – Показувати перед Марією свою владу... (Ю. Бедзик);*

– **глупство**, наприклад: *Гаврюша цілком погодився з Артемом. Звичайно, пропустити таку погоду було б «неприпустиме глупство» (А. Головка).*

Англійський концепт «stupidity» у словникових статтях тлумачиться як: *behaviour that shows a lack of good sense or judgement; the quality of being stupid or unintelligent* і має синонімічний ряд, який складається з 41 епітета. Найбільш поширені з них такі:

– **folly** (дурість, тупість, безглуздя), наприклад: *Folly is wise in her own eyes;*

– **idiocy** (ідіотизм, дурість), наприклад: *It was sheer idiocy for him to arrive late!;*

– **foolishness** (дурість, глупство), наприклад: *There are but two ways of rising in the world: either by one's own industry or profiting by the foolishness of others.*

Отже, проаналізувавши семний склад ключових концептів та їх лексичні парадигми можна зробити висновки, що як в українській мові «розум» та «дурість», так і в англійській «wit» та «stupidity» в поняттєвому аспекті сприймаються головним чином як здатність людини мислити, відобразити й пізнавати об'єктивну дійсність, інтелектуальний розвиток, рівень пізнання та знань. Особливістю вираження цього концепту в англійській мові є його значення «дотепності», яке відсутнє в українській мовній картині світу. До того ж лексичні парадигми англійської мови значно багатші й різноманітніші, що пояснюється більшою увагою нації до розумових здібностей і їх об'єктивної та більш влучної оцінки.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. Т. В. Ковальова]. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Касевич В. Б. О когнитивной лингвистике / Вадим Борисович Касевич – СПб. : Наука, 1998. – 546 с.
3. Словник української мови : у 20-и томах / [за ред. Русанівського В. М.]. – К. : Наукова думка, 2010.
4. Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge University Press, 1998. – 608 p.
5. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English : Sixth edition. – Oxford University Press, 2000. – 1540 p.
6. The American Heritage dictionary of the English language / [edit. William Morris]. – New York : American Heritage Pub. Co., 1969. – 1550 p.
7. Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. – Cuba : Edicion Revolucionaria, 1983. – 1200 p.

УДК 811.161.2'282.2 (477.51)

В. І. Зевако

ПРО ДЕЯКІ БІЛОРУСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРОК ПІВНІЧНОЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРОБЛЕМОЮ ЇХНЬОГО ГРУПУВАННЯ

Зевако В. І. Про деякі білоруські особливості говірок північної Чернігівщини у зв'язку з проблемами їхнього групування.

У статті проаналізовано фонетичні риси білоруського походження, що утворюють специфіку сучасних говірок північної частини Новгород-Сіверського району Чернігівської області та впливають на визначення їхнього місця в системі

східнополіського говору української мови.

Ключові слова: східнополіський говір, сіверська говірка, білоруський вплив, міжмовні контакти, лінгвогеографічна диференціація.

Зевако В. И. О некоторых белорусских особенностях говоров северной Черниговщины в связи с проблемами их группировки.

В статье проанализированы фонетические черты белорусского происхождения, образующие специфику современных говоров северной части Новгород-Северского района Черниговской области и влияющие на определение их места в системе восточнополесского диалекта украинского языка.

Ключевые слова: восточнополесский диалект, северский говор, белорусский влияние, межъязыковые контакты, лингвогеографическая дифференциация.

Zevako V. I. About some Belarusian features of dialects in northern Chernigov Region in connexion with their grouping problems.

The article analyzes the phonetic features of Belarusian origin that form a specific current dialects of northern part of Novgorod-Seversky district in Chernihiv region and their influence on the determination of their place in the system of the Eastern Polissian dialect of the Ukrainian language.

Key words: Eastern Polissian dialect, Siversky dialect, Belarusian influence, interlingual contacts, lingvogeographic differentiation.

З-поміж інших східнополіських українських діалектів своїми яскравими фонетичними особливостями виділяються говірки північної частини Новгород-Сіверського району Чернігівської області. Мікроареал, який є предметом нашого дослідження, ми назвали *сіверські говірки*. Цей термін щодо діалектів північної Чернігівщини загалом використовували О. Потебня, К. Михальчук, О. Соболевський, Т. Назарова. Він, на нашу думку, підкреслює зв'язок з літописними сіверянами, які населяли цей край у давнину, а також з Чернігово-Сіверською землею, до складу якого свого часу входило Новгород-Сіверське князівство.

Північна Чернігівщина знаходиться на перехресті східнослов'янського ареалу, а тому являє собою цікавий об'єкт для вивчення міжмовних зв'язків. Ще більшої ваги дослідженню саме цього регіону надає той факт, що сіверська говірка локалізована на території одного з найбільш архаїчних діалектів українського Полісся. Східнополіські говори досліджували з позиції лінгвогеографічного поділу (К. Михальчук, В. Ганцов, І. Зілінський, Ф. Жилко, І. Матвіяс, Н. Дениченко, В. Куриленко, Є. Черепанова, О. Бабичева, О. Бірюк) та синхронічного й діахронічного аналізу мовних підсистем (О. Курило, Т. Назарова, П. Лисенко, В. Мойсієнко, Л. Дорошенко, В. Бережнюк, М. Поїстогова, Л. Дика, Я. Литвиненко, О. Юсікова). Звукові

відмінності всередині окремих груп поліських говорів констатували Т. Назарова, І. Матвіяс, Г. Півторак, В. Мойсієнко; ізгласи цих явищ достатньо повно відображені в Атласі української мови.

Діалектні відмінності між сучасними східнослов'янськими мовами, як відомо, найвиразніше проявляються на фонетичному рівні, тому *об'єктом* нашого дослідження є фонетичні риси білоруського походження, що утворюють специфіку сучасних сіверських говірок і впливають на визначення їхнього місця в системі східнополіських діалектів української мови.

Мета роботи полягає у визначенні синхронічних звукових особливостей та історичного підґрунтя означених явищ.

Актуальність статті випливає з необхідності розв'язання проблем східнослов'янського глотогенезу та лінгвогеографічного поділу українського діалектного ареалу.

Матеріал, що представляє сіверські говірки, зібрано в селах Грем'яч, Лесконоги, См'яч, Леньково, Шептаки, Лизунівка, Ларинівка, Дробишів Новгород-Сіверського району Чернігівської області.

Споконвічне сусідство українських (поліських) та білоруських мовних територій, давні культурно-політичні зв'язки зумовили фонетичні особливості сіверських говірок. Найголовніші з них такі:

– давній ɸ під наголосом послідовно реалізується у вигляді звука [e]: *су'с'ед'ї*, *р'ешата*, на *р'ецци*, *а'б'едат'*, *д'еўка*, *м'ес'ац*, *б'ели*, *кал'ека*, *с'ена*, *хл'еб*, *ха'т'ела*, *м'ес'ачка*, *кр'епк'ї*, *ха'д'ем*, *м'ех*, *в'етр'їк*, *в'ера*, *та'б'е*, *са'б'е*, *вад'м'ед'*, *т'есни*, *б'едни*, але *д'їрка*;

– голосні [o], [e] в нових закритих складах зберігаються: *костка*, *скол'к'ї*, *горк'ї*, *вол'ни*, *кол'к'ї*, *ножк'ї*, *кон'*, *воз*, *шоўк*, *па'рог*, *у'слон*, *н'ї скол'ачк'ї*, *п'еч*, *шес'т'*;

– на місці давнього носового переднього ряду незалежно від наголосу виступає голосний [a] після м'якого: *п'ат* – *п'а'т'ї*, *м'аса* – *м'а'сни*, *св'ата* – *св'а'ти*, *д'ї'с'атка* – *д'ес'ат'*, *па'ман'їма* – *пам'ат'*; *ка'лод'аз'*, *м'ес'ац*, *ход'ат'*;

– голосні [i], [и] розрізняються у формах на зразок *с'їн'ї* «синій» – *си'ни* «сини», *л'їси* «лисиці» – *лиси* «лисий»;

– наголошений [e] не після шиплячих послідовно переходить в [o]: *да'л'ока*, *нас'а'р'од*, *т'опли*, *з'а'л'они*, *сва'д'обни*, *в'а'с'оли*, *в'осни*;

– у дієслівних формах 1 особи множини на місці етимологічного [e] виступає голосний [o]: *ї'дом*, *н'а'сом*, *в'а'зом*; *за'вом*, *п'а'ком*, *ба'ром*, *гр'а'бом*, *таў'ком*;

- переважно недисимілятивне акання: *пама'гала, да'чка, ка'ноплі, гала'доўка, мала'д'ічка, ак'райац, га'мон'іма*;
- сильне якання: *ва'сна, са'стр'іца, лаба'да, н'і'йак'іа, на с'на'гу, іс'т'а'гнуў, ва'соли, йа'с'т'о, 'л'уб'ам', 'ход'а, наба'а'ди*;
- перед сполученням приголосних спостерігаємо початковий [і]: *ір'жат', ір'ват', і'зноў; із'но'с*;
- на місці давніх напружених редукованих виступають голосні [і], [и]: *'с'ін'і, 'м'і'йу, 'шійу*;
- споконвічні сполучення *tɔt, *tɪt мають рефлексії *ри (рі), ли (лі), ро, ло*: *др'і'вот'на, кр'і'ш'ит', гли'тат', гр'і'мет', гр'і'м'ач, чарноб'ров'і, кра'вав'і, бл'іс'куч'и, др'і'жат, кр'ін'іца*;
- м'якість зубних перед голосними переднього ряду: *'с'ерд'і'с'а, 'з'емл'і, з'а'лонайа, с'а'к'ера, т'іх'і, 'с'ін'ін'кайа, 'д'ер'ава*;
- переважання твердих африкат [ч], [дж], [дз] поруч із позиційно напівм'якими [ч], [дж] та послідовно твердою свистячою африкатою [ц]: *'чорни, ха'джу, 'хлопч'ик, джи'гуч'и, 'дзи'гал' 'цели, 'вул'іци, 'хлоп'ац, у'ложци*;
- м'якість губних перед рефлексіями колишнього носового переднього ряду: *п'ат', р'і'б'ати, па'м'ал'і, 'м'аса, 'м'ал'л'а*;
- послідовна м'якість губних, задньоязикових та [р] перед голосним [і]: *'в'ілк'і, 'м'іл'іт', н'і'л'ука, па'г'іб'ал', 'мог'ілк'і, к'і'дайу, х'іт'руйат', 'кр'іса, ста'р'і, 'р'і'жуха, а'ткр'іти, а'р'іна, тр'ім'т'ам', 'кр'ішат'*;
- елементи цекання і дзекання: *д'а'жу'р'і'у, 'ес'ці, д'і'ца*;
- послідовна субституція [ф]: *хву'раж, бу'хв'ет, торх, хваса'ла, 'Прос'ка, П'і'л'ін*;
- ствердіння кінцевих губних [б], [п], [м], сонорних [р], частково [л], [н]: *'голуб, с'ем, та'п'ер, н'іл, 'палци*;
- відсутність оглушення дзвінких перед глухими та в абсолютному кінці слова: *'редка, си'ровадка, 'йежт'а, ма'роз, год, стоўб*;
- протетичні приголосні: *'войд'а, 'вос'ан, 'вул'іца, вой (ой), 'вобуй, ву'гол, 'вучим, 'йети (цей), йон, 'јагрус, 'т'ети (цей), у'т'ети (цей), у'йети (цей)*;
- аферезис: *на 'ддас'т' (не віддасть), за дна'го (за одного), замк'н'і мбар (замкни амбар), за д'ін д'ен' (за один день)*.

Основні фонетичні риси сучасного ареалу північних говірок Новгород-Сіверщини, склалися в систему, що віддзеркалює взаємодію українських та білоруських діалектних особливостей: акання,

рефлекси *ятя* та *о* в закритих наголошених складах; твердість [ц] перед голосними непереднього ряду поруч із сильним яканням, м'якістю приголосних перед [i], [e], голосним [o] на місці етимологічного [e] в дієслівних формах на зразок *н'а'сом*, елементами цекання і дзекання, протетичними приголосними тощо.

Специфіка фонетичної системи «підсилюється» й численними граматичними рисами: усічені закінчення прикметників чоловічого роду однини *з'а'л'они*, *кра'с'ів'і*, *раск'ошни*, *в'а'с'оли*, *в'ірла'вок'і* та нестягнені членні закінчення форм жіночого й середнього родів *з'а'л'онайа*, *кра'с'івайа*, *рас'кошнайа*, *в'а'с'олайа*, *в'ірла'вок'айа* та множини: *з'а'л'онийа*, *кра'с'ів'ійа*, *рас'кошнійа*, *в'а'с'олийа*, *в'ірла'вок'ійа*; дієслово буття у формах *йо'*, *йо'с'м'* (*йо'с'т'і*) тощо.

Білоруські звукові властивості в українських говірках, безперечно, мають історичне підґрунтя. У своїх публікаціях ми вже зупинялися на фонетичних явищах, що є наслідком історичних процесів, які мали місце в північній Чернігівщині, тому в цій статті наведемо лише факти, що мають безпосередній стосунок до предмета нашого дослідження.

Сучасна Новгород-Сіверщина обіймає частину території літописних сіверян, що у VIII – IX ст. була пограничною до радимицької. Археологічні розвідки підтверджують пограниччя сіверян і радимичів і, крім того, засвідчують радимицьку колонізацію цієї частини східнослов'янського масиву, яка поширюється далеко вглиб сіверянської землі, на південний схід через Новгород-Сіверський, Воронеж (Глухівського району), Студенок (к. Рильського повіту) [7, с. 95]. Про існування радимицьких поселень на території сіверян згадують також інші джерела [2, с. 218; 12, с. 244]. Якщо врахувати, що близько половини відомих за назвами населених пунктів сучасної Новгород-Сіверщини мають дотатарське походження [13, с. 10; 546], факт радимицького (протобілоруського) впливу на говірки північної частини східнополіського ареалу стає достатньо вагомим. Білоруські фонетичні особливості сіверських говірок підтримуються суміжними західнобрянськими діалектами.

Специфічні риси, втілені в північних українських говорах на різних рівнях мовної системи, є підставою для різних, часом протилежних, поглядів щодо їхнього місця у групуванні східнополіських діалектів Чернігівщини.

У «Заметках о малорусском наречи» О. Потєбня аналізує ілюстративний матеріал зі статті п. Новицького про деякі особливості

так званого сіверського говору:

1. *О* (укр. = *i*) незмінне.
2. *Матюнка*, а не *матінка*.
3. *Я* ненаголошене = *е*, *є*.
4. *О* ненаголошене = *а*.
5. *Ъ* не змінюється.
6. *Ы* у коренях з голосним = *о*: *рой*.
7. *Пїть*, *бїть*, а не *пійте*, *бийте*.
8. *Выду*, *прышов*, а не *выйду*, *прышов*.
9. *Злы*, а не *злый*.
10. Гортанні не переходять у свистячі [10, с. 6].

Далі міститься коментар ученого: «Я не маю прямих відомостей про цей говір, але думаю, що немає жодного малоруського говору, у якому б *о*, що переходить в українській мові в *i* або *уо*, *у* та ін., залишався б незмінним. Тому гадаю, що тут або вимовляється не *конь*, *вол*, як у великоруських, або ж – цей говір не є малоруським. Якщо й належить сіверський говір до малоруських, усе одно в ньому не можна чекати незмінності *Ъ*, тобто постійної його рівності звукові *е*» [10, с. 7]. Отже, О. Потебня висловлює сумніви щодо належності говору (цікаво, що наведені нами фонетичні риси сучасних говірок майже збігаються з тими, що містяться в роботі О. Потебні) до української мови. Приймаючи даний висновок, ми повинні пам'ятати про обмежений фактичний матеріал, яким володів учений.

Перший науковий огляд українських діалектів, здійснений К. Михальчуком у праці «Наречия, поднаречия и говоры Южной Росси в связи с наречиями Галичины», містить фактичний матеріал із 59 населених пунктів України. У так званому сіверському піднаріччі поліського наріччя дослідник виділяє два говори (піднаріччя): власне сіверське, що охоплює повіти Городнянський, майже весь Сосницький і частини повітів Остерського, Чернігвського, Кролевецького і Новгород-Сіверського, та сіверсько-великоруське, поширене в Новозибківському, Стародубському, Суразькому і Мглинському повітах. На нашу думку, сіверські говірки у їхніх сучасних межах віднесені К. Михальчуком до українських, хоч автор не уточнює, яка саме частина Новгород-Сіверського повіту – північна чи південна – входить до складу сіверського піднаріччя [9].

Надзвичайно цікаві відомості про новгород-сіверські говори кінця ХІХ ст. наводить О. Соболевський. Учений вважає, що говір західної частини Новгород-Сіверського повіту являє собою перехід

від малоруського наріччя до білоруського, оскільки характеризується такими фонетичними рисами:

1. Звуки *e*, *и* часто (не завжди) пом'якшують попередній склад, причому замість *e* під наголосом чується *ě*: *тёплая хата*.

2. Ъ = *e*

3. Акання сильне: *мая палено, тямница, тябе тяпер*.

А поруч багато малоруських особливостей:

1. Збереження ненаголошених після наголосу, а інколи й перед наголосом.

2. Збереження звучних приголосних (*воз*).

3. *Дж* замість *ж* (*заходжати*).

4. *В* замість *л*: *дав, вовк*.

5. *Г* фрикативний [11, с. 6].

Члени МДК ареал сучасної сіверської говірки відносять до говорів білоруської мови (білорусько-поліські з яканням дисимілятивного типу); говори південної частини Новгород-Сіверського району кваліфікуються як перехідні на українській основі до білоруських [1].

Багато уваги питанням розмежування українських та білоруських діалектів приділяв академік Ю. Карський. Зокрема в одній із своїх праць він зазначав: «Єдино правильним критерієм, на мою думку, для розрізнення малоруських говорів від білоруських є та чи та вимова голосних *e* та *и*, а у зв'язку з цим і попередніх приголосних: у білорусів ці звуки або їхні замітники завжди «м'які», унаслідок чого вони пом'якшують попередні приголосні, тоді як в малоросів вони завжди тверді. Ще у змішаних говорах потрібно звертати увагу на те, чи є в них акання, чи ні. Акають лише білоруси». Зважаючи на сказане, академік Ю. Карський південні межі поширення білоруської мови визначає таким чином: річка Снов і кордони повітів Новозибківського й Сосницького, далі по Новгород-Сіверському повіту до річки Десни, залишаючи повітове місто на півдні [6, с. 410]. Отже, північну частину Новгород-Сіверщини (досліджувані нами говірки) науковець позначає як білоруські, а південну – як українські.

На «Карті українських говорів» І. Зілінського всі новгород-сіверські говірки віднесено до північних українських говорів, хоч у Поясненні автор зазначає: «Тільки частина українських діалектів зберегла чистий тип даної групи, переважно ж це змішані й перехідні групи, що утворюють перехід, з одного боку, до говорів південної (української) групи, а з іншого – до суміжних білоруських говорів»

[5, с. 5]. У «Діалектологічній класифікації українських говорів» Вс. Ганцова сіверські говірки винесені за межі поширення української мови й представлені у складі діалектів білоруської мови.

«Карта говорів української мови», складена Ф. Жилком, кваліфікує приграничні діалекти північної Чернігівщини як українські, перехідні до білоруських [4, дод. 2]. Таку ж позицію викладено в роботах «Діалектні групи і говори української мови», «Говори української мови».

У 1984 році вийшла фундаментальна праця вітчизняних діалектологів – Атлас української мови (т. 1), який, на думку авторів, відбиває стан українських діалектів 40–70-их років ХХ ст. на всіх рівнях мовної структури. Досліджувані говірки північної Новгород-Сіверщини розглядаються тут у складі східнополіських діалектів північного наріччя української мови. Ця позиція стала визначальною в українській діалектології.

Однак деякі уточнення й зауваження були внесені в окремих працях. Так, на думку І. Матвіяса, дані АУМ не можна вважати вичерпним матеріалом для групування українських говорів. Атлас не охоплює всіх важливих явищ, за якими українська мова членується на говори; серед наведених ізоглос не всі відображають найістотніші явища, до того ж діалектна лексика представлена в Атласі тільки фрагментарно. У східнополіських говорах, зазначає діалектолог, виділяється ще група північних говірок, що лежать на північ від лінії, проведеної від Дніпра до гирла Сноу через Чернігів, крайні північні говірки на схід від Сноу і далі по обидва боки течії Десни. Вони характеризуються такими найголовнішими особливостями:

1. Перехід ненаголошеного *e* в *a* після м'яких і ствердливих приголосних (*'oc'e^an'*, *'oc'an'*, *c'e'ло*, *c'a^e'ло*, *p'e^aка*, *p'a^eка*).

2. Рефлекси давнього *i* після губних *i*, *i^u*, *iⁱ* (*'v'ілк'i*, *'m'іли*, *'bit'*), в решті східнополіських говорів – *и*.

3. Відповідники наголошеного віменнику дірка – *i* (*'d'ірка*), в решті говорів – *и* (*'дирка*).

4. М'якість приголосних перед відповідниками давніх *i* та *e* (*'c'ін'i*, *'н'іва*, *'m'іхо*, *o'd'ін*).

5. Називний відмінок іменника люди, сусіди на *i* (*'л'уд'i*, *су'с'ед'i*).

6. Називний відмінок прикметників і займенників середнього ролу на -оїе (*ба'г'атойе*, *ма'лойе*).

7. Збереження основ на *г*, *к* у крайніх членах дієслівної

парадигми (*не'ку – не'кут', стере'гу – стере'гум'*).

8. Перша особа множини теперішнього часу дієслів І дієвідміни на *-ом*: *не'сом* [8, с. 33].

Про те, що східнополіський говір не становить однотипного утворення, пише М. Железняк. Автор визначає тут три окремі групи говірок: південні, північні, східні. Особливості північної групи пояснюються взаємодією з білоруськими говірками [3, с. 674].

Проаналізований матеріал не лише підтверджує давні білоруські фонетичні риси сіверських говірок, але й дає вагомі підстави для їх виокремлення в підгрупу північної групи східнополіського говору.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у вивченні й описі лексики та граматики сіверських говірок для створення регіонального лінгвістичного атласу та лексикографічних праць.

Література

1. Дурново Н. Н. Введение в историю русского языка / Н. Н. Дурново. – М. : Наука, 1969. – Карта.
2. Етнічна історія давньої України / П. П. Толочко, Д. Н. Козак, О. П. Моця та ін. – К. : Інститут археології НАН України, 2000. – 276 с.
3. Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір / М. Г. Железняк // Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Титаренко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 824 с.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 307 с.
5. Зілінський І. Карта українських говорів з поясненнями / І. Зілінський. – Варшава, 1933 – 20 с.
6. Карский Е. Ф. К вопросу о разграничении русских наречий / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., 1962. – С. 405 – 411.
7. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древних времен до вт. половины XIV в.) / В. В. Мавродин. – Л. : Ленинградский университет, 1945. – 320 с.
8. Матвіяс І. Г. Групування говорів української мови / І. Г. Матвіяс // Структура українських говорів. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 3 – 68.
9. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной Росси в связи с наречиями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции Западно-русский край. – К., 1877. – Т. 7. – Вып. 2. – С. 453 – 512.
10. Потебня А. А. Заметки о малорусском наречи / А. А. Потебня. – Воронеж : В. А. Гольштейна, 1871. – 138 с.
11. Соболевский А. И. Опыт русской диалектологии. Наречия великорусское и белорусское / А. И. Соболевский. – С.-Петербург, 1897. – 93 с.
12. Третьяков П. Н. Восточнославянские племена / П. Н. Третьяков. – М. : АН СССР, 1953. – 311 с.
13. Чернігівщина : [енциклопедичний довідник] / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1990. – 1006 с.

МІЖМОВНА ІДІОМАТИЧНІСТЬ В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ)

Клименко І. М. Міжмовна ідіоматичність в аспекті міжкультурної комунікації (англійсько-українські відповідники).

У статті міжмовні ідіоматичні відповідники досліджується як специфічні форми вираження думки в англійській та українській мовах, що зумовлюються етнокультурними та етномовними факторами. Аналізуються випадки ізоморфізму та анізоморфізму в ідіоматичних одиницях, що зіставляються.

Ключові слова: міжмовна ідіоматичність, міжмовні відповідники, ізоморфізм, анізоморфізм.

Клименко И. М. Межъязыковая идиоматичность в аспекте межкультурной коммуникации (английско-украинские соответствия).

В статье межъязыковые идиоматические соответствия исследуются как специфические формы выражения мысли в английском и украинском языках, обуславливаемые этнокультурными и этноязыковыми факторами. Анализируются случаи изоморфизма и анизоморфизма в сопоставляемых идиоматичных единицах.

Ключевые слова: межъязыковая идиоматичность, межъязыковые соответствия, изоморфизм, анизоморфизм.

Klymenko I. M. Interlingual idiomaticity and cross-cultural communication (English-Ukrainian correspondences).

The paper examines interlingual idiomatic correspondences in English and Ukrainian as specific mental forms predetermined by cultural, ethnic and linguistic factors. It studies the cases of isomorphism and anisomorphism of the contrasted idioms.

Key words: interlingual idiomaticity, interlingual correspondences, isomorphism and anisomorphism.

Адекватному розумінню іншокультурних цінностей узагалі й мовних особливостей зокрема перешкоджає відмінність знакових систем, що конституюють етнокультури, і передусім – етномови. Кожна етномова характеризується як культурною, так і внутрішньою структурною специфікою. Ідея етномовної своєрідності закладена у значенні й внутрішній формі терміна «ідіоматичність». Незважаючи на значні успіхи, досягнуті у вивченні цього явища, у лінгвістиці поки що не розроблена теорія, яка трактує ідіоматичність у єдиній системі категорій. При розгляді теорії мовної ідіоматики бралися до уваги всі відповідні досягнення сучасного мовознавства [2; 3; 4; 7; 8].

На сьогодні в лінгвістиці склалися дві традиції дослідження мовної ідіоматики – європейська континентальна й англо-американська [8; 9]. У вітчизняній науці ґрунтовно розроблена теорія

фразеології, проте іншим ідіоматичним мовним одиницям приділено менше уваги. При цьому обсяг поняття «ідіома» (фразеологізм або один з розрядів фразеологізмів) вужчий за обсяг поняття «ідіоматична мовна одиниця», тобто одиниця, у якій значення цілого не виводиться з суми значень частин. У рамках англо-американської традиції створено чимало цікавих праць, які, щоправда, не склалися в єдину лінгвістичну галузь, а витлумачення ідіоми як будь-якої форми вираження, специфічної для цієї мови, ширше за теоретичне трактування ідіоми як мовної одиниці, значення якої не виводиться з суми значень її частин.

Слід розмежовувати поняття «ідіоетнізм мовлення» та «ідіоетнізм мови» [6, с. 13]. Ідіоетнізм мовлення як національна специфіка форми мови складається з таких параметрів, як специфічний відбір мовних одиниць, їх відносна частотність у певних типах мовних ситуацій і їх комбінування в мові. Ідіоматичність мови, що розуміється в широкому сенсі як національна специфіка її форми, визначається анізоморфізмом різномовних систем.

Система мови, як правило, допускає різноманітність способів вираження однієї і тієї ж думки. Але норма й реальні правила використання обмежують цю розмаїтість, надаючи перевагу одним способам над іншими. Так, фраза *I want to eat* (від укр. *Я хочу їсти*) для носія англійської мови може бути зрозумілою і в принципі допустимою, але незвичайною й нетиповою для живого спілкування (тобто ненормативною), тоді як фраза *I feel hungry* сприймається як природна й регулярно вживана в мові, тобто нормативна. Аналогічна відмінність спостерігається в парі висловлювань з галузі телефонних кліше: *Говорить Петренко* (калька з англійської *Petrenko's speaking*) і *Петренко слухає*.

Ідіоматичні одиниці англійської й української мов можуть мати як схожі, так і відмінні риси [3; 7]. Схожість структур називається аналогією. Крайній прояв аналогії – ізоморфізм, тобто взаємна відповідність структур мовних об'єктів (*to wash one's hands* – *умити руки*). Якщо структури об'єктів тотожні лише в загальних рисах, але різняться в деталях, вони визначаються як анізоморфні (*red tape* – *бюрократичні методи*). А явище анізоморфізму полягає в менш точній, приблизній відповідності мовних об'єктів. Спільні компоненти формальних і змістовних структур називаються інтегральними ознаками, а відмінні – диференційними.

Серед підходів до вивчення міжмовної ідіоматичності

вирізняють семасіологічний (від форми вираження до змісту) та ономасіологічний (від змісту до вираження) [9, с. 256, 334]. У першому напрямі зіставляються різномовні одиниці, ізоморфні у плані вираження, але анізоморфні у плані змісту (*wind in the head* «зазнайство» – *вітер у голові* «легковажність»), у другому – зіставленню підлягають міжмовні одиниці, однакові або близькі у плані змісту, але не зовсім однакові у плані вираження (*to call a spade a spade* – *називати речі своїми іменами*).

Відношення ізоморфізму й анізоморфізму можна визнати як корелюючі з лексико-семантичними на ідіоматичному рівні в англійській та українській мовах. Такі відношення зводяться до трьох основних типів: еквівалентність, семантичне включення, семантичне пересічення і безеквівалентність [1; 5].

Еквівалентність розуміється як рівноцінність, рівнозначність одиниць, що зіставляються. Це означає повний збіг у плані семантики та структури ідіоми в англійській та українській мовах, які, як правило, походять з давніх джерел (Біблії, давніх міфів, висловів історичних діячів). Еквівалентність представлена одиницями повністю ізоморфними з нульовою взаємною ідіоматичністю (*Achilles' heel* – *ахіллесова п'ята*).

Лексико-семантичні відношення включення означають, що в семантичній структурі фразеологізмів одної мови міститься більше лексико-семантичних варіантів значення, ніж в іншій. Відношення включення можуть також виражати відмінності у стилістичному та конотативному аспектах (*on smb's hands* – «resting on one as a responsibility» та *на руках* – 1) «під опікою»; 2) «у розпорядженні, у володінні»). Відношення пересічення наявні, коли частина лексико-семантичних варіантів значення є спільною як для англійської, так і для української мов (*to be on one's feet* – 1) «be standing»; 2) «rise (to speak)»; 3) «be in good health after an illness» та *бути на ногах* – 1) «не спати»; 2) «клопотати, перебувати у турботах»; 3) «бути здоровим після хвороби»; 4) «стояти»). Але в кожній мові наявні і відмінні значення для стійких сполучень із спільним семантичним ядром. Відношення часткового збігу ілюструються анізоморфними взаємно ідіоматичними одиницями.

Лексико-семантичні відношення безеквівалентності, притаманні ідіомам, семантика яких співвідноситься зі специфічними для англійськомовної або української культури реаліями, що їхній змістовний план майже неможливо зіставити з будь-яким поняттям в

іншій мові (*buck eye* – «кінський каштан, що використовується як талісман»). Це випадок абсолютної міжмовної ідіоматичності, найвищого прояву анізоморфізму.

При визначенні міжмовної ідіоматичності слід брати до уваги характер представлення денотата у знакові й характер мотивування значення мовної одиниці, що впливає з нього. Міжмовна ідіоматичність визначається через поняття «мотиваційний сектор», «мотиваційна модель» і «структурна своєрідність» [6, с. 23–25]. Мотиваційний сектор – це частина структури мовної одиниці, що охоплює план змісту й усі мотиваційно-значущі рівні плану її вираження. Мотиваторами значення можуть виступати:

- образна основа (*ass* «безглузда людина», буквально «*осел*»);
- словотворча структура (*screwdriver* «викрутка», буквально «*шурпунозавертувач*»);
- морфо-синтаксична структура (*baker's shop* «хлібна крамниця»);
- фонетична структури (*rattle* «*гуркім*; *брязкальце*, *тріскачка*»).

Міжмовна структурно-семантична мотиваційна модель – це інваріантна частина мотиваційних секторів ряду різномовних аналогів [9, с. 186]. Структурна своєрідність є позитивною структурною відмінністю мовної одиниці від її аналогів в інших мовах, що виражається в опозиціях диференційних структурних ознак. Міжмовну ідіоматичність можна розглядати під різними кутами зору. Так, міжмовна ідіоматичність як відношення між структурами мовних одиниць – це їх анізоморфізм (відмінність) у рамках мотиваційних секторів, а як властивість мовної одиниці – це її структурна своєрідність щодо іншомовних аналогів. На практиці в основному досліджується ідіоматичність аналогів ізоморфних в одному плані, але анізоморфних в іншому. Інакше кажучи, різниця у плані змісту не відповідає різниці у плані вираження і навпаки.

Мовна одиниця, що має ізоморфні й анізоморфні аналоги в модельному ряду, має відносну міжмовну ідіоматичність (англ. *white night* – *безсонна ніч*; укр. *біла ніч* – *літня ніч у північних широтах*). Одиниця, що не має ізоморфних аналогів у модельному ряду, має абсолютну міжмовну ідіоматичність (унікальність): *three tailors from Tooley Street* – *самозванці*. Одиниця, що має тільки ізоморфні аналоги, не володіє міжмовною ідіоматичністю (тобто вона дорівнює нулю): *to be in the seventh heaven* – *бути на сьомому небі*. Відносність або абсолютність є якісною характеристикою міжмовної ідіоматичності.

Ступінь (кількісна характеристика) міжмовної ідіоматичності варіює від нульового до максимального й обмежується рамками структурної складності мовних одиниць [6; 7]. Він визначається співвідношенням кількості нееквівалентних диференційних структурних ознак в аналогів, що зіставляються. Ідіоматичнішим є той аналог, який структурно складніший, тому що він має такі структурні ознаки, яким не відповідають ніякі (ні тотожні, ні еквівалентні) ознаки у простішого аналога (*cat's paw – зняряддя в чіїхось руках*). Англійський аналог більш ідіоматичний завдяки яскравій образній мотивації. Ступінь міжмовної ідіоматичності тісно пов'язаний з її симетрією / асиметрією, що визначається рівним або нерівним числом диференційних структурних ознак в аналогів, що зіставляються. Ідіоматичність в останньому прикладі асиметрична. Кількісно рівна структурна своєрідність аналогів є симетричною міжмовною ідіоматичністю (*idol of the market place – примапи ринку*).

Зіставляючи англійські та українські ідіоматичні аналоги, ми здійснювали міжмовний ідіоматологічний аналіз, метою якого було встановлення специфіки відношень планів змісту і планів вираження в порівнюваних ідіом, характеру їх ізоморфізму / анізоморфізму. При цьому встановлювався структурний інваріант ідіоми (абстрактний структурний елемент моделі в абстрагуванні від конкретних реалізацій), а на його тлі – характер опозицій диференційних ознак. Наведемо приклади:

– Англ. *the fifth column* й укр. *п'ята колона*. У них план змісту: «таємні помічники ворога» = «таємні помічники ворога», план вираження: *the fifth column* = *п'ята колона*. Це ізоморфні аналоги. Вони мають нульову взаємну ідіоматичність.

– Англ. *When pigs fly* й укр. *Коли рак свисне*. Їхній план змісту: «ніколи» = «ніколи», план вираження: *When pigs fly* – *Коли рак свисне*. Це анізоморфні, взаємно ідіоматичні аналоги.

– Англ. *to lead by the nose* й укр. *водити за носа*. План змісту: «помикати» – «дурити», план вираження: *to lead by the nose* = *водити за носа*. Це теж анізоморфні аналоги. Вони володіють взаємною ідіоматичністю.

– Ще один приклад: англ. *sea dog* (досвідчений моряк) й укр. *гончий пес* (собака певної породи). Ці різномовні одиниці не ізоморфні ні в одному з планів, не є аналогами і, значить, не підлягають ідіоматологічному зіставленню через занадто великі розбіжності в обох планах.

Нерозривна єдність схожості й відмінності – це те, що споріднює типологічні й ідіоматологічні дослідження. Глибина занурення у структуру аналогів визначається метою аналізу. Коли достатній приблизний погляд на речі, деякі різномовні аналоги вважаються практично ізоморфними, але при детальному підході вони можуть виявитися в тій або тій мірі взаємно ідіоматичними, наприклад, коли до аналізу залучаються фонетичні особливості одиниць.

У процесі аналізу необхідно брати до уваги також і фактори міжмовної ідіоматичності: фактор образної основи ідіоми та фактор стійкості. Образна основа фіксується засобами плану вираження і може бути експліцитною (явною): *roundabout way* – *обхідний шлях* та імпліцитною (прихованою), що проявляється з усього спектру стійких сполучень з певним словом у певному значенні: *to get the second breath* – *знаходити друге дихання*. Стійке сполучення зі словом *breath* породжене прихованою метафорою «деякий запас чогось». Образна основа має культурно й історично зумовлений характер. Фактор стійкості трактується як обсяг інваріантності, властивий різним аспектам стійких сполучень, що зумовлює їх відтворюваність у готовому вигляді [4, с. 46]. Як показав аналіз матеріалу, чим вищий поріг стійкості вихідної одиниці порівняння, тим вищий ступінь міжмовної ідіоматичності в порівнюваних одиницях. Фактор стійкості є одним із важливих аспектів порівняння англійських та українських ідіоматичних аналогів й еквівалентів, бо ступінь та пороги стійкості в різних мовах не завжди збігаються.

Розв'язання теоретичних і прикладних завдань, пов'язаних із поглибленням крос-культурного взаєморозуміння й підвищенням ефективності міжетнічної комунікації, потребує глибокого осмислення поняття «своєрідність культур і мов» й опису цієї своєрідності в точних категоріях. Наше завдання полягало не в тому, щоб послідовно описати етнічну специфіку англійської або української мови, а в тому, щоб розглянути підходи до теорії міжмовної ідіоматичності й можливості застосування цієї теорії на практиці, на конкретному матеріалі, що сприятиме подальшому вивченню ідіоматики різних мов, а також дослідженням у царинах порівняльної типології, перекладознавства, міжкультурної комунікації та лінгвокраїнознавства.

Література

1. Гак В. Г. Языковые преобразования : [монография] / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Наука, 1998. – 312 с.

2. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии : фразеосочетания в системе языка : [монография] / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1989. – 186 с.
3. Кочерган М. П. Основы зівставного мовознавства : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : [учебное пособие] / Александр Владимирович Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с.
5. Манакин В. Н. Сравнительная лексикология : [монография] / Владимир Николаевич Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
6. Савицкий В. М. Основы общей теории идиоматики : [монография] / Владимир Михайлович Савицкий. – М. : Гнозис, 2006. – 208 с.
7. Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages : [manual] / Ilko V. Korunets. – K. : Lybid, 1995. – 239 p.
8. Makkai A. Idiom Structure in English : [monograph] / A. Makkai. – The Hague, 1987. – 365 с.
9. Matthews P. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics / Peter Matthews. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 410 p.

УДК 378.016:[811.111.'36+811.111.'373]

Г. С. Коваленко

СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ПРИЙМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі наукового та художнього стилів)

Коваленко Г. С. Семантична сполучуваність прийменників у сучасній англійській мові (на матеріалі наукового та художнього стилів).

У статті розкрито особливості семантики прийменників сучасної англійської мови через дослідження їхніх синтагматичних властивостей у текстах наукового та художнього стилів. Здійснено детальний комплексний аналіз основних параметрів, що характеризують як самі прийменники, так і їх узаємозв'язки з іменниками. На основі неадаптованих текстів виділено, проаналізовано й описано найбільш частотні сполучення прийменників з іменниками в двох функціональних стилях.

Ключові слова: лексико-семантичний підклас, прийменник, синтагматичні зв'язки, сполучуваність, стиль мовлення.

Коваленко А. С. Семантическая сочетаемость предлогов в современном английском языке (на материале научного и художественного стилей).

В статье раскрыты особенности семантики предлогов современного английского языка через исследования их синтагматических свойств в текстах научного и художественного стилей. Осуществлен детальный комплексный анализ основных параметров, характеризующих сами предлоги и их взаимосвязи с существительными. На основе неадаптированных текстов выделены, проанализированы и описаны наиболее частотные сочетания предлогов с существительными в двух функциональных стилях.

Ключевые слова: лексико-семантический подкласс, предлог, синтагматические связи, сочетаемость, стиль речи.

Kovalenko A. S. Semantic compatibility of prepositions in Modern English (on the basis of scientific and artistic styles).

In the article the peculiarities of preposition semantics of the modern English language are viewed via the investigation of their syntagmatic properties in the scientific texts and in fiction.

Detailed and complex analysis of the basic parameters characteristic of prepositions as well as their interrelations with nouns in two functional styles is performed here. Analyzing wide corpus of unadapted texts the most frequent combinations of prepositions with nouns were singled out and described applying quantitative calculations.

Key words: combinatory potential, lexico-semantic subclass, preposition, style of speech, syntagmatic ties.

Проблеми мовної номінації, передусім вивчення специфіки іменників та дієслів з відносною семантикою, є одними з найактуальніших у сучасній лінгвістиці. У зв'язку з посиленою увагою до дослідження змістовної сторони мови і вивчення лексики в категорійному плані особливий інтерес викликає розгляд семантики англійських прийменників із позиції сполучуваності.

Прийменники, зокрема їх значення, неодноразово ставали об'єктом дослідження лінгвістичних розвідок різних напрямів і різних науковців.

Семантичні та синтаксичні особливості прийменників викликали неабияке зацікавлення як у вітчизняному. Так і зарубіжному мовознавстві (А. Бабушкін, В. Брендаль, Н. Варламова, І. Вихованець, С. Гулкевич, В. Жигadlo, А. Загнітко, В. Кабакчи, Г. Калашніков, Н. Ковальчук, І. Кучеренко, Є. Міхелевич, В. Плунгян, К. Рахіліна, О. Селіверстова, Л. Татарська, Н. Успенська, D. Bennet, K. Coventry, J. Essberger, J. Fernald, S. Lindstromberg, J. Robertson, E. Swick та інші). Щоправда, на сьогодні ще чимало аспектів окресленої проблеми залишаються дискусійними й такими, що потребують ґрунтовнішого дослідження.

Мета статті – установити семантичні особливості та закономірності сполучуваності прийменників з іменниками, виявити вплив стильового фактора на властивості прийменників сучасної англійської мови, визначити фактори, які зумовлюють сполучуваність прийменників з іменниками в різних функціональних стилях.

Прийменники – службові слова, що слугують для зв'язку іменника, займенника, числівника, або герундія з іншими словами. В англійському реченні прийменники відіграють виняткову роль, допомагають словам позначати відповідний зв'язок у взаємодії між собою [5].

Г. Золотова наголошує: прийменники є ланкою, що пов'язує лексичну систему з синтаксисом через морфологічний рівень, беручи активну участь в утворенні синтаксем. Диференційними ознаками синтаксем у цьому разі постають: 1) категорійно-семантичне значення слова, від якого вони утворені; 2) відповідна морфологічна форма; 3) здатність синтаксично реалізуватися у визначених позиціях, яка впливає із (1) та (2) [3, с. 4].

Згідно з позицією А. Загнітка, прийменникам не властива номінативна функція, і тому вони позбавлені власного лексичного значення.

І. Крилова вважає по-іншому: «...прийменники можуть мати власне лексичне значення: *the part felt springy beneath his feet. He dropped into a chair beside his mother. She arrived before lunch*», водночас вони послідовно репрезентують подібно до відмінкових формантів релятивну функцію, що засвідчує їхню спорідненість і можливість кваліфікації як аналітичних, так і синтаксичних морфем. У своїй функціональній спрямованості вони повністю наближаються до функціонально тотожних словозмінних формантів, що послідовно виявляється у спрямованості на реалізацію синтаксичних зв'язків і семантичних відношень [2, с. 41].

Деякі англійські прийменники виконують чисто граматичну функцію, передаючи у сполученні з іменниками (або займенниками) такі ж відношення, які і в українській мові передаються непрямыми відмінками без прийменників. У цьому разі вони, на думку Г. Калашнікова, втрачають своє лексичне значення і українською мовою окремими словами не перекладаються. До таких прийменників належать: 1. Прийменник *of*, який у сполученні з іменником відповідає українському родовому відмінку: *The number of students has enlarged this year*; 2. Прийменник *to*, який у сполученні з іменником відповідає українському давальному відмінку, позначаючи особу, на яку спрямована дія: *I gave an advice to him*; 3. Прийменник *by*, який у сполученні з іменником відповідає українському орудному відмінку, позначаючи діючу особу або діючу силу після дієслів у пасивному стані: *The article was translated by my colleague*; 4. Прийменник *with*, який у сполученні з іменником також відповідає українському орудному відмінку й позначає предмет, за допомогою якого виконується дія: *He opened the door with the key* [5].

З позиції морфології граматисти поділяють прийменники на такі групи: прості, похідні, складні (або групові). Деякі прийменники є

омонімами з прислівниками і сполучниками.

Для розгляду семантичної сполучуваності є важливими фразові дієслова, які являють собою комбінацію дієслова і прийменника або прийменників (іноді можуть бути додані слова іншої частини мови). Основною характеристикою фразового дієслова є те, що комбінація слів має функціонувати як окрема лексична одиниця, яка має власне значення.

С. Линдстромберг стверджує, що фразові дієслова диференціюються на три класи: «True phrasal verbs: e.g. look up a word/look a word up, in which up is considered to be a 'particle' rather than a full-blooded preposition. Prepositional verbs: e.g. look after a cat (look a cat after), in which after is considered to be a preposition whose grammatical object is a cat. Phrasal-prepositional verbs: e.g. put up with bad behaviour, each of which is considered to consist of a phrasal verb (put up) followed by a prepositional phrase (with bad behavior)» [10, с. 22].

Прийменники, на думку С. Шевчук, це службові слова, які у сполученні з формою непрямого відмінка повнозначного слова виражають залежність його від інших повнозначних слів, диференціюючи значення відмінкової форми. Не маючи самостійного лексичного значення, вони разом з відмінковими формами іменників, числівників, займенників виражають різні смислові відношення: а) місця; б) часу; в) мети; г) причини; д) умови. Прийменники завжди вживаються з непрямыми відмінковими формами й мають визначене коло зв'язку з відповідними відмінками [7].

Проблема сполучуваності являє собою одну з найактуальніших сучасних проблем лінгвістики, адже інформування здійснюється певними конструкціями, реченнями, що зумовлює необхідність отримання даних про вживання лексичної одиниці у висловленні. Вивчення сполучуваності в теоретичному плані розширює уявлення про характеристики й властивості мовних одиниць, про їх функціонування в мовленні, про мовну систему загалом. Практичне вивчення сполучуваності лексичних одиниць конкретних мов, за словами О. Кудрявцевої, – необхідна умова формування мовленнєвих навичок з іноземної мови, оскільки оволодіння словниковим запасом тієї чи тієї мови передбачає засвоєння норм сполучуваності слова зі словом.

Т. Поміркована теоретико-методологічну концепцію свого дослідження ґрунтує на таких положеннях: 1) прийменники є тим лексико-граматичним класом релянтів, що репрезентують інваріантно-

варіантні відношення між предметами, ознаками, станами, діями; 2) лексичним значенням прийменника є позначення різних типів семантико-сміслових відношень між реаліями та явищами навколишнього світу; граматичним значенням – поєднання повнозначних слів в аналітичному словосполученні; 3) семантико-сміслові відношення визначаються на основі семантичної структури прийменників – схеми-образу – інваріанта значення, що складається з набору семних характеристик; 5) граматичні відношення прийменника у словосполученні визначаються ліво- та правобічними дистрибуціями [4, с. 15].

Цікавою є думка С. Гулкевич, яка, розглядаючи значення прийменника на матеріалі англійських прийменників *at*, *by*, *with*, приходиться до висновку, що в лексоцентричному підході до значення лексеми кожен прийменник має одне і тільки одне інваріантне значення – певний узагальнений тип відношень. Прийменник не може позначати два чи більше узагальнених типи відношень і тому не може бути багатозначним. Ілюзорність полісемії прийменника, породжена в синтагматичному плані, зникає в парадигматичному, у якому він сам зіставляється з іншими прийменниками і протиставляється прийменникам, що позначають відповідні узагальнені типи відношень [1, с. 15].

Сполучуваність – це поєднання за певним синтаксичним зв'язком будь-яких слів. Як різновид дистрибуції вона охоплює не тільки валентні, а й невалентні зв'язки (узуальні й оказіональні) [6, с. 9]. Семантична сполучуваність прийменників пов'язана з їх здатністю зв'язувати члени речення та здатністю вказувати на конкретний вид цього зв'язку.

Аналіз прийменника слід здійснювати відповідно до того чи того реченнєвого аспекту, оскільки в межах останнього найвичерпнішою постає кваліфікація його відповідного статусу. Закономірності й основні принципи лексикографічного опрацювання з послідовним установаженням семантики ґрунтуються виключно на врахуванні контекстного оточення прийменника, методики трансформаційного аналізу, фіксації умов, у яких вживання прийменника або його заміна іншою одиницею неможливі.

Розглядаючи кількісні параметри дослідження сполучуваності прийменників, ураховуючи обсяг підкласу, частоту вживання, уживаність (відношення частоти до обсягу), широту сполучуваності (відношення кількості зафіксованих сполучень до загальної кількості

можливих зв'язків), ми здійснили поділ прийменників на лексико-семантичні групи.

В основу поділу прийменників на групи покладена загальна класифікація прийменників М. Баллі (основними моделями були «прийменник + іменник» і «дієслово + прийменник»), а також враховано особливості наукової та художньої літератури.

Порівняння вживання прийменників у двох стилях засвідчило, що статистичним параметром наукового стилю є частотність прийменників *about, before, between, by, for, from, in, on, throughout, to, toward(s), until*, а художнього стилю – *after, around, at, during, for, from, past, since, through, till, within*. Уживання відповідних прикметників у досліджуваних стилях пояснюється відповідністю його семантики основному функціонально-смісловому типу мовлення, а саме: для наукового стилю: власне науковий; науково-технічний (виробничо-технічний); науково-інформативний; науково-довідковий; навчально-науковий й науково-популярний. Художній стиль поділяється на підстили, які мають свої особливості: епічні (прозові: епопея, казка, роман, повість, байка, оповідання, новела, художні мемуари, нарис); ліричні (поезія, поема, балада, пісня, гімн, елегія, епіграма); драматичні (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль) тощо.

Кількість лексичних одиниць, які утворюють обсяг підкласу прийменників у драматичному під стилі, домінує в порівнянні з ліричним та епічним підстилями.

Основною функцією прийменників у науковому стилі є передача просторових або причиново-наслідкових відношень (*computers **on** the chip are used **in** medical equipment; computers **in** security systems result **in** safer environments, **in** cars, **in** phones provide features such **as** call forwarding; small devices available **for** performing tasks; they are known **for** their educational value ... to collect data **at** a customer site and to serve **as** desktop organizers* [8, с. 8]), у художньому стилі – уточнення часу та місця дії, процесу, перебування предмета, об'єкта, героя (*she braved it **for** a moment or two; he was not **from** Peoria; I have been firing the engine in that laundry **for** the last two weeks; I mean the rabbit came **off** the fire **about** that time; it does not matter where he was **from**; I did not until tonight* [9, с. 25]).

Найбільшу частоту вживання в позиції зліва від досліджуваного прийменника в наукових текстах виявили дієслова, справа – іменники (*The messages are **copied into mailbox** and **read via a browser**. Servers let you organize your mail **into folders*** [8, с. 95]); у художніх текстах в

позиції зліва – іменники (часто абстрактні) або дієприкметники, справа – прикметники (*There was no **magic of** poesy here, but **the glamour of** their imagination turned **calico into**; they caught boat and sat, filled with pleasant fatigue against the rail* [9, с. 145]).

У науковому стилі за широтою сполучуваності домінують іменники, які показують характеристику чого-небудь, називають предмет розгляду чи опису, розкривають суттєвий зміст (*At optional variation in modulation..., this increases the usable density of devices; the power level of the transmitter can be varied* [8, с. 171]), у художньому стилі переважають іменники, які позначають атрибутивні та хронотопічні відношення (*An elastic snapped, she threw on the table toward Cork; the cop twisted his fingers under collar; Cork put the wad of money carefully into his pocket* [9, с. 347]; *Five of us lay in the sandhills near a little station. By that time we were expert enough to know what to do* [9, с. 433]; *On the second night after the hold-up, while posses were scouring the country in every direction...in the town where the alarm started from* [9, с. 433]).

Статистична сполучуваність пов'язана з лексичним наповненням текстів того чи того стилю, а також з граматичними факторами (наприклад, для наукового стилю є характерними прийменники, які вживаються з давальним та орудним відмінками, завдяки чому автор здатен детально описати прибори, засоби, модуси тощо (*to route information from one machine to another; connection can be provided by standard dial-up; it can be downloaded to your PC to read* [8, с. 171]). Для художнього стилю характерні прийменники, які вживаються з родовим та місцевим відмінками, що дає змогу письменнику поетапно, ретельно, хронологічно описати персонажів або їх дії (*Frank made a wireless news station of himself at the upper door..., ...the extreme rear of the room..., they waited their turn at the open panel* [9, с. 346]). Як у науковому, так і в художньому стилях найбільше коло синтагматичних зв'язків мають високочастотні прийменники *about, at, from, for, in, into, of, to, with*. Незалежно від основних синтаксичних функцій, найбільшою за обсягом прийменників, які розглядалися, є група на позначення темпоральних, просторових або хронотопічних відношень: *on non-standard computers, the top of the screen, on the program you are running at the time, on your desktop, found at the bottom of your screen, drop them into the dock, the mouse pointer moves over menu options, the window next to the list ...* [8, с. 45]; *on the ferry from Jersey City, to New York, on the row of seats, walked out of the rear door of the*

cabin, dropped into the water, through the hole, on the edge of the boat, in cells, downstairs to the furnace room, in a cab, wait till I turn up ... [9, с. 364].

Частота окремих прийменників є статистичним параметром певного функціонального стилю, величиною, яка істотно відрізняється і виступає маркером того чи того функціонального різновиду.

«Потужність» сполучуваності свідчить про те, що вона ґрунтується на законах смислового узгодження. Фактор певного стилю не заперечує це, а лише підкреслює особливості прийменникових зв'язків у тому чи тому функціональному різновиді мовлення. На сполучуваність у двох функціональних стилях сучасної англійської мови має вплив граматичний аспект, кульмінацією якого є семантичне наповнення відмінків іменників.

Узагальнюючи результати дослідження, приходимо до висновку, що семантична сполучуваність прийменників у сучасній англійській мові має залежність від певного функціонального стилю, від граматичного фактора, передусім семантичного наповнення відмінків іменників, а також від їх морфологічної структури. Проведене дослідження підтверджує ефективність залучення різних кількісно-якісних параметрів для встановлення механізму функціонування прийменників у текстах двох стилів. Наступним етапом нашого дослідження планується аналіз семантичної сполучуваності прийменників в офіційно-діловому та публіцистичному стилях.

Література

1. Гулкевич С. П. Значення прийменника і основні типи смислів прийменникових словосполучень (на матеріалі англійських прийменників at, by, with) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «германські мови» / С. П. Гулкевич. – Львів, 2005. – 20 с.
2. Загнітко А. Закономірності сполучуваності прийменників зі значенням мети / А. Загнітко, Н. Загнітко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.16 – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – 240 с.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь : Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
4. Поміркована Т. В. Типологія семантико-граматичних відношень у прийменникових конструкціях англійської та української мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Т. В. Поміркована. – К., 2010. – 22 с.
5. Прийменники англійської мови: Методична розробка для студентів 1-го курсу денної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр Інституту міжнародного бізнесу та менеджменту / укл. Г. Д. Калашніков. – Тернопіль : ТДЕУ, 2005. – 64 с.
6. Таукчі О. Ф. Теоретичні аспекти вивчення іменної дієслівної лексичної сполучуваності в англійській, українській і російській мовах : автореф. дис. ... канд.

- філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ф. Таукчі. – Донецьк, 2006. – 19 с.
7. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : [навчальний посібник] / С. В. Шевчук, О. О. Кабиш, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2011. – 544 с.
8. Eric H. Glendinning. Oxford English for Information Technology / Eric H. Glendinning, John McEwan. – Oxford : University Press, 2011. – 222 p.
9. Henry O. 100 Selected stories / O. Henry. – London. : Mackays of Chatham, 1995. – 735 p.
10. Lindstromberg S. English Prepositions Explained / S. Lindstromberg. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2010. – 273 с.

УДК 811.161.2'373.611'366

О. П. Кушлик

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПРИКРЕТНИКОВИХ КОНФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗМІНИ ЯКОСТІ ПРЕДМЕТА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кушлик О. П. Структурно-семантичні особливості типової словотвірної парадигми відприкметникових конфіксальних дієслів на позначення зміни якості предмета в українській мові.

У статті визначено структуру та встановлено континуум словотвірних значень типової словотвірної парадигми відприкметникових конфіксальних дієслів на позначення зміни якості предмета. З'ясовано, що мотивовані цими дієсловами деривати належать до трьох словотвірних зон (субстантивної, вербальної й ад'єктивної), у межах кожної виокремлено різну кількість семантичних позицій і виявлено набір словотворчих засобів, що реалізують їх.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, інхотивне (есивне, каузативне) значення, структурно-семантичний тип, похідне дієслово, вербатив, девербатив, перфектив.

Кушлик О. П. Структурно-семантические особенности типовой словообразовательной парадигмы отприлагательных конфиксальных глаголов со значением изменения качества предмета в украинском языке.

В статье определена структура и установлен континуум словообразовательных значений типовой словообразовательной парадигмы отприлагательных конфиксальных глаголов со значением изменения качества предмета. Выяснено, что мотивированные этими глаголами дериваты принадлежат к трём словообразовательным зонам (субстантивной, вербальной и адъективной), в пределах каждой выделено разное количество семантических позиций и обозначен набор словообразовательных средств, которые их реализуют.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательное значение, словообразовательный формант, производная основа, семантическая позиция, инхотивное (эссивное, каузативное) значение, структурно-семантический тип, производный глагол, вербатив, девербатив, перфектив.

Kushlyk O. P. Structural and semantic peculiarities of a typical word-building paradigm of adjective-motivated confixal verbs which mean changes in quality of an object in the Ukrainian language.

The article determines structure and distinguishes word-building meanings of a typical word-building paradigm of adjective-motivated confixal verbs which mean changes in quality of an object. It is cleared out that derivatives motivated by these verbs belong to three word-building zones (substantive, verbal and adjectival); within each zone different quantity of semantic shades is underlined and a set of word-building devices realizing them is distinguished.

Key words: word-building paradigm, word-building zone, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, semantic seat, inchoative (essive, causative) meaning, structural-semantic type, secondary verb, verbative, deverbative, perfective.

Установлення типової словотвірної парадигми слова тієї чи тієї частини мовної належності, зокрема визначення її структури та виявлення континууму словотвірних значень, задля того, щоб з'ясувати його дериваційну спроможність, є одним з основних завдань основоцентричного напрямку розвитку дериватології. В україністиці на основі аналізу словотвірних парадигм, тобто комплексних одиниць, що становлять систему дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи [11, с. 71; 9, с. 10] і протиставлених словотворчими формантами [4, с. 29], уже досліджено словотвірну можливість прикметників [8], іменників [1; 3; 4; 16]. Не може залишатися поза увагою прихильників цього напрямку дієслово як один з найскладніших морфологічних класів слів. Розгалужена система граматичних категорій і їх матеріальних виразників – граматичних форм – зумовлює активізацію участі дієслівних основ у семантико-словотвірних трансформаціях.

У зарубіжному мовознавстві відомі спроби створення типології словотвірних парадигм слів цього лексико-граматичного розряду. Словотвірні потенції дієслів у російській мові досліджували О. Земська, Т. Морозова, С. Тихонов, Т. Чиканцева, Т. Яруліна, у польській мові – Р. Гжегорчикова, Г. Ядацька; у словацькій – К. Бузашіова, у болгарській – Ст. Калдієва-Захарієва, Є. Георгієва, В. Нечаєва. Низку наукових праць присвячено проблемам зіставно-типологічного вивчення дієслівного словотворення двох і більше мов: російської та вірменської (Р. Маначурян), російської та білоруської (А. Лукашанець), російської та литовської (Є. Бразаускене), російської та чеської (Т. Ацаркіна), української та польської (Л. Сегін), української та німецької (І. Ступак), української, російської та білоруської (Т. Возний), української, російської та польської (Н. Ярошенко), української, англійської та німецької (А. Пузік).

В україністиці донедавна проаналізовано дериваційну спроможність дієслів лише деяких лексико-семантичних груп [10; 21]. Спеціального ж комплексного дослідження словотвірного потенціалу вербативів сучасної української мови поки що немає, що і зумовило актуальність розпочатих нами досліджень. Увагу зосереджуємо на похідних дієсловах, зокрема відприкметникового походження. Їх традиційно об'єднують у три структурно-семантичні типи: інхоативи, тобто дієслова зі значенням «набувати ознаки, названої твірним прикметником», каузативи, або дієслова із семантикою «наділяти ознакою, названою твірним прикметником», і есиви, або дієслова зі значенням «виявляти ознаку, названу твірним прикметником» [22, с. 5]. У попередньо виконаних нами студіях уже проаналізовано словотвірні можливості лексико-семантичних груп інхоативних [12; 14] та есивних [13; 23] дієслів.

Об'єктом пропонованої розвідки є відприкметникові каузативні вербативи, зокрема на позначення зміни якості предмета. Вони постають за допомогою суфіксального та конфіксального (префіксально-суфіксального) різновидів морфологічного способу творення. Суфіксальні вершинні дієслова утворюються лише за допомогою суфікса **-и-ти**, пор.: *бруднити, волохатити, в'ялити, дірявити, косматити, кострубачити, кошлатити, кудлатити, кучерявити, паскудити, пелехатити, плюгавити, свіжити, хорошити, черствити, чистити* тощо. Значно більшу кількість словотворчих засобів використовують для творення конфіксальних (префіксально-суфіксальних) вербативів. До них належать конфікси **ви-** ... **-и-ти**, **від-** ... **-и-ти**, **об-** ... **-и-ти**, **о-** ... **-и-ти**, **під-** ... **-и-ти**, **по-** ... **-и-ти**, **при-** ... **-и-ти**, **у-** ... **-и-ти**, пор.: *випорожнити, відновити, оновити, опростити, підновити, погіршити, покращити, поновити, прискорити, сповільнити, спорожнити, уповільнити, урівноважити* та ін.

Мета пропонованого дослідження – визначити структуру та установити континуум словотвірних значень типової словотвірної парадигми відприкметникових конфіксальних дієслів на позначення зміни якості предмета

Їхню типову словотвірну парадигму складають три зони – субстантивна, ад'єктивна і вербальна. Субстантивну зону репрезентовано похідними зі словотвірними значеннями «опредметнена дія», «результат (наслідок) дії», «кількість дії» та «знаряддя (інструмент) дії». Виразником першого значення є суфікс

-нн- (-я) / **-енн-**(-я) / **-анн-**(-я). Цей формант переводить дієслівну основу до іменникової, тобто виконує транспозиційну функцію. При цьому дериват зберігає не лише семантику вихідного слова, а й часто успадковує його граматичну категорію виду [6, с. 116; 20, с. 462] (простежуємо тенденцію творення від обох компонентів корелятивної видової пари), пор.: *виокремлення / виокремлювання, відновлення / відновлювання, виповнення / виповнювання, випорожнити / випорожнювання / випорожнення, випростання / випростування, доповнення / доповнювання, оновлення / оновлювання / оновляння, перебільшення / перебільшування, переповнення / переповнювання, підновлення / підновлювання / підновляння, полегшення / полегшіння / полегшування, поновлення / поновлювання / поновляння, прискорення / прискорювання* тощо, напр.: *Його досвід життєвий дав йому ще дуже небагато, сам він також не думав над **оновленням** свого життя* (Лесь Мартович); *...замість **поновлення** справедливого, основ співіснування, світ зателготів щось неримське, мов щойно підготований тергол...* (Є. Пашковський). Похідний субстантив здебільшого у повному обсязі зберігає семантику твірного слова. Так, вершинне дієслово *полегшити/полегшувати* виражає значення: 1) робити менш важким, таким, що вимагає менших зусиль, легше виконується, здійснюється і т. ін.; 2) робити менш обтяжливим (долю, становище, життя і т. ін.); 3) зменшувати силу вияву; послаблювати (біль, горе, страждання і т. ін.) || Звільняти від болю, тривоги, неспокою і т. ін.; 4) *рідко* звільняти від частини вантажу, робити меншим вагою (СУМ, VII, с. 63). Усі експліковані лексико-семантичні варіанти транспонуються в похідний іменник зі значенням опредметненої дії, напр.: 1) *Для **полегшення** подальшої обробки металу наклеп усувають шляхом відпалювання* (Інтернет-ресурс); 2) *Деяке **полегшення** становища народу супроводжувалося дріб'язковим наглядом, бюрократичною регламентацією життя, жорстокою боротьбою імператорського дому за абсолютне єдиновладдя* (Інтернет-ресурс); 3) *Для **полегшення** болю дайте дитині соску або скористайтеся спеціальним гелем* (З часопису); 4) *Для **полегшення** вантажу інженери авіалінії Антонова разом зі шведськими виробниками генератора розробили полегшену раму, що й допомогло вкластися в обмеження і встановити абсолютний ваговий рекорд* (Інтернет-ресурс).

Крім цього, варіант **-енн-**(-я) у деяких випадках є водночас виразником опредметненого стану, який передають деривати

вербальної зони, що постали за допомогою постфікса **-ся** (про них докладніше йтиметься далі), пор.: *випрямлення* (від *випрямитися*), *відновлення* (від *відновитися*), *заповнення* (від *заповнитися*), *наповнення* (від *наповнитися*), *оновлення* (від *оновитися*), *переповнення* (від *переповнитися*), *підвищення* (від *підвищитися*), *полегшення* (від *полегшитися*), *поліпшення* (від *поліпшитися*), *пониження* (від *понизитися*), *сповільнення* (від *сповільнитися*), *спрощення* (від *спроститися*), *уподібнення* (від *уподібнитися*) тощо, напр.: *Було ще багато розрізаних повідомлень про лікування голодом, про феноменальне оздоровлення, оновлення, омолодження організму та його функцій...* (О. Бердник); *...слід, мабуть, обмежитися ... портретом і через нього передати все те, що в мені колобродить, – розпач, надію, виснаження й переповнення* (В. Діброва). Значно рідше експлікувати опредметнений стан можуть основи дієслів недоконаного виду. Виразником семантики в них постає суфікс-інваріант **-нн(-я)**, пор.: *відновлювання* (від *відновлюватися*), *заповнювання* (від *заповнюватися*), *знижування* (від *знижуватися*), *оновлювання* (від *оновлюватися*), *підновлювання* (від *підновлюватися*), *поліпшування* (від *поліпшуватися*), *прискорювання* (від *прискорюватися*), *пришвидшування* (від *пришвидшуватися*) тощо. У таких похідних одиницях часто спостережено послаблення характеристики тривання в часі, що зумовлює тяжіння до абстрактності позначуваного, напр.: *Зворотний зв'язок із замовниками та іншими зацікавленими сторонами, аудити та критичне аналізування системи управління якістю можна також використовувати для визначення можливостей поліпшування* (З посіб.); *Одні вчені й практики розглядають моніторинг як засіб удосконалювання системи інформаційного забезпечення управління освітою, інші – як підвищення ефективності стратегічного планування розвитку середньої й вищої професійної освіти* (І. Анненкова).

Деякі девербативи із суфіксом **-енн(-я)**, співвідносні з дієсловами доконаного виду, крім значення опредметненої дії, набувають додаткового, предметного значення, зокрема: 1) результату, наслідку дії (стану), пор.: *відновлення, оновлення, оновлення, полегшення, поліпшення, поновлення, ускладнення, утруднення* тощо, напр.: *Навколишній світ вони [двійко дітей] бачили просто, без усіляких ускладнень* (Ю. Коваль); *Проте йти із гарбузом*

було неможливо, я відтягував своє **приниження** (Ю. Коваль); 2) суб'єкта дії, пор.: доповнення, поповнення, напр.: Жона – помічник, одnodумець, друга половина твого ества, твоє **доповнення**, спільник у всіх твоїх замірах, сила, що стає на твоїй захист (П. Загребельний); Перекидаючися жартами, пасажирське **поповнення** зручно вмоцнюється на своїх клунках (Ю. Коваль); 3) об'єкта дії, пор.: поповнення, напр.: – Агов, Василю, приймай **поповнення**! Дід Яким тпрукає на вгодованих коней, кречучи зсаджує з воза важкий бідон (Ю. Коваль). У такому разі є всі підстави вважати, що суфікс **-енн(-я)** виражає транспозиційно-мутаційне значення.

Уживання субстантивів на **-нн(-я)** / **-енн(-я)**, мотивованих відприкметниковими каузативними дієсловами зі значенням зміни якості предмета, є певною мірою обмеженим. Їх головно використовують у науково-технічній та фінансово-економічній сферах – на позначення тих чи тих процесів. Поряд з називанням відповідних операцій, супроводжуваних якісними змінами об'єкта, виникає необхідність визначити кількісні показники (виміри) виконаного процесу. Тому деякі деривати з формантом **-енн(-я)** можуть експлікувати водночас процес і величину, яка кількісно характеризує цей процес (або стан). Таку модифікацію загального процесуального значення досліджуваних термінів називають «кількістю дії» [20, с. 461]. Щоб розмежувати назви процесу (чи стану) і величини, у другому випадку до аналізованих субстантивів додають іменник з кількісною семантикою на зразок *коефіцієнт, величина, кількість, градуснт, показник, рівень, кут, квадрат, куб* [20, с. 461], пор.: відновлення – *коефіцієнт (показник) відновлення, випорожнення – коефіцієнт випорожнення, оновлення – коефіцієнт оновлення, опорожнення – коефіцієнт опорожнення, перебільшення – коефіцієнт перебільшення, перевищення – показник (рівень) перевищення, підвищення – коефіцієнт підвищення, покращення – показники покращення, поліпшення – коефіцієнт поліпшення, поновлення – коефіцієнт (показник) поновлення, прискорення – коефіцієнт (градиснт) прискорення, сповільнення – величина сповільнення, уповільнення – коефіцієнт уповільнення, урівноваження – коефіцієнт урівноваження тощо, напр.: *Коефіцієнт оновлення основних засобів показує, яку частину від наявних на кінець звітнього періоду основних засобів становлять нові основні засоби* (З посіб.); *Величина сповільнення при гальмуванні є основним критерієм, який визначає ефективність гальмування* (З посіб.); *Супутник GOCE**

запущено у 2009 р. на низькій (260 км) орбіті, на його борту встановлено електростатичний градієнтметр для вимірювання градієнту прискорення вільного падіння (Ю. Лук'яченко). Значно рідше деривати на **-нн(-я)** / **-енн(-я)**, мотивовані дієсловами аналізованої лексико-семантичної групи, номінують ті чи ті поняття в інших сферах науки чи техніки, зокрема: 1) лінгвістиці, пор.: *уподібнення, опрощення, спрощення*, напр.: *Умовою **опрощення** та інших історичних змін може бути зниження чи втрата продуктивності словотворчого суфікса* (Т. Гаврилова); 2) медицині, пор.: *випорожнення, ускладнення, утруднення*, напр.: *Мені знову довелося взяти довідку про те, що мене звалив з ніг грип. З **ускладненням**. Температура 39,6 за Цельсієм* (С. Степа); 3) юриспруденції, пор.: *поновлення, перевищення, відновлення*, напр.: ***Перевищення** влади або службових повноважень – злочин у сфері службової діяльності* (З енциклоп. юрид. слов.); ***Потреба відновлення** судового слідства базується на положеннях КПК України* (З енциклоп. юрид. слов.).

Ще одним засобом вираження значення опредметненої дії у словотвірних парадигмах деяких відприкметникових каузативних конфіксальних дієслів слугує нульовий суфікс. Загалом нульсуфіксальні деривати в українській мові представлено двома моделями: 1) ДО + **-О-**; 2) ДО + **-О(-а)**. Девербативи, утворені за другою моделлю, абсолютно переважають, пор.: *віднова, обнова, онова, переповня, полегша, понова*, напр.: *Несвизький багато говорив нам про **віднову** держави святого Володимира, – закінчив Судислав, – і ми зрозуміли, що така держава не стане без волі-свободи народу* (Юліан Опільський); *Саме музична **онова** театрального твору додає п'єсі Бабеля романтичної інтонації* (Інтернет-ресурс). Характерно, що у віддієслівних іменників з нульовим суфіксом, на відміну від іменників на **-нн(-я)**, утворених від дієслів недоконаного виду, дуже ослаблена процесуальність вираженого ними значення. Це своєю чергою зумовлює здатність їх більшою мірою виражати результативне значення [7, с. 11; 18, с. 213], розвиток якого іноді зростає настільки, що часто витісняє основне словотвірне значення «опредметнена дія (стан)». Зокрема, дериват *обнова* позначає «нова, шойно придбана, пошита, подарована і т. ін. річ (про одяг, взуття)» (СУМ, V, с. 546), напр.: *Синенькі, вишиті червоним і жовтим спереду, вони [черевички] були такі гарні, такі новенькі, так приємно пахли **обновою**, що, здавалося, оновили всю їхню квартиру* (Б. Харчук); дериват *переповня*

– «надмір, надлишок» (ВТС, с. 923), напр.: *Писати мене змушує переповня інформації в голові* (Інтернет-ресурс); субстантив *полегша* – «полегкість» (СУМ, VII, с. 63), напр.: *Билися в ньому [Осмомислові] ... два соколи: один сокіл білий, а другий – чорний. Котрийсь з соколів означав **полегшу*** (Р. Федорів).

Трапляється, що той же дериват може вживатися в кількох сферах людської діяльності, від чого залежить зміна семантики позначуваного. Наприклад, дериват *понова* у бджільництві позначає «утворена бджолами нова вощина у вулику» (ВТС, с. 1048), напр.: *Вибілений віск і воскова **понова** зазвичай не пахнуть* (3 посіб.); у мисливстві – «слід звіра на свіжому снігу» (ВТС, с. 1048), напр.: *І чекали моменту, щоб була сприятлива для полювання погода: аби випав свіжий сніг (**понова**) і можна було по слідах вовків піти* (Інтернет-ресурс).

Іншу групу похідних, системно репрезентованих у субстантивній зоні, становлять деривати із суфіксом **-ач**. Цей засіб є поліфункційним, оскільки у словотвірних парадигмах більшості дієслів виражає водночас словотвірні значення «суб'єкт (виконавець) дії» та «інструмент (знаряддя) дії», пор.: ***Наповнювач** балонів 4-го розряду призначається на посаду та звільняється з посади наказом по організації (підприємству/організації)* (3 посадової інструкції) і *Будьяка пластмаса складається з двох основних компонентів – синтетичної смоли і **наповнювача*** (3 посіб.). Первинним мовознавці вважають перше значення, а відтак друге виникло на базі первинного і спричинило явище суфіксальної омонімії [15, с. 81]. Характерно, що цей словотворчий засіб поєднується з основою дієслівних форм недоконаного виду.

Деривати на позначення суб'єкта (виконавця) дії, утворені за допомогою суфікса **-ач**, постають від дієслів *відновлювати, доповнювати, наповнювати, поліпшувати, удосконалювати* та ін. пор.: *відновлювач, доповнювач, наповнювач, поліпшувач, удосконалювач*, напр.: *Народ – творець і вічний, невтомний **удосконалювач** своєї мови* (Народна творчість). Іноді у межах однієї словотвірної парадигми виразником того ж словотвірного значення може слугувати інший словотворчий засіб, який, з одного боку, зумовлює творення дублета (чи дублетів), а з другого – дає підстави для визначення глибини словотвірної парадигми, пор.: *відновлювач* (суфікс **-ач**) – *відновник* (суфікс **-ник**) – *відновитель* (суфікс **-тель**), напр.: *Бути **відновлювачем** традицій українського народу* –

обов'язок кожного, кому дорога його вітчизна. **Відновником** Кочубеївської давнини є почесний громадянин Диканщини, благодійник, меценат Юрій Кішінець... (Інтернет-ресурс); **Відновителем** старостату в Чигирині ... став син великого коронного гетьмана Станіслав Ян Яблоновський (1669–1731 рр.) (Д. Вирський).

Використання суфікса **-ач** для творення девербативів зі словотвірним значенням «інструмент (знаряддя) дії» є особливо продуктивним. На думку багатьох мовознавців, цей словотворчий засіб відзначається найвищим ступенем реалізації семантико-синтаксичної інструментальної функції [2, с. 79; 18, с. 82]. Водночас приєднання його до префіксальної мотивувальної основи змінює ступінь абстрактності дії у напрямку до її конкретизації: унаслідок творення постає дериват на позначення предмета (знаряддя), призначеного для виконання дії у конкретному виробничому процесі, а не просто дії, як це відображено в семантиці безпрефіксних дієслів [2, с. 80]. Очевидно, з огляду на те формант **-ач**, за спостереженням В. Пілецького, є активним засобом творення більшості українських фізичних термінів на позначення предметних понять (назв приладів, установок та їхніх складників, ламп) [19, с. 67]. Цю тенденцію простежуємо і на досліджуваному матеріалі, оскільки лише за допомогою нього постають похідні на позначення інструмента (знаряддя) дії, пор.: *доповнювач, заповнювач, наповнювач, оновлювач, поліпшувач, поновлювач, полегшувач, прискорювач, пришвидшувач, сповільнювач, уповільнювач, ускладнювач* тощо. Словотвірне значення «інструмент (знаряддя) дії» реалізується двома семантичними варіантами: 1) речовина (засіб) дії і 2) пристрій (апарат), який використовують для виконання дії. Більшість похідних виражають перший варіант значення, пор.: *доповнювач, заповнювач, наповнювач, оновлювач, поліпшувач, поновлювач, прискорювач, полегшувач, ускладнювач*, напр.: *Головним споживачем сажі є гумова промисловість, де сажка використовується як **заповнювач**, який надає гумі високої міцності та еластичності* (Інтернет-ресурс). Лише девербатив *відокремлювач* виражає другий варіант, напр.: **Відокремлювач** пари вторинного кипання являє собою посудину, що дозволяє отримати пар низького тиску від перегрітої води (конденсату). Чотири деривати *прискорювач, пришвидшувач, сповільнювач, уповільнювач* водночас можуть експлікувати обидва значення. Розрізнення того чи того семантичного варіанта

відбувається в контексті, пор.: *Детектор теплових нейтронів можна перетворити на детектор швидких, оточивши його шаром сповільнювача* (засіб) нейтронів, тобто речовиною з великим вмістом водню (З енциклоп.) і *Вагонний сповільнювач* (пристрій) – це пристрій для регулювання швидкості руху вагонів при маневрових роботах (З енциклоп.).

Вербальну зону формують похідні, що постали за допомогою постфікса **-ся**. Формант **-ся** в сучасній українській мові виконує дві функції: словозмінну, тобто служить засобом вираження пасивного значення у предикатах стану, та словотвірну, тобто вживається для утворення дієслів з новим лексичним значенням. Відприкметникові дієслова, у яких формант **-ся** є засобом вираження пасивного стану, з огляду на належність граматичної категорії до словозмінних не впливають на дериваційний потенціал вершинних дієслів, тому перебувають поза межами словотвірної парадигми.

Загальне значення, яке властиве усім дієслівним похідним зі словотвірною, або, за Р. Михайлик, словотвірно-граматичною функцією афікса **-ся**, – це «зосередженість, замкнутість дії на суб'єктові, що виступає носієм предикатної ознаки» [17, с. 8]. А відтак внаслідок приєднання постфікса **-ся** до дієслів зі словотвірним значенням «наділяти ознакою, названою твірною основою» постає дериват зі словотвірним значенням «набувати ознаки, названої твірною основою» (або «ставати таким, як визначено твірною основою»). Відбувається перехід похідної одиниці зі структурно-семантичного типу каузативних дієслів до структурно-семантичного типу інхоативних, пор.: *виокремитися, відокремитися, відновитися, випорожнитися, доповнитися, заповнитися, наповнитися, оновитися, оновитися, переповнитися, підновитися, погіршитися, поліпшитися, поновитися, відновитися, прискоритися, пришвидшитися, сповільнитися, сповнитися, спорожнитися, увиразнитися, уповільнитися, уподібнитися, ускладнитися, удосконалитися, утруднитися* та ін., напр.: *Я знову квапливо пішов вулицею, прислухаючись до Мільхових кроків позаду, ритм яких то несподівано сповільнювався, то так само раптово прискорювався, ніби намагався наздогнати мене* (В. Дрозд); *Наступич тільки тепер зрозумів, як все ускладнилось...* (О. Лупій).

Ад'єктивну зону репрезентовано дериватами із суфіксом **-льн-** (-ий), який приєднується до основи корелята недоконаного виду. Одна група віддієслівних прикметників становлять «стислі, сконденсовані

одиниці, сформовані на основі конструкцій з відношенням мети» [2, с. 149], а отже, виражають словотвірне значення «ознака за дією предмета, який призначений для її виконання», пор.: *відокремлювальний, відновлювальний, доповнювальний, заповнювальний, наповнювальний, оновлювальний, покращувальний, полегшувальний, поновлювальний, прискорювальний, пришвидшувальний*, напр.: **Прискорювальний** насос призначений для збільшення подачі палива в зону дифузоракарбюратора і забезпечує збагачення горючої суміші (Інтернет-ресурс). Інші девербативи виражають словотвірне значення «вияв ознаки, яка стосується виконуваної дії», пор.: *відновлювальний, поповнювальний, сповільнювальний*, напр.: *Фахівцями доведено, що відновлювальний масаж після інсульту ефективно реабілітує пошкоджені тканини, м'язи і весь організм в цілому* (Інтернет-ресурс). Деякі з дериватів залежно від контексту можуть експлікувати обидва цих значення, пор.: *наповнювальний, поновлювальний*, напр.: *Проведення комплексних заходів із ресурсо- та енергозбереження дасть можливість ... створити умови для використання етанолу не тільки в харчовій промисловості, а й у інших галузях як поновлювальної органічної сировини та біопалива* (Р. Кириленко) і *До групи частково поновлювальних природних ресурсів належать торф, самосадні солі, ґрунти, ресурси деревини, темпи поновлення яких значно відстають від темпів експлуатації.* (З енциклоп.).

У наведених прикметниках посилюється «дієслівне значення стану у бік постійної ознаки предмета» [5, с. 17]. Саме така специфіка ад'єктива визначає його здатність поповнювати склад відповідних термінологічних одиниць. Цей процес надзвичайно активізується в сучасному термінотворенні, чим зумовлено функціонування низки похідних одиниць, ще не засвідчених усіма лексикографічними джерелами. Наприклад, лише у Великому тлумачному словнику української мови (за ред. В. Бусела) значаться прикметники *доповнювальний* (ВТС, с. 319), *заповнювальний* (ВТС, с. 414), *наповнювальний* (ВТС, с. 730), *покращувальний* (ВТС, с. 1028), *поповнювальний* (ВТС, с. 1059), *сповільнювальний* (ВТС, с. 1371).

Отже, типову словотвірну парадигму відприкметникових конфіксальних (префіксально-суфіксальних) дієслів на позначення зміни якості предмета формують послідовно три словотвірні зони. Кожна з них репрезентує деривати з характерними семантичними позиціями: у субстантивній зоні – «опредметнена дія», «кількість дії», «результат (наслідок) дії» та «знаряддя (інструмент) дії», в

ад'єктивній зоні – «вияв ознаки за дією предмета, який призначений для її виконання», «вияв ознаки, яка стосується виконуваної дії», у вербальній – «набувати ознаки, названою твірною основою». Загалом дериваційна спроможність конфіксальних (префіксально-суфіксальних) відприкметникових каузативних дієслів з огляду на їхню семантичну різноплановість (заповнення трьох словотвірних зон), потенційну здатність до терміноутворення є певною мірою системною, передбачуваною, але обмеженою у вираженні семантичних позицій.

Література

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Безпояско О. К. Суфікси семантичної предметності / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська // Морфеміка української мови. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 26–90.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / Валюх Зоя Орестівна. – Київ – Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.
7. Городенська К. Г. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 10–13.
8. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
9. Грещук В. Розділ І. Теоретичні засади основоцентричної дериватології / В. В. Грещук, Р. О. Бачкур та ін. // Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6–38.
10. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
11. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык : Вопросы его истории и современного состояния. Волгоградские чтения I – VIII. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
12. Кушлик О. П. Специфіка структури та семантики словотвірних парадигм відприкметникових інхоативних дієслів / Оксана Кушлик // Українська мова. – К., 2012. – № 4. – С. 56–67.
13. Кушлик О. П. Словотвірні параметри есивних дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта / О. П. Кушлик // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Серія :

Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649. – С. 288–291.

14. Кушлик О. П. Параметри словотвірної парадигми відприкметникових інхоативних суфіксальних дієслів зі значенням психічного стану суб'єкта в українській мові / О. П. Кушлик // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – Вип. 36. – С. 93–102.

15. Ландер М. А. Взаємодія словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією інструменталія / М. А. Ландер // Новітня філологія : журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 77–92.

16. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.

17. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. П. Михайлик. – К., 1995. – 16 с.

18. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.

19. Пілецький В. І. До типології словотвірної структури українських фізичних термінів / В. І. Пілецький // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 66–68.

20. Пілецький В. Назви процесових понять у науково-технічній термінології / Володимир Пілецький // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 459–469.

21. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

22. Сорочан О. В. Лексико-семантичні групи відприкметникових дієслів (семантичний та функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Сорочан. – К., 2005. – 18 с.

23. Kushlyk Oksana. Derivation potential of motivated by adjectives verbs of mental state of the subject in the Ukrainian language / Oksana Kushlyk // Management and Education. Humanities and Social Sciences. Academic Journal. University «Prof. Dr. Assen Zlatarov», Burgas Vol. IX (4) 2013. – С. 71 – 78.

Умовні скорочення

1. ВТС – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. СУМ – Словник української мови в 11-ти тт. – К. : Наук. думка, 1970. – 1980.

І. О. Литовченко

УПЛИВ ЕКСТРА- ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Литовченко І. О. Уплив екстра- та інтралінгвальних чинників на розвиток військової лексики української мови.

У статті визначено сутність мовних та позамовних факторів розвитку фахової підсистеми. Досліджено взаємодію екстрамовних та інтрамовних аспектів у процесі формування та функціонування військової лексики.

Ключові слова: мовний фактор, позамовний фактор, екстралінгвістичний, інтралінгвістичний, військова лексика, фахова лексика.

Литовченко И. А. Влияние экстра- и интралингвистических факторов на развитие военной лексики украинского языка.

В статье определена суть языковых и внеязыковых факторов развития специальной лексики. Изучено взаимодействие экстраязыковых и интраязыковых аспектов в процессе формирования и функционирования военной лексики.

Ключевые слова: языковой фактор, внеязыковой фактор, экстралингвистический, интралингвистический, военная лексика, специальная лексика.

Lytovchenko I. O. The influence of the linguistic and extralinguistic factors upon development of the Ukrainian military vocabulary.

The article investigates the problem of influence of the linguistic and extralinguistic factors upon development of branch vocabulary. The interaction of intra- and extralinguistic aspects in the process of forming and functioning the Ukrainian military vocabulary are determined.

Key words: language factor, extralanguage factor, extralinguistic, intralinguistic, military vocabulary, branch vocabulary.

Мова – це динамічна система, компоненти якої знаходяться в постійному русі та розвитку. Процес її становлення й удосконалення ніколи не припиняється, водночас вона зберігає ознаки іманентної стабільності, цілісності [7, с. 320]. Тим самим забезпечується реалізація акумулювання досвіду суспільства, зв'язку поколінь і збереження культурної пам'яті народу. Мінливість мови є прямим наслідком її головної функції – бути засобом комунікації, а здатність мови до змін дає змогу їй не відставати від процесів ускладнення, перебудови позамовної реальності, адаптуватися до швидкої зміни навколишнього середовища. У часи різких соціальних чи політичних змін закономірно перетворюється лексичний склад мови, реагуючи на

виникнення нових понять, нових явищ у матеріальному й духовному житті соціуму.

Військова лексика як одна із ланок лексичної підсистеми складає одну з «адаптивних мікросистем» національної мови, що залежно від комунікативних потреб у військовій сфері видозмінюється або припиняє своє функціонування [5, с. 9]. Під «адаптивною мікросистемою» розуміють мовну систему, яка, зазнаючи впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, пристосовується до умов свого функціонування, що робить її рухомою і динамічною.

Метою нашої роботи є виокремлення й систематизація екстра- та інтралінгвальних аспектів розвитку військової підсистеми і дослідження їхньої взаємодії.

Увагу мовознавців привертає питання про причини і рушійні сили, які зумовлюють еволюцію фахових підсистем як і мови загалом. Загальновідомо, що елементам мовної структури властиві два типи відношень. Один з них – це відношення, які існують між елементами мовної структури у межах цієї структури, інший тип передбачає залежність мовних елементів від зовнішніх щодо структури мови факторів впливу. Інакше кажучи, це інтралінгвальні (внутрішні, внутрішньомовні) й екстралінгвальні (зовнішні, позамовні) фактори впливу на виникнення і функціонування мовних одиниць. Окремі мовознавці звертали увагу переважно на екстралінгвальну зумовленість мовних змін, вважаючи екстралінгвальні фактори вирішальними (Т. Лебедева Е. Розен, В. Тарасова та ін.). Менше, але теж досить активно, досліджували внутрішні фактори мовної динаміки С. Волков, Е. Курилович Е. Сенько, Д. Шмельов та ін. Варто зауважити, що більшість мовознавців мають традиційний погляд на причини розвитку мови. Вони впевнені, що мовні зрушення виникають як під впливом екстралінгвальних, так й інтралінгвальних факторів у їх взаємодії. Такої думки дотримуються вчені О. Ахманова, Р. Будагов, В. Журавльов, Л. Крисін, В. Панфілов. З-поміж українських мовознавців на взаємозалежності зовнішніх і внутрішніх чинників наголошують Л. Булаховський, В. Коломієць, О. Мельничук, О. Муромцева, В. Німчук, В. Русанівський, О. Тараненко та інші.

У деяких лінгвістичних дослідженнях автори обмежуються вивченням або позамовних факторів, або внутрішньомовних, але щоб мати повне уявлення про виникнення і функціонування тих чи тих шарів лексики, слід враховувати їх взаємозв'язок. Питання про співвідношення екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів

вважалося одним із важливих питань мовознавства.

Уплив екстралінгвальних й інтралінгвальних факторів на розвиток і функціонування мови вже ні в кого не викликає сумніву, тому що без з'ясування зовнішніх і внутрішніх чинників мовної еволюції неможливо зрозуміти причини виникнення і розвитку мовних явищ. Така концепція про двосторонню залежність мовної динаміки від екстра- та інтралінгвальних факторів є найбільш поширеною серед мовознавців, оскільки вона найкраще відповідає справжньому стану речей і ґрунтується на результатах різноаспектних досліджень.

Під екстралінгвальними факторами розуміють «усю сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, які зумовлені зовнішнім середовищем і пов'язані з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням та міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, змінами форм спілкування, прогресом культури та техніки тощо» [8, с. 220].

Л. Туровська наголошує, що основним позамовним чинником є рівень розвитку національної науки, техніки, промисловості та культури, а внутрішньомовним – становище мови в суспільстві й рівень розвитку відповідних функціональних стилів. Авторка зауважує, що розвиток української військової субмови визначається лише екстралінгвальними чинниками та виділяє виробничо-технологічний (соціально-економічний), соціально-комунікативний (естетичний, інтелектуальний), історико-політичний чинники [10, с. 35]. На нашу думку, на сучасному етапі розвитку суспільства й військової науки ці чинники розширюються та поглиблюються.

У результаті використання досягнень науково-технічного прогресу відбувся якісний стрибок у розвитку засобів військової боротьби, який дістав назву військово-технічної революції. В історії військової справи спостерігалось кілька військово-технічних революцій різних масштабів: перехід від холодної зброї до вогнепальної, устаткування армій військовими машинами (літаками, танками тощо), упровадження ракетно-ядерної зброї. Кожний із цих переворотів був підготовлений прогресивними змінами у сфері матеріального виробництва, спирався на фундаментальні досягнення науки й техніки.

Сучасна військово-технічна революція ґрунтується на використанні найновіших досягнень фізики, хімії, квантової електроніки, мікроелектроніки, інформатики, кібернетики,

космонавтики й інших напрямків науково-технічного прогресу. Сьогодні створено якісно нові, більш ефективні системи ракетно-ядерної зброї (крилаті ракети, мобільні міжконтинентальні балістичні ракети тощо), хімічне надзвичайне озброєння; підвищівся рівень механізації армій і сил флоту; розроблено принципово нові види зброї (геофізична, генетична, лазерна, пучкова, інфразвукова) наземного, морського й повітряного базування.

Зауважимо, технічний прогрес не зумовлює створення принципово нової мови, але значно збільшує її термінологічний фонд, збагачуючи літературний словник унаслідок детермінологізації.

Основними універсальними соціальними чинниками, які впливають на розвиток фахової підсистеми національної мови, є: рівень розвитку науки й техніки в мовному середовищі, соціально-політичні умови в лінгвістичному соціумі, державна мовна (термінологічна) політика в суспільстві, функціональний статус державної мови, міжнародний статус національної мови.

У сучасному мовознавстві мова визнається суспільним явищем, характерною особливістю якого, на переконання Т. Лебедевої, є те, що суспільство створює мову, контролює її та закріплює в системі комунікативних засобів, які відповідають його потребам [3, с. 44]. Життя мови відбувається в суспільстві, яке створює умови для тих або тих змін і стимулює лінгвістичні процеси, що задовольняють потреби соціуму. Збільшені темпи мовної динаміки кінця ХХ ст. пояснюються, насамперед змінами у складі та вигляді українського суспільства, зміною соціальних, політичних, економічних, а також психологічних настанов. Ці процеси ігнорувати не можна, бо в них закладені об'єктивні потреби нового покоління – більш вільного, більш технічно освіченого, яке має контакти з носіями інших мов. Очевидно, що вплив соціального фактора на зміни в мові стає активним і помітним у динамічні періоди життя суспільства, пов'язані зі значними перетвореннями в різних сферах життєдіяльності.

Відчутною є взаємозалежність між дією людського чинника і розвитком спеціальної лексики, яку прийнято розглядати «не тільки як закономірну еволюцію мови, зумовлену історією її носіїв, а й з погляду творчості індивідів зі своїм світобаченням» [6, с. 111], типом мислення, належністю до певної національної культури. У процесі формування військової лексики дія соціально-комунікативного чинника досить виразна. Незаперечним є те, що спеціальна лексика, детермінована потребами суспільства і формується на певних

історичних етапах розвитку людства, окремого етносу, закономірно вбираючи й відбиваючи своєрідність кожної відповідної синхронії [10, с. 38].

Сферою виявлення людського фактора стає семантика мовних одиниць, у якій репрезентована інформація не тільки про денотат і сигніфікат, але і про емоційне сприйняття людиною відповідних реалій, про її зв'язок з національно-культурними традиціями, про асоціації, які вони можуть викликати. Це ґрунтується на положенні, що змістовна сторона мови безпосередньо пов'язана з пізнавальною діяльністю людини, а світ сприймається через призму культури, історичного та суспільного досвіду певного народу, певної лінгвокультурної спільноти [3, с. 25].

Отже, під впливом соціально-комунікативного фактора в II половині ХХ ст. у військовій лексиці активізувалася низка тенденцій – до ускладнення термінології, до раціоналізації й економії мовних засобів, до інтелектуалізації найменувань, до інтеграції, диференціації та спеціалізації номенів.

Ураховуючи історико-політичний чинник, мовознавці Т. Панько, Л. Туровська, Ю. Шевельов, Я. Яремко наголошують, що нині мовне питання в Україні перестає бути тільки лінгвістичним, і набуває політичного, соціального й культурного забарвлення. Аналіз історичного тла українського війська в мовленнєвому аспекті тісно пов'язаний з політичною історією України, передбачає з'ясування того, у яких часових площинах українське військо обслуговувала переважно рідна мова, а в яких – мова панівної держави. На різних етапах історії українського народу суспільні, політичні та правові передумови не завжди сприяли повнокровній функціональній розбудові національної мови, часом вони практично унеможливлювали її. Як зазначає Л. Масенко, зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку [4, с. 91]. Політична історія України наклала свій відбиток на еволюцію української мови, зокрема її спеціальної лексики, активно впливала на внутрішньомовні процеси.

Л. Туровська виділяє шість основних етапів розвитку української військової лексики, відзначаючи його стрибкоподібний характер. Позитивні періоди є етапами розквіту військової лексики – досить вільного, природного розвитку, що ґрунтувався на відповідному статусі української мови в тогочасному суспільстві, на пануванні мови в усіх сферах суспільного й культурного життя

народу. Під час негативних періодів відбувався занепад, майже повне згасання процесу формування військової субмови у професійному середовищі [10].

З позиції Т. Михайленко, існують дві тенденції розбудови сучасної військової субмови (як і національної фахової підсистеми загалом) – «східна» й «західна». Для «східної» тенденції характерна орієнтація на військові інтернаціоналізми та запозичення з російської мови, для «західної» – на військову лексику західноукраїнських соціумів, діаспори й ретротермінологію.

Поява таких тенденцій, стверджує авторка, спричинена складною «мовною та військово-термінологічною ситуаціями» в Україні в попередні періоди її історії та на сучасному етапі: східним і західним україномовними соціумами в I половині ХХ ст., наявністю еміграції та діаспори як самостійного способу існування української мови, а також мовною поведінкою особового складу, передовсім командного, сучасних Збройних Сил України [5, с. 9].

На відміну від зовнішніх факторів, дія яких виявляється досить виразно, у мові наявні внутрішні детермінанти, пов'язані з її системністю, що складають основу мовних змін.

Внутрішні причини мовної динаміки, на думку О. Стишова, виявляються в тенденціях лінгвістичних змін, якими є: а) системна організація мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; б) тенденція до ускладнення, збагачення мовної структури; в) прагнення до обмеження труднощів лінгвістичної інформації; г) тенденція до інтеграції, яка виявляється водночас з тенденцією до диференціації елементів мови; ґ) принцип економії лінгвістичних засобів (використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усічення слів, різні типи скорочень); д) тенденція до надання переваги більш експресивним мовним формам (розширення стилістично різновартісних позначень з відмінним емоційно-експресивним значенням); е) дія аналогії (тенденція до змін за аналогією) тощо [9, с. 22].

Закон системності наявний на всіх мовних рівнях (морфологічному, лексичному, синтаксичному) і реалізується не лише всередині кожного рівня, а й при взаємодії між ними. Зміни в семантиці слова відображаються на його синтаксичних зв'язках, а також формі. І, навпаки, нові синтаксичні відношення зумовлюють зміни значення слова (розширення чи звуження).

Закон мовної традиції, з одного боку, є досить зрозумілим й

очевидним. З іншого – його дія маніфестує складне переплетіння зовнішніх і внутрішніх чинників, які затримують мовні зміни. Дія цього закону пояснюється прагненням мови до стабільності, збереження досягнутих мовних надбань. Проте тут вступають в дію чинники, які не мають прямого стосунку до мови, але деяким чином можуть обмежувати засвоєння інновацій (лінгвісти, словники, довідники).

Закон традиції нерідко стикається із законом мовної аналогії. Дія останнього реалізується у внутрішньому подоланні мовних аномалій, який є результатом уподібнення однієї форми мовного вираження іншій. У загальному плані це потужний фактор мовної еволюції, тому що результатом є деяка уніфікація форм, проте, це може позбавити мову специфічних семантичних та граматичних особливостей. У такому разі стримуюча дія традиції відіграє позитивну роль.

Внутрішньомовна тенденція до уніфікації засобів вираження реалізується у вирівнюванні способів позначення за їх типовими характеристиками, у поповненні рядів, серій системних номінацій, у дії аналогічного способу словотворення. Найширше ця тенденція маніфестується в організації нових складних словах, що позначають назви озброєння, техніки, більша частина яких маркується регулярно повторювальним початковим або фінальним компонентом.

Незважаючи на те, що динаміка фахових субмов, зокрема військової, має подвійну залежність від внутрішніх і зовнішніх чинників, ми вважаємо, що в часи великих соціальних зрушень у суспільстві (а саме це можна спостерігати сьогодні в Україні) екстралінгвальні детермінанти відіграють більш вагомий й потужний роль. Автономні процеси, що відбуваються всередині лексичної підсистеми спрямовані на вдосконалення знакової системи, здебільшого спричинені зовнішнім стимулом, тобто актуалізацією суспільних явищ і понять. Це спонукає до дії мовний механізм, який намагається дати вже відомому поняттю зручне для даного стану мовної системи визначення, що співвідноситься з тенденціями в її сучасному розвитку. Саме в такий спосіб, зовнішні чинники ніби оформлюють внутрішні процеси розвитку мови [1, с. 45]. Ми дотримуємося думки, яка усталилася в лінгвістичній літературі, що до зовнішніх факторів-поштовхів впливу на мову відноситься вся сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, які йдуть із навколишнього середовища. Отже, внутрішньосистемні перетворення

у фаховій лексиці здебільшого соціальнозумовлені. Ідеться насамперед про соціальне функціонування мови в конкретних історичних обставинах. А свідомий тиск суспільства на розвиток мови відбувається через зміни соціальних функцій лінгвемої й цілеспрямованого пристосування її до функціонального навантаження в певному суспільстві [2, с. 317].

За останні місяці в широкому вжитку наявне кількісне зростання військової лексики, розширення, конкретизація окремих її груп, як-от: назв зброї, назв амуніції, назв споруд, назв військових формувань, назв військової ієрархії тощо.

Отже, сьогодні ми спостерігаємо модифікації в суспільному та інформаційному контексті функціонування військової лексичної підсистеми, що активізувало внутрішні ресурси мови, які не були до цього часу залучені для домінування спеціальних понять з різних причин, насамперед суспільно-політичних. Підґрунтя для змін у сучасному національному військовому лексичному фонді закладене в українській мові, де діють певні внутрішні закономірності. Однак прискорюють оновлення української військової субмови на лінгвальному і поняттєвому рівнях саме зовнішні чинники – процеси в суспільному житті України, статус української мови та когнітивні, номінативні й комунікативні потреби мовців у професійній діяльності.

Література

1. Волков С. С. Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития / С. С. Волков, Е. В. Сенько // Новые слова и словари новых слов. – Л. : Наука, 1983. – С. 43–57.
2. Журавлѐв В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / Владимир Константинович Журавлѐв. – М. : Наука, 1982. – 328 с.
3. Лебедева Т. Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Борисівна Лебедева. – К., 2002. – 233 с.
4. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К., 2004. – 163 с.
5. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Тамара Дмитрівна Михайленко. – К., 1996. – 48 с.
6. Панько Т. І. Мова і духовність нації : [монографія] / Т. І. Панько. – К. : НМК ВО, 1992. – 200 с.
7. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
8. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 604 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів

масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

10. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л. В. Туровська. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 160 с.

УДК 811.161.2'373.611

Н. М. Малюга

ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ СТИЛІСТИКИ

Малюга Н. М. Вивчення словотворення в контексті історичної стилістики.

У статті викладено історію становлення історичної стилістики, окреслено проблеми вивчення стилістичних можливостей словотворення, обґрунтовано потребу семантико-прагматичної диференціації словотворчих ресурсів української мови, умотивовано доцільність і перспективність дослідження стилістичного аспекту словотворення.

Ключові слова: дериваційна семантика, історична стилістика, словотворчі ресурси, стилістичний словотвір, стилістичні функції.

Малюга Н. Н. Изучение словообразования в контексте исторической стилистики.

В статье представлена история становления исторической стилистики, сформулированы проблемы изучения стилистических возможностей словообразования, обоснована потребность семантико-прагматической дифференциации словообразовательных ресурсов украинского языка, мотивирована целесообразность и перспективность изучения стилистического аспекта словообразования.

Ключевые слова: деривационная семантика, историческая стилистика, словообразовательные ресурсы, стилистическое словообразование, стилистические функции.

Malyuga N. M. Word formation study in the context of historic stylistics.

The article deals with the formation process of historic stylistics. The study problems of word formation stylistic potentials are formulated. The semantic and pragmatic necessity of differentiation Ukrainian word formation resources is substantiated. The reasonability and outlook of study stylistic aspect of word formation are motivated.

Key words: derivative semantics, historic stylistics, word formation potentials, stylistic word formation, stylistic functions.

Стилістична система національної мови, як найбільш залежна від позамовних факторів і динамічна, є категорією історичною. Розвиненим і продуктивним у сучасній стилістиці є синхронічний аспект дослідження стилістичної системи конкретної мови, який, крім теоретичного, має і прикладний характер, відповідає основному завданню сучасної лінгвістики – повному й усебічному вивченню мови

як способу творення і вираження думки, як найважливішому засобу комунікації, способу пізнання світу, чиннику формування особистості.

Дослідженням стилістичної системи в діахронічному аспекті займається історична стилістика, коло джерел якої стояли В. Виноградов [2], Г. Винокур [3]. Історична стилістика вивчає формування і розвиток стилів упродовж усіх етапів розвитку національної мови, жанрово-мовленнєвих різновидів у зв'язку зі зміною їх екстралінгвістичних основ, динаміку розвитку виражальних одиниць, часову і якісну зміну конотації, становлення стилістичних ресурсів мови у процесі її розвитку, хронологічно марковані стилістичні засоби. Термін «історична стилістика» і завдання її дослідження представлені в роботі Г. Винокура «О задачах истории языка». Учений визначає підгрунтя функційного напрямку стилістики і пов'язує його з історією мови: «Перед нами нова проблема історії мови, без вивчення якої історія мови неповна. Вона становить зміст лінгвістичної дисципліни – стилістики, оскільки йдеться про історію мови – історичної стилістики» [3, с. 222].

М. Кожина обґрунтувала розвиток напрямку історичної (діахронічної) стилістики, дослідила проблеми взаємодії суміжних наукових дисциплін, застосувала комплексний міждисциплінарний підхід [5]. Стилiстичний інтерес становить насамперед синхронічний словотвір, оскільки він відбиває співвіднесеність мотивованих і мотивуючих основ, а стилістична оцінка вимагає чіткого сприйняття словотвірної структури слова.

Стилiстика, урахуваючи граматичні та лексичні значення засобів словотвору, головну увагу приділяє їх виражальній цінності, експресивній якості, можливостям їх підпорядкування певному змістові й меті висловлювання. Тільки наприкінці 50-х рр. ХХ ст. в українській лінгвістиці почалися спроби узагальнити розпорошені в різних граматичних і лексикологічних дослідженнях власне стилістичні спостереження. Так, наприклад, В. Ващенко у праці «Стилiстичні явища в українській мові» [1], хоч і не подає загального огляду стилістичних властивостей засобів словотвору, але досить детально розглядає стилістичні функції суфіксації, префіксації та основоскладання. Спеціально досліджує стилістичні властивості засобів українського словотвору і словоскладання І. Чередниченко в «Нарисах з загальної стилістики сучасної української мови» [10]. Стилiстичному використанню засобів словотвору приділяє увагу також А. Коваль у «Практичній стилістиці сучасної української мови».

У працях С. Єрмоленко, Г. Їжакевич, Л. Мацько, О. Пономарева, В. Чабаненка, Т. Черторизької, у яких набула стрункості теорія стилістики, представлено характеристику стилістичних можливостей системних одиниць української мови, зокрема й дериватем.

Питанню про методи та методику стилістичних досліджень приділили увагу П. Дудик [4], В. Перебийніс [6], О. Селіванова [7], Ю. Степанов [8; 9].

В. Костомаров запропонував нову концепцію стилістики, згідно з якою взаємодія і взаємопроникнення спричиняє зрушення співвідношення стилістики ресурсів мови і стилістики їх уживання (стилістики текстів).

Стилістичний аспект словотворення знайшов своє висвітлення у працях низки зарубіжних мовознавців, серед них Т. Анісімова, Л. Барлас, В. Бенке, В. Верещагіна, В. Виноградова, О. Гвоздев, І. Голуб, М. Кожина, В. Лопатін, М. Максимов, І. Милославський, О. Пешковський, І. Улуханов, М. Шанський; та українських учених: С. Бирик, В. Васильової, Т. Введенської, Г. Волкотруб, Л. Гумецької, Л. Дідківської, В. Русанівського А. Юханова та ін. Словотвірні ресурси, дериваційну структуру та процеси творення слів різних частин мови розглядали П. Білоусенко, Т. Возний, К. Городенська, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик та ін.

Роботи названих учених здебільшого зорієнтовані на вивчення значень афіксів. Однак такий аспект аналізу залишає поза увагою реальну взаємодію одиниць словотвірної системи, зокрема, фактичні засади номінації, що ґрунтуються, поряд з іншими чинниками, і на категоріальній семантиці твірних основ відповідних лексико-граматичних класів слів. Відповідно, такі дослідження не дають повного уявлення про словотвірну систему мови.

Назріла необхідність переходу від формантоцентричного до основоцентричного напрямку досліджень. В. Грещук уперше звернув увагу на необхідність зміщення в дослідженні словотвору акценту з дериваційних формантів на твірну базу, на потребу вивчення особливостей лексичної деривації з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник у лінгвістиці й обґрунтував доцільність і актуальність основоцентричного підходу. Характерною особливістю сучасної дериватології є зосередження уваги на вивченні системи дериватів, об'єднаних спільною твірною основою. Такий аспект вивчення словотвору передбачає встановлення адекватної йому одиниці класифікації й опису дериваційної системи.

Основоцентричний підхід у вивченні словотвору переважає в дослідженнях Р. Бачкура, В. Горпинича, В. Грещука, І. Джочки, О. Земської, Л. Кислюк, В. Лопатіна, О. Микитин, І. Улуханова, О. Федотової та ін.

Стилістичне забарвлення мотивуючих основ та афіксів може бути неоднорідним, однак у цьому разі вплив на забарвлення утвореного слова в основному здійснює мотивуюча основа. У суфіксах розмовне забарвлення нерідко поєднується з емоційно-експресивним. Наприклад, розмовні слова із суфіксом **-атин(а)** характеризуються експресією несхвалення, негативною оцінкою (*кислятина, поросятин, сірятин*), відтінок несхвалення притаманний словам з розмовними суфіксами **-ун** (*говорун*), **-уш(а)** (*дорогуша*), **-аст(ий)** (*горластий*), **-л(о)** (*громло*). Ще більш знижене, просторічне забарвлення й експресію грубості, нехтування, приниження, несхвалення надають суфікси **-лівк(а)** (*зрівнялівка*), **-н(я)** (*солдатня*), **-аш** (*торгаш*).

Новий і перспективний напрямок словотвірних досліджень передбачає творчий аналіз семантичних функцій твірної основи. Здійснювана в рамках загального дослідження дериваційної семантики функційно-комунікативна інтерпретація семантичної сфери твірного слова надає останньому статусу особливої семантичної величини, якій властива функційна спрямованість, що визнається як його основна функційна ознака.

В. Лопатін та І. Улуханов чітко розмежовують значення морфеми і значення словотвірного типу, виробляють принципи опису словотвірної семантики, їхні праці засвідчують переміщення центру ономасіологічних досліджень із лексеми на дериватему; Х. Ядацька пропонує подивитися на нові слова крізь дериваційну систему мови (польської) як динамічне явище, у межах якого еволюціонували не лише окремі складники, а й словотвірні механізми загалом; мовознавець стоїть коло витоків створення засад синхронного за своїм підходом до аналізу та динамічного і діакронічного за інтерпретацією результатів аналізу соціолінгвістично зорієнтованого словотвору; О. Земська тлумачить словотвір як діяльність; О. Мартинцова активно вивчає словотвірну синонімію; Н. Лебедева розглядає питання про розходження між потенціалом словотвірної системи і тим, як він реалізується в нормативному плані, пропонує спосіб експериментального дослідження слів різного ступеня узуальності / okazionalності; Г. Нецименко присвячує основні свої праці

проблемам системного опису словотворення, співставному вивченню слов'янського словотворення, а також дериваційних процесів розмовної мови у світлі тенденцій мовної економії; О. Коряковцева аналізує словотвірні ресурси нових функційних стилів у співставному аспекті; І. Онхайзер аргументовано коментує стирання стилістичних меж у словотворенні і слововживанні; О. Лукашанець накреслює шляхи вирішення проблеми словотвірного розмежування стилів Інтернет-комунікації.

Широкий спектр теоретичних і практичних завдань дериватології привертає сьогодні пильну увагу славистів різних країн у зв'язку з відображенням у словотвірній номінації історії та культури народів як в історичній перспективі, так і в їх сучасному розвитку. У полі пильної уваги дериватологів перебувають закономірності та національна специфіка відображення суспільних змін у словотвірній номінації (М. Голев, Р. Драгічевич, О. Єрмакова, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Г. Нещименко, О. Никитевич, В. Радева). У низці досліджень названих учених об'єктом спеціального розгляду постають окремі категорії та розряди дериватів, показові щодо відображення суспільно значущих явищ, а також перспективи вивчення словотворення за допомогою нових дослідницьких процедур, це допомагає представити загальнослов'янський контекст української деривації в усьому розмаїтті її виявів. Дослідники визначають співвідношення окремих способів і засобів номінації з окремими функційними стилями, систематизують співвідношення паралелізму, спеціалізації й інтеграції з погляду реалізації загальних принципів найменування в різних стилях (Н. Виноградова, І. Онхайзер).

Дослідження динаміки слов'янських мов на сучасному етапі репрезентують спільні та відмінні риси в способах і засобах номінації, передусім словотвірної як провідної в оновленні лексиконів. Теоретичні та практичні здобутки, важливі для аналізу тенденцій розвитку сучасної української мови, містять такі фундаментальні колективні монографії: «Українська мова» за редакцією С. Єрмоленко (Ополе, 1999), «Російська мова кінця ХХ століття (1985–1995)» за редакцією О. Земської (Москва, 2000, 2-е вид.) та «Словотворення / Номінація» за редакцією І. Онхайзер (Інсбрук / Ополе, 2003). Цінний досвід міжнародної співпраці в царині неології та неографії засвідчують доповіді учасників організованого вченими України тематичного блоку «Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов» на XIV Міжнародному з'їзді

славістів (Охрид, 2008) та праці членів Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів – учасників секції «Нові явища в слов'янському словотворенні: система та функціонування» в межах програми Міжнародного наукового симпозиуму «Слов'янські мови та культури в сучасному світі» (Москва, 2009): К. Вашакової, О. Єрмакової, Є. Карпіловської, К. Клещової, Н. Клименко, М. Кронгауза, І. Онхайзер, О. Петрухіної, В. Радевої, І. Улуханова та ін.

Проблеми аналізу форми, семантики та особливості функціонування нової лексики в різних слов'янських мовах досліджують російські, польські, білоруські, болгарські, чеські лінгвісти: Ц. Аврамова, Ю. Балтова, І. Боздехова, Н. Валгіна, О. Земська, О. Коряковцева, В. Костомаров, Л. Крисін, О. Лукашанець, О. Маринова, Г. Нещименко, Г. Ніколаєв, О. Остапчук та ін. Під час вивчення інноваційних процесів посилюється інтерес до розгляду конкурентних словотворчих формантів. Цінними для осмислення можливостей та функцій конкурентних способів і засобів словотворення в різних слов'янських мовах є публікації О. Земської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, О. Коряковцевої, О. Лукашанця, Г. Нещименко, І. Онхайзер, О. Петрова, О. Петрухіної, Т. Попової, Л. Рацібурської, І. Улуханова, З. Харитончик та ін.

Проте в українському мовознавстві, як і в зарубіжній лінгвістиці, на сьогодні ще відсутні праці, автори яких обирали б конкурентні номінації об'єктом спеціального дослідження і ставили б завдання з'ясувати причини та джерела їхньої появи, формально-семантичну будову, функціональні властивості, а отже, чинники, що сприяють стійкості таких груп, можливості їх закріплення в системі мови і в мовній практиці або усталенню як нормативного лише одного з наявних конкурентів. Водночас україністи в різний час уже звертали увагу на сукупності номінацій одного об'єкта чи поняття, які здатні взаємозамінюватися в мовленні та співіснувати в системі мови. Серед праць, у яких засвідчено і в різних аспектах проаналізовано групи конкурентних одиниць українського лексикону XIX–XX ст., слід назвати передусім дослідження А. Грищенка, М. Жовтобрюха, І. Ковалика, Л. Колібаби, В. Коломієць, К. Ленець, А. Лучик, О. Муромцевої, Ф. Нікітіної, М. Пилинського, Л. Родніної, Н. Сологуб, Г. Щербатюк. Особливостям оновлення словникового складу української мови в нових умовах її функціонування в незалежній Україні присвячено праці Б. Ажнюка, Ф. Бацевича,

С. Бибик, Я. Битківської, І. Браги, К. Бріткової, Г. Віняр, Г. Вокальчук, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, О. Зарецького, Є. Карпіловської, Л. Кислюк, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Т. Коць, Д. Мазурик, Г. Мінчак, А. Нелюби, О. Пономарева, Ю. Романюк, О. Рудь, І. Самойлової, С. Соколової, Л. Ставицької, О. Стишова, Л. Струганець, Г. Сюті, О. Тараненка, С. Чемеркіна, Г. Яворської та інших учених.

Словотвір стає об'єктом зацікавлення стилістів у таких випадках: 1) якщо мотивоване слово набуває стилістичного забарвлення, не властивого мотивуючому; 2) якщо афіксація сприяє функційно-стильовому закріпленню слова; 3) якщо особливості словотворення обмежують сферу використання слів, які функціонують тільки в діалектах або отримують професійний чи жаргонний відтінок; 4) якщо особливості словотворення стають причиною архаїзації слова, що поступається своїм місцем в активному словнику синоніму з іншими афіксами; 5) якщо словотворення використовується як джерело мовленнєвої експресії при створенні оказіоналізмів.

Виокремлення словотвірної стилістики сприяє не тільки повнішому охопленню питань стилістичного словотвору, загальному їх осмисленню, чіткішому виявленню стилістичної ролі окремих способів і засобів словотворення, зокрема в їх взаємодії, але й виробленню найдоцільніших принципів опису і дослідження зібраного матеріалу, уніфікації методів його вивчення.

У мовознавчій літературі існує кілька принципів аналізу стилістичних функцій засобів словотвору. Серед них цілком логічним видається суто «стилістичний» підхід, який забезпечує аналіз окремих засобів і способів словотвору за їх належністю до таких важливих стилістичних категорій, як функціональні мовні стилі, з подальшим виявленням їх експресивних властивостей. Цей шлях є складним через недостатню розробленість самого поняття функційних стилів мови, через суперечливість поглядів на їх кількість, розмежування, що пояснюється об'єктивною складністю, широтою і суперечливістю цього питання. За такого підходу неминучі повторення, оскільки в різних функційних стилях одні й ті самі словотвірні засоби відіграють подібну роль. Інший принцип полягає в дослідженні стилістичних функцій окремих словотвірних засобів, наприклад, суфіксації, префіксації. Але й цей принцип, у свою чергу, має певні недоліки, оскільки стилістичні функції різних засобів

словотвору часто є близькими або доповнюють одна одну, а при такому дослідженні вони розглядаються у відриві; негативно впливають на компактність і стрункість викладу повторення, які при цьому неминуче виникають. Не завжди вдається розмежувати стилістичні властивості певного словотворчого засобу і стилістичні властивості слова, яких воно набуває в мовленні залежно від певного контексту, завдяки іншим стилістичним засобам. У такому разі словотворчий засіб відіграє тільки допоміжну роль для вираження строкатої і суперечливої гами емоцій і оцінок, що важко піддається систематизації і врахуванню.

Виявленню стилістичної ролі окремих способів і засобів словотворення присвячено дисертації Т. Вільчинської «Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові», І. Демешко «Валентність суфіксів *-ець*, *-ок* в українській мові», І. Думчака «Універбація в українській мові», Т. Івасишиної «Синонімія словотворчих афіксів», В. Іващенко «Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю», Н. Кислиціної «Прикметники зі значенням позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов)», Ж. Колоїз «Українська okazіональна деривація», А. Маймакової «Словотворча семантика суфіксів відносних прикметників та її інтерпретація носіями мови», С. Семенюк «Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові» та ін.

У лінгвоукраїністиці набула розвитку стилістика мовних засобів (мовних ресурсів), яка, оперуючи одиницями конкретних мовних рівнів (лексичного, граматичного, словотвірного) і застосовуючи власне словотвірні методи студіювання, репрезентує опис стилістичної системи української мови. Здійснено дослідження стилістики індивідуального мовлення, зорієнтовані на вивчення своєрідності мови окремого індивіда, її особливих реалізацій у різних функційних стилях: К. Баценко (здрібнілі і згрубілі суфікси іменників), К. Борщ (суб'єктивно-модальний потенціал префіксальних дериватів у поезії В. Стуса), Н. Босаківська (особливості словотвору усного мовлення), І. Браїлко (дериваційний потенціал дієслова в українській поезії 20-30 рр. ХХ ст.), Г. Горюк (демінітиви в мовленні М. Коцюбинського та О. Кобилянської), І. Губаржевський (демінітиви у творах Т. Шевченка), Т. Коць (складні назви предметних реалій і абстрактних понять у мові сучасних ЗМІ), Т. Кузнєцова (механізми

утворення «сімейних» слів у розмовно-побутовому варіанті мови), К. Ленець (суфікси іменників – назв осіб жіночого та середнього роду), О. Муромцева (дієслівні складення в мові Панаса Мирного), Л. Мялковська (абстрактні іменники як компонент ідіостилію Валер'яна Підмогильного), М. Плющ (суфіксація як засіб гумору та іронії в «Енеїді» І. Котляревського та засіб інтимізації в «Кобзарі» Т. Шевченка), Л. Пустовіт, Г. Сюта (мова поезії 50–80 рр. ХХ ст.), Б. Рубчак (демінітиви в народній поезії), О. Рудь (стилістичний словотвір складних прикметників у поетичній мові), Г. Сагач (експресивний словотвір у фольклорі), О. Синявський (демінітиви у Шевченковій мові), О. Стишов (динамічні процеси в лексиці української мови 80–90 рр. ХХ ст., тенденції українського словотворення), І. Фекета (жіночі особові назви в українському літературному мовленні), В. Чабаненко (пестливо-зменшувальні форми в мові Марка Вовчка), Л. Шулінова (стилістичні засоби словотвору в художньому мовленні Лесі Українки), Т. Юрченко (експресивність словотвірних okazіоналізмів у прозі П. Загребельного) та ін.

У межах кожної окремої частини мови виділяють певні типи основ (основоцентричний підхід), від яких значною мірою залежить уживання тих чи тих словотворчих засобів й експресивне забарвлення слова. За такого підходу чітко розмежовуються групи словотворчих засобів з урахуванням їх найзагальніших стилістичних властивостей. Досліджуючи специфіку похідної одиниці, не можна нехтувати аналізом ролі базової частини, оскільки врахування категорійної семантики твірних основ відповідних лексико-семантичних класів, на яких ґрунтуються фактичні засади номінації, допомагає з'ясувати реальну взаємодію одиниць словотвірної системи.

Наголошуємо на взаємодоповнюваності формантоцентричного й основоцентричного вивчення деривації. Розгляд функційного навантаження твірної основи в дериваційних актах дозволить вирішити низку проблем, що залишилися поза увагою в інших розвідках, зокрема питання про конотативні інгредієнти твірного слова, про екстралінгвістичні чинники, що впливають на використання різних класів твірних основ, про інвентар словотвірних формантів для різних класів твірних основ тощо.

Спосіб стилістичної характеристики синонімічних словотвірних типів не дає змоги, однак, розглянути зі стилістичної позиції всі словотвірні типи, адже далеко не завжди вони утворюють групи, що характеризуються спільним значенням. Завдання функційно-

стилістичної характеристики словотвірних типів досить складне, оскільки є чимало з них, що виявляють продуктивність одночасно в різних сферах використання. Для функційно-стилістичної характеристики словотвірних засобів становить інтерес питання про те, які способи словотворення активізуються в книжних і розмовних стилях. Несамостійність словотвірних афіксів, існування лише в складі слова ставить їхнє стилістичне забарвлення залежно від лексико-стилістичної парадигми.

Отже, як свідчить огляд спеціальної літератури, в україністиці назріла потреба дослідження механізму створення оцінних значень засобами словотворення; співвідношення окремих засобів номінації з окремими функційними стилями; паралелізму і спеціалізації з погляду реалізації загальних принципів найменування в різних стилях. На часі увага мовознавців до прагматики твірного слова; до стилістичних парадигм, що засновуються на тотожності (чи близькості) основного значення одиниць, які до неї входять. У перспективі – вивчення тенденції до стилістичної однорідності поєднаних морфем.

Література

1. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові. Ч. 1 / Василь Семенович Ващенко. – Харків : Вид-во ХДУ, 1958. – 228 с.
2. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1961. – 320 с.
3. Винокур Г. О. О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 207–226.
4. Дудик П. С. Методология, методы и методика стилистики / П. С. Дудик // Стилістика української мови : [навчальний посібник]. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – С. 43–46.
5. Кожина М. Н. Стилистика русского языка : [учеб. пособие для студентов фак. рус. яз. и литературы пед. ин-тов] / Маргарита Николаевна Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
6. Перебийніс В. С. Методи дослідження стилистики мови і стилистики мовлення / В. С. Перебийніс // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилистики. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 47–70.
7. Селіванова О. Лінгвометодологія – наукова парадигма – епістема / Олена Селіванова // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 200–206.
8. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 308 с.
9. Степанов Ю. С. Язык и метод: к современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 397 с.
10. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилистики сучасної української мови / Іван Григорович Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЙМЕНУВАНЬ ЗІ СФЕРИ АВІАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Муравська С. М. Загальна характеристика найменувань зі сфери авіації в англійській мові.

У статті здійснено історичний екскурс у розвиток концепту «слово», запропоновано кілька визначень цього поняття та представлено загальну характеристику найменувань зі сфери авіації в англійській мові. Доведено з наведенням прикладів, що в загальній авіаційній англійській мові можна виділити певні семантичні групи.

Ключові слова: слово, лексичне значення, семантика, семантичні групи, найменування зі сфери авіації.

Muravskaya S. N. Obshchaya kharakteristika naimenovaniy so sfery aviatsii v angliyskom yazyke.

В статье произведен исторический экскурс в развитие концепта «слово», представлены несколько определений этого понятия и представлена общая характеристика наименований со сферы авиации в английском языке. Доказано с приведением примеров, что в общем авиационном английском языке можно выделить определенные семантические группы.

Ключевые слова: слово, лексическое значение, семантика, семантические группы, наименования со сферы авиации.

Muravska S. M. General description of aviation notions in the English language.

Historical excursus into development of the concept “word” has been carried out, a few definitions of this notion have been presented, a general description of aviation notions in the English language has been offered in the given article. It has been proved using examples that certain semantic groups can be distinguished within general aviation English.

Key words: word, lexical meaning, semantics, semantic groups, aviation notions.

Слово цікавило мовців здавна, оскільки воно пов'язане з дійсністю, фіксує результати пізнавальної діяльності людини і передає їх наступним поколінням. Слово є втіленням мови загалом та конкретних її проявів, адже мовна картина світу складається зі слів.

На думку мовознавців, поняття слова стихійно присутнє у свідомості носіїв мови. Першими текстами мовознавчого характеру були списки слів, знайдені на глиняних табличках давнього Шумера та Аккада.

На ранніх етапах розвитку мовознавства вже існував поділ слова на план вираження (фонетична і граматична структура) та план змісту (лексичне і граматичне значення). Протягом тривалого часу мовознавці надавали перевагу вивченню то плану змісту, то плану

вираження.

Давньоіндійський мовознавець Паніні цікавився насамперед питаннями будови слова. Натомість для давньогрецьких філософів, таких як Платон та Аристотель, головною сферою вивчення була семантика слова, взаємодія між предметом, що позначається словом, та ідеєю про нього. Олександрійські граматиками, а також римський учений-енциклопедист Марк Теренцій Варрон займалися морфологічними проблемами слова. Діонісій Фракійський визначав слово як «найменшу частину зв'язного мовлення».

У часи середньовіччя в Європі досліджувався насамперед семантичний аспект слова, співвідношення слова, мовлення й поняття, тоді як для арабських граматистів найбільший інтерес становила морфологічна структура. Французька граматики Пор-Рояля визначала слово як ряд «окремих звуків, з яких люди складають знаки для позначення своїх думок». Французькі граматиками того часу виділяли формально-звукову та значеннєву сторони слова.

Сьогодні переважає системний підхід до вивчення поняття слова, який передбачає багатовекторний аналіз цього поняття. Слово досліджується як одиниця мовлення, аналізуються критерії його виділення, вивчається його змістова сторона та його функціонування в тексті.

Зважаючи на невичерпний інтерес до проблеми слова та авіацію як одну з найрозвиненіших сфер людської діяльності, було вирішено присвятити нашу статтю загальній характеристиці найменувань зі сфери авіації в англійській мові.

У XIX столітті мовознавці займалися переважно семантичною стороною слова. Велике значення мали ідеї В. фон Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню форму слова. Семантичні процеси у слові детально досліджували М. Бреаль, Г. Пауль, М. Покровський. Розвивалася також теорія граматичної форми слова, що завдяки В. фон Гумбольдту стала основою для типологічної класифікації мов. Морфологію слова досліджували О. Потебня та П. Фортунатов. Їм належить поділ слів на самостійні і службові. Також заслуговують нашої уваги дослідження французького мовознавця А. Мейє, який виділяв три ознаки слова, а за його визначенням слово – це зв'язок певного значення з певною сукупністю звуків, здатною до певного граматичного вживання. Сучасний мовознавець В. Манакін досліджував концепт слова в російській та інших європейських мовах.

Слово – центральна функціонально-структурна одиниця мови.

Усі інші елементи мови існують або для слова й у слові (фонемі та морфемі), або завдяки йому (речення). Проф. В. Манакін, досліджуючи концепт слова в російській та інших європейських мовах, вказав на те, що «спочатку було Слово...» [6, с. 191–192]. На його думку, до сих пір проблемним залишається питання інтерпретації наведеної євангельської цитати. Здебільшого вона трактується однозначно й співвідноситься зі словом як найважливішою одиницею мови і мови загалом [6, с. 191–192]. Свого часу Сократ зазначав, що не кожному дається змога творити імена, а лише Богу: «Законодавець... повинен вміти втілювати у звуках та складах ім'я, причому те саме, яке у кожному випадку призначене від природи. І якщо не кожен законодавець втілює ім'я в одних і тих самих складах, це не повинно викликати у нас здивування. Не кожен коваль втілює одне й те саме знаряддя в одному і тому ж залізі» [7, с. 620–621]. Отже, кожне слово існує для позначення конкретної речі.

Існує кілька сотень визначень слова. Оскільки воно виконує номінативну функцію, О. Реформаторський стверджував, що «слово – це значима самостійна одиниця мови, основною функцією якої є номінація (називання)». Більш деталізоване визначення слова сформулював О. Тараненко: «слово – найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значеннева одиниця мови, яка співвідноситься з пізнанням і вичленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження» [5, с. 183].

Професор Г. Антрушина наголошує на тому, що слово – це одиниця мовлення, яка служить потребам людського спілкування. Відповідно, слово можна визначити як одиницю спілкування [2, с. 7].

Професор І. Арнольд підкреслює, що слово є основною одиницею мови. Об'єднуючи значення та форму, воно складається з однієї або більше морфем [3, с. 27].

Пошуки оптимального визначення слова зумовили виокремлення таких його основних ознак:

1) самостійність: слово може змінювати своє місце в межах речення, бути ізольованим, виокремленим із висловлювання, легко відтворюватися;

2) формальна цілісність: виявляється як фонетична оформленість (слова розділені паузами й об'єднані наголосом,

фонетичною та структурною організацією), граматична оформленість (слова мають морфологічну форму й виконують синтаксичну функцію), непроникність (усередину слова не можна вставити інше слово);

3) ідіоматичність: полягає в довільності зв'язку звучання зі значенням. У похідному слові ідіоматичність виявляється і в тому, що з морфемного складу не можна однозначно вивести його значення. Наприклад, у слові *жовток* корінь *жовт-* і суфікс *-ок* не вказують на те, що їх поєднання означає «частина яйця» [5, с. 183].

Отже, слову як основній одиниці мови властиві такі ознаки:

- фонетична оформленість;
- наявність одного чи кількох лексичних значень;
- номінативність (слово виконує в мові функцію називання);
- граматична оформленість;
- виокремлення в мовленнєвому потоці;
- вільна відтворюваність у процесі мовлення (слова існують у готовому вигляді, їх не потрібно заново створювати);
- відносна вільність позиції в реченні;
- власний єдиний наголос (за винятком складних слів, які мають основний і другорядний наголоси; односкладові прийменники, сполучники і частки в поєднанні з іншими словами власного наголосу не мають);
- структурна цілісність (непроникність одного слова в інше, за винятком деяких заперечних та неозначених займенників у непрямих відмінках із прийменниками: *дехто* – *де з ким*, *ніщо* – *ні на чому*, *хтозна-який* – *хтозна в якому*);
- переважне вживання у сполученнях слів у межах речення.

Однією з найважливіших характеристик слова є його *лексичне значення*, або *лексична семантика* (від гр. *semantikos* – який має значення) – реальний, конкретно індивідуальний зміст, тобто те, що слово називає. Лексичне значення дієслова *fly* буде звучати так: 1. (of a bird or an insect) to move through the air, using wings; 2. (of an aircraft or spacecraft) to move through air or space; 3. to direct or control the flight of an aircraft; 4. to go or move quickly, to rush [8, с. 453].

Семантика мовна (давніше *семасіологія*) – розділ мовознавства, пов'язаний із лексикологією; вивчає значення (теж у діяхронному, історичному перекоші) слів і їх складових частин, словосполук і фразеологізмів. Слово походить від грецького слова *σημαντικός* (семантікос), «значущий», з *σημαίνω* (семаіно), «значити, вказувати»

та також від сѣма (сема), «знак, позначка, символ».

С. Дорошенко визначає *семасіологію* як науку про значення слів та словосполучень і зміну їх значень [4, с. 126]. На його думку, проблема значення, або семантики, слова – складна. Це зумовлено наявністю у слові двох рядів значень: лексичного й граматичного. Об'єктом семасіології є лексичне значення, процеси його змін та утворення нових значень. Граматичні значення слів розглядаються граматиною.

Як правило, при аналізі семантичного поля можуть спостерігатися різні відношення. Якщо аналізуватимемо семантичне поле іменника *час*, то можемо говорити про такі слова: *секунда*, *хвилина*, *година*, *доба* і т.ін. Усередині семантичного поля спостерігаються кількісні відношення.

У процесі аналізу найменувань зі сфери авіації в англійській мові було встановлено специфіку семантичного поля. Маємо центральне поняття, навколо якого групуються інші (інколи складові частини виділеного явища). Наприклад, семантична група *Airports* передбачатиме складові частини аеропорту: *runway*, *taxiway*, *tower*, *terminal building*.

У процесі аналізу лексики з загальної авіаційної мови були виокремлені такі семантичні групи:

1. **Aircrafts and their structure:** windshield, fuselage, wing, slats, landing gear or undercarriage, rudder, elevator, stabilizer, engine nacelle.

2. **Airports and their parts:** holding bay, holding point, taxiway, runway, terminal building, tower, satellite, jetway.

3. **Airport transport:** FOLLOW ME van, shuttle bus, snow plough, tug, fire truck, fuel tanker, catering truck.

4. **Stages of flight:** start-up, push-back, taxi, line-up, take-off roll, take-off, climb, cruise, descent, approach, final approach, touch-down, land.

5. **The procedure of flying for passengers:** announcement, on board, check-in, check-in desk, conveyor belt, customs, customs officer, departures board, departure gate, departure lounge, duty-free, boarding pass, hand luggage, immigration officer, security guard.

6. **Jobs in aviation:** pilot, co-pilot, air traffic controller, flight attendant, flight engineer, airport director, reservation clerk, shuttle bus driver, marshaller, ground staff, flight crew, baggage handler, flight instructor.

7. **In the air:** contact, approach, control, air-ground

communication, flight level, altitude, heading, bearing.

8. **Distress and Urgency Messages:** engine failure, Mayday, total electrical failure, depressurization, fire in the hold, a bomb scare, wheel well fire, a passenger with a heart attack, engine flameout, bird ingestion at initial climb, fuel endurance 10 minutes at initial stage, injuries among passengers and cabin crew after severe turbulence.

9. **Cockpit Instruments:** clock, DME (Distance Measuring Equipment), Airspeed Indicator, Radio Altimeter, Automatic Direction Finder, Horizontal Situation Indicator, Vertical Speed Indicator.

10. **Weather words:** a bank of clouds, black ice, broken clouds, build-up, CAVOK, CB (cumulonimbus), ceiling, clear air turbulence, cirrus, crosswind, down/up draught, drift, drizzle, flash of lightning, fog patches, freezing rain, gust, hail, headwind, overcast, sandstorm.

11. **Words for planes:** aeroplane, aircraft, twin jet, single-engined aircraft, helicopter, balloon, glider, airship, freighter, business jet, tri-jet, a jumbo.

12. **Systems in aviation:** TCAS (Traffic Alert and Collision Avoidance Systems), Microwave Landing Systems, SID (Standard Instrument Departure), EVS (Enhanced Vision System).

Отже, представлена загальна характеристика найменувань зі сфери авіації засвідчує велику кількість лексичних одиниць, різних за семантикою. До основних семантичних груп належать такі назви: літаків та їх будови, аеропортів і їхніх складових, транспорту в аеропорту, фаз польоту, процедури польоту для пасажирів, професії в авіації, польоту, повідомлення про аварію та біду, обладнання в кабіні літака, погодніх умов, системи в авіації. Дослідження показало, що найменування зі сфери авіації мають номінативну семантику, для них не є характерним переносне значення, вони не входять до складу фразеологічних одиниць. Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз фразеології радіообміну, дослідження граматичних і фонетичних особливостей фразеології радіообміну.

Література

1. Авиационный английский язык для диспетчеров управления воздушным движением / Сост. Омеляненко Н. В., Витряк А. Н. // Под редакцией Витряка А. Н. – Кировоград, 2008. – 272 с.
2. Антрушина Г. Б. Лексикология английского языка : [учебное пособие для студентов] / Г. Б. Антрушина, О. В. Афанасьева, Н. Н. Морозова. – М. : Дрофа, 2001. – 288 с.
3. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : [учебное пособие для студентов] / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 296 с.
4. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : [навчальний посібник] /

С. І. Дорошенко. – К. : Вища школа, 2006. – 293 с.

5. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : [підручник] / Ю. О. Карпенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.

6. Манакин В. Н. В начале было слово / В. Н. Манакин, Н. М. Манакина // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 191–195.

7. Платон. Собр. соч. : в 4-х т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1990. – 860 с.

8. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford University Press, 1998. – 1428 p.

УДК 811. 161. 2'373 : 291. 315. 5

Н. І. Пишна

ЛЕКСЕМА *ТРОПАР* У СИСТЕМІ НАЗВ ПІСНЕСПІВІВ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Пишна Н. І. Лексема *тропар* у системі назв піснеспівів релігійної термінолексики.

У статті простежується історія функціонування піснеспіву тропар з часу виникнення і до сьогодні. Подається класифікація тропарів. Дослідження виконано на основі лексикографічних джерел, що охоплюють XI–XXI ст., а також церковних пам'яток.

Ключові слова: піснеспів, тропар, конфесійний стиль, релігійна термінолексика.

Пышная Н. И. Лексема *тропарь* в системе названий песнопений религиозной терминологии.

В статье прослеживается история функционирования песнопения тропар со времени возникновения и до сегодняшнего дня. Осуществляется классификация тропарей. Исследование выполнено на основе лексикографических источников, охватывающих XI–XXI вв., а также церковных памятков.

Ключевые слова: песнопение, тропарь, конфессиональный стиль, религиозная терминология.

Pyshna N. I. The word *troparion* in the system of the names chants of religious terminology.

The article traces the history of choral troparion operation since the origin until today. Served the classification troparions. The research was conducted based on lexicographical sources, covering XI–XXI centuries, and written records of the church.

Key words: chant, troparion, confessional style, religious terminology.

Останнім часом пошквалилися дослідження конфесійного стилю. Описано деякі його лексико-семантичні групи (І. Бочарова (*назви релігійних свят*), Н. Піддубна (*назви релігійних споруд та їх частин*), Н. Пуряєва (*назви богослужбових предметів*), С. Бібла (*назви церковних чинів та посад*), Ю. Осінчук (*назви богослужінь* (загальних, добових, приватних), *назви церковних таїнств і складників*

богослужінь та таїнств; найменування церковних обрядів і священнодій). Проте нерозв'язаними залишається ще багато питань. Однією з тематичних груп, яка потребує спеціального дослідження, є лексика на позначення назв *піснеспівів* конфесійного стилю, засвідчена в пам'ятках писемності української мови XI–XXI ст.

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Українська мовна картина світу : лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти».

У статті «Жанри і форми літургійного співу» Ю. Ясіновський окреслює поняття тропар, вказує на особливості виконання цього піснеспіву. У монографічному дослідженні «Литургика. Гимнографія и Эртология» К. Керн розглядає низку варіантів походження слова, називає *тропар* найдавнішим піснеспівом гімнографії й розрізняє 1) відпустительні тропарі; 2) тропарі канону; 3) тропарі на «Господи возвах» [13, с. 14]. Згаданий автор поділяє тропарі за їхнім змістовим наповненням: Воскресний, Хрестовоскресний, Богородичний, Мученичний, Хрестобогородичний, Покійний, Троїчний, Покаянний і т. ін. [13, с. 15]. О. Білоусенко наводить низку тропарів і кондаків, які виконуються на великі свята. Прот. Н. Нікольський у «Посібнику до вивчення Статуту богослужіння» розподіляє літургійні тропарі й кондаки так: 1) храмові: а) на честь Господа; б) Пресвятої Богородиці; в) святих; 2) денні, тобто по днях седмиці; 3) святкові; 4) заупокійні; 5) заключні.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування лексеми *тропар* в українській мові XI–XXI ст. як репрезентанта лексико-тематичної групи назв піснеспівів. Завдання – уточнити дефініцію поняття *тропар*, простежити історію становлення піснеспіву *тропар* у синхронії й діахронії.

Тропар – короткий за розміром піснеспів, один із найдавніших у християнській гімнографії, який акцентує увагу на сутності празника і прославляє святого (свату), його (її) життя, святість, подвиги. На позначення цього піснеспіву в грецькій мові існувала лексема *тропáριον*. Запозичена через церковнослов'янське посередництво в давньоруську мову з грецької; сгр. *тропáрiвн* «церковний вірш» походить від гр. *τρόπος* «спосіб, манера, фасон» [9, V, с. 649]. Функціонує в українській мові з XII ст. зі значенням «церковний вірш» (*Начинають пѣти на оумъвеник тропарѣ. Что ради мы не пожмы канонъ и*

трепаревъ. Пѣсни бес трепаревъ. Да довѣлѣкъть коемоужьдо гласоу тропар кдинъ ли два. Пишлтъ ... кондака ннъ, тропаръ же драгъин (37, III, с. 1002). І. Срезневський подає орфографічні варіанти написання номена: «тропарь= тропар» [37, III, с. 1002]. Відомий цей різновид піснеспіву за часів князювання Володимира Великого: «А князь Володимир, їдучи перед військом, наказав попам своїм співати *тропарі*, і кондаки хреста чесного, і канон святій богородиці» [15, с. 203].

Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. лексему *тропар* не реєструє. Функціонування в пам'ятках киеворуського періоду слова *тропар* зі значенням «церковна пісня» підтверджує Требник П. Могили у XV ст. (*Аще бо лнгий блнзъ смртн бѣти видитъся, да недо лнгах радн млтвъ сицевъмъ Бжїа бѣти Таїною сею подаемъмъ, лише нъ представїся, а бїе нача ло сътво ръ, ѡста вивъ ѡамы, Канѡнъ и Тропарнї, ѡ Бктє нїн начинаї, се єсть, ѡ Ми ромъ Гдѣ помїи мъся, и проча*) (17, I, с. 470). Для давньоукраїнської мови характерне вживання біля іменника займенника сей. «Сей, ся, се, давнї сь, си, се, пізніше, сей, ся – загальноновживана в західноукраїнських говорах архаїчна форма. У східноукраїнських говорах рано ці форми перейшли на цей, ця, це, які й прийнято в літературній українській мові» [22, с. 358]. Це помітно в Требнику П. Могили (*На бїе пою тть Тропаръ сеї, на Гла сь, и*) (17, I, с. 83). Зі словотворчим афіксом *-он* у XV ст. зафіксовано похідне утворення *тропаріон* (тропаріѡнъ) [17, III, с. 107]. Потрапляє лексема *тропар* у тогочасні лексикографічні праці: П. Беринда тлумачить зареєстроване **тропаръ** як «вірш, пісенька, освіта» [1, с. 237]. У Русько-мадярському словнику Л. Чопея теж надibuємо на згадувану лексему «Тропар h. templomi ének» [40, с. 398]. Піснеспів *тропар* реєструє Малорусько-німецький словник Є. Желехівського «тропар, m. (griech.) kurzer Lobgesang auf die Werke Gottes od. der Heiligen» [10, с. 135]. Засвідчена лексема фігурує у Словнику української мови за ред. Б. Грінченка на позначення церковної пісні, у якій відображається історія празника [32, IV, с. 287]. Згадане лексикографічне джерело маркує значення фразеологічного сполучення: «Тропарів з кондаками дати – дати кому, чтобы навсєгда помнили» [32, IV, с. 287].

О. Горбач визначає лексему *тропар* як «пісню з коротним описом життя й чуд святця а чи свята», яке походить з «гр. *troparī (on)*, мабуть, здрібніння від *tropos* «тонація, нута, глас», первісно «звичай, спосіб, лад», *trepo* «звертаюся, повертаю» (неслушне зате традиційне виводження від гр. *tropaion* «трофей, пам'ятник

перемоги», бо у тропарях, мовляв, описано подвиги й перемоги святців, то знову ж, що «звертаються», нав'язують до ірмосу, бо ймовірно старші» [7, с. 63]. Повний церковнослов'янський словник за ред. Г. Дьяченка простежує роль тропарів серед інших піснеспівів «Так всі стихирини суть тропарі, сідальні суть тропарі, іпакою є тропарем, всі піснеспіви канонів, ірмоси, й сполучені з ним вірші, які становлять пісню, суть тропарі» [27, с. 734]. Етимологічно-семантичний словник української мови І. Огієнка фіксує таке значення лексеми *тропар*: «церковний спів специфічний для певних свят. У грецькому оригіналі *тропарі* мали строфічну будову» [21, IV, с. 387]. Етимологічний словник російської мови М. Фасмера, як і більшість лексикографічних джерел, вважає *тропар* коротким церковним піснеспівом на честь святого чи празника [39, IV, с. 106]. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої подає термін *тропар* зі значеннями «1. тропар відпустительний і тропар, який виконують перед відпустом вечірні, повечір'я й утрени; 2. Те саме, що тропар канону; 3. Те саме, що піснеспів» [29, с. 133]. У лексиці української мови ХХ ст. слово *тропар* функціонує зі значенням «молитовний вірш для співу на честь якогонебудь свята або святого у православному богослужінні» [33, X, с. 284]. Тотожну дефініцію подає «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [5, с. 1480]. У цьому ж значенні піснеспів *тропар* зареєстрований у лемківських говірках [25, с. 392]. Малий церковнослов'янсько-українсько-англійський словник витлумачує слово *тропа'рь* так: «церковна пісня, що подає дещо з життя Святого або значення празника, що співається за певними наспівами осми гласів: *trōparion: a hymn proper to a feast, saint or day*» [16, с. 101]. Церковнослов'янський словник А. Свиреліна уживає *тропар* зі значенням «коротка церковна пісня, яка співається на честь і славу згадуваної празничної події чи прославляє подвиги святих. *Тропарями* також називаються піснеспіви в каноні кожної пісні, які є наступні після ірмоса» [31, с. 329]. «У стихирах вечірні й утрени, у *тропарі* й каноні, – зазначає Ю. Катрій, – св. Церква виливає і виспіває свою дитинну любов, беззастережне довір'я в Її могучу опіку і скору поміч, Її роллю в нашій спасінні та превелике материнське милосердя» [12, с. 238].

Кожен тропар має певну мету співу, призначений для вшанування празника святого (святої). За урочистістю тропарі поділяються: *святкові* (недільні і ті, які припадають на празники вшанування святих: *тропар святого і тропар празника*) й *несвяткові* (щоденні). Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої

називає різновид несвяткового тропаря *денний*.

«Тропар *денний* – *відпустительний тропар*, змістом якого є задування та прославлення тієї священної особи чи події, що їй присвячено день» [29, с. 133]. На позначення цього різновиду піснеспіву у грецькій мові існувала лексема *apolitykon*. О. Горбач у статті «З історії української церковно-музичної термінології» цей різновид тропаря передає старослов'янською формою слова *отпуст*: «Отпустительний – Тропарі, кондаки й богородичні співані наприкінці вечірні й утрени після «Нині відпускаєш» на «Бог Господь» і по «Благо є» [7, с. 61]. Повний церковнослов'янський словник за ред. Г. Дьяченка фіксує «Отпѣсти'тельныѣ тропари', кондаки и богородичны. – Такъ называються тропари, и Богородичны, поемые на вечерни послѣ «Нынѣ отпушаеши, на утрени на Богъ Господь и въ концѣ утрени въ концѣ стиховъ стиховныхъ, – поются на службахъ будничныхъ. Напечатаны въ концѣ часослова съ указаніемъ ихъ на каждый день седмицы» [27, с. 396].

Тропарі празничні й тропар і кондак святого відомі ще у XV ст.: *Аще храм Гдкій быти н'матъ, на Гла Тропаря' Празднична, по Праздничномже, на сла'вѣ поем, шнова'нію, И нѣѣ Празникъ'* (17, II, с. 63); *И' абіе чететь, или' поетъ Тропаръ и Кондакъ стѣомъ, или' стѣимъ и'хже е'ст о'бразъ, и лобза'въ чтиш о'бразъ, творитъ шѣчныи Шпѣсть, въспомина'а и стѣи е'гоже е'сть о'бра'* (17, II, с. 127). Октви'хъ, сирѣчь оосмогла'сникъ фіксує *тропар воскресний (Гла'ва, и нынѣ, вѣродиченъ и'хъ. Та'же, Нынѣ шпѣща'еши: Трисѣое, и по Очѣ на'шъ: тропаръ воскре'сенъ* (23, с. 3). У «Молитвослові» (Рим. 1990 р.) виділяють *тропар храму і дня, тропар ангелів* (Кондак празника, за уставом; у суботу ввечері: іпакой голосу; від неділі ввечері до четверга ввечері: *тропар храму і дня*, а потім: Боже отців наших, що завжди поводишся з нами за твоєю лагідністю! Не зостав нас без твоєї ласки, але їхніми молитвами влаштуй у мирі життя наше [18, с. 35]; Якщо є благословення хлібів: *тропар ангелів і Богородице Діво*; якщо нема Литії – *тропар ангелів, Слава і нині: воскр. Богородичний г. 4*) [18, с. 1063]. «Евхологіон, або требник» реєструє *тропар храму (Симъ же дѣйствѣемъ ли'къ четѣть Трисвято'е : и при'ч. По Очѣ на'шъ: и по Ю'кв Твое' е'сть цар'ство: тропаръ хра'ма*" (8, с. 22). Інше богослужбове джерело «Тупіквнъ, сирѣчь: оуставъ церковного пѣніа и особеннагв правилочтеніа...» реєструє такі різновиди тропарів: *прозби, пророцтва, надгробний, непорочний, троїчний. Прозьби* (тут прошення) – це тропар, мета співу якого просити милості, допомоги у

святих заступників (*Аще бѣдетъ служба и за вса'кое прошеніе: тропарь стѣ'гв, тропарь прошеніа, конда'къ стѣ'гв, сла'ва конда'къ прошеніа и нгы'нгѣ, та'кже въ'шшз Прокі'менъ, Айтолъ и Ёіаіе стѣ'гв, дне' подъ главѣ, и прошеніа*) (38, с. 122); *тропар пророцтва* (тут пророчества) – це тропар, мета співу якого провіщати майбутнє благополуччя (*На с'мъ же часѣ', по вѣро'дичнѣ: Якъ не имамы дерзнове'ніа: пое'тса тропарь проро'чества трі'вди, сла'ва и нгы'нгѣ то'йже*) (38, с. 209); *тропар надгробний* – це тропар, який виконується у Великодню П'ятницю чи Суботу, під час поховання Плащаниці Ісуса Христа (*Посе'мъ покади'вшѣ іере'ю плащани'цѣ, начина'ють пѣ'ти тропарь надгроб'нѣи: Ёдга' снше'лъ єси' къ сме'рти животе' безсме'ртнѣи: [и пою'тъ єго' во гла'сѣ в' подобна Бл'говѣра'знѣи] Пое'мѣ же семѣ' изнима'етса плащани'ця, и полага'етса на о'лтари*) (38, с. 243); *троїчний* – тропар, мета співу якого полягає у возвеличенні Пресвятої Тройці (*На полѣноцни'цѣ канѣнъ тро'иченъ пое'тса по обѣ'чаю*) (38, с. 253). У словнику Н. Пуряєвої розглядаються такі різновиди тропарів: *тропар відпустительний, денний, непорочний, тропар за упокій (заупокійний), тропар канону*: «*тропар за упокій (заупокійний)* – тропар, який виконують на заупокійному богослужінні та змістом якого є моління за прощення гріхів і спасіння в раю» [29, с. 133]; «*тропар відпустительний* – тропар, який виконують перед відпустом вечірні, повечер'я й утрени» [29, с. 133]; «*тропар канону і тропар Строфа пісні канону, яку виконують за зразком ірмоса*» [29, с. 133]; «*тропар, приспівом до якого є непорочні; непорочний тропар*» [29, с. 84] (*На оу'трени по непоро'чнѣ тропари: Агг'лскіи сово'ръ, и ѱпакон' гла'са*) (38, с. 253). Ю. Катрій виділяє ще *тропар покутній* – тропар, що виконуються від неділі Митаря і Фарисея до п'ятої неділі Великого посту, мета співу якого возвеличити людську гідність, покору перед Господом. Автор зазначає, що «покутні тропарі – символ правдивої покори» [12, с. 46].

У пропонованій статті проаналізовано назву *тропар*, простежено історію формування й функціонування цього піснеспіву від найдавніших часів до сучасності. Наше дослідження також засвідчує, що лексема *тропар* пройшла довгий шлях становлення, протягом якого не зазнала значних змін у семантичній структурі. Надалі наукового опрацювання потребує мікрогрупа, до якої входять такі назви *піснеспівів*, як: *акафіст, антифон, ірмос, катавасія* тощо.

Література

1. Беринда П. Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе / П. Беринда. – К., 1961. – 271 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст.).
2. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. В. Бібла. – К, 1997. – 20 с.
3. Білоусенко О. Наша віра. Короткий катехизис Православної віри / О. Білоусенко. – Нью-Йорк : Др-ня укр. православної церкви в ЗДА, 1956. – 65 с.
4. Бочарова І. В. Лексико-семантичні і граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. В. Бочарова. – К., 1999. – 17 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.- Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
6. **Вечірна і үтреня та інші богослуження на всі неділі і свята цілого року.** – Вінніпег : Вид-во О. О. Василян у Лондоні, 1945. – 1070 с.
7. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / О. Горбач // Олекса Горбач. Термінографічна серія / Ред. Б. Рицар, Р. Микульчук. – Л., 2004. – С. 79–131.
8. Евхологон или требник. – Львів : Др-ня Ставропігійського ін-ту у Львові при церкві Успення Пресвятої Діви Марії, 1914. – 119 с.
9. Етимологічний словник української мови : у 7-и томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
10. Желехівський Ж. Малорусько-німецький словник / Ж. Желехівський. – Львів, 1886. – 1122 с.
11. Залеський О. Мала українська музична енциклопедія / О. Залеський. – Мюнхен, Німеччина : Дніпрова хвиля, 1971. – 127 с.
12. Катрій Ю. Пізнай свій обряд! Літургійний рік української католицької церкви / Ю. Катрій. – Ч. I. – [2-ге вид.]. – Нью-Йорк–Рим : Вид-во О. О. Василян, 1982. – 493 с.
13. Керн К. Литургика. Гимнография и Эортология / К. Керн. – М. : Изд-во Дома «Грааль», 2000. – 138 с.
14. Краткий церковно-богослужебный словарь. Для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви. – М. : Фонд «Благовест» Подворье Троице-Сергиевой Лавры, 1997. – 320 с.
15. Літописання Київської Русі. Повість минулих літ. Народна творчість : Школа, 2009. – 284 с.
16. Малий церковно-слов'янсько-українсько-англійський словник / Уклад. О. Дамаскин, О. Корнилий, І. Пасічний і т. д. – Рим : Вид-во О. О. Василян, 1962. – 131 с.
17. Могила П. Евхологион, албо молитвослов, или требник / П. Могила. – К., 1646. – Ч. 1–3. – Ч. 1 – 860 с. ; Ч. 2 – 376 с. ; Ч. 3 – 436 с.
18. Молитвослов. – Рим : Вид-во О.О. Василян, 1990. – 1373 с.
19. Монахиня Игнатия. Церковные песнотворцы / Монахиня Игнатия. – Подворье Свято-Троицкой Лавры, 2005. – 218 с.
20. Никольский К. Пособие к изучению Устава богослужения православной церкви / К. Никольский. – М. : Издательский совет Русской Православной Церкви, 2008. – Репринт 7-го изд. (СПб. : Синодальная типография, 1907). – 894 с.
21. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4-х т. / за ред. Ю. Мулика-Луцика. – Вінніпег, 1979. – Т. 1–4.

22. Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книжка для вивчення української літературної мови. – Львів, з др-ні наукового т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, 1924. – 499 с.
23. **Оґтѣи'хъ, си'рѣчь оосмогла'сникъ.** Украинская Православная Церковь Киевская Митрополия, 2001. – Ч. 1 (гласы а-д), Ч. 2 (гласы е-и).
24. Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики : [монографія] / Ю. Осінчук. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – 176 с.
25. Пиртей П. С. Словник лемківської говірки. Матеріали для словника / П. С. Пиртей. – Legnica – Wrocław, 2001. – 460 с.
26. Піддубна Н. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Піддубна. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2000. – 19 с.
27. Полный церковнославянский словарь / за ред. Протоіерея Г. Дьяченка. – М. : Отчий дом, 2001. – 1120 с.
28. Православная богословская энциклопедия : въ 12 т. – Петроградъ. : Приложение к духовному журналу «Странникъ», 1900. – Т. 1-12. – 1-5 (А – И) / за ред. А. Лопухина ; 5-12 (И – К) / за ред. Н. Глубоковского.
29. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічато, 2001. – 156 с.
30. Пуряєва Н. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Пуряєва. – К., 2001. – 20 с.
31. Свирелин А. Церковнославянский словарь / А. Свирелин. – [2-е изд.]. – М. : ДАРЪ, 2008. – 384 с.
32. Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – К., 1907. – Т. 1–4.
33. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
34. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
35. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. – Львів : НАН України Інститут укр-ва ім. І. Крип'якевича, 1994–2006. – Вип. 1–14.
36. Службеник. – США., 1989. – 240 с.
37. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1893–1912. – Т. 1–3.
38. **Тѣпикнѣ, си'рѣчь : оуставъ церковного пѣнія и особеннаго правилочтенія, по оуказамъ въ книгахъ церковныхъ обрѣтающымся, съ приложеніемъ Столпвъ Евангеліинныхъ по ключевымъ словамъ, сочиненъ и напечатанъ.** – Перемышль : Книгопечатня соборной русской Капитолы, 1852. – 141 с.
39. Фасмер М. Этимологической словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.
40. Чопей Л. Русько-мадярський словарь / Л. Чопей. – Будапешт, 1883. – 446 с.
41. Ясіновський Ю. Жанри і форми літургійного співу : [електронний ресурс] / Ю. Ясіновський. – Режим доступу : www.regent.cerkiew.net

СЛОВОТВОРЧА ПРОДУКТИВНІСТЬ ДІЕСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ *ви-* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сегін Л. В. Словотворча продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом *ви-* в українській мові.

У статті проаналізовано словотворчу спроможність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом *ви-*. Установлено структуру типової словотвірної парадигми досліджуваних твірних, виявлено типологію словотвірних значень, реалізованих похідними, з'ясовано кількісну наповнюваність кожного структурного блоку і словотвірного значення.

Ключові слова: префіксальне дієслово, типова словотвірна парадигма, словотвірне значення, дериваційний потенціал, похідне слово.

Сегін Л. В. Словообразовательная производительность глаголов динамической пространственной локализованности с префиксом *вы-* в украинском языке.

В статье анализируется словообразовательный потенциал глаголов динамической пространственной локализации с приставкой *вы-*. Устанавливается структура типовой словообразовательной парадигмы исследуемых производящих, выявляется типология словообразовательных значений, реализуемых производными, выяснена количественная наполняемость каждого структурного блока и словообразовательного значения.

Ключевые слова: префиксальный глагол, типовая словообразовательная парадигма, словообразовательное значение, деривационный потенциал, производное слово.

Segin L. V. Performance verb derivation of dynamic spatial lokalizovanosti prefixed with *you-*, in the Ukrainian language.

The article is devoted to the analysis of word-formative ability of the verbs of dynamic dimensional locality with the prefix *ви-*. The structure of the typical word-formative paradigm of the analyzed formatives is established, as well as the quantitative fullness of every structural block and word-formative meaning is determined.

Key words: prefixal verb, typical word-formative paradigm, word-formative meaning, derivative potential, derivative.

Словотвірна система сучасної української мови незмінно привертає увагу дослідників. Вона неодноразово ставала предметом дериваційних досліджень. Не є винятком і дієслівна підсистема словотвору. У таких роботах ключова роль у систематизації, інтерпретації і класифікації дериватів відводиться словотворчому форманту. Сучасні дослідження зі словотвору спрямовані на виявлення й опис дериваційної спроможності класів слів різних частин мови. Цей підхід у лінгвістичній літературі отримав назву

основоцентричного і передбачає встановлення специфічної комплексної одиниці класифікації й опису дериваційної системи. На думку дериватологів, такою одиницею є словотвірна парадигма (СП) [7; 4; 3]. Термін «словотвірна парадигма» тлумачиться суперечливо й багатозначно. Найбільш детально СП була охарактеризована російським мовознавцем О. А. Земською, яка визначає СП як сукупність похідних, що мотивуються однією твірною основою і перебувають на одному ступені творення [7, с. 71].

На сьогодні в українстиці вже є окремі праці, присвячені опису дериваційного потенціалу різних класів твірних на рівні СП, зокрема прикметників [4], певних груп іменників [3; 11], дієслів [6; 12; 14].

Дієслова ДПЛ з префіксом *ви-* ще не були предметом спеціального лінгвістичного аналізу в українській мові.

Мета статті – описати структурно-семантичну типологію СП дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* в українській мові.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) визначити структурну типологію досліджуваних девербативів;
- 2) установити континуум словотвірних значень, реалізованих похідними від префіксальних дієслів;
- 3) з'ясувати кількісну наповнюваність кожного структурного блоку, словотвірного значення;

Матеріалом для дослідження послужили 176 девербативів української мови від 85 твірних дієслів, отриманих методом суцільної вибірки з найавторитетніших джерел (СУМ, СУМГ, ВТССУМ).

Як відомо, дериваційні можливості твірного репрезентує СП. Дериватологи констатують, що СП має двоїстий характер, тобто є одиницею плану змісту й плану вираження. Зважаючи на двоплановість конкретної СП, та, як слушно зауважують дослідники, щоб відмежуватися від «примх лексики» у словотворі й простежити закономірності в будові СП, було введено поняття типової СП. О. А. Земська відзначає, що «типову СП отримуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи тих дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, у яких наявний однаковий набір дериваційних значень» [7, с. 73].

Під час аналізу конкретних СП дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* виявлено похідні чотирьох лексико-граматичних класів: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Отже, типова СП досліджуваних префіксальних дієслів ДПЛ має чотиризонну субстантивно-ад'єктивно-вербально-адвербіальну структуру з 13 словотвірних

значень (СЗ): «виконавець дії», «опредметнена дія», «місце дії», «об'єкт», «знаряддя дії» – у субстантивній зоні; «ознака об'єкта», «ознака суб'єкта», «призначений для...» – в ад'єктивній зоні; «за допомогою дії, названої дієсловом, перемістити(ся) звідки-небудь кудись усіх чи багатьох», «виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта», «однократність», «у результаті виконання дії з'являтися, переміщатися на відкрите місце» – у вербальній зоні; «адвербіалізація дії» – в адвербіальній зоні.

Субстантивна зона типової СП аналізованих лексем є найчисельнішою і нараховує 84 (47,7%) деривати. Цю зону формують два типи СЗ: мутаційні та транспозиційні.

Від українських дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* регулярно утворюються девербативи *nomina actionis*. Порівняно з іншими похідними, деривати зі СЗ «опредметнена дія» є найчисельнішими у структурі словотвірної парадигми дієслів ДПЛ з префіксом *ви-*. Про це свідчать і спостереження інших дослідників. Зокрема М. П. Лесюк стверджує, що «віддієслівні іменники з мутаційними СЗ творяться різними моделями, однак, незважаючи на багатство словотворчих засобів, ... кількість їх порівняно з кількістю транспозиційних дериватів набагато менша, що пояснюється меншою регулярністю і продуктивністю мутаційних моделей» [10, с. 75]. Загальна кількість вторинних траспозиційних найменувань у субстантивному блоці типової СП досліджуваних базем становить 63 одиниці, що складає 35,7% від загальної кількості: *вивезення, вівід, виганяння, виїзд1, вилазка, виліт, виношування, вистрибування, вихід, випадання, виповзання, висунення, викидання, вигул, вигонка (спец.), вилізання, вивозка, випередження, витягування, виплигування, виринання, витягання, вибрикування, вибування, виведення, вибуття, вивіз, виводження, виводка, вигнання, виїждження, виїжджування, викочування, винесення, винос, випадення, випадіння, випередження, випихання, впливання, випровадження, випроваджування, випроводження, вирушення, вирушення, вирядження, вирядження, вискакування, вискік, виступ, виступець1, висування, вистриби, витаскування, витягання, витягнення, витяжка, вихідчини (розм., мн.), виходеньки (діал., мн.), виштовхування, виштурхування (розм.), випорскування, витягування. З-поміж похідних цього СЗ виокремлюються іменники *вискік* («жвавий, енергійний стрибок»), *виліт* («одноразовий політ»), на транспозиційний зміст яких нашаровується додаткова сема однократності, яка, однак, не*

суперечить значенню опрeдметненої дії [15, с. 70–74]. Наприклад: *...наша розвідка донесла, що на самий Йордан відбудеться **вивіз** у Сакатури...* (Р. Іваничук).

Зазначимо, що СЗ «опрeдметнена дія» відзначається найбільшою глибиною місць у парадигмі з-поміж усіх аналізованих СЗ. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т.ін. Двочленні ряди словотвірних синонімів із СЗ «опрeдметнена дія» характерні для 6 СП, тричленні – 5, чотиричленні – 1. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ «опрeдметнена дія»: *виведення – виводження, вивезення – вивіз, випередження – випереджання, випровадження – випроводжання, вирушення – вирушення, вирядження – вирядження, витягання – витягнення – витягування*. Інші синоніми-девербативи мають відмінності в семантичному або функціонально-стилістичному параметрах: *виведення – виводка, вивід, вигання – вигонка (спец.), виїждження – виїзд, вилізання – вилазка, вилізання – вилазка, вискакування – вискік, висування – висунення, вихід – вихідчини (розм.) – виходеньки (діал.)*. В окремих випадках виявлено як спільне, так і розбіжності: *винесення – винос, випадання – випадіння*. Найбільш продуктивними, як для префіксальних твірних, в утворенні дериватів із СЗ «опрeдметнена дія» є такі дієслова ДПЛ: *виводити / вивести, виходити, виносити / винести, виганяти / вигонити / вигнати, випроваджувати / випроводити / випроводжати*, менш продуктивними – дієслова *вивезти / вивозити, виїжджати / виїздити / виїхати, вилазити / вилізати / вилізи, випадати / випасти, випереджати / випереджувати, вирушати / вирушити, виряджати / вирядити, висувати / висовувати / висунути, витягати / витягувати / витягти*, інші префіксальні дієслова продукують по одному деривату (*вibriкувати, вибувати / вибути, вигулювати / вигуляти, викидати / викинути, викочувати / викотити, вилітати / вилетіти, випихати / випхати, впливати / вплисти / впливти / вплинути, вплигувати / вплигнути, виповзати / виповзти, виринати / виринути, виселяти / виселити, вискакувати / вискочити, вистрибати / вистрибувати /*

вистрибнути, виступити / виступати, витаскувати / витаскати, виштовхати / виштовхувати / виштовхати, виштурхувати / виштурхати).

Отже, із 85 дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* від 33 (38,8%) зафіксовано синтаксичні деривати, при цьому 14 (42,4%) твірних мотивує більше ніж один девербатив.

Мутаційний тип деривації представлений такими СЗ: «виконавець дії», «місце дії», «об'єкт», «знаряддя дії».

Як свідчать проведені дослідження [13; 14], дієслова ДПЛ активно продукують деривати із СЗ «виконавець дії», оскільки поняття діяльності передбачає поняття діяча [16, с. 72]. Твірними для іменників із аналізованим СЗ виступають 5 префіксальних дієслів ДПЛ, на базі яких утворено 5 дериватів (2,8%): *викидайло* (розм., заст.), *витихач* (розм.), *вотягальник*, *викатник* (гірн.), *виїздз* «коні з екіпажем, упряжжю, збруєю». Наприклад: *Се твої випихачі: і тебе випхнуть з світа, а самі зостануться* (Сл. Гр.).

На думку О. М. Хамідуліної, основою для формування агентивних найменувань виступає характер позначуваної ситуації, що супроводжує дію, у зв'язку з чим можна виокремити два типи похідних. З огляду на специфіку дієслівної дії деривати першого типу поділяються на підвиди – «виконавець-спеціаліст» і «виконавець-неспеціаліст». При утворенні іменників другого типу, поява яких зумовлюється суміжними чинниками, актуалізується не сама дія, а, наприклад, модальна оцінка («може, уміє, любить»), часовий аспект («часто,завжди») дії тощо [16, с. 71–72]. Проаналізований матеріал дає змогу систематизувати агентивні найменування від префіксальних дієслів відповідно до класифікації О. М. Хамідуліної [13; 14]. Половину групи агентивів складають девербативи зі значенням «виконавець-неспеціаліст»: *витихач* (розм.). «Смислова структура таких іменників будується за типовою схемою «той, хто діє» [16, с. 71]. Наприклад: *витихач* «той, хто випихає, виганяє». Іншу групу становлять девербативи зі значенням «виконавець-спеціаліст»: *викидайло* (розм., заст.), *вотягальник*, *викатник* (гірн.). Як справедливо зазначає Н. М. Пославська, основою для побудови назв виконавців-спеціалістів виступають синтагми на зразок «робітник (фахівець, спеціаліст), здійснює (займається, виконує тощо) дію», пор.: *викатник* (гірн.) «робітник, який займається відкочуванням».

Отже, на відміну від непрефіксальних дієслів ДПЛ, які активно утворюють іменники на позначення виконавців дії, дієсловам ДПЛ з

префіксом *ви-* малохарактерне регулярне продукування *nomina agentis*.

Сам процес руху є дуже складний. Він передбачає такі компоненти ситуації, як: 1) суб'єкт (той, хто виконує рух); 2) предикат переміщення; 3) вихідний пункт руху; 4) кінцевий пункт руху; 5) об'єкт; 6) адресат; 7) інструменталь (засіб руху). На думку дослідників, для дієслів руху обов'язковими є позиція суб'єкта і позиція спрямованості – обставина місця. Усі інші компоненти є обов'язковими / факультативними залежно від структурно-граматичних особливостей окремих дієслів, лексичного значення слова і комунікативних завдань висловлювання. У субстантивному блоці досліджуваних девербативів семантична позиція «місце дії» репрезентована 8 (4,5%) похідними від 6 (7%) твірних дієслів: *вівіз* (діал.), *вигін*, *вигул*, *виїзд*², *вилаз*, *вилазка*, *вихід*, *виходок* (діал.). Наприклад: *І знову напливали п'янки квітневі вечори, і Тоні зустрів її біля виходу...* (Є. Кононенко); *Вона якраз була у виходку, коли почула стрільбу, та так там і пересиділа до ночі...* (М. Матіос); *...біля вчительового будинку, від якого збігав крутий **вівіз** у Потоки, побачила Йосафата...* (Р. Іванчук).

Слова, що становлять лексико-семантичний клас дієслів ДПЛ, означають механічне переміщення тіл відносно один одного або переміщення стосовно частин тіла. Механічний рух можуть здійснювати всі предмети об'єктивної дійсності. Одні з них здійснюють цей рух самостійно, активно (живі істоти), інші (неживі істоти) не здатні до активного руху.

Різноманітні форми механічного руху знаходять вираження в лексико-семантичному класі дієслів ДПЛ, зокрема і в значенні дієслів поступального руху, який вицленується на основі ознаки «зміна положення у просторі», а також абстрактних категорійних ознак «характер руху», «спрямування руху», «середовище переміщення», «спосіб переміщення». Абстрактна категорійна сема «спосіб переміщення» конкретизується у значенні дієслів, які означають переміщення за допомогою транспортного засобу. Ця сема реалізується в дериватах із СЗ «знаряддя», які виявлено в СП 3 (3,5%) префіксальних дієслів: *виїзд*, *викидач* (спец.), *виступець*² (розм.). Наприклад: *У нього було два **виїзди** – кабриолет і тильбюрі* (Н. Рибак).

Поодинокі деривати виявлено із СЗ «об'єкт». Твірними для девербативів із аналізованим СЗ виступають тільки каузативні дієслова ДПЛ: *вівіз*, *вигнанець*, *викидень*, *винос*, *виведенець* (заст.). Наприклад: *Душа бідного **вигнанця** терпіла багато під нестримним*

тягарем розлуки (І. Франко).

Отже, із 85 дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* від 5 (5,8%) зафіксовано деривати із семантичною позицією «об'єкт».

Ад'єктивна зона типової СП аналізованих лексем нараховує 35 (19,8%) дериватів.

Ад'єктиви, мотивовані дієсловами ДПЛ, в українській мові складають незначний пласт лексики. Ад'єктивна зона СП дієслів ДПЛ представлена трьома семантичними позиціями: «ознака суб'єкта за дією», «ознака об'єкта за дією», «призначений для того, на що вказує твірне дієслово». Наявність у СП дієслів ДПЛ перших двох груп прикметників зумовлена в основному належністю твірних дієслів аналізованої ЛСГ до каузативних чи некаузативних підгруп. Це відбилося на значенні віддієслівних ад'єктивів: некаузативні дієслова ДПЛ, як правило, утворюють ад'єктиви із значенням «ознака суб'єкта», каузативні – «ознака об'єкта». До ад'єктивної зони дієслів ДПЛ зараховуємо й дієприкметники. Щодо їх статусу в системі частин мови й досі не існує єдиного погляду. Традиційним є визначення дієприкметника як дієслівної форми, яка поєднує в собі дієслівні морфологічні значення часу, виду і стану з прикметниковими формами роду, числа і відмінка. Ураховуючи те, що словотвірні характеристики дієприкметника подібні до словотвірних характеристик прикметника та що дуже часто дієприкметник піддається ад'єктивації, вважаємо доцільним розглядати дієприкметники як похідні ад'єктивної зони.

СП дієслів ДПЛ з префіксом *ви-* відзначаються двома дериватами, для яких характерне СЗ «ознака суб'єкта за дією» реалізоване в СП 2 українських префіксальних дієслів ДПЛ: *вибулий*, *вилізлий*. Наприклад: *...всі навіки чи тимчасово вибулі з строю...* (О. Гончар).

Похідні ад'єктиви із СЗ «ознака об'єкта за дією» виявлено в кількості 24 (13,6%) одиниці від 18 (21,1%) префіксальних дієслів ДПЛ: *вигнаний*, *виїжджений*, *викинений*, *виковзаний*, *викочений*, *винесений*, *вичовганий*, *вигроджений*, *виведений*, *вивезений*, *выводжений*, *викинутий*, *викручений*, *виношений*, *виряджений*, *висковзаний*, *висунений*, *висунутий*, *виторений*, *витягнений*, *витягнутий*, *виходжений*, *виштовханий*, *виштовхнутий*. Наприклад: *...ось тут список сімей, які завтра будуть вивезені...* (Р. Іваничук); *...викотилася бебехата постать у довгополому кожусі, що й здалеку блищав вичовганою від вічного ношення чорнотою...* (Р. Іваничук).

Дериватів із СЗ «призначений для того, на що вказує твірне дієслово» зафіксовано 6 у 5 СП дієслів ДПЛ з префіксом *ви-*: *вивідний, виносний, висувний, витягальний, витягувальний, вихідний*. Наприклад: **Вихідні** двері грюкнули, і надвір вийшов хтось у довгій керей (Ю. Смолич).

Вербальна зона типової СП аналізованих лексем репрезентована 58 (32,9%) дериватами. Цю зону формують такі СЗ: «за допомогою дії, названої дієсловом, перемістити(ся) звідки-небудь кудись усіх чи багатьох», «виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта», «однократність» й «у результаті виконання дії з'являтися, переміщатися на відкрите місце».

Похідних із СЗ «за допомогою дії, названої дієсловом, перемістити(ся) звідки-небудь кудись усіх чи багатьох» серед досліджуваного матеріалу зафіксовано в кількості 27 одиниці (15,3%), вони мотивовані 27 (31,7%) твірними: *повибігати, повибиратися, повиводити, повивозити, повиволікати, повиганяти / повигонити, повийжджати / повийздити, повикидати, повикочувати, повилазити / повилізати, повилітати, повиносити, повипадати, повипихати, повипливати, повиплигувати, повиповзати, повиринати, повискакувати, повистрибувати, повиступати, повисувати / повисовувати, повитаскувати, повитягати / повитягувати, повиходити, повиходжувати¹, повиштовхувати*. Наприклад: ...корови почули сигнал й **повиходили** з хащів... (Р.Іваничук); ...на гостинець виїхало вантажне авто, зупинилося, з нього **повискакувало** четверо військових... (Р. Іваничук).

Семантична позиція «виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта» актуалізована 25 (14,2%) дериватами, які утворені від 13 (25,8%) твірних дієслів: *вимчатися, виноситися / виношуватися, видряпатися / видряпуватися, виводитися¹, виволікатися, виганятися, вигонитися / вигнатися, вивозитися, виметнутися, виминатися, викидатися, висуватися / висовуватися, витаскуватися, виводитися², вигребтися / вигрібатися, винестися / виноситися, витаскатися / витаскуватися, викотитися / викочуватися, виштовхатися, випхатися / випихатися, випроваджуватися, вирядитися / виряджатися, витягтися / витягатися, витягуватися, винестися / виноситися, висунутися / висуватися, висовуватися, викидатися / викинутися*.

Деривати семантичної позиції «однократність» вказують на разовість, моментальність, недовготривалість процесу: *вискокнути, вижбурнути, виштовхнути, вишпурнути*. Наприклад: Йонька

посунувся було [в хату] за тютюном, але Уляна **виштовхнула** його в сіни (Г. Тютюнник).

Незначну кількість дериватів 3 (1,7%) зафіксовано із СЗ «у результаті виконання дії з'являтися, переміщатися на відкрите місце»: *винестися / виноситися, висунутися / висуватися, висовуватися, викидатися / викинутися*. Наприклад: *Група вершників звернула з дороги і на скаку **винеслась** на круте узгір'я* (І. Цюпа).

Адвербіальна зона типової СП аналізованих префіксальних лексем сформована СЗ «адвербіалізація дії» і нараховує 4 (2,2%) деривати – *виплигом, висококом, вистрибом, виступцем*. Наприклад: *Машина ковзається, виявляє тенденцію до руху **вистрибом*** (Ю. Яновський).

Не зафіксовано похідних дериватів у СП 6 дієслів: *вибасувати / вибасовувати, виблукати, виблудитися / виблуджуватися, виборсатися / виборсуватися, вибуксувати, видряпатися / видряпуватися*, що складає 7 % від загальної кількості твірних.

Умовні скорочення

- СУМ – Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
 СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1–4.
 ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТГ «Перун», 2001. – 1440 с.

Література

1. Бачкур Р. Р. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Бразаускене Е. М. Словообразовательный потенциал префиксальных глаголов : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Е. М. Бразаускене. – М., 1991. – 22 с.
3. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – Київ–Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
5. Гордеев Ю. М. Поле направленности (глаголы движения и их распространители) в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ю. М. Гордеев. – Саратов, 1974. – 24 с.
6. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
7. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1–8. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
8. Кіндей Л. Специфіка локативної семантики префікса *ви-* у дієслівних похідних / Леся Кіндей // Наукові записки. – Вип. 35. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 156–164.

9. Ленець К. В. Подвійно префіксовані дієслова з префіксом *no-* / К. В. Ленець // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 26–29.
10. Лесюк М. П. Формування семантики віддієслівних іменників / М. П. Лесюк // Українське мовознавство. – К. : Вища школа, 1987. – Вип. 14. – С. 74–80.
11. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
12. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
13. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
14. Сегін Л. В. Дериваційний потенціал дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом *ПД-* в українській мові / Л. В. Сегін // Семантика мови і тексту : Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 545–548.
15. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 408 с.
16. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономаσιологическом аспекте / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике : Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1981. – С. 67–73.
17. Хамидуллина А. М. Словообразовательные парадигмы глаголов движения (внутриглагольная деривация 2 такта порождения) / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике : Межвуз. научн. сб. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1975. – Вып. 1. – С. 93–107.
18. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроезжих глаголов современного русского языка : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.
19. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы словообразования : Производящее слово / М. Н. Янценецкая. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 271 с.

УДК 811.161

Г. В. Токарев

ВОПРОСЫ ОПИСАНИЯ МАКРОСТРУКТУР СЛОВАРНОГО СОСТАВА

Токарев Г. В. Питання опису макроструктур словникового складу.

У статті розглянуто підходи до опису лексичного складу. Проаналізовано принципи наукової та наївної категоризації. Витлумачено лексико-семантичну категорію. З'ясовано сутність семантичних відношень, які організують великі групи слів.

Ключові слова: лексикологія, значення, парадигматика, синтагматика, категоризація, класи слів, лексико-семантичні поля.

Токарев Г. В. Вопросы описания макроструктур словарного состава.

В статье исследуются подходы к описанию лексического состава. Анализируются принципы научной и наивной категоризации. Дается толкование лексико-семантической категории. Рассматривается сущность семантических отношений, организующих большие группы слов.

Ключевые слова: лексикология, значение, парадигматика, синтагматика, категоризация, классы слов, лексико-семантические поля.

Tokarev G. V. Questions descriptions macrostructures vocabulary.

The article discusses approaches to the description of lexical structure. Discusses the principles of scientific and naive categorization. Interprets the lexical-semantic category. The essence of the semantic relations, organizing large groups of words.

Key words: lexicology, the value paradigms, syntagmatics, categorization, word classes, lexical and semantic fields.

Категоризация – сложный процесс познавательной деятельности человека, который включает в себя (а) образование категорий, (б) соотнесение со сформированными категориями новых знаний об устройстве мира, (в) классификацию языковых единиц, обозначающих эти знания. Под категорией следует понимать языковые группы элементов, выделяемые на основании того или иного признака (признаков), общности функций.

Существует несколько подходов к пониманию сущности категоризации.

1. Традиционными являются учения, восходящие к трудам Аристотеля и Платона. Сущность этого подхода заключается в том, что все единицы, входящие в ту или иную категорию, должны обладать одинаковым набором существенных признаков, иметь тождественный статус в процессе категоризации. Данный подход осуществляется при составлении той или иной классификации. Например, семантическая классификация лексики предполагает наличие у всех элементов, образующих категорию, общей архисемы и одной или нескольких одинаковых дифференциальных сем в зависимости от уровня классификации. Так, терминологию самоварного промысла можно разделить на восемь групп: наименования технологических процессов и операций, инструментов, дефектов, материалов, видов продукции, профессий, приспособлений, инструментов. Каждая из указанных групп выделяется на основании общности архисемы, которая обозначена в названии лексической совокупности. Лексико-семантическая группа «Инструменты» имеет три уровня классификации. Каждая подгруппа включает в свой состав термины, дефиниции которых обладают общей дифференциальной

семой, соответствующей тому или иному уровню классификации.

1-й уровень. Общая дифференциальная сема ‘обрабатываемый материал’: *деревобработывающий / металлообрабатывающий инструмент*.

2-й уровень в группе «Металлообрабатывающий инструмент». Общая дифференциальная сема ‘функция инструмента’: *крепёжный, чистящий, сверлильный, раскроечный, гибочный, режущий, отделочный инструмент*.

3-й уровень в группе «Отделочный инструмент». Общая дифференциальная сема ‘молоток’: *выемочный, кубовой, ленточный, отливной молотки, наводильник* (‘самоварный восьмигранный молоток, которым оттягивают стенки самовара’), *киянка* (‘деревянный молоток’).

2. Другой подход основывается на трудах Л. фон Витгенштейна. В науке этот подход получил название теории *фамильного (семейного) сходства*. Сущность этой теории заключается в том, что тождественные признаки могут встречаться не у всех членов категории, а лишь у некоторых, причём набор признаков может варьироваться. Прототипом этой категории стали признаки членов одной человеческой семьи: одни родственники имеют общие черты характера, другие – внешнего сходства и т. п. Учение Л. фон Витгенштейна дало импульс развитию теории прототипов, представленной, в частности, в трудах Э. Рош.

Результаты процесса категоризации при данном подходе можно распределить по трём уровням: *суперординатному* (наиболее высокому, абстрактному, указывающему на родовые понятия), *базисному* и *субординатному* (включающему единицы, детально характеризующие отдельные стороны какого-либо явления или именующие неактуальные объекты действительности). Наибольший интерес представляют те единицы, которые являются составляющими базисного уровня. Единицы, входящие в базисный уровень, называют прототипами. Прототип – привилегированный член, лучший образец той или иной категории, в наиболее полной форме отвечающий сути явления, проявляющий наилучшим образом свойства, характерные и для других её членов. Вокруг него группируются все остальные представители категории. Статус прототипа всегда культурно значим, поскольку прототипы отражают стереотипы, функционирующие в той или иной лингвокультурной общности. Например, в английском языке прототипом птицы выступает малиновка, в русском – ворона.

Классическая теория наилучшим образом отражает процессы научной категоризации, прототипическая – наивной.

Результатом лексической категоризации являются классы слов.

Классы слов – это большие лексические группы, в основе которых лежит какой-либо интегральный признак. В зависимости от характера этого признака выделяют следующие классы слов:

- 1) формальные;
- 2) семантические;
- 3) формально-семантические.

Формальные классы объединяют слова с общими формальными признаками. Эти слова не имеют общих признаков в значении. Примерами таких классов могут быть глаголы первого спряжения, существительные второго склонения.

Семантические классы слов (семантические поля) объединяют слова, которые имеют интегральные семантические признаки. Например, глаголы движения, названия продуктов питания, термины родства и др.

Формально-семантический класс слов включает слова, сходные как по форме, так и по содержанию. Примерами таких классов могут быть части речи, гнёзда однокоренных слов, слова с одинаковыми словообразующими аффиксами, например, с суффиксом *-тель*, обозначающим лицо.

Формальные и формально-семантические классы слов изучаются грамматикой, семантические классы слов – лексикологией.

Лексика представляет собой совокупность частных подсистем, которые называются семантическими классами, или лексико-семантическими полями. Внутри этих полей слова связаны парадигматическими отношениями. Основателем теории семантического поля считается немецкий учёный И. Трир. Согласно этой теории, каждая система понятий и представлений репрезентируется соответствующим лексико-семантическим полем. Любой лексико-семантический вариант формирует свою семему в составе поля. Единицы одного лексико-семантического поля имеют тождественные семы.

Семантическое поле обладает следующими свойствами:

- 1) наличием системных семантических отношений между составляющими;
- 2) выделительностью из общего семантического пространства;
- 3) связями с другими семантическими полями, что способствует

формированию непрерывного семантического континуума.

Приведём несколько примеров семантических полей: «Фауна», «Спорт», «Образование» и т.п. Лексико-семантические поля называют ещё тематическими группами, поскольку в них входят слова одной темы. В лексико-семантическое поле входят слова разных частей речи.

Лексико-семантическое поле состоит из лексико-семантических групп, в которые входят слова одной части речи, имеющие тождественную архисему. Например, тематическую группу «Образование» составляют такие лексико-семантические группы, как «Виды учебных дисциплин», «Учебные заведения», «Субъекты образовательного процесса» и т.п. Слова одной лексико-семантической группы имеют одинаковые парадигматические и синтагматические характеристики.

Ср.:

ученик *объясняет, спрашивает*
школьник *учитель / преподаватель / наставник*
студент

Дифференциальные семы этих значений являются однотипными.

Автобус – ‘многоместный автомобиль для перевозки пассажиров’.

Трамвай – ‘поезд (следовательно многоместный) городской наземной железной дороги для перевозки пассажиров’.

Как видим, значения отличаются типовой семой ‘способ перевозки’.

Полевой характер тематической группы определяет её структуру. В тематической группе можно выделить центр поля и периферию. Опорное слово в центре поля называется ключевым словом. Для ключевых слов характерна широкая экстенциональность (объём значения), общеупотребительность, частотность, свободная сочетаемость. Ключевые слова первыми приходят на ум. Адекватная форма репрезентации ключевых слов – абстрактное существительное. Оно, ввиду своей семантической нечёткости, обусловленной тем, что соотносится со слабым, не указывающим на реально существующий предмет референтом, наиболее ёмко репрезентирует те или иные смыслы. Так, к ключевым словам семантического поля «Труд» мы относим *труд*, *работа*, *дело*, поскольку они удовлетворяют психологическому критерию выделения подобных знаков (первыми

приходят на ум), имеют широкую экстенциональность, общеупотребительность, частотность, широкую сочетаемость.

Число единиц в лексико-семантическом поле обусловлено культурными факторами. Так, в эскимосском языке много названий снега, в китайском – риса. Русский язык является самым эмоциональным языком в мире. Он включает самое большое количество слов, выражающих эмоции.

В лексико-семантическом поле можно наблюдать все основные виды отношений: парадигматические и синтагматические. Синтагматические связи проявляются в словосочетаниях и предложениях. Эти связи отражают отношения и зависимости между явлениями окружающего мира.

Парадигматические связи охватывают взаимозаменяемые единицы.

Типы лексико-семантических отношений могут быть определены как лексико-семантические категории, выделяемые на основе единства типового лексического значения, соответствующих форм выражения, функций, которые свойственны единицам, подводимым под эту категорию. К лексико-семантическим категориям можно отнести полисемию, синонимию, антонимию, конверсию. Укажем специфические особенности каждой категории.

Полисемия характеризуется связанностью семем одного слова, тождеством плана выражения. Конверсия – связанностью значений единиц, неодинаковостью лексем, способностью выражать обратные действия. Синонимия характеризуется связанностью значений её единиц, неодинаковостью лексем, неспособностью выражать обратные действия, не отрицающими друг друга значениями. Антонимия характеризуется связанностью значений её единиц, неодинаковостью лексем, способностью выражать взаимоотрицающие семемы.

Перечисленные отношения образуют семантические макроструктуры словаря. Значение слова в той или иной степени обусловлено отношениями, в которые оно вступает с другими словами. Для обозначения значения слова в системе языка Ф. де Соссюр предложил термин значимость. Значимость того или иного лексико-семантического варианта указывает на его место в лексической системе, на противопоставленность другому. Таким образом, значимость является элементом значения слова. Иногда термин значимость заменяется на синоним структурное значение. Так,

возникшее в конце XX века слово *бизнесвумен*, имеющее фиксированный состав сем: ‘женщина’, ‘бизнесмен’, ‘деловая’ и др., – на основании типизированных семантических отношений (полное или относительное тождество; род – вид и др.), функций сформировало синонимическую: *бизнесвумен* – *бизнеследи*; *бизнесменка*, *бизнесменша*; антонимическую: *бизнесвумен* – *бизнесмен*; *бизнесвумен* – *домохозяйка* – категории.

К семантическим отношениям, организующим семантическое поле, можно отнести отношения:

- 1) части и целого;
- 2) родо-видовые;
- 3) ассоциативные;
- 4) семантической производности.

Родо-видовые отношения являются главным фактором упорядочивания словаря. Они отражают традиционную, научную категоризацию на основе существенных признаков. Данные отношения представляют словарь как целостную иерархическую структуру. Слово с родовым значением называется гиперонимом. Слово с видовым значением называется гипонимом. Гипонимы, находящиеся на одном уровне членения, называются эквонимами. Так, слово *фрукт* является гиперонимом. Слова *яблоко*, *груша*, *слива* – гипонимы. Между собой они вступают в эквонимические отношения. Значения эквонимов обязательно имеют одинаковую архисему. Экстенционал (объём значения) гипонимов включается в экстенционал гиперонима. Родо-видовые отношения отражают уровни сходств и различий явлений.

Партитивные отношения объективируют иерархию связей вещей. Основанием этих связей является целостность мира в его членениях. Слово, именующее целое, называется холонимом: *стул*, часть – партонимом: *ножка*, *спинка*, *сиденье*. Партитивные отношения могут быть органическими и неорганическими (механистическими). В органической системе свойства частей определяются свойствами целого. Целое является условием существования части. Ср.: *голова* – часть тела человека, *хвост* – часть тела животного. Неорганические целые представляют собой множества вещей со свободной структурой. Зависимости частей от целого не столь жёстки. Части не являются условием существования целого. Например, *кресло* – *гарнитур*.

Партитивные отношения могут быть многоступенчатыми. Ср.:

университет – факультет – курс – группа и т.д. Уровням обобщения в гипонимии соответствуют уровни цельности в партонимии. В некоторых случаях гипонимическое и партонимическое членения совпадают. Например, *мебель – виды мебели*, которые являются в то же время частями гарнитура.

При выборе из двух возможных классификаций мышление отдаёт предпочтение гипонимической. Стул определяется как вид мебели для сидения, а не как часть мебельного набора, служащая для сидения.

Отношения семантической производности устанавливаются между единицами поля, связанными отношениями семантической деривации. Обычно эти слова находятся в отношениях словообразовательной производности: *мечтать → мечтатель, вода → подводник*, но не всегда, формальная близость может отсутствовать: *писать → ручка, плить → ножовка, слушать → радио*.

Ассоциативные отношения выявляются между словами в результате психолингвистического эксперимента: испытуемый называет все слова, которые ему приходят на ум в связи со словом-стимулом. Слова-реакции объективируют коннотации слова-стимула. Например, *работать – дурак*. Коннотации могут быть не только узуальными, но и индивидуальными. Например, *котёнок – подруга*.

Изучение семантических полей осуществляется тезаурусным методом. Этот метод был создан в рамках идеографического словаря англичанина Р. Роже (1852). Словарь Р. Роже представляет собой собрание слов английского языка, сгруппированных в шесть крупных тематических категорий, которые разделяются на подклассы. Тезаурус снабжён указателем, в котором все включённые в него слова расположены в алфавитном порядке, и каждому слову приписаны номера тематических групп, в которые оно входит. Таким образом, тезаурус – это система семантических полей. Одно и то же слово может входить в несколько классов тезауруса, поскольку оно может быть связано с разными понятийными сферами. Например, слово *переговоры* входит в словаре Ю. Караулова в подгруппу «Язык» и подгруппу «Посредничество».

Словарь-тезаурус имеет 4 входа:

- 1) от концепта к концепту. Причём концепты связаны гиперогипонимическими отношениями. Родо-видовая иерархия словаря называется его синоптической схемой;
- 2) от концепта к знаку, его обозначающему;
- 3) от знака к концепту, который он обозначает;

4) от знака к знаку, то есть указание на связи и отношения между словами.

Литература

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. ун-та, 2001. – 123 с.
2. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : МГУ, 2000. – 352 с.
3. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Научный центр проблем диалога, 1988. – 757 с.
4. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.

УДК 811.161.2:81'373.46

Л. М. Томіленко

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНІЙ ТЛУМАЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМИ ДОБОРУ ТА МАРКУВАННЯ

Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії: проблеми добору та маркування.

У статті розглянуто місце й роль термінологічної лексики у великих тлумачних словниках. З'ясовано та уточнено критерії введення термінів до загальнономовних лексикографічних праць тлумачного типу. Окреслено проблему маркування терміноодиниць у згаданих джерелах. Запропоновано певні рекомендації щодо подання та ремаркування фахової лексики.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносфера, тлумачний словник, ремарка, реєстр.

Томіленко Л. М. Терминологическая лексика в современной толковой лексикографии: проблемы отбора и маркирования.

В статье рассматривается место и роль терминологической лексики в больших толковых словарях. Выясняются и уточняются критерии введения терминов в общезыковые лексикографические труды толкового типа. Очерчивается проблема маркировки терминоединиц в исследуемых источниках. Предлагаются некоторые рекомендации относительно представления и маркирования специальной лексики.

Ключевые слова: термин, терминология, терминосфера, толковый словарь, ремарка, словник.

Tomilenko L. M. Terminological lexicon in modern explanatory lexicography: the problem of selecting and marking.

The article discusses the role of terminology in explanatory dictionaries. We study the criteria for the introduction of terms in common language dictionaries, the problem of marking. Propose some recommendations for the submission and marking of special vocabulary.

Key words: term, terminology, explanatory dictionary, remark, glossary.

Укладання й видання лексикографічних праць сьогодні є невід'ємною частиною унормування, кодифікації, відображення історичного розвитку лексико-семантичної, граматичної та інших систем мови. Словники, як кінцева мета й результат лексикографічної діяльності, посідають особливе місце в лінгвістичній науці, з одного боку, фіксуючи основні здобутки теорії, а з іншого, – систематизуючи різноманітні дані про одиниці мови для користувачів та для розв'язання нових наукових завдань [9, с. 12].

Особливої значущості для будь-якої країни набувають тлумачні загальномовні словники, що засвідчують рівень розвитку мови, фіксують певний стан суспільства, філософської, політичної, науково-технічної думки народу, який є творцем і носієм мови. Багатотомні словники тлумачного типу – джерело «величезного інформаційного та культурного ресурсу» [10, с. 93], їх вважають найвищим досягненням кожної національної лексикографії, вони «набувають статусу національного надбання» [10, с. 93–94].

Нагадаємо, що тлумачний словник є нормативним довідником синтетичного типу, який подає різнобічну характеристику слова й виконує, згідно з дослідженнями науковців, такі найважливіші функції: науково-систематизувальну (наукове вивчення та опис мови, її історії, сучасного стану, наукові прогнози мовного розвитку; систематизація лінгвістичних знань); нормативну (нормалізація мови, встановлення правил усної та писемної мови); тлумачну (пояснення як загальномовних слів, так і запозичених, незрозумілих, рідко вживаних, застарілих тощо) [4, с. 27]. Крім того, як справедливо наголошує В. Гак, «відображаючи стан цивілізації, закріплюючи результати людського пізнання, словник виконує важливу культурну функцію» [2, с. 524].

Об'єктивне представлення лексичного складу літературної мови на окремому етапі її історичного розвитку є одним із відповідальних завдань укладачів тлумачних словників. Саме тому, очевидно, оцінка наукових переваг кожного загальномовного словника завжди починається з розгляду питання про повноту фіксації в ньому лексичного інвентарю певної мови в хронологічних межах періоду, який охоплює цей словник, із виявлення можливого пропущення загальноновживаних й особливо актуальних слів, характерних для певної стадії мовного розвитку. П. Гриценко слушно зауважує, що «кожна лексема, не зафіксована словниками, залишається і поза лінгвістичним інформаційним простором. Лінгвальні особливості

таких лексем (формальна структура, семантика, сполучуваність, часова глибина і часова маркованість) не можуть бути використані в дослідницьких процедурах української мови чи в ширших славістичних студіях через їхню неусвідомленість, недоступність дослідникам» [3, с. 248].

Сучасний етап життя соціуму характеризується суттєвими якісними змінами, зумовленими науково-технічним та суспільним прогресом. Інтенсивне проведення досліджень і розроблення на їхній основі новітніх технологій супроводжується входженням науки й техніки в усі сфери людської діяльності. Стрімкий науково-технічний прогрес, зміна економічної, політичної тощо ситуації в країні, соціальні перетворення, створення нової державності, яка по-новому впливає на комунікативні сфери, сприяють виникненню великої кількості явищ, понять, об'єктів, породжують інші форми суспільних відносин між людьми. Величезний потік інформації та нових знань у сучасних умовах розвитку людства є потужним чинником появи мовних одиниць, зокрема й термінологічних.

Термінологія – один із найактивніших пластів лексики сучасної мови, «який стрімко розвивається, активно взаємодіє з іншими словами словникового складу мови, у першу чергу із загальноживаною лексикою» [5, с. 3]. А тому, як стверджують термінознавці, «вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури й семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики» [5, с. 3].

Крім наукових текстів, різноманітних термінологічних довідників, дослідник може виокремити великий масив термінів різних сфер людської діяльності в реєстрі будь-якого загальномовного словника. Ґрунтовний аналіз сучасних об'ємних тлумачних праць засвідчує, що значна частина неологізмів нашого часу – це нові терміни й що більшість семантичних змін у сучасній мові пов'язана з процесом проникнення термінології в загальномовний ужиток, із її детермінологізацією й розвитком нових значень.

Незважаючи на те, що проблемами фіксації й розкриття семантики терміноодиниць у тлумачних словниках цікавилася різні вчені (С. Ожегов, Л. Кутіна, Н. Котелова, Л. Паламарчук, Л. Симоненко, О. Тараненко та інші), у сучасній лексикографічній практиці й досі є ще чимало до кінця не з'ясованих питань.

Актуальність обраної теми завжди буде на часі, адже термінологія, що надходить у кодифіковану літературну мову з

науково-технічної та професійно-виробничої сфер, як уже зазначалося, є суттєвою частиною реєстру кожної сучасної багатотисячної (від 100 тис. і більше) тлумачної лексикографічної праці. Для укладачів складною й відповідальною справою є добір термінів для загальномовного словника, їх системне подання й опис. Отже, *мета* дослідження – розглянути основні критерії введення спеціальної лексики до тлумачного словника та принципи її ремаркування.

Перед тим, як увести певне слово (особливо термін) до загальномовного словника, доводиться розв'язувати низку проблем, зокрема, однією з них є доцільність фіксації його в реєстрі. О. Тараненко зазначає, що до тлумачного словника, окрім загальноновживаних слів, «включається також лексика обмеженішого функціонування, що, вже відійшовши в пасивний фонд або вживаючись у межах соціально, професійно чи територіально обмежених груп мовців, знаходить відображення в мові художньої літератури, періодики, підручників тощо, потрапляє в розмовну мову, необхідна для розуміння життя і побуту українського та інших народів, вітчизняної та світової історії і т. ін.: застаріла і нова лексика; професійна, номенклатурна, термінологічна лексика різних галузей виробництва, науки, техніки, мистецтва» [8, с. 5].

Деякі настанови щодо представлення фахової лексики висвітлено ще в дослідженнях українського радянського вченого Л. Паламарчука. Так, мовознавець зазначає, що до реєстру загальномовних словників залучається спеціальна лексика різних наук, техніки й виробництва на рівні термінології, що міститься в підручниках загальноосвітньої середньої школи. Однак під час створення конкретних словників цей принцип добору термінологічної лексики, як правило, доповнюється новими настановами, унаслідок чого втрачає свою первісну точність, а також виразну окресленість меж і обсягу цієї лексики у словнику [8, с. 9]. Уведенням до реєстру термінологічної лексики, що міститься у шкільних підручниках, тлумачна лексикографія не обмежується, а тому «із спеціальної лексики різних наук, техніки й виробництва словник включає терміни, що ввійшли в підручники з відповідних наук загальноосвітньої середньої школи, а так само й інших наук, хоч вони й не викладаються в загальноосвітній середній школі, але термінологія яких вживається в науково-популярній (не фаховій) літературі і в загальній пресі і взагалі ширше використовується як у книжній, так і в усній мові (у доповідях,

передачах, на радіо та ін.)» [8, с. 9].

Сьогодні, крім описаних Л. Паламарчуком джерел, межі функціонування термінології значно розширив й Інтернет. Та й науково-популярна, навчальна література з плином часу суттєво змінилася, оскільки ускладнилися загальноосвітні програми, з'явилися нові галузі знань, які тісно пов'язані з сьогоденням більшості людей. Активно проникають у побут поняття економічної сфери, інформатики, медицини, генетики тощо.

Після виходу першого тому Словника української мови у 20 томах окремі критики звинувачували його укладачів у невинуватому залученні до реєстру деяких термінологічних одиниць і недотриманні основних критеріїв подання фахової лексики. Дійсно, думки щодо потрібності того чи того терміна в загальномовній лексикографічній праці можуть бути протилежними. Так, наприклад, Л. Боярова вважає, що настанова подавати тільки широковживані спеціальні мовні одиниці не може бути на сьогодні визначальною для кодифікування термінологічної лексики в загальномовному словнику. Тому що, з одного боку, на початок XXI ст. у національній термінології з'явилася велика кількість нових термінологічних назв, що мають бути відомими освіченій людині, але які ще не поширені в популярній та художній літературі, пресі тощо. З іншого, – до цього часу у сфері функціонування фахової мови часто вживають кальки й запозичення з російської мови, що дублюють питомі терміни і які з погляду сучасної теорії термінотворення не потрібно кодифікувати в українській лексикографії. Крім того, проаналізувавши реєстри багатьох новітніх словникарських праць тлумачного типу, Л. Боярова дійшла висновку, що терміни добирають і фіксують за критерієм їхньої поширеності в багатьох випадках суб'єктивно й непослідовно: термінологічні мовні одиниці, які одні лексикографи вважають часто вживаними й такими, що їх треба подати у словнику, інші розглядають як вузькоспеціальні [1].

Відомий український термінолог Л. Симоненко, узагальнивши погляди дослідників на проблему добору спеціальної лексики до реєстру сучасних лексикографічних праць, виділила такі основні критерії введення термінів до тлумачних словників: суспільна роль термінів, загальноприйнятність і поширення в лексичній системі мови, комунікативна значущість терміна [7, с. 220].

Ураховуючи розглянуті пропозиції, основні чинники розвитку термінологіки і власний словникарський досвід, можемо

виокремити три основних вимоги, якими повинен керуватися лексикограф, уводячи термінологію до реєстру великого тлумачного словника: 1) частотність вживання (у реєстрі загальномовного словника не повинно бути вузькоспеціальної лексики). Це твердження знаходимо й у Л. Симоненко, яка переконана, що загальногалузеві та міжгалузеві терміни мають бути максимально представлені в загальномовних словниках, місце ж вузькогалузевих термінів – у галузевих словниках [7, с. 220]; 2) репрезентативність (по можливості повинна бути подана термінологія різних галузей знань у тому співвідношенні, у якому її використовують пересічні мовці); 3) авторитетність джерела (достовірна науково-популярна, навчальна література; у деяких випадках задля об'єктивності можна залучати й наукові тексти).

Важливим складником опису певного терміна у тлумачному словнику є ремарка, тобто позначка, що засвідчує належність його до конкретної галузі знань. Ремарок, як правило, буває від однієї до трьох. Якщо маркерів можна поставити більше як три, ставлять позначку «*спец.*», яка зазвичай означає, що поняття належить до термінологічного апарату більше ніж трьох галузей знань.

Ремаркування термінів до сьогодні залишається досить дискусійним питанням. Зокрема, у практикуючих лексикографів виникають суперечки: чи потрібні ці структурні елементи словникової статті, які слова маркувати, а які – ні тощо. Наприклад, О. Тараненко вважає, що не потребують галузевих ремарок або коментарів слова, які широко вживаються не тільки представниками відповідного роду занять [8, с. 116].

Не розв'язаною повністю залишається й проблема деталізації цих маркерів. Насамперед це стосується великих наукових сфер, із яких виділилися певні розділи й стали окремими повноцінними науками з власними терміносистемами. Так, наприклад, у Словнику української мови в 11 томах (СУМ-11) і вже згаданому раніше Словнику української мови у 20 томах (СУМ-20) проремарковано фахову лексику 69 галузей знань, і хоч у другій праці додано маркери до одиниць, які належать до інформатики, екології, соціології, палеонтології, проте ремарки «*ент.*» (ентомологія), «*іхт.*» (іхтіологія), «*орн.*» (орнітологія) усунено для уникнення зайвої деталізації. Оскільки є позначка «*зоол.*», то всі слова, що належать до цієї сфери, будуть об'єднані нею. Так само лінгвістична термінологія, що була розділена в СУМі-11 двома ремарками – «*лінгв.*» і «*грам.*» (лінгвістика

і граматики), у СУМі-20 позначатиметься лише «лінгв.».

Особливі труднощі для ремаркування викликають терміни тієї наукової сфери, зарахування до певного розділу яких є проблематичним для самих фахівців. Наприклад, у біології існують найменування організмів, які вчені не можуть зарахувати ні до тваринного, ні до рослинного світу, тобто ремарки «зоол.» і «бот.» поставити не можна. У такому разі логічно буде або залишати слово не проремаркованим, або ж давати ширшу ремарку – «біол.».

Ще одна важлива проблема – визначити належність терміна до певної сфери, оскільки є чимало одиниць, якими послуговуються фахівці різних галузей знань (і суміжних, і не суміжних). Наприклад, у СУМі-11 лікувальні засоби було ремарковано то «мед.» (медичний термін), то «фарм.» (фармацевтика), то взагалі не ремарковано. Натомість у СУМі-20 вирішено позначати лише «фарм.», оскільки такі найменування є об'єктами фармації. Труднощі виникли й під час маркування приладів, інструментів тощо. Так, медичні прилади в СУМі-11 позначено «мед.», сільськогосподарські – «с. г.», спортивні – «спорт.», фізичні – «фіз.» і окремо предмети техніки – «техн.». Оскільки пристрої, прилади, інструменти, машини – усе це технічні винаходи, незалежно від того, де вони використовуються, було прийнято рішення залишати ці найменування не маркованими.

Щодо новоутворених наукових галузей, то на нашу думку, ремаркувати їхні терміноодиниці варто лише тоді, коли сформовано термінологічний апарат, створено галузеві словники, лексика активно розвивається й широко вживається не лише у фаховій літературі.

Отже, термінологічна лексика на сучасному етапі розвитку науки й техніки є невід'ємним складником загальномовної тлумачної лексикографії, оскільки значна кількість її активно функціонує не тільки у фаховій літературі, а й у загальномовному вжитку. Важливою й відповідальною під час включення до реєстру великих тлумачних словників різногалузевої термінології є робота лексикографа, основні завдання якого полягають у систематизації, унормуванні й ідентифікації таких одиниць. Зрозуміло, що розглянутими вимогами й рекомендаціями щодо фіксації й маркування термінів у загальномовному лексиконі проблема не вичерпується. Вона є значно складнішою й потребує від укладачів великої відповідальності, постійного саморозвитку, ерудиції, спостережливості, лексикографічного досвіду, тісної співпраці з фахівцями інших наукових сфер.

Література

1. Боярова Л. Термінологічна лексика в загальнономовному тлумачному словнику / Л. Боярова // Лексикографічний бюлетень. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 13–24.
2. Гак В. Г. От толкового словаря к энциклопедии языка (Из опыта современной французской лексикографии) / В. Г. Гак // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М., 1971. – Т. XXX, Вып. 6. – С. 524–530.
3. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 238–249.
4. Дієслово в лексикографічній системі / [О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко]. – К.: Довіра, 2004. – 259 с.
5. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: [учеб. пособие] / Т. Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
6. Паламарчук Л. С. Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу: [доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень 1973 р.)] / Л. С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1973. – 20 с.
7. Симоненко Л. О. Термін у загальнономовних словниках / Л. О. Симоненко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. – К.: КММ, 2012. – С. 218–225.
8. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – К.: Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с.
9. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем / В. А. Широков – К.: Довіра, 1998. – 331 с.
10. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / В. А. Широков – К.: Наукова думка, 2004. – 328 с.

УДК 811.11

И. Э. Федюнина

ВЫМЫСЕЛ КАК ЛОЖЬ И ФАНТАЗИЯ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Федюнина И. Э. Вымысел как обман та фантазия у фразеологии английской і російської мов.

У статті розглядаються семантика, внутрішня форма та специфіка іллокутивного ефекту російських і англійських фразеологічних одиниць із загальним значенням «Вигадка». Виявляються закономірності оцінної категоризації вимислу як феномена спілкування носіями російської й англійської лінгвокультури.

Ключові слова: фразеологізм, вимисел, іллокутивний ефект, флуктуація, кореляція, категоризація, дискурсивна залежність.

Федюнина И. Э. Вымысел как ложь и фантазия во фразеологии английского и русского языков

В статье рассматриваются семантика, внутренняя форма и специфика иллокутивного эффекта русских и английских фразеологических единиц с общим

значением «Вымысел». Выявляются закономерности оценочной категоризации вымысла как феномена общения носителями русской и английской лингвокультур.

Ключевые слова: фразеологизм, вымысел, иллюкутивный эффект, флуктуация, корреляция, категоризация, дискурсивная зависимость.

Fedyunina I. E. Fiction as a lie and the fruit of imagination represented by English and Russian idioms

The article deals with semantics, inner form and pragmatic impact of Russian and English idioms with the general meaning of fiction. The author reveals the common factors affecting the attitudes of Russian and English native speakers to phenomenon towards fiction in everyday communication.

Key words: idiom, fiction, pragmatic impact, fluctuation, correlation, categorization, discourse functioning.

Сегодня фразеологические единицы (ФЕ) активно изучаются в самых разных аспектах. Одним из наиболее продуктивных и перспективных направлений современной фразеологии представляется когнитивно-прагматический подход [2; 9; 17], в рамках которого исследуется одно из самых ценных, на наш взгляд, свойств ФЕ – их способность производить иллюкутивный, или прагматический, эффект, то есть вызывать у реципиента высказывания то или иное чувство-отношение к человеку, поступку или ситуации, характеризуемым посредством ФЕ.

Исследование закономерностей фразеологической объективации вымысла как феномена психики и коммуникации представляет немалый интерес в силу двойственности его восприятия и категоризации. Эта двойственность отражена уже в самих словарных дефинициях понятия «вымысел» и является универсальной для обоих исследуемых языков – русского (РЯ) и английского (АЯ). В толковых словарях РЯ вымысел определяется двояко: с одной стороны как «то, что создано воображением, фантазией, выдумка» и «ложное, ошибочное представление о чём-то, не соответствующее действительности», с другой – как «заведомая ложь, измышление» [4, с. 263]. В АЯ соответствующие лексемы имеют сходные определения. Таким образом, даже из содержания нейтральных единиц очевидна двойственность категоризации вымысла как в формально-логическом, так и в оценочном планах. Анализ специализированной литературы подтверждает этот факт. Многие лингвисты и психологи, работающие в области психологии обмана, приравнивают вымысел к дезинформации (или фальсификации), считая, что и то и другое – «две различных техники достижения одной и той же цели – сознательного введения в заблуждение»

[15, с. 334]. Вместе с тем вымысел, даже будучи определён как обман, выделяется исследователями в особую его форму – т. н. «прозрачный обман» (коммуникативная ситуация, имеющая вид своеобразной игры, в которой о факте дезинформации и истинном положении дел осведомлены оба участника, но адресат по тем или иным причинам не уличает обманщика) [11]. Специалисты также признают, что субъект, измышляющий нечто не соответствующее действительности, не всегда имеет неблаговидные цели или корыстные намерения. Вымысел как когнитивная деятельность в большой степени является результатом и показателем креативности мышления, а также ответом на психологическую потребность человека в приукрашивании действительности в тех ситуациях, когда он не удовлетворён реальным положением дел, будь то в прошлом или в настоящем, но не имеет возможности его изменить. В этом аспекте вымысел не только востребован, но и зачастую необходим для психологического комфорта, повышения самооценки и сохранения позитивного отношения к жизни.

Согласно одному из основных принципов когнитивной фразеологии, актуальное значение ФЕ «формируется на основании знаний о мире, фиксированных в когнитивной системе в виде концептов» [2, с. 240], причём концепты в системе тесно взаимосвязаны. Поэтому всякое явление, становящееся объектом категоризации, коррелирует с теми или иными концептами, позитивными или негативными, уже имеющимися в концептуальной системе носителя языка. При этом важную роль играет особый вид категоризации – оценочная категоризация, «результат интеракции двух концептуальных систем – той, что имеет происхождение из физического мира и той, что производна от человеческой системы ценностей» [12, с. 5]. Эта модель категоризации релятивна, то есть функционирует относительно исходной («логической») модели и может принимать разные формы «сосуществования» с ней – от полной согласованности до полного игнорирования; последнее может вызвать смещение категориальных границ репрезентации объекта. На языковом уровне эта тенденция реализуется при взаимодействии ФЕ с контекстом благодаря ситуативности оценки и, как следствие, гибкости значения, в результате чего контекст может актуализировать определённые стороны семантики ФЕ и создавать смысловые изменения. Это свойство ФЕ называется контекстуальной сензитивностью, или дискурсивной зависимостью. Таким образом, одна и та же ФЕ, функционируя в контекстах, может «отсылать» к

разным в оценочном плане концептам. В этом плане изучение ФЕ с семантикой вымысла на межъязыковом материале видится особенно интересным, так как оценочная категоризация во многом определяется личностными особенностями носителя языка и социокультурными нормами общества, к которому он принадлежит: «субъективно-культурный фактор определяет... категоризацию объекта, выбор ономаσιологического основания номинации и признаков объекта, актуализируемых в конкретном высказывании» [17, с. 117].

Перейдем к рассмотрению фразеологических репрезентаций феномена вымысла. Образные представления о вымысле объективируются сравнительно небольшой группой ФЕ, объединённых семантическим инвариантом «рассказывать нечто явно не соответствующее действительности»: *рассказывать охотничьи / солдатские / моряцкие басни, травить байки* (РЯ), *to tell cock-and-bull stories / traveller's tales, to spin a yarn* (АЯ) и др. Вымысел репрезентируется как идиомами, так и фразеологическими сочетаниями (коллокациями). Коллокации характеризуются широкой структурной, лексической и грамматической вариативностью. Они могут функционировать как в полном составе, так и в стяжённой форме. Второй компонент коллокаций (*сказки, tales*) чётко отражает особенность, о которой говорилось выше: коммуникативная ситуация вымысла представляет собой прозрачный обман. Поэтому ФЕ изначально несут семы ироничности, снисходительности, пренебрежения, насмешки. Важным фактором иллюкативного эффекта ФЕ данного ряда представляется также их внутренняя форма, реализуемая компонентами *охотничьи, моряцкие, traveller's* и т. п. Стереотипный образ, лежащий в их основе, даёт ассоциацию с пребыванием субъекта в неких экстремальных ситуациях, опасных и вместе с тем притягательных, необычных, недоступных для большинства слушателей в повседневной жизни и потому несущих чрезвычайно привлекательную для них информацию. Эта информация, с одной стороны, интересна и вносит разнообразие в их жизнь, с другой – наверняка во многом не соответствует действительности, но последнее не имеет решающего значения, если не причиняет никому вреда. Кроме того, двойственность семантики обуславливает флуктуацию оценки данных ФЕ и высокую степень контекстуальной сензитивности. Проиллюстрируем это с помощью четырёх групп примеров.

(1) *Kalenberg's face got red, distorted with fury. "You dare to come here and tell me tales! Tresspassers! You'll pay for it!"* [13, с. 124]. В

этой ситуации ФЕ несет резко негативную коннотацию; очевидна корреляция с концептом «Опасность», а вымышленная история квалифицируется как злостная дезинформация, имеющая целью навредить реципиенту, оскорбляющая его (концепт «Унижение») и вызывающая, соответственно, гнев и ярость. ... *заснуть он не мог, ... думал: «Зачем я им нужен? Рассказы о долгах и честном дележе – небрежно сложенная сказка. Зачем я им нужен?»* [6, с. 64]. Здесь также очевидно сближение вымысла с дезинформацией, а незнание истинных целей субъекта внушает реципиенту дискомфорт и страх (связь с концептами «Опасность», «Вред»). “...*you’ll excuse me, Mr Poirot – you are an ingenious man. You could cook up a tale*”. *Poirot drew himself up. “I may be, mon cher, an artistic and competent liar... But it is not my idea of ethical conduct”* [14, с. 32]. Этот контекст интересен лингвистически эксплицированным столкновением двух корреляций вымысла – признания высокого мастерства субъекта в данной сфере (концепт «Искусство») и квалификации подобного поведения как неприемлемого с позиции нравственности. При этом решающим фактором конечной негативной оценки действия выступает ценностная ориентация говорящего. В целом все контексты первой группы объединяет актуализация негативных признаков вымысла, бесчестных намерений субъекта и их вредоносных последствий, что обеспечивает логическую категоризацию вымысла как дезинформации.

(2) *Даже мальчишки перестали верить моряцким басням о бутылках, залитых воском и выброшенных на пески прибоем; Андреев чертыхнулся... и объявил, что ему смертельно надоели эти охотничьи басни* [5, с. 245]; “*I don’t need those fairy tales of yours! He is seriously ill, isn’t he?*” [14, с. 152]. В контекстах этой группы не наблюдается явного отнесения вымысла к категории дезинформации, равно как и актуализации его разрушительных последствий, но ФЕ всё же несут негативную, пренебрежительную коннотацию. Как видится, в приведённых ситуациях ведущим фактором прагматического эффекта является невостребованность вымысла: реципиент либо находит его «некачественным» (скучным, глупым, слишком неправдоподобным и т.п.), либо просто не нуждается в нём, так как хочет знать истинное положение дел. В обоих случаях поведение субъекта вызывает чувства неодобрения, досады, раздражения.

(3) *Он вообще-то очень грамотный и цепкий, я всегда внимательно слушаю, когда он всякие байки травит, массу полезных вещей можно услышать, которые потом в работе пригодятся* [7, с. 82];

«Врешь! – подумал Иван Сергеевич. – Под чаек нам байки травить! Но все равно слушать занятно и для дела полезно» [1, с. 306]. В этих ситуациях ясно прослеживается корреляция с концептом «Полезьа», что в значительной степени затушевывает негативную коннотацию ФЕ несмотря на сему пренебрежения и на квалификацию действия как дезинформации.

(4) *По правилам игры можно рассказывать всё, кроме правды... Инспектор сочиняет, а секретарша знает, что он сочиняет. Однако такие мелочи не лишают никого удовольствия... [6, с. 64]; Он мастер травить байки. Легко и непринуждённо плетет истории... Причём все вокруг понимают, что он, мягко говоря, сочиняет, но делает это так увлекательно, что любо-дорого послушать [5, с. 327].* В этой группе контекстов актуализируется корреляция с концептами «Игра», «Удовольствие», «Искусство». Репрезентируется снисходительное и даже позитивное отношение к вымыслу, который забавляет и, собственно, никому не вредит. Более того, «высококачественный» вымысел ценится реципиентами, подобно тому как ценится произведение искусства. В таких контекстах часто используются позитивные оценочные лексемы (*удовольствие, талант, увлекательно, мастер* и т. п.), что усиливает позитивный прагматический эффект ФЕ. Заметим, что такая корреляция чаще и ярче всего объективируется в РЯ. Подобные ситуации, как представляется, выявляют характерную черту национального характера – любовь к «красивому» вымыслу и предпочтение его неприятной или прозаичной правде. Идея «эстетической» ценности вымысла и тенденция к восприятию его как средства скрашивания серой, обыденной реальности или избегания неприятной, болезненной правды объективируется также в АЯ, хотя и с гораздо меньшей частотностью: *Hence the girl's story – half make-believe, half true... She put it in wrong way around, obeying her instinct to distort the truth by making it more dramatic [14, с. 207].*

Следует отметить, что степень дискурсивной зависимости ФЕ с семантикой вымысла и влияние оценочной категоризации особенно высоки в РЯ. В качестве примера приведём два контекста, реализующих ФЕ *сплести / придумать легенду*: *Красавица казачка посмотрела так, будто вывернула Мамонта наизнанку. – А зачем тебе она? Придумывать легенды не имело смысла, да и стыдно было изворачиваться перед этими людьми [1, с. 185].* Здесь очевидна категоризация вымысла как дезинформации в логическом аспекте и

как бесчестного поступка – в оценочном. Данная ситуация интересна эксплицированной негативной оценкой вымысла и в рационально-практическом (*не имело смысла*) и в эмоционально-нравственном плане (*стыдно*). *Лиля молча смотрела... и не задала ни одного вопроса. От этого мне стало неловко. Лучше бы она спросила, в чем дело, я бы ей сплел какую-нибудь легенду. А так она следила за мной своими темно-серыми глазами, и мне казалось, что она все понимает* [7, с. 53]. В этом случае вымысел воспринимается как желанная возможность избавиться от психологического дискомфорта, сгладить ситуацию, мучительную для обоих участников. Происходит корреляция с концептами «Такт», «Милосердие». В результате негативная оценка практически сменяется положительной, а само действие вообще не квалифицируется как обман (хотя логически таковым является), поскольку категориальные признаки обмана теряют значимость и затушевываются.

Полагаем, что необходимо уделить внимание национально-культурной специфике ФЕ, объективирующих вымысел. В рамках общей фразеосемантической модели в исследуемых языках наличествуют микромоделю с образной основой, нацеленной на передачу дополнительных признаков и смыслов, не получивших специальной лингвистической реализации в других языках. Примерами таких специфических микромоделей могут служить ФЕ *молоть вздор* (РЯ), объективирующая глупые, пустые, абсурдные выдумки, и *hard-luck story* (АЯ), обозначающая вымышленную историю, рассказываемую с целью вызвать жалость, сочувствие реципиента и получить от этого выгоду. Данные ФЕ актуализируют, наряду с признаком очевидной ложности информации, дополнительные семы глупости (в РЯ), манипуляции и своекорыстия (в АЯ), определяющие иронично-пренебрежительную коннотацию и чувствоотношение неодобрения: *...а на самой опушке-то он и стоит! Утопленник. Стоит и кивает... – Клаудия Фемистоклюсовна, полно вздор молоть! – Какой еще вздор! Никакой не вздор! – Да вы же всё придумываете!* [10, с. 102–104]; *Then he went round Mrs Emmon's shop and gave her a hard-luck story, and she gave him some quid* [16, с. 329].

В целом анализ ФЕ с семантикой вымысла позволил выявить следующие межъязыковые закономерности: «прозрачность» вымысла как формы обмана, отражённая в компонентном составе ФЕ; общность структуры (одна основная фразеосемантическая модель со специфическими микромоделями внутри нее); общность образной

категоризации для большинства составляющих; высокая степень флуктуации оценки и дискурсивной зависимости. Всё перечисленное обуславливает многоаспектность как оценочной, так и логической категоризации вымысла. Статус дезинформации в логическом аспекте и бесчестного поведения в оценочном вымысле придают контексты, в которых реализуется комбинация семантических признаков ложности информации, осознанности, негативного целеполагания и вредоносных последствий. В оценочном плане вымысел воспринимается однозначно негативно, если реципиент хочет и считает себя вправе знать правду и видит в вымысле вред (корреляция с концептами «Опасность», «Разрушение» и т. п.), и снисходительно, если вымысел по-настоящему интересен и незауряден, забавен, безобиден или приносит пользу (корреляция с концептами «Игра», «Искусство», «Развлечение», «Польза»). Однако во многих случаях ведущим критерием оценочной категоризации становятся чисто ситуативные и индивидуально-личностные факторы – от специфики обстоятельств общения до сиюминутного настроения реципиента. Важной когнитивной межкультурной универсалией, отражённой ФЕ с семантикой вымысла, представляется также связь количества, частотности, семантической и эмоционально-оценочной градации его репрезентаций с эмоционально-ценностной потребностью, заинтересованностью носителей языка. Именно в этом аспекте прослеживается национально-культурная специфика отношения к вымыслу, проявляющаяся в степени указанной заинтересованности – очень высокой у носителей РЯ и довольно низкой у носителей АЯ. Таким образом, исследованные нами ФЕ проявляют себя как эффективное средство экспликации универсальных и национально-специфических черт восприятия феномена вымысла носителями русской и английской лингвокультуры. Кроме того, их дальнейшее изучение в когнитивно-прагматическом аспекте может внести полезный вклад в понимание психологии обмана.

Литература

1. Алексеев С. Т. Сокровища Валькирии / С. Т. Алексеев. – М., 1995. – 432 с.
2. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная систематика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
4. Ефремова Т. В. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. В. Ефремова. – М. : Русский язык, 2001. – 1232 с.
5. Квеселевич Д. И. Русско-английский фразеологический словарь / Д. И. Квеселевич. – М. : Русский язык, 1998. – 704 с.

6. Леонов Н. И. Ловушка / Н. И. Леонов. – М. : ЭКСМО, 1995. – 464 с.
7. Маринина А. Б. Черный список: Роман, повесть / А. Б. Маринина. – М. : ЭКСМО, 1995. – 400 с.
8. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові : [монографія] / Г. І. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 362 с.
9. Третьякова И. Ю. Окказиональная фразеология : [монографія] / И. Ю. Третьякова. – Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2011. – 290 с.
10. Устинова Т. В. Закон обратного волшебства : Роман / Т. В. Устинова. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 320 с.
11. Щербатых Ю. В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия / Ю. В. Щербатых. – М. : Эксмо, 2007. – 720 с.
12. Boldyrev N. N. Evaluate Categorization / N. N. Boldyrev // Abstracts from Cognitive Linguistics East of Eden, September 13th-15th 2002. – Turku, 2002. – 52 p.
13. Chase J. H. The Vulture is a Patient Bird / J. H. Chase. – New York : Headline Books, 1989. – 341 p.
14. Christie A. Five Little Pigs / A. Christie. – N.Y : Berkley Books, 1984. – 216 p.
15. Ekman P. Lying and Deception / P. Ekman. – Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1997. – P. 333–347.
16. Longman Idioms Dictionary : over 6000 Idioms. – London : Pearson Education Limited, 1998. – 398 p.
17. Zinken J. Metaphors, Stereotypes and the Linguistic Picture of the World : Impulses from the Etnolinguistic School in Lublin / J. Zinken. – 2004. – Access : <http://www.metaphorik.de>.

УДК 81'373: 81'0

О. П. Яцик

ТОНАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ

Яцик О. П. Тональність як текстова категорія.

У статті обґрунтовано статус тональності як текстової і модальності як логіко-граматичної категорії. Проаналізовано складники тональності – окремі тони: основний, який є носієм ідеї твору, та локальні, підпорядковані детермінанту. Розмаїття тонів складає текстову поліфонію, що є сумарною тональною характеристикою.

Ключові слова: тон, тональність, модальність, поліфонія.

Яцык Е. П. Тональность как текстовая категория.

В статье обосновывается статус тональности как текстовой и модальности как логико-грамматической категории. В качестве составных категории тональности рассматриваются отдельные тона: основной, являющийся носителем идеи произведения, и локальные тона, которые подчинены детерминанту. Разнообразие тонов составляет полифонию текста, которая является суммарной тональной характеристикой.

Ключевые слова: тон, тональность, модальность, полифония.

Yatsyk O. P. Tonality as a textual category.

In the focus of the author's attention are differences between two linguistic categories – tonality as a textual category and modality as a grammar category. Separate tones are

examined in the capacity of constituents of the category of tonality: the basic tone that reflects the idea in a piece of fiction and local tones that are subordinate to the tone-determinant. The variety of tones makes up the polyphony of the text which is the total tonality characteristic.

Key words: tone, tonality, modality, polyphony.

Загальнофілологічна тенденція до антропоцентричності в контексті з дослідженням прагматико-комунікативного аспекту мови зумовлює посилений інтерес до вивчення основних текстових категорій, серед яких провідне місце, на думку багатьох дослідників, посідає тональність.

Лінгвістика тексту в її категорійній іпостасі на сучасному етапі досліджень переживає період екстенсивного розвитку, суть якого полягає в недостатньо обґрунтованому збільшенні кількості текстових категорій шляхом піднесення до їхнього рангу окремих ознак тексту, на що неодноразово зверталася увага мовознавців [3; 6 та ін.]. Відтак термінологічно коректне обґрунтування й таксономічна впорядкованість таких текстових феноменів, як модальність і тональність становить завдання пропонованого дослідження, актуальність якого впливає із засадничих принципів антропоцентричної парадигми в лінгвістиці.

Предтеча сучасної лінгвістики тексту – граматики тексту – традиційно застосовувала відповідний термінологічний апарат; а тому логіко-граматичні категорії в окремих сучасних мовознавчих розвідках [8] механічно транспонуються на текстовий рівень, що, на думку деяких мовознавців [3; 7], не завжди є правомірним і призводить до термінологічної аберації.

Так, Є. В. Милосердова вважає неправомірним широке витлумачення модальності, «коли до її сфери залучають усі засоби вираження емоцій, почуттів людини, починаючи з афіксів і закінчуючи лексикою» [7, с. 26–27]. Покликаючись на В. В. Виноградова («...необхідно проводити принципово чітку межу між різними емоційними формами вираження реакцій на дійсність та модальною оцінкою відношення висловлювання до дійсності» [7, с. 27]), дослідниця кваліфікує широке витлумачення модальності як нерозуміння ідей ученого, яке спричинило ототожнення модальності й емоційності, що, на думку авторки, не завжди виправдано: «Модальність, яка охоплює всю тканину людського мовлення, тим не менш не повинна розглядатися як метамовна категорія. За її межами <...> залишаються такі категорії, як емоційність та експресивність, що тільки частково пов'язані з мовним вираженням...» [7, с. 177].

Зауважимо: розмежування таких понять, як «модальність»,

«емоційність», «емотивність», «акцентуація», «експресивність», є одним із найбільш дискусійних питань у мовознавстві. Модальність не може виступати категорійним центром, об'єднувати всі вище зазначені поняття.

Термінологічно більш обґрунтованим на текстовому рівні, ураховуючи емоційно-оцінний аспект, видається категорія «тональність», що спорадично згадується у працях Б. О. Кормана [5], Г. Я. Солганіка [9] й інших. Подальші дослідження тексту засвідчили перспективність та обґрунтованість саме цього терміна передусім для передачі емоційно-оцінного аспекту тексту.

Сталою тенденцією в сучасних дослідженнях є експансія музичної термінології в лінгвістичний узус: алегро, каданс, легато, стаккато, тон, тональність як алюзія на античні часи, коли музика, танець і декламація існували в синкретичній єдності. Проте було б дещо спрощеним убачати в цьому явищі тільки данину античній традиції; його причинами слід вважати експансіонізм та експанаторність як одні з основних принципів сучасних лінгвістичних студій. Суть процесу полягає у взаємозумовленості і взаємодії різних наукових парадигм, результатом чого є взаємозапозичення та взаємозбагачення. Відштовхуючись від цього, використання терміна «тональність» для позначення категорії художнього тексту видається обґрунтованим з огляду на його естетичний статус, адже художній текст – це насамперед продукт літератури як виду мистецтва.

Дослідження тональності спочатку як окремого стилістичного засобу пізніше досягли якісно нового рівня – у кінці ХХ століття тональність розглядається як текстова категорія [1; 3; 6]. Спільним у всіх вищезазначених концепціях є те, що тональність розглядають як інтегральну категорію, її складниками, або ж субкатегоріями, визначають емоційність, інтенсивність, волевиявлення [6, с. 211], інакше кажучи, конотацію на лексико-семантичному рівні та модальність на синтаксичному [3, с. 77]. Отже, співвідношення між тональністю та модальністю розглядаються як родо-видові, як між частиною й цілим. Подібний також й інтенційно-прагматичний підхід до вивчення тональності в обох концепціях, тобто означена категорія розглядається як актуалізатор читацького сприйняття, відображення емоційно-оцінної установки автора тексту. Тому цілком логічним видається взаємозв'язок між тональністю й образом автора як феноменами художнього тексту.

Подальші дослідження тональності розвивалися в напрямку її

визначення як функціонально-семантичної категорії [2; 3; 6]. На основі концепції М. М. Кожині [4] про польовий статус такого типу категорій, тобто розподіл мовних засобів залежно від їх концентрації, на ядро, зону центру й периферії, Т. В. Матвєєва визначає поле тональності як «сукупність вербальних, супрасегментних і невербальних мовних засобів, що несуть у собі ідею емоційно-вольових дій та взаємодії учасників діалогу» [6, с. 211]. Відповідно, текстова категорія тональності правомірно розглядається як метамовна.

Дискусійним є питання про домінанту поля тональності. Згідно з позицією деяких дослідників, нею виступає лексика, інші наголошують на однаковій пріоритетності як лексико-семантичного, так і синтаксичного рівнів [3]. Наші дослідження творів К. Тухольського продемонстрували, що зону центру поля тональності становить синтаксичний рівень (ритм, засоби експресивного синтаксису і т. ін.), лексико-семантичні засоби (передусім тропи) складають зону центру, периферію – морфологічний рівень. Параметри поля тональності залежать, на нашу думку, від індивідуальної художньої системи письменника.

Проілюструємо вище сказане на прикладі оповідання К. Тухольського «Хліб зі сльозами», детальний аналіз якого було здійснено у статті [10, с. 229–232].

Засоби експресивного синтаксису в аналізованому творі представлені парентезом, різними тимапи повторів (*Als er tot war, saßen nachher alle bei Tisch, gezwungenermaßen, wie nach einer geschlagener Schlacht, nach einer Niederlage*), асиндетоном (*die Backen kauen, die Kehle schluckt, die Hand umklammert irgend etwas Brotiges*).

Зона центру категорії тональності представлена передусім тропами, зокрема перифразою (*das Land der Trauer, das Gefäß des Schmerzens*), метафорою (*ins Land der Trauer aufs Urlaub gehen, die Augen brennen*), мейозисом (*eine Nasenspitze weit*), порівнянням (*wie nach einer geschlagenen Schlacht*).

Периферію поля тональності репрезентують нечисленні морфологічні засоби: дієслівні форми претерита й презенса (*stöhnte, erfüllt*), за допомогою яких створюється ефект присутності, а водночас і дистанційованості, об'єктивної узагальненості й опозиційності до категорії персонажів, вираженої неозначеними займенниками *man, jemand, alle, der eine, die andere*.

Екстралінгвальними чинниками формування категорії тональності виступають емоції й емоційна оцінка; проектуючись на

текстову тканину, вони зумовлюють виникнення експресивних мовних реакцій, що відповідають тональній будові тексту [3, с. 39–79].

Кожен літературний рід має свою специфічну тональну будову, систему тональних характеристик. Складниками категорії тональності є окремі тони: основний, що є носієм ідеї твору, та локальні, підпорядковані детермінанту. Локальні тони належать здебільшого до того ж спектру, що і тон-детермінант, увиразнюють та інтенсифікують його звучання. Проте в окремих ситуаціях (тональності гумористично-саркастичного спектру, яким притаманна амбівалентність) виникає контрастування різноспрямованих тонів, протилежних щодо основного, як правило, належних до інших тональних спектрів.

Визначальну роль при цьому відіграє також оповідна перспектива. Так, у текстах з оповідачем його інтенція збігається з авторською, відповідно, основний тон контамінує локальні, що увиразнюють, інтенсифікують його звучання, повністю дублюють його або надають йому додаткових відтінків. Основний та локальні тони здебільшого належать одному спектру. У текстах, де формальним актуалізатором образу автора виступає оповідач, простежуються дві різноспрямовані тенденції: інтенція оповідача тотожна авторській; антагоністична, що спричинює розмаїття тонів, контрастних стосовно основного. У цьому разі тон-детермінант та локальні тони репрезентують різні тональні спектри.

Розмаїття тонів складає поліфонію тексту, що є сумарною тональною характеристикою. Інтегративна роль поліфонії полягає в її властивості об'єднувати окремі шаблі тональної конструкції, забезпечуючи її цілісність: «Поліфонія тексту об'єднує окремі тони локального значення й тональності, вона представлена в діалектичній єдності інтенціонального й озвученого. Розмаїття тонів тексту, що відбивають розмаїття емоційних тонів, емоцій, почуттів, настроїв, афектів, пристрастей мовними засобами на основі оцінки, становлять поліфонію тексту» [3, с. 78].

Формальним компонентом категорії тональності виступає ритм, він забезпечує цілісність і композиційну завершеність художнього твору. Водночас, не маючи власного плану змісту, ритм належить до паравербального рівня, увиразнює значення мовних одиниць і надає їм додаткових відтінків. Основними функціями ритму як конститuenta експресивності є доповнення й акцентуація.

Узагальнюючи сказане вище, можна виявити певну константу в сучасних концепціях тональності як текстової категорії:

– визначення тональності як функціонально-семантичної категорії;

– обґрунтування польового статусу тональності;

– інтегральний характер тональності.

Визначаючи інтегральний характер тональності, назвемо її облігаторною категорією художнього тексту, що відбиває прагматико-комунікативний потенціал літературного твору й об'єднує мовні засоби всіх рівнів задля актуалізації естетичної функції.

Перспективи подальших досліджень категорійного апарату тексту полягають передусім у встановленні взаємозв'язків між окремими текстовими феноменами й підсистемами, їхній таксономічній упорядкованості та термінологічно коректному обґрунтуванні, а також у вивченні принципів узаємодії. Так, зокрема, наші дослідження прозових творів К. Тухольського дали змогу встановити, що тональність тісно пов'язана з категорією образу автора. Лінгвістичним механізмом їхньої взаємодії є поліфункціональність мовних засобів, за допомогою яких реалізуються названі текстові феномени.

Література

1. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1990. – 320 с.
2. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.
3. Іваненко С. М. Поліфонія тексту / С. М. Іваненко. – К. : ВЦ КДЛУ, 1999. – 318 с.
4. Кожина М. Н. О соотношении некоторых стилистических понятий и категорий с функционально-семантическими категориями / М. Н. Кожина // Структура лингвистической и ее основные категории : межвузов. сб. науч. тр. – Пермь : Пермский ун-т, 1983. – С. 15–24.
5. Корман Б. О. О соотношении понятий «автор», «характер» и «основной эмоциональный тон» / Б. О. Корман // Изв. Воронежск. пед. ин-та. Проблемы автора в художественной литературе. – Воронеж, 1969. – Т. 93, Вып. 2. – С. 5–9.
6. Матвеева Т. В. Тональность разговорного текста: три способа описания / Т. В. Матвеева // Stylistyka V. – Opole, 1996. – S. 210–221.
7. Милосердова Е. В. Семантика и прагматика модальности : (на материале простого предложения современного немецкого языка) / Е. В. Милосердова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1991. – 196 с.
8. Смуциньська І. В. Суб'єктивна модальність французької прози / І. В. Смуциньська. – К. : ВЦ «Київський університет», 2001. – 255 с.
9. Солганик Г. Я. Текстовая модальность как семантическая основа текста и важнейшая стилевая категория / Г. Я. Солганик // Stylistyka VIII. – Opole, 1999. – S. 179–192.
10. Яцик О. П. Реалізація образу автора Курта Тухольського в іпостасі Каспара Гаузера (на прикладі короткого оповідання «Хліб зі сльозами») / О. П. Яцик // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К., 2001. – С. 229–232.

НАЗИВНІ УЯВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Вавринюк Т. І. Називні уявлення як засіб експресії в художньому мовленні.

У статті йдеться про називні уявлення засіб експресивного синтаксису. Увагу звернено на стилістичні функції згаданих конструкцій. Обґрунтовано думку, що називний уявлення є особливим різновидом номінативних речень, який відзначається художньо-зображальною місткістю, експресивним забарвленням.

Ключові слова: експресивний синтаксис, називний уявлення, номінативні речення, експресивні функції.

Вавринюк Т. И. Именительные представления как средство экспрессии в художественной речи.

В статье рассматриваются именительные представления как средство экспрессивного синтаксиса. Внимание уделено стилистическим функциям упомянутых конструкций. Обоснована мысль, что именительный представления является особенным видом номинативных предложений, который отличается художественно-изобразительной вместимостью, экспрессивным оттенком.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, именительный представления, номинативные предложения, экспрессивные функции.

Vavrynyuk T.I. Nominative presentations as mean of expression in the artistic speech.

Speech goes in the article about nominative presentations mean of expressive syntax. Paid attention to stylistic functions of the mentioned constructions. An idea is reasonable, that nominative presentation is special of nominative constructions, which is marked an artistically-graphic capacity, expressive colouring.

Key words: an expressive syntax, is nominative constructions, is nominative presentations, expressive colouring.

Важливого значення набуває спостереження за одиницями мови в тексті, де найповніше розкриваються їх виражальні можливості. Саме на рівні тексту виявляють себе експресивні засоби мови, до яких належить один із різновидів номінативних речень – називні уявлення.

Зауважимо, що зазначені конструкції вперше виділив О. М. Пешковський. Із сучасних мовознавців називний уявлення досліджували О. С. Попов, К. А. Рогова, Т. Р. Коновалова, Л. Ф. Шильникова, М. П. Харченко, П. С. Дудик, В. І. Кононенко, В. Я. Мороз та інші вчені. Зокрема, В. Я. Мороз у дисертаційній праці

«Називний уявлення як граматична категорія в сучасній українській літературній мові» поділяє думку тих учених, які називний уявлення не вважають самостійною предикативною одиницею (реченням): «Називний уявлення не становить речення, оскільки в ньому не міститься висловлення і не виражається ні судження, ні поняття, а лише згадується раніше пізнане явище. Це особлива експресивна конструкція, адекватного терміна для позначення синтаксичного статусу якої в лінгвістичній літературі ще не знайдено» [3, с.15].

Для позначення цього граматичного явища в лінгвістичній літературі вживаються різні терміни: «називний уявлення», (О. М. Пешковський, В. В. Бабайцева, І. Н. Степанова, З. К. Гарланов, автори «Сучасної української літературної мови» (за загальною редакцією академіка І. К. Білодіда), «називний теми» (О. С. Попов, Ж. Г. Амірова, І. С. Распопов, А. П. Загнітко); подвійна назва «називний уявлення», або називний теми» (І. Я. Рословець та інші); «конструкції з називним уявлення» і «конструкції з називним теми» як диференційовані поняття (Г.М. Акімова, Л.Є.Майорова); у «Граматиці сучасної російської літературної мови» (1970) – «форми уявлення», у «Російській граматиці» (1980) – «форми називання») уживають термін «називний уявлення»;

Дотримуючись концепції Г. М. Акімової про основні етапи входження розмовних еквівалентів з називним уявлення в писемну літературну мову, В. Я. Мороз термін «називний уявлення» застосовує для позначення відповідних одиниць у художньому стилі мовлення, а термін «називний теми» – у науковому, науково-популярному і публіцистичному стилях мовлення. У художньому стилі мовознавець виділяє два різновиди називного уявлення: предметний і словесний. Предметний називний звертає увагу до предмета або поняття, словесний називний – до слова як такого [3, с. 8].

У нашому розумінні називний уявлення – це різновид номінативних речень, у яких констатується лише уявлення про предмет думки (мовлення), стверджуючи наявність предмета чи його необхідність. Термін називний уявлення виразно підкреслює комунікативну мету цієї конструкції – констатувати наявність уявлення про предмет або явище в свідомості мовця.

Конструкції з називним уявлення в сучасному мовознавстві вивчають серед засобів експресивного синтаксису [3]. В оповідних текстах такі речення найчастіше використовуються в авторському мовленні. Ужиті на початку тексту, створюють специфічний зачин –

тло, на якому розгортається розповідь: *Березень 1917 року. Сніг раптом осів, і перші веселі струмки вже підтинають його заляклу зимову непорушність. Порський вітрець увірвався відкілясь з-за Дніпра до міста і вільно мчить, безжурний гомінкими київськими вулицями* (Б. Антоненко-Давидович).

Називний уявлення в художній літературі функціонує і з емоційним забарвленням, і без наповнення експресією. Позиція на початку твору чи абзацу зумовлює певною мірою і роль – називати особу чи предмет подальшої розмови. Експресивного забарвлення називний уявлення набуває, коли оформляється окличною інтонацією. Ужитий у препозиції складного синтаксичного цілого, викликає в читача уявлення про реалію, якій присвячений подальший виклад думок. Речення, що йдуть за називним уявленням, тематично з ним пов'язані. Тому називні уявлення в лінгвістиці ще характеризують як називні теми, адже вони, називаючи особу або предмет, викликають у читача чи співбесідника уявлення про об'єкт, який є темою розмови [2, с.143].

Гадаємо, що називний уявлення – це особливий різновид номінативних речень, у яких увага читача привертається не стільки до поняття, позначуваного словом, скільки до сукупності уявлень, асоціацій, які викликає це слово.

Називні уявлення є контекстуальними реченнями, бо здебільшого використовуються разом з іншими реченнями, виступають серед них, становлячи одну з ланок розгорнутої оповіді. На відміну від номінативних речень інших типів вони не просто називають особу чи предмет подальшої розмови, а збуджують уяву читача, спонукають зображуване сприймати на емоційно-чуттєвому рівні.

Художнє призначення конструкцій із називним уявленням виявляється в експресивній функції, яка простежується в її окремих реалізаціях. Виявленню експресивної функції допомагає контекст.

У конструкціях з називним уявленням можна визначити такі основні функції [3, с. 13–14]:

1) уведення читача у філософські роздуми героя чи автора: *Правда... Тільки вона, правда, була проводирем у моєму житті. Я ніколи не зрадив правди...* (Остап Вишня);

2) називний уявлення вводить читача в ситуацію спогадів: *Мої літа... Перебігли вони рейками, мов паротяг без машиніста, і відлетіли далеко, далеко від моєї залізниці* (Б. Антоненко-Давидович);

3) текстоутворювальна функція називного уявлення виявляється або в його зв'язку з основною частиною і з попереднім контекстом, або на початку тексту в ролі своєрідного зачину:

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенськекладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край... Україна – цетихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна – це марні, обшарпані, голодні люди... Ідуть на паницину чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна – це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту... (С. Васильченко);

А тепер іще про будинок, а може, ще про кого-небудь.

Будинок...

Будинок має чотири виходи, входи (М. Хвильовий);

4) називний уявлення становить патетичний оклик з підкресленим емоційним забарвленням: **Залізниця!** Коли опівнічним вітром розсіяло в моєму мозку тумани з невідомих долин буття і потекли в грудях перші весняні струмки, я покохав тебе, залізнице. Покохав, як батькову хату в робітничій оселі, як ранок моєї весни (Б. Антоненко-Давидович); **Щастя!** Воно прийшло, як завжди нежлано-негадано (О. Гончар);

5) називний уявлення може використовуватися для характеристики героя: **Темний чоловік!** Йому в цій споруді вбачається щось малооригінальне... (О. Гончар).

Як бачимо з наведених прикладів, конструкції з називним уявленням надають висловленню розчленованості, що підкреслює значущість кожного сегмента, посилює його експресивність, а тематична єдність забезпечує текстуальну цілісність. Таким чином актуалізується поняття, яке потребує роздумів, асоціацій. За допомогою конструкцій з називним уявленням передається глибинний смисл, авторська позиція.

Сегмент передбачає у своєму складі як загальні, так і власні назви. Більшу кількість складають загальні назви. Серед загальних назв широко використовуються абстрактні, конкретні, речовинні іменники. Досить продуктивну групу становлять абстрактні іменники на позначення внутрішнього стану людини і її почуттів: **Підлість!**

Він не боявся вимовляти це слово (Б. Антоненко-Давидович); Ніжність? Це було смішно для гетьманської суворої душі (П. Загребельний).

У конструкціях, виражених іменниками з конкретним значенням, фіксуються слова, що є назвами різноманітних явищ, предметів, назвами людей, географічних понять тощо. З-поміж них вирізняються слова, що позначають осіб у загальному значенні, людей за родинними стосунками, за професією і т. ін.: *Мату!* Досі мало кому з бійців спадало на думку, що і в нього може бути мати (О. Гончар); *Для мене «учитель» містило в собі незвичайний, неосяжний зміст Учитель!* Людина, яка знає все, бачить усе, розуміє все. Учитель не для себе живе – для народу. Тож якою треба бути людиною, щоб заслужити всенародну пошану! (Б. Антоненко-Давидович).

Досить виразною постає семантична група – іменники непередметного характеру. У називному уявленні такі слова означають події, явища природи, пори року тощо: *Село! І серце одпочине. Село на нашій Україні – Неначе писанка село...* (Т. Шевченко).

У досліджених художніх текстах можемо відзначити різні структурні типи конструкцій із називним уявленням. Так, наприклад, сегмент може виражатися формою називного відмінка іменника і займенника, формою непрямих відмінків іменників та займенників, прикметниками, числівниками, дієслівними формами, прислівниками.

Сегмент може бути непоширеним і поширеним, неускладненим й ускладненим. При цьому переважають непоширені сегменти, тобто сегменти, виражені формою називного відмінка іменника. Особливістю номінативних речень у структурному плані є здатність поширюватися лише означеннями (узгодженими й неузгодженими), адже від головного члена, який співвідноситься з підметом двоскладного речення, можуть залежати тільки означення.

Значна кількість конструкцій з називним уявленням, виражених формою називного відмінка, поширюється займенниками і порядковими числівниками, які виконують функцію узгодженого означення. Продуктивною моделлю називного уявлення є поєднання іменника в називному відмінку з іншими відмінковими формами.

Виразного суб'єктивно-модального значення набувають сегменти, які являють собою окличні речення, адже інтонація є універсальним засобом вираження різних суб'єктивно-модальних значень. Наприклад: *Ех, і поле, поле! Не забуде його ніхто, хоч раз*

зупинився на ньому (О. Гончар); *Багатство! Скількивоно манило, і манисть, і сліпить людей* (М. Стельмах).

Особлива роль у формуванні авторського ставлення до висловленого належить не тільки інтонації, але й тим одиницям тексту, які оточують сегмент.

Отже, називний уявлення – це особлива експресивна конструкція, яка з основною частиною складає єдине ціле. У структурно-синтаксичному плані називний уявлення є різновидом номінативних односкладних речень, стилістика яких зумовлена семантичною спеціалізацією ствердження буття (наявності, існування) предметів або явищ.

У конструкціях з називним уявленням експресивна функція виявляється як функція філософського роздуму, спогадів про важливі історичні події й події особистого життя, патетичного оклику, підхоплення теми, експресивного зачину.

Функціональна спрямованість називного уявлення тісно поєднана з лексичною семантикою; конструкції з називним уявленням є одним із способів експресивної передачі інформації різного змісту. Універсальним засобом вираження різних суб'єктивно-модальних значень конструкцій з називним уявленням є інтонація.

У складі називного уявлення незалежна синтаксична позиція сегмента й особлива інтонація примушує читача не тільки сконцентрувати на ньому увагу, але й відчути, зрозуміти авторську позицію.

Література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови : [посібник для учнів] / Сергій Іванович Дорошенко. – К. : Рад. школа, 1985. – 200 с.
3. Мороз В. Я. Називний уявлення як граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
4. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

КОГНИТИВНАЯ ЭНЕРГИЯ ОБРАЗНОГО СЛОВА В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Голованова Є. І. Когнітивна енергія образного слова в сучасному науковому дискурсі.

У статті розглядаються особливості образного викладу фактів у науковому дискурсі. Автор стверджує, що при оформленні нового знання образи сприяють активізації розумової діяльності читача, служать яскравим засобом переконання, інструментом точної характеристики та інтерпретації.

Ключові слова: образ, науковий дискурс, знання, концептуалізація, інтерпретація.

Голованова Е. И. Когнитивная энергия образного слова в современном научном дискурсе.

В статье рассматриваются особенности образного изложения фактов в научном дискурсе. Автор утверждает, что при оформлении нового знания образы способствуют активизации мыслительной деятельности читателя, служат ярким средством убеждения, инструментом точной характеристики и интерпретации.

Ключевые слова: образ, научный дискурс, знание, концептуализация, интерпретация.

Golovanova E. I. Cognitive energy of the figurative word in modern scientific discourse.

In the article the features of figurative statement of facts in the scientific discourse. The author argues that the new knowledge when making images enhance mental activity of the reader, serve as a means of persuasion, an instrument precise specifications and interpretation.

Key words: image, scientific discourse, knowledge, conceptualization, interpretation.

Дискурс сучасного ученого немислим без звернення к метафоре и символіческому моделюванню фактів, що наряду со строгими раціонально-логічними побудовами визначає глибину, евристичність и наукову цінність нового знання. Весьма показательно в этом отношении творчество выдающегося русского лингвиста, представителя Московской лингвистической школы Михаила Викторовича Панова (1920–2001).

В работах М. В. Панова рационально-логическое и образное начала находятся в тесном взаимодействии, переплетении. Обладая развитым воображением и поэтическим даром, ученый излагает свою точку зрения на языковые факты наглядно, убедительно и емко. Блестящий пример подобного соединения научной проницательности

ученого, его строгих рационально-логических построений и образности – статья «Об аналитических прилагательных» [4, с. 137–151].

Текст статьи предваряется эпиграфом: «Из мелкой сволочи вербую рать. А. Пушкин». Выбор столь нетривиальной цитаты из наследия классика в сочетании с использованием в ней личной конструкции и травестийным совмещением «низкого» (*сволочь*) и «высокого» (*рать*) подспудно настраивает читателя на нестандартный характер последующего изложения.

Показательно начало статьи (псевдонарратив): «Когда в языке формируется новый грамматический класс, в него стекаются самые разные по происхождению единицы, иногда – с темным, причудливым прошлым. Однако в новой грамматической общности, в новой семье их не попрекают происхождением: неважно, откуда они. Важно – где». Антропоморфные образы в терминологическом окружении и обыденные сентенции служат здесь необычной формой для трансляции вполне научных фактов. После такой прелюдии – уже в следующем абзаце – автор переходит к нейтральному стилю изложения: «За последние полвека в русском литературном языке сложилась особая часть речи: аналитические прилагательные». Впрочем, полной объективности автор избегает: «Лингвисты не торопятся признать *de jure* этот новый лингвистический класс. Мешает в первую очередь диахроническая пелена на глазах: помнят, откуда пришли эти слова, и не видят их новых и прочных связей». Образ «пелены» не только придает высказыванию экспрессивность, но и ясно выражает авторскую оценку событий.

С этого момента диалог автора с читателем приобретает подчеркнуто игровой характер: «Что же, проверим происхождение этой грамматической «сволочи» (сволакивается она в группу аналит-прилагательных), выясним, существенно ли сегодня это прошлое. Или они уже прошли грамматическую «перековку»?» Здесь обращает на себя внимание метафора «*перековки*» как емкий, выразительный, точный прием указания на изменение статуса, качественной определенности того или иного объекта. К этому тексту дается сноска следующего содержания: «Далее намечены группы аналит-прилагательных по их происхождению. Современность классифицируется с диахронической точки зрения. Конечно, такая классификация не может претендовать на полную последовательность и стройность...». До этого момента текст сноски оформлен в соответствии с канонами собственно научного стиля, но далее эта каноничность разрушается: «...сквозь *диахронические очки*

современность видится мутно и расплывчато» (курсив наш. – Е. Г.). Вновь Панов бросает камень в огород диахронистов и негативно оценивает их способность признавать новые факты. И это, как оказалось, не в последний раз: «Извращенное сознание ультра-диахрониста может видеть в таких прилагательных приставки. Как были, так-де и остались. Эта квази-осторожность не идет на пользу дела. Действительно, по происхождению это приставки-интернационализмы. Но сейчас-то они уже псевдо-префиксы, обрели все признаки слова, а став словами, они неизбежно попадают в класс аналитических прилагательных. Какие признаки? Свободная, нефразеологическая сочетаемость с существительными (приставки-то фразеологичны! это в их природе). Сочетаемость с частицами. Фонетическая примета слова: особое персональное ударение». Если не принимать во внимание ярко выраженную диалогичность авторских построений, перед нами абсолютно логически выверенное обоснование существования аналитических прилагательных, восходящих к приставкам.

Рациональная логика и последовательность убедительно представлены и в следующем фрагменте: «Но так как единицы *лже-, лесо-, хлебо-* обладают свободной, не фразеологической сочетаемостью, то *хлебоуборку, лесозаготовки* и следует признать лжесловами: в современном языке это уже словосочетания, словосоположения, слово-, так сказать, -кортежи, последовательности». На фоне нейтрального стиля весьма неожиданно употребление окказионализмов (*словосоположения, словокортежи*) и – в дальнейшем тексте – образных комментариев: «Полумертвая группа» (о словах, начинающихся с *зауряд-*: *заурядпоручик, зауряд-офицер* и под.). И в этом же контексте: «Были устойчивые сочетания: *баба-жох, парень-хват* <...>. Произошло – хотя бы и в речи – освобождение этих закрепленных привесков от фразеологических цепей» («*освобождение от цепей*») – явная аллюзия к текстам революционной эпохи).

Интересен комментарий ученого к 17-й группе прилагательных (*тоже-лингвисты, тоже-политики*): «Редкий (единичный?) случай, когда частица (вообще: служебное слово) становится аналитическим прилагательным. Пожалуй, это уже факт языка. Не вроде-прилагательное, а настоящее. Конечно, аналитическое». Автору не откажешь в логике, с одной стороны, и в словотворчестве, словесной игре (*вроде-прилагательное*) – с другой.

«Морфемы (приставки, части сложных слов) ведут себя как части фразеологизма: значение их варьируется в разных словах так,

что предсказать тот семантический *кунштюк*, который *выкинет слово* в данном контексте – в данном слове, в сочетании с такими-то морфемными *соседями*, – как правило, невозможно. Лишь только часть слова становится семантически стабильна в сочетании с любой единицей данного типа, она перестает быть частью слова. Она *дораастает* до отдельного слова. Так и появляются многие аналит-прилагательные (выделено нами. – Е. Г.). На фоне общеязыковых метафор (*ведут себя* – о морфемах) в данном фрагменте появляется малопонятное «кунштюк», которое «выкинет слово», «соседи» – все это разрушает автоматизм восприятия научного текста и придает ему особый, условно-игровой характер.

Неожиданными оказываются и ответы автора на «виртуальные» реплики оппонентов: «Для многих аналитические прилагательные – это «фи!» слова, неполноценные однодневки. Но день-то оказался долог – и, видимо, будет длиться и длиться».

Замечателен конец статьи, где излагается, по сути, кредо Панова: «Даже и сейчас эти преграды мешают лингвисту аналитические прилагательные признать аналитическими прилагательными. Как же трудно было в первый раз установить их особый грамматический статус! Отделить их от похожего, но качественно иного! Здесь нужна раскованность и широта теоретической мысли, нужны пронизательность и умение, отойдя от «кажимости», понять суть сложного и движущегося новшества в языке, нужна смелость в преодолении ложных лингвистических традиций и еще большая смелость в создании новых. Строгое испытание для лингвиста – эти аналитические прилагательные.

А ведь, казалось бы, простая вещь».

В приведенном фрагменте автор, начав с парадоксального высказывания, переходит к эмоционально-напряженному монологу, с высокой патетикой, ритмизованным синтаксисом, повторами, и далее неожиданно «переключает» стилевой код, ослабляя напряжение, «снижая» пафос контекста до почти обыденного комментария. Как видим, перед нами не просто научная статья, перед нами научно-художественный текст, где гармонично переплелись черты науки и искусства. Судя по всему, «раскованность и широта теоретической мысли» как раз и свойственны тем ученым, которые обладают не только развитым рационально-логическим мышлением, но и неординарным интуитивно-творческим, образным началом (см.: [1]). В большей или меньшей степени последнее проявляется во всех

научных работах М. В. Панова.

Факты и закономерности языка предстают под пером исследователя в человеческом обличье: они испытывают чувства, эмоции, вступают в разнообразные отношения между собой. Ср.: «Дальнейшее исследование ее (диэремы. – Е. Г.) причуд и капризов не может не быть важно и плодотворно для общей фонологической теории» [4, с. 319]; «почти у каждого звонкого *есть приятель* – глухой согласный» [2, с. 54]; «...перед мягким зубным другой зубной непременно смягчается. Другими словами, первый звук находится в зависимости от обстановки, окружения, *на него бросает тень сосед*» [2, с. 56]; «один звук *приноравливается* к другому», «Фонема [γ] (гфрикативное), когда-то *чувствовавшая себя вполне уверенно, сходит на нет*» [3, с. 28]; «Гласный, попав в неблагоприятную для него позицию, *не всегда умеет за себя постоять*» [3, с. 29]; «Такова первая особенность литературной нормы: эта норма-“однолюб”» [4, с. 91]; «У литературной речи есть удивительная, нежданная черта: способность *усыновлять* нелитературные отрезки текста» [4, с. 99].

Метафорическое моделирование применяется М. В. Пановым как для репрезентации уже отрефлексированного опыта, так и для концептуализации нового научного знания. При оформлении нового знания образы способствуют активизации мыслительной деятельности читателя, служат средством убеждения, инструментом характеристики и интерпретации.

В целом, эвристическое переживание языка, эмоции, стихия эксперимента и игры – характерные черты дискурса М. В. Панова, отражающие особенности его личности. Однако эти особенности постепенно становятся общими в филологическом дискурсе начала XXI века.

Литература

1. Голованова Е. И. Профессиональная языковая личность: специфика познавательных процессов в сфере теории и практики / Елена Иосифовна Голованова // *Non multum, sed multa: Немного о многом. У когнитивных истоков современной терминологии* : сб. науч. тр. в честь В. Ф. Новодрановой. – М. : Авторская академия, 2010. – С. 261–270.
2. Панов М. В. И все-таки она хорошая. Рассказ о русской орфографии / Михаил Викторович Панов. – М. : Наука, 1964. – 167 с.
3. Панов М. В. История русского литературного произношения XVIII–XX вв. / Михаил Викторович Панов. – М. : Наука, 1990. – 456 с.
4. Панов М. В. Труды по общему языкознанию и русскому языку : в 2 т. / под ред. Е. А. Земской, С. М. Кузьминой. – Т. 1. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 568 с.

КОЛІРНА ПАЛІТРА В ХУДОЖНІЙ СПАДЩИНІ Т. ШЕВЧЕНКА

Іншакова І. О., Іншаков А. Є. Колірна палітра в художній спадщині Т. Шевченка.

Лексика на позначення кольорів постійно перебуває в колі уваги науковців. У статті розглядається функціонування уживаних у текстах Т. Шевченка кольороназв та їх похідних. Засвідчено широку сполучуваність кольорономенів, розглядано використання відповідних лексем у прямому та переносному значеннях.

Ключові слова: кольоронайменування, кольорономен, похідні слова, деривати, тематична група, постійний епітет.

Иншакова И. А., Иншаков А. Е. Цветовая палитра в художественном наследии Т. Шевченко.

Лексика для обозначения цветов постоянно пребывает в центре внимания ученых. В статье рассматривается функционирование употребляемых в текстах Т. Шевченко цветоименований и их производных. Зафиксирована широкая сочетаемость соответствующих лексем в прямом и переносном значениях.

Ключевые слова: цветоименования, цветообозначение, производные слова, дериваты, тематическая группа, постоянный эпитет.

Inshakova I., Inshakov A. The color palette in the artistic heritage of Shevchenko.

Vocabulary to describe colors is always in the center of attention of scientists. The article deals with the functioning of the texts used in the Shevchenko the name of colour and their derivatives. A very broad compatibility appropriate tokens in the literal and figurative meanings.

Key words: the name of colour, color words, derivative words, derivatives, thematic group standing epithet.

Вивчення окремих семантичних груп словникового складу мови є традиційним в українському мовознавстві. Ідея системності лексики отримала загальне визнання та знайшла своє втілення в дослідженнях українських лексикологів. Серйозні пошуки в галузі історичної лексикології відобразилися в дисертаціях, авторефератах, лексикологічних збірниках, у досягненнях східнослов'янської лексикографії, науковій періодиці, виданнях українських пам'яток. У колі уваги науковців останні 30–50 років перебуває лексика на позначення кольору, зокрема, це й проблема функціонування кольоронайменувань, що досліджується в східнослов'янській мовознавчій літературі (українські лінгвісти М. Чікало, О. Рудь, В. Кушнерик, А. Критенко, Л. Довбня, І. Бабій та ін.; російські мовознавці Н. Бахліна, В. Москович, Н. Пелевіна, В. Юрик,

І. Кулікова, М. Суровцева, Н. Степанова, Л. Грановська, А. Панченко та ін.). Кольоративи є розгалуженим, різноманітним із семантичного боку, активним шаром словникового складу української мови. Це одна з частотних мікрогруп у лексиці творів Т. Шевченка.

Метою нашої статті є виявлення кольорономенів та їх похідних, аналіз функціонування часто вживаних лексем на позначення кольорів у творчій спадщині письменника.

За словником творів Т. Шевченка номен *білий* означав «колір крейди, молока, снігу; протилежне чорному» й функціонував зі значеннями: 1) який кольором наближається до білого, світлий, ясний; 2) чистий, випраний; 3) у значенні срібний (про монету); 4) спечений із борошна найвищого сорту. Лексема вживалася в переносному, образному значеннях: *білі палати* (СМШ I 29) «про приміщення панів»; *білим світом нудити* (там само) «томитися, нудьгувати»; *білий світ*; *біла перина* (там само II 463) «сніг».

На позначення назви особи жіночої статі трапляється у творах лексема *білиця* (там само I 29) «невисвячена черниця», ця лексема на сьогодні фіксується у словниках із позначкою заст. (СУМ I 182). Кольорономен білий широко побутує в назвах одягу: *біла свитина*, *білі сорочки* (СМШ I 29).

Спорадично трапляються похідні дієслова: *обілити* (там само II 7) «побілити»; *побілений* (там само 84) «у спол. костюми побілено (про поле) – усіяне кістьми»; *побілілий* (там само) «вкритий снігом»; *побіліти* (там само) «1. стати білим; 2. збліднути; 3. посивіти». Твори автора містять чимало похідних прикметників і значно менше прислівників: *біленький* (там само I 28) «пестл. від білий, у порівняннях, персоніфікаціях, іронічно (*личком біленька, як чумацька сорочка*)», *білесенький* (там само) «пестл. до біленький»; Т. Шевченко часто використовував складні прикметники: *білобокий*, *білокаменна* (там само 29) «перен. про Москву», *білолиций* (там само) «субств. образне про місяць».

Слід наголосити на естетичній функції лексеми, що входить до сполук, уживаних серед фактичного матеріалу, які відображають народне мовлення, фольклорні мотиви. Наприклад, *біле тіло*, *біле личко*, *білолиций* та ін. Часто вживаними в творчому доробку письменника є типові для фольклору нестягнені форми прикметників: *білую*, *білес*, *білії* (там само).

У художній спадщині Т. Шевченка лексема *чорний* позначала «1) колір сажі, вугілля (у порівняльних зворотах: *туча... небо*

покрила, як саме чорне сукно; чортенята чорні, мов циганчата; постійний епітет до слів брови, коси, вуси, очі, галка, ворон); 2) брудний (у тавтологічних сполуках: *чорний-пречорний*, *чорний та перечорний*)); номен набув і нових значень: «вкритий кіптявою; оповитий темрявою, темний (постійний епітет до земля, поле, нива, крук, галич); перен. злочинний, властивий злочинцеві» (там само II 413).

Власна географічна назва *Чорний шлях* (там само 414) означала «шлях, який виходив од Дніпра, між устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи Запорозькі. Так названий, бо ним татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву».

Похідні-назви осіб, успадковані з попереднього періоду становлення української мови, що функціонують у контексті поезій автора, сучасні лексикографічні праці часто подають здебільшого з позначками церковне, застаріле: *чернець*, *чернецьий* (там само 405); *черниця* (там само 406) «жінка – член релігійної громади». Трапляється незначна кількість іменників-назв осіб: *чорногори* «національність»; *чорноморець* (там само 414). Подані в творах зовнішні характеристики збереглися й у сучасній українській мові, наприклад, *чорнявий* (там само 415) «який має чорне волосся». Постійними епітетами до дівчини, хлопця стали лексеми *чорнобривець*, *чорнобривий*, *чорнобровий* (там само 414). Зовнішня характеристика людини часто передається складними дериватами: *чорноусий* (там само 415). Гіпологізми *вороний*, *вороненький* (там само I 114) виступають постійним епітетом до коня, у сполуці *ворон-кінь*, субстантивоване.

Кольорономен *чорний* характеризує слова різних тематичних груп – найменування птахів: *чорний орел* (там само II 413); назви одягу: *чорні киреї* (там само); інші назви: *чорнило* «кольорова рідина, що використовується для писання ручкою на папері» (там само 414); *чорна печать* (там само 413).

Серед похідних фіксуємо різні частини мови, наприклад, дієслова та їхні форми: *почорнений*, *почорнілий*, *почорніти* (там само 141); прислівники: *чорніше* (там само 414) «у тавтологічній сполуці чорніше чорної землі»; прикметники: у тавтологічній сполуці *чорний-пречорний* (там само 659); *чорнявенький* (там само 415).

Переносні значення кольоратива *чорний* формують образну семантику фразеологізмів: *киснуть (і гнуть) в чорних* (там само 414) «зневажливо про чиновників, канцеляристів».

Словник мови творів Т. Шевченка фіксує лексему червоний «1) (жупан, мак, пурпур). Постійний епітет до «калина» // про кров або воду, змішану з кров'ю // почервонілий від приливу крові, перен. кривавий. У сполуках а) червоне вино, б) червоний змій – про недобру прикмету; 2) яскравий, ясний нар. поет. (червоне сонце, червоний місяць)» (там само 403).

Розглядуваний кольорономен виступає складовою географічної назви Червона Русь (там само 403) «історичне назва місцевості на сході від Карпат»; похідних іменників-грошових одиниць: червонець, червінець, червончик (там само 560).

Виявлені поодинокі приклади номенів червчатий: червчаточка (там само 404) «плахта з червоного шовку»; черлений переважно із традиційними значеннями: червлений, червленний (там само 403) «червоний, багрянний (червлена риза)»; багрянний (там само I 14); чермний (там само II 406).

Серед дібраних прикладів в обстежених текстах функціонують похідні дієслова: зачервоніти, зачервонітися (там само I 268); почервонити, почервоніти (там само 141) «1) стати червоним // вкритися яскравим рум'янцем (про обличчя); 2) перен. зніяковіти, засоромитися (як рак, калина, мак, кармазин) у фразеологічній сполуці ув очах почервоніло (в очах потемніло)»; червонить (там само II 404) «робити червоним», ступеньовані форми прикметників: червоніший (там само 560).

Спорадично трапляються лексеми пурпур (там само 180) «темно- або яскраво-червоний колір», рудий (там само 217); русий (там само 220).

Дібраний фактичний матеріал презентує новий відтінок червоного кольору – рожевий. Наприклад: рожевий (хмаронька, цвіт), нестягнені форми рожевая, рожевії (там само 200).

Синій колір та його відтінки в текстах передавалися різними лексемами: синій, синенький (там само 249); синіти (там само 250); засиніти (там само I 261); блакитний (там само 33).

Матеріали словника свідчать про розширення тематичної сполучуваності лексеми голубий: голубий (небо, жупан), наявність нестягненої форми прикметника голубес (там само 143).

Лексема жовтий уживалася на позначення кольору шкіри, шкіряних виробів (конкуруючи з лексемою червоний): жовті черевики (там само 230); навколишнього природного середовища: жовте листя, жовте поле (там само); була твірною для похідних дієслів

жовтіти (там само 231); пожовклий (там само II 100). У джерелах зафіксовано демінутив жовтенький: жовтенький пісок; жовтесенький пісок (там само I 230).

Номен золотий виступав не лише як відносний прикметник, а й у ролі якісного, передаючи кольоронайменування: золотий (там само 292) «1) зроблений із золота, оздоблений золотом, позолочений // тканий золотом; 2) субств. золота монета; 3) жовтогарячого, як золото, кольору; 4) перен. надзвичайно багатий // розкішний; 5) перен. квітучий, щасливий».

Особливістю похідних від кольорономена золотий є значна кількість прикметникових складних дериватів, що часто передають образність, емоційність. Наприклад: золотокрилий (херувим, пташечка), золотополий (лан), золотофилій (лан) (там само 293). Індивідуально-авторські новотвори письменника є свідченням дериваційного потенціалу аналізованої кольоролексеми. Наприклад: золотокрилий, златозмальваний.

Розширюється коло значень кольорономена сірий, пор.: сірий (Кв.-Осн. III 223) «колір, середній між білим і чорним, у сполучі сіре сукно «грубе, небілене сукно»; сірий (СМШ II 252) «1) похмурий (про небо); 2) постійний епітет до назв деяких представників тваринного світу (гуси, птах); 3) перен. нещасний, убогий». Традиційно, як і раніше, побуває група назв одягу, тканин: сіряк (там само 253) «1) верхній одяг бідняків; 2) перен. про бідну людину».

У текстах виявлена незначна кількість похідних назв осіб: сірома (у прикладці сірома-сирота), сіромаха (там само 252) «нещасна людина». П. Куліш зауважував, що коли мовиться сіромаха, сіроманець про вовка, то це сірий колір шерсті, про людину свідчить непрямо про убогство, злиденність не дозволяє носити кольорового одягу, а водночас приписує людині щось вовкообразне, бродяче, бездомне. Групу назв тварин представляє лексема сіроманець (там само 253) «вовк».

Серед похідних прикметників часто подибуємо деривати: сірісінький (образне тавтологічне сірісінький сіряк) (там само 252); нестягнені форми прикметників сірії, сіряя (там само); тавтологічна сполука сірі сіромахи (там само); складні слова сіроокий (там само); темно-сірий (про масть коней).

Словник фіксує значну кількість похідних від прикметника сивий, серед них чимало складних дериватів: сивенький, сивесенький (дідусь) (там само 245); сивий (там само) «1) ус, коси, брат, голова // субств. образна; 2) сизий, сірий (туман, пугач) // про коня – сіро-

чалий»; сивобородий, сивоволосий, сивоусий (там само). Джерельна база засвідчує незначну кількість похідних дієслів: сивіть (там само); посивіти (там само 129).

Із давнини мав обмежену сполучуваність прикметник сизий (там само 246) перен., фольклорне «у сполученні з іменниками голуб, голубка, голубонько при ласкавому звертанні до кого-небудь». Номену сизий була властива вузька кольорова семантика, позначав виключно колір птаха. Уживається слово для назви оперення птахів у пам'ятках із фольклорними мотивами в давніх звичних сполученнях. Наприклад, сизокрилий (там само).

Прикметник сідий традиційно позначав колір волосся (символ мудрості, старовини): сідий (там само 252); складний дериват сідоусий (там само).

Словник мови творів Т. Шевченка репрезентує гіпологізми гнідий (там само 477); буланій (там само I 49); половий (там само II 113); карий (там само I 316).

Лексема карий виступала постійним епітетом до іменника очі: зафіксовані нестягнена форма прикметника оченята карії (там само 316); складний дериват карокий (там само 317).

Кольорономен зелений міг позначати природний ландшафт: зелений степ (там само 278); назви одягу зелений жупан, зелені шаровари (там само); бути твірним для похідних дієслів зеленіти (там само); ззеленіти (там само 246); позеленіти (там само II 101). Тексти засвідчують різноманітні форми прикметників: зеленький (там само I 277); зафіксовані стійкі сполуки термінологічного характеру: зелена неділя (зелені святки) (там само 278).

Отже, кольори в творчості Т. Шевченка, як і в житті українців, відігравали неабияку роль, символізуючи певні грані людського буття. Назви кольорів автор уживає як у прямому, так і в переносному, образному значеннях. Для створення художніх образів письменник використовує широкий спектр відтінків кольорів для відтворення власного світосприйняття та естетично-художньої позиції. Кольорова гама контексту поглиблює ідейно-тематичний задум творів. Часто семантика кольороназв спирається на народно-поетичну основу.

Література

1. Критенко А. П. Колір і барва в поезії Тараса Шевченка / Афанасій Петрович Критенко // Мовознавство. – К., 1967. – № 4. – С. 63–74.
2. Мойсієнко А. К. Епітет у поезії Т. Шевченка / Анатолій Кирилович Мойсієнко // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України : зб. наук. праць / відп. ред. Л. І. Мацько. – К. : КДП, 1993. – С. 145–150.

Список скорочень джерел

Кв.-Осн. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3-х т. – К. : ХДУ, 1978–1979. – Т. 1–3.

СМШ Словник мови Шевченка : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 1–2.

СУМ Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

УДК 811.161.2'373+821.161.2.09

І. Є. Іншакова

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДОРАТИВІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ І ПОЛ. ХІХ СТ.**

Іншакова І. Є. Функціонування одоративів в українській літературі І пол. ХІХ ст.

Дослідження історії лексичного складу української мови неможливе без з'ясування історії окремих семантичних груп. Аналіз одоративів у творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка репрезентує лексику запаху в українській мові І пол. ХІХ ст.

Ключові слова: запах, одоративна лексика, лексема, префіксoid, дериват, похідні.

Іншакова И. Е. Функционирование одоративов в украинской литературе I пол. XIX ст.

Исследование истории лексического состава украинского языка невозможно без выяснения истории отдельных семантических групп. Анализ одоративов в творчестве И. Котляревского, Г. Квитки-Основьяненко, Т. Шевченко представляет лексику запаха в украинском языке I пол. XIX ст.

Ключевые слова: запах, одоративная лексика, лексема, префиксoid, дериват, производные.

Inshakova I. The functioning of odoration in Ukrainian literature of the first half of the 19th century.

Study of the history of lexical structure of Ukrainian language is impossible without finding out the history of individual semantic groups. Analysis odorativov in creativity Kotlyarevskiyi, Kvitki-Osnovyanyenko, Shevchenko is vocabulary smell in the Ukrainian language of the first half of the 19th century.

Key words: odour, odorativnaya vocabulary, root, prefiksoid, derivatives, token derivative.

Увагу мовознавців постійно привертають питання окремих тематичних груп. Останні десятиліття посилися інтерес лінгвістів до лексики сприйняття, зокрема, запахової лексики. Низка досліджень присвячена частковим аспектам такої лексики (І. Франко, О. Білецький, В. Виноградов, В. Сидельников, Л. Васильєв, А. Василевич, Л. Крюкова, В. Лещенко, Н. Павлова, І. Рузін, Р. Фрумкіна, А. Вежбицька, Л. Ставицька, В. Дятчук, А. Житков,

Н. Ніколіна, М. Одинцова та ін.). Дослідники підкреслюють надзвичайну обмеженість мовних засобів, що використовуються людиною при описі запахів.

Одоративи – засіб, що підсилює емоційне сприйняття художнього твору поряд із відчуттями зору, слуху, смаку, дотику. Така лексика відображає специфічне сприйняття світу, служить для повної характеристики пейзажу, персонажа, предмета, явища. Мовознавці наголошують: роль засобів передачі відчуття запаху значно помітна у творах українських письменників XIX ст. Цим зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета нашої статті – функціонування тематичної групи на позначення запаху в творчості письменників I пол. XIX ст. (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко).

Серед запахової лексики в поемі «Енеїда» І. Котляревського найчастіше функціонують лексеми із коренем чад:- *А наші з хмелю потягались, вчорашній мордовав їх чад* (2 с. 142); *І тут сього ж понюхав чаду одважний парубійка Клавз* (с. 179). Часто в контексті поруч виступають синонімами лексеми чад, дим. Наприклад: *Покійниці не видно стало, пішов од неї дим і чад...* (2 с. 51); *Богинь напав від чаду дур дим очі їв, лилися сльози* (2 с. 148). Поряд із ними виявлена неповноголосна форма іменника смард: *Смард, чад і дим кругом носились, жерці найбільше тут трудились* (2 с. 190). За рахунок лексики із неприємним запахом відбувається нагнітання одоративів у контексті при описі вулиці: *Ся улица вела у пекло, була вонюча і грязна; у ній і вдень було, мов смеркло, од диму вся була чадна* (2 с. 80).

Зафіксовані в поемі переважно дієслова та дієслівні форми із коренем кур:- *Курились для духу яловець* (2 с. 42); *Еней, по човну походжая, роменський тютюнець куриє* (2 с. 107); *І сіркою хлів накуривши* (2 с. 156) та із коренем нюх:- *І землю носом рив і нюхав, і дуже жалібно стогнав* (2 с. 60); *Но пси, донюхавшись, доспіли, шарпнули муцика, із'їли* (2 с. 121).

Одоративи в контексті можуть входити до складу усталених сполук: *Давно уже вона хотіла, його щоб душка полетіла к чортам і щоб і дух не пах* (2 с. 36); *Духи од себе іспускала* (2 с. 144).

У творах Г. Квітки-Основ'яненка функціонує не так багато одоративної лексики. Наприклад, це запахи ароматичних речовин, що використовуються під час церковних таїнств, або лексеми на позначення церковного приладдя: *... і дав тієї ж води трошки*

напитись, а сам підкурював її херувимським великоднім ладаном... (1, с. 98); Кинулася Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засвітив свічку і ладаном покурив... (1, с. 100); ... за ними попи з свічками і диякон з кадилом (1, с. 111); ... накурила ладаном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося... (1, с. 328). У наведених прикладах активно використовуються дієслова з коренем кур-: підкурював, покурив, накурила.

Серед фактичного матеріалу виявлено низку прикладів із лексемою кабака «тютюн» (1, с. 535): так же лишень, понюхаймо кабаки... (1, с. 126); ... от бач, я здорово нюхав кабаку на тім світі... (1, с. 126); за кабаку ніс відвіча... (1, с. 126); ... а тут секретар, зовсім п'яна пика, підскаочив та, нюхаючи кабаку... (1, с. 249). Як правило, такі приклади супроводжують форми дієслова нюхати: ... та доставши з халяв, хто ріжок з кабакою, – та нюхають, та чхають... (1, с. 176). У творах трапляються синоніми до розглядуваних лексем. Наприклад: зараз схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки... (1, с. 133); тільки що смачно, мов після трьох день без люльки роменського тютюну смоктнеш (1, с. 285). Функціонує цього періоду похідний іменник – суфіксальний дериват кабатирка «табакерка» (1, с. 535).

Запахова лексика в певному контексті поруч із церковнослов'янізмами допомагає створити іронічний, саркастичний фон: ... чхне і наш найясніший і найвельможніший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возніздитьсь у носі його ясновельможності... (1, с. 148); ... пиль сія водворяється в непорочнім доселі носі моєм і дійствуєть чиханієм... (1, с. 148). Церковнослов'янський колорит створюється завдяки одоративній лексиці на позначення неприємного запаху: ... воззрів на нього гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердяча... (1, с. 195).

За допомогою одоративів автор передає запахи їжі: хоч Нечипір і кріпко п'яний був, а таки запахли йому вареники... (1, с. 119); на лишень, понюхай сього. – Та й піднесла йому під ніс тертого хрину. Він як нюхнув, та й чхнув аж тричі... (1, с. 178); зрідка використовує їх в описах природи: ... піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усто долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки... (1, с. 60).

Лексеми на позначення запаху виступають складовими усталених сполук: піткнувсь було, так йому і чарки понюхати не дали... (1, с. 192); ... щоб ні духу проїжджаючих не було на постоялнім...

(1, с. 236); порівнянь: *та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хрину понуоха!* (1, с. 42). Одоративи у контексті можуть передавати розмовно-побутовий колорит: *сидить Нечипір та тільки здиha, бо горілка з нього дух пре...* (1, с. 119).

Незначна кількість запахової лексики виявлена у творах Т. Шевченка. В основі такої лексики лежать традиційні корені *кур-*, *пах*, *кад-*, *смерд-* та ін. Переважають похідні із коренем *кур-*, здебільшого це префіксальні дієслова: курити «палити тютюн»: *А Залізник попереду ... їде собі, люльку курить, нікому ні слова; ...І в пеклі не вміють отак курить* (3 I, с. 360); закурить: *... як закурив твою сигару, ... то так мені, друже мій єдиний, запахло волею; ... Ото Гонта з Залізником люльки закурили* (3 I, с. 250); закурят: *Будем, брате, з багрянлиць онучі дроти, люльки з кадил закурят* (3 I, с. 250); та постфіксальні куритися: *І в термах оргія. Горять чертоги пурпуром і златом, куряться амфори* (3 I, с. 360). У контексті зафіксований віддієслівний іменник курево, що входить до складу фразеологізму «підпустити пахучого курева – підслесливо розхвалити»: *... Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов; тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева* (3 I, с. 360). В останньому прикладі функціонує прикметник із коренем *пах-* – пахучий, у текстах трапляється дієслово пахнути: *Я викресав огню, до неї... од неї пахне вже землею* (3 II, с. 54) (на нашу думку, одоратив входить до складу фразеологізму), а префіксальний дериват запахнути вжитий у переносному значенні: *... як закурив твою савану, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею* (3 I, с. 255).

Нюхові характеристики в семантиці слів найчастіше вживаються в церковній та релігійній сферах – ладан: *Драгим елеєм полила і сипала в огнище ладон* (3 I, с. 362); миро «запашне масло»: *... І зайшли, слей і миро принесли; Перед кумира везуть возами ладан, міро* (3 I, с. 407); кадило: *Близнят в Бендерах привела...Та вже дома без кадила, без кропила за три шаги охрестила; І хором Співають гімн і курять дим з кадил і амфор* (3 I, с. 311).

Для передачі неприємного запаху трапляються в творах Т. Шевченка лексеми з коренями *смерд-*, *чад-*. Переважно це дієслова та їх форми, прикметники. Наприклад: смердіти: *Смердітимуть, як та собака, убита й кинута в рові; Я перелякалась, хата пустою смерділа* (3 II, с. 269); смердячий, смердючий: *І сонце не гріло б смердючого гною; ...Якби сказати, що ніколи було, то таке слово смерділо б брехнею, а я не пошлю тобі смердючого слова* (3 II, с. 269);

учадіти, вчадіти: *Якби я хоч трошки дурніший був, то я б учадів од його панеґірика, а то, слава богу, видержав* (З II, с. 369). Останні приклади функціонують у контексті в переносному значенні.

Із семантикою «запашний» серед фактичного матеріалу виявлені складні деривати з префіксоїдами *благо-*, *добро-*, що виступають синонімами: благовонний «запашний»: *Святая праведная мати, ... Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, ... щоб людям серце ростопило, щоб по Україні розлилось, як благовоннеє кадило...* (З I, с. 31) – похідне є повною нестягнутою формою прикметника; благоуханний «запашний»: *О світе наш незаходимий! О ти, пречистая в женах! Благоуханний сельний крине!* (З I, с. 32); добровонний «запашний»: *миро добровонне з голови честної на бороду Аароню спадає росою* (З I, с. 190).

Отже, розглядувані твори свідчать про зростання інтересу до запаху в літературі, а запахова лексика в творах письменників I пол. XIX ст. (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко) відображає особливості стилю авторів, специфічне сприйняття світу, є продуктивним засобом створення художньої образності.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- Кв.-Осн.** Григорій Квітка-Основ'яненко. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К. : Наукова думка, 1982. – 542 с.
- Котл** Іван Котляревський. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К. : Наукова думка, 1982. – 319 с.
- СМШ** Словник мови Шевченка : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 1–2.

УДК 81'255.4 – 651.926

Я. С. Камышникова

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ

Камышникова Я. С. Синтаксичні особливості рекламного слогана в англійській мові та його переклад на російську.

Статтю присвячено вивченню основних синтаксичних прийомів створення рекламного слогану в англійській мові. Виокремлено такі прийоми, як еліптичні конструкції, синтаксичний повтор, паралелізм, парцеляція та інші. Проаналізовано переклади деяких рекламних слоганів на російську мову з позиції збереження синтаксичної структури оригіналу.

Ключові слова: слоган, синтаксичний прийом, еліптичні конструкції, синтаксичний повтор, паралелізм, парцеляція.

Камышникова Я. С. Синтаксические особенности рекламного слогана в английском языке и его перевод на русский.

Статья посвящена изучению основных синтаксических приемов создания рекламного слогана в английском языке. Определены такие приемы, как эллиптические конструкции, синтаксический повтор, параллелизм, парцелляция и другие. Проанализированы переводы некоторых рекламных слоганов на русский язык с позиции сохранения синтаксической структуры оригинала.

Ключевые слова: слоган, синтаксический прием, эллиптические конструкции, синтаксический повтор, параллелизм, парцелляция.

Kamyshnikova Y. S. Syntactic features of advertising slogan in the English language and its translation into Russian.

The main syntactic techniques of slogan making are studied in the article. Such techniques as elliptical constructions, syntactic repetition, parallelism, parceling are defined. The translations of some slogans are analysed, due to their syntactic structure and its preservation in the translation.

Key words: slogan, syntactic technique, elliptical constructions, syntactic repetition, parallelism, parceling.

На сегодняшний день сложно представить сферу человеческих отношений без такого социального явления, как реклама. Реклама не только организует и регулирует некоторые процессы взаимодействия людей, но и напрямую или косвенно влияет на их социокультурное состояние, на образ мышления, формирует их ценностные предпочтения и т. д. Также, реклама способна определить ту речевую атмосферу, в которой живет общество на данном этапе своего развития.

Данная проблема кажется актуальной ввиду быстрого и стремительного развития информационных технологий, экономических отношений между различными странами. Товары, услуги и торговые марки быстро выходят за границы той или иной страны, завоевывая международный рынок. Важнейшей задачей современных производителей является максимально скорое привлечение интереса населения к товару посредством эффективной рекламы. Слоган занимает одно из центральных мест в структуре рекламного текста. Вместе с рекламируемым собственным именем он выражает основной смысл рекламной концепции. Нередко весь рекламный текст состоит из рекламируемого собственного имени и сопровождающего его слогана. Не смотря на большое количество работ, посвященных анализу языка рекламы, постоянно развивающийся характер рекламной индустрии требует новых подходов в анализе рекламного текста и слогана в частности.

Современная наука рассматривает значимость рекламы в

коммуникативном пространстве как одного из наиболее мощных рычагов формирования и моделирования общественного мнения. Слоган, вне зависимости от типа рекламного текста и канала коммуникации, несет в себе если не основную, то достаточно серьезную информационную и, в особенности, эмоциональную нагрузку, чтобы представлять особый интерес в качестве объекта исследования. Слоган определяется как «рекламный словесный эквивалент логотипа фирмы. В печатном объявлении он обычно появляется рядом с графическим знаком фирмы или названием предприятия, сразу же под ними или в конце рекламного объявления. В рекламном лозунге отражена и сконцентрирована позиция рекламируемой фирмы, он делает ее привлекательной для клиентов и узнаваемой» [3, с. 29]. По определению А. Ульянова «Слоган – рекламный лозунг: четкая, ясная и сжатая формулировка рекламной идеи, которая легко воспринимается и запоминается» [4, с. 92]. Самой главной характеристикой слогана, пожалуй, является то, что он отражает сущность, философию фирмы, ее корпоративную политику в различных областях. Как уже отмечалось, чаще всего слоган стоит в конце рекламного сообщения, рядом с именем рекламодателя или рекламируемой товарной марки – бренда. Эта позиция обусловлена резюмирующей ролью слогана: краткое, выраженное одним предложением содержание рекламной кампании. Он подводит итог всему, сказанному в рекламе. Кроме того, слоган служит связующим звеном между многими отдельными сообщениями, входящими в общую рекламную кампанию. Именно поэтому традиционное положение слогана – в конце рекламного сообщения. Слоган отражает сущность, философию фирмы, ее корпоративную политику в различных областях [3, с. 30].

Целью данной работы является обозначение и выявление специфики языка рекламных слоганов и определение некоторых проблем, связанных с их переводом с английского языка на русский. Мы попытаемся установить какие именно стилистические приемы используются для того, чтобы создать привлекающий внимание, запоминающийся и эффективный текст.

Благодаря силе формы, месту расположения, а также стилистическим особенностям, слоган воздействует как на сознание, так и на подсознание людей, взаимодействуя с уже имеющимися знаниями и набором эмоциональных реакций адресата. Необходимому эффекту способствует тщательный подбор стилистических,

грамматических, лексических и синтаксических средств слоганов. К синтаксическим средствам относятся эллипсис, повтор, большое количество побудительных и восклицательных предложений и многие другие приемы. При переводе этих приемов на русский язык, какие-то тенденции сохраняются и несут такую же эмоциональную нагрузку, как и в исходном языке, какие-то конструкции заменяются на равнозначные по своей семантике, стилистике и эмоциональному восприятию.

Одной из наиболее распространенных синтаксических моделей слогана, характерной и для разговорной речи, является эллипсис. Эллиптическими являются предложения, один или оба главных членов которых формально не представлены и присутствуют лишь в синтаксическом окружении или имплицитно речевой ситуацией. Эллипсис позволяет выделить наиболее важные элементы в высказывании, когда подразумеваемый элемент может быть легко восполнен из контекста. Эллипсис подлежащего и части сказуемого (личной формы глагола) широко распространен в рекламных слоганах. Это связано с тем, что рекламный текст стремится по своему стилю к разговорной речи. Причем в русском языке подобная конструкция не всегда эффективна и, следовательно, не всегда соблюдена. *Keeps you informed (Grundic) – Он всегда держит вас в курсе. Vitalizes body and mind. (Red Bull energy drink) – Оживляет тело и разум. Creating a Higher Standard. (Cadillac cars) – Создавая более высокие стандарты. Accelerating the future (Infinity) – Ускоряя будущее.* Иногда наблюдается полное отсутствие главных членов предложения, причем данный прием эффективен и при переводе на русский язык. В данном случае достигается эффект краткости, лаконичности и смысловой глубины. *Perfect to you (Wella) – Лучшее для ваших волос. Saturn. Like always. Like never before. (Saturn Cars) – Сатурн. Как всегда. Как никогда раньше. A style for every story. (Levi's Jeans) – Стильные для любого случая.* Подобные структурные опущения прагматически указывают на нечто неявно выраженное, предполагают осмысление, результаты которого смогут побудить адресата к действию.

Повтор также является сильным синтаксическим средством языка рекламы, а слогана в особенности. Повторяться могут отдельные слова, словосочетания и целые предложения. *How refreshing! How Heineken! (Heineken beer); The Great Tea from Great Britain (Sir Winston Tea) – Великий чай из Великобритании.* В данном

случае в переводе сохраняется как повтор, так и лексическое значение слова *Great* – *великий*. *More defined. More conditioned. More beautiful lashes. (Estee Lauder)* – *Более выразительные, более разделенные, более прекрасные ресницы. They said it couldn't be done. It couldn't! (Volkswagen)* – *Они говорили, это невозможно сделать. Неужели!* В последнем случае наблюдаем повтор слова *can* в двух разных значениях. Так, в первом предложении *They said it couldn't be done* отрицательная форма глагола *can* употребляется в значении *невозможно, не в состоянии*, в то время как вторая часть слогана *It couldn't!* не повторяется в этом же значении, а выражает сомнение, неуверенность по поводу вышесказанного. Невозможное оказывается возможным и воплощено в автомобиле Volkswagen.

С целью придания слогану определенного ритма, создатели рекламы прибегают к такому приему, как параллелизм. Под параллельными конструкциями понимают такие предложения, в которых отдельные их части построены однотипно. Параллельные синтаксические конструкции (тождественное или сходное расположение элементов речи в смежных частях текста) чаще всего фигурируют в комплексе с экспрессивными фонетическими стилистическими приемами, свойственными стихосложению и позволяющими создавать краткие, запоминающиеся и уникальные рекламные тексты. Частое сочетание параллелизма с анафорой (т.е. употребление лексически тождественных компонентов в начале предложения или фразы) служит одной цели – удержать, закрепить в памяти читателя настойчиво подчеркиваемый повторением элемент. *How refreshing! How Heineken! (Heineken beer)* – *Как свежо! Как Heineken!; Drink responsibly, drive responsibly, live responsibly (Miller beer)* – *Пей ответственно, води ответственно, живи ответственно. My card. My life. (American Express)* – *Моя карта. Моя жизнь.* Эффективность приема проявляется в органической связи всех компонентов текста. Каждый из этих компонентов важен не так сам по себе, как часть целого, несущая максимально смысловую нагрузку концентрированно выражающая это целое, а оно, в свою очередь, особым образом преломляется в части.

Сильным синтаксическим приемом является парцелляция. Под парцелляцией понимают «такое членение предложений, при котором содержание высказывания реализуется не в одной, а в двух или нескольких интонационно-смысловых речевых единицах, следующих одна за другой после разделительной паузы» [5, с. 271]. Показателем

синтаксического разрыва является точка (или другой знак конца предложения), что приводит к увеличению частотности употребления точки, а при зрительном восприятии текста – к его интонированию. Парцеллированные конструкции характерны для побудительных слоганов. *Better ideas. Driven by you (Ford) – Лучшие идеи. За рулем которых Вы; Ready, set, go! (Maybelline) – На старт! Внимание! Марш!* В рекламных текстах этот прием встречается довольно часто, так как при его использовании создается определенная ритмика и акцентируется внимание на необходимой части высказывания. Примечательно, что в переводе на русский язык подобный прием также эффективен и экспрессивен, что позволяет говорить о том, что парцелляция сохраняется и в языке перевода.

Как уже отмечалось выше, рекламный слоган должен нести определенную долю эмоциональности, яркости. Этому эффекту способствуют побудительные конструкции и риторические вопросы. Это связано с тем, что как восклицательный, так и вопросительный знак хорошо выделяется графически, привлекая внимание к тексту и вызывая определенный интерес. *Is it live, or is it Memorex? (Memorex) – Это прямая трансляция или это Memorex?; It's Miller time! (Miller) – Пришло время Миллер!; Don't dream it. Drive it! (Jaguar cars) – Хватит мечтать. Пора ехать!; Isn't it time for a real car? (Buick cars) – Не пришло ли время купить настоящую машину?* Как видим, переведенные слоганы такие же эмоциональные и экспрессивные как и оригинальные. Это помогает передать необходимую эмоциональную окраску в языке перевода.

Таким образом, слоган занимает одно из центральных мест в структуре рекламного текста. Он выражает основной смысл рекламной концепции. Стремясь мысленно сократить дистанцию между адресатом и адресантом, и, соответственно, повысить уровень доверия к сообщению, составители рекламных текстов приближают их к стилю разговорной речи. Это достигается использованием соответствующих синтаксических средств. При создании рекламных слоганов широкое распространение получили эллиптические конструкции, синтаксический повтор одного или нескольких элементов, параллелизм, парцелляция, побудительные конструкции, риторические вопросы и другие. Выбор этих средств зависит от особенностей предполагаемой целевой аудитории, типа рекламируемого продукта и концепции самой компании. При переводе рекламных слоганов, зачастую удается сохранить синтаксический рисунок оригинала с целью вызвать

предполагаемую эмоциональную реакцию. Если же это сделать не возможно, подбираются эквивалентные синтаксические средства, близкие к оригиналу по своей стилистике. Задача переводчика – использовать все знания теоретических основ перевода для передачи коммуникативной функции оригинала, учитывать этнические и культурные особенности реципиента. Это требует общей эрудиции, глубокого знания как языка оригинала, так и языка, на который переводится рекламный текст. Слоган, являясь порождением массовой культуры, претерпевает изменения. Происходит его дифференциация по социальным, возрастным группам и все большая индивидуализация адресата. Привлечение все новых языковых способов для создания рекламы усиливает экспрессивность и эмоциональность ее языка. Это позволяет говорить о перспективах дальнейшего изучения развития слогана как лингвистического явления.

Литература

1. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов. Опыт исследования современной английской медиаречи : [монография] / Т. Г. Добросклонская – М. : Едиториал, 2005. – 288 с.
2. Кромптон А. Мастерская рекламного текста / А. Кромптон – М. : Довгань, 1998. – 243 с.
3. Сердобинцева Е. Н. Структура и язык рекламных текстов : [учеб. пособие] / Е. Н. Сердобинцева – М. : Флинта : Наука, 2010. – 104 с.
4. Ульянов А. М. Словарь терминов по рекламе, маркетингу, AtI, Btl и PR / А. М. Ульянов – М., 2007. – 590 с.
5. Словарь-справочник лингвистических терминов / под ред. Д. Э. Розенталя и М. А. Теленковой / Д. Э. Розенталя, М. А. Теленкова. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1976. – 544 с.

УДК 398.2:821.161.1.

О. Б. Каневська, С. В. Щербак

МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ ЯК ФОРМА ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Каневська О. Б., Щербак С. В. Малі фольклорні жанри як форма вираження національного характеру.

У статті в лінгвостилістичному аспекті проаналізовані малі фольклорні жанри (лічилки, скоромовки, загадки), схарактеризовані їхні жанрові, ритмомелодичні, лексико-стилістичні та граматичні особливості, простежено відображення в них фрагментів національного колориту.

Ключові слова: усна народна творчість, лінгвостилістичний аналіз тексту, жанр, лічилки, загадка.

Каневская О. Б. Щербак С. В. Малые фольклорные жанры как форма выражения национального характера.

В статье в лингвостилистическом аспекте анализируются фольклорные жанры (считалки, скороговорки, загадки), охарактеризованы их жанровые, ритмомелодические, лексико-стилистические и грамматические особенности, рассмотрено в них описание фрагментов национального колорита.

Ключевые слова: устное народное творчество, лингвостилистический анализ текста, жанр, считалка, загадка.

Kanevska O. B., Shcherbak S. V. Small folklore genres as an expression of national character.

In an article in the theme aspect addresses the folklore genres (rhymes, tongue twisters, riddles), characterized by their genre, ritmologiya, lexico-stylistic and grammar covered in them opisanie fragments of national color.

Key words: folklore, linguostylistic analysis of a text, genre, counting-out rhymes, riddle.

Терміни «національний характер» і «менталітет нації» останніми роками є активно використовуваними. Це підтвердження того, що не тільки філологічна наука загалом і її розділи – літературознавство, лінгвістика, фольклористика – зокрема, але й суспільство відчуває потребу у вивченні різних форм реалізації національного менталітету, співвідношення між менталітетом і національним характером, а також багатьох пов'язаних із цим понять. На думку С. Тер-Мінасової, саме «фольклор є найбільш надійним джерелом відомостей про національний характер. Сам факт, що тексти усної народної творчості не мають суб'єктивізму індивідуально-авторських творів, робить їх скарбницею інформації про характер народу» [7, с. 44].

Усе, що людина бачить перед собою, що потрапляє в людську свідомість, набуває форми слова. Мова як система знаків фіксує знання про світ, що оточує людину. Національний характер яскраво відображається в усній народній творчості: як у великих, так і в малих жанрах. Але питання щодо визначення специфічних національних рис, які знаходять відбиття в таких малих фольклорних жанрах, як загадка, скороговка, лічилка, у сучасній науці дотепер повністю не розв'язане.

Актуальність теми нашої статті полягає в науковій цікавості сучасного літературознавства, фольклористики та лінгвістики до проявів національного менталітету в малих фольклорних жанрах (скоромовках, загадках, лічилках), відображення в них фрагментів національного колориту.

Мета статті – порівняти художньо-образну структуру українських і російських малих фольклорних жанрів (скоромовок, загадок, лічилок). Простежити особливості вираження рис національного характеру українського народу в малих фольклорних жанрах.

Безперечно, одним із фольклорних жанрів, якому притаманне вміння володіти мовою, є скоромовка. Однак скоромовка на сьогодні недостатньо вивчена як у російській, так і в українській фольклористиці. Припускають, що перші скоромовки з'явилися ще в давній Русі, у них замальовувався побут, вірування, засоби пересування, тваринний світ і т. ін. Першим, хто зафіксував російськомовні скоромовки, був В. Даль. У книзі «Пословицы русского народа» (1862) знаходимо 49 текстів. Вивченню україномовних скоромовок сприяв В. Верховинець, який розглядав твори цього жанру як один із засобів формування національної культури молодого покоління. У скоромовках знаходимо слова різних тематичних груп, але передусім, пов'язані із землеробством (*мак, просо, жито, морква, рожь* тощо), сільським побутом (*печь, мука, поле, борона* тощо), наприклад: укр.: *Якось Яків сіяв мак/Так-сяк, абияк./Визрів ярий Яків мак, / Та щось коле, як їжак* [10]; рос.: *Евсей, Евсей, муку просей./А просеешь муку –Испеки в печи калачи / Да мечи на стол горячи* [6].

У скоромовках знаходимо вказівки на житло, предмети побуту, робочий інвентар, їжу, професію тощо: укр.: *Водовоз віз воду з водопроводу. / Дрова рубали два дроворуби. / Босий хлопець сіно косить, / Роса росить ноги босі. / Семен сіно віз – не довіз: / Лишив сани – узяв віз* [10]; рос.: *Борона боронила неборонованное поле. / Возьми у белобородого мужика, / Полкринки кислого молока. / Соломы воз возница вез. / Дед Додон в дуду дупел,/Димку дед дудой задел. / Купили Валерику и Вареньке варезки и валенки* [6].

В образній структурі багатьох скоромовок трапляються тварини: дикі звірі (*ежик, волк, ведмідь, бобер*), свійські тварини (*баран, щенок, кошка, коза, бичок*), птахи (*гусь, цыплята, гагара, горобець, перепілка, сорока, ворона*), екзотичні тварини та птахи (*мавпа, попугай, черепашки*), комахи (*жук, мошка, джмелик, бджілка*) та інші. Наприклад: укр.: *Ведмедику-ледащо, / Вліз на пасіку нащо? / Буду джмеликом дзижчати, / Буду меду куштувати. / Над квіткою гуде бджілка, / Сидить в житі перепілка, /На черешні горобець, / А хто зловить – молодець! / Хитру сороку / Спіймати морока, / А на сорок*

*сорок / Сорок морок [10]; рос.: Говорил **попугай** **попугаю**: /«Попугай, **попугай**, я тебя, **попугаю!**» / Отвечает ему **попугай**: / «Попугай, **попугай**, **попугай!**» / На горе гогочут **гуси**. / Под горой огонь горит [6].*

Проведене нами дослідження свідчить про наявність у російському й українському фольклорі однакових за змістом скоромовок (у такому разі можна припустити елементи калькування або близькості звичаїв і побуту споріднених народів). Порівняємо, наприклад, такі скоромовки: *укр.: Був бик тупогуб, / Тупогубенький бичок / У бика була тупа губа [10]; рос.: Бык тупогуб, / тупогубенький бычок, / у быка белa губа была тупа [6]; укр.: Ішов Прокіп, кипів окріп, / прийшов Прокіп – кипить окріп, / як при Прокопі, так і при Прокопі і при Прокопенятах / кипить окріп [10]; рос.: Пришёл Прокоп – кипит укроп. / Ушёл Прокоп – кипит укроп. / Как при Прокопе кипит укроп, / Так и без Прокопа кипит укроп [6].*

Як уже зазначалося, одним із найбагатших і найяскравіших надбань багатовікової традиційної духовної культури будь-якого народу є усна народна творчість. «Важко зрозуміти національний характер, національне мистецтво та літературу, не знаючи цього усного народного досвіду» [4, с. 200]. У цьому переконається кожен, хто матиме змогу ближче пізнати один із жанрів усної народної творчості загадки, як у живому побутуванні, так і ознайомитися з наявними публікаціями.

До наукового дослідження загадок в Україні в ХІХ ст. уперше звернувся О. Потєбня, О. Сементовський, які пов'язували цей жанр із міфотворчістю. М. Сумцов шукав витоків загадок у церковній і художній літературі. Плідно займалися вивченням українських і російських загадок фольклористи та письменники, з-поміж яких: В. Аникін, І. Березовський, І. Колесницький, З. Лановик, М. Лановик, М. Мельц, В. Митрофанова, І. Мокієнко, М. Пазяк, П. Попова, М. Рибникова, В. Топоров, Б. Успенський, І. Франко, Г. Шаповалова та ін.

За своєю формою народні загадки схожі до прислів'їв: те саме складне, ритмічне мовлення, часте використання рими та співзвуччя слів. Іноді лише питальна форма робить із прислів'я, приказки загадку: *Сидит на овчині, а б'єт соболей (Промышленник) [5].*

У загадках образи відображають світобачення, середовище, побут народу певної епохи: *наперсток: Маленький хлопчик / Зліз на стовпчик, / Одежі не носить, / Їсти не просить, / Личенько рябе, / Що воно таке (укр.) [8]. – Шла свинья из болота, вся исколото (рос.) [5]; укр.: Утка в морі – хвіст надворі (Відро в колодязі); Прийшов сом та в криницю –*

бом (Відро на коромислі); Що дістане зубами потилицю (Гребінець) [8]; рос.: Летит птица перната: / Без глаз, без крыл, / Сама свистит, / Сама бьёт (Стрела); То толстеет, то худеет, на весь дом голосит (Гармонь); Чёрный кочет, рывкнуть хочет (Ружьё) [5].

Отже, загадки свідчать про тісний зв'язок міфології й усної народної творчості.

За тематикою загадки можна класифікувати таким чином:

1) **артефакти** (житло, предмети побуту, робочий інвентар): укр.: Поле скляне, а межі дерев'яні (Вікно); «Ой ви діти-квіти наші, наварю вам горщик каші, поїсте ви до смаку», – мовить бабка у кутку (Піч) [8]; рос.: Дерну, подерну по белому полотну (Окошко); Лето придет – не глядят на него, зима настанет – обнимают его; Дедушка старый – Весь белый (Печь); Мать толстая, дочь красная, сын кудреват, отец горбоват (Печь, огонь, дым, кочерга); Мать толста, / Дочь красна, / Сын храбер, / Под небеса ушел (Печь, огонь, дым) [5];

2) **сільська праця**: укр.: Стоїть сутула горбатий на все село багатий (Млин); Ходить пані по майдані, куди гляне – трава в'яне (Коса косить); Двадцять п'ять на одній лавці сидять (Борона); Літом служить, а зимою зуби сушить (Борона) [8]; рос.: Один идет, четверых за собой ведет, а пятый сидит, в оба глаза глядит (Лошадь, телега, мужик); Меня бьют, колотят, / Ворочают, редут, / Я всё терплю / И всем добром плачу (Земля пахотня); Матушкой весной – / В платнице цветном, / Матушкой зимой – / В саване одном (Поле) [5];

3) **людина як істота**: рос.: Стоит город не на земле, не на воде, в том городе воевода спит (Ребенок в колыбели); Утром – на четырех ногах, в полдень – на двух, вечером – на трёх (Человек) [5];

4) **частини тіла людини**: укр.: Ой на горі-гай, під гаєм – мигай, під мигаєм – сапай, під сапаєм – хапай (Голова) [8]; рос.: Кругленьким, маленьким до самого неба докину (Око); Горшочек умен, сем дырочек в нем (Голова); Два Егорки живут возле горки, живут дружно, а друг на друга не глядят (Глаза); На скале сидит лягушка, а спрыгнуть не может (Нос); В темном подполье стадо белых лебедей (Зубы); Белые силачи рубят калачи, красный говорун подкладывает (Зубы и язык) [5];

5) **явища природи**: укр.: Гуркотить, стукотить, як сто коней біжить (Грім); Сивий віл випив води повен діл (Мороз); Без крил летить (Хмара); Сиві гуси усе поле вкрили (Туман) [8]; рос.: Заревел медведь на все горы, на все моря (Гром); Без рук, без ног, а рисовать умеет (Мороз); Без рук, без ног, А ворота открывает; Рук и ног у него нет, / А всех трясёт и качает (Ветер); Долгая Арина по мосту

ходила, / Ключи обронула, / Месяц видел, / Сонце взяло (Роса); Летит огневая стрела, никто ее не поймает: ни царь, ни царица, ни красная девица (Молния); Полная печь ватрушек, / В середине – один калач; Сивый жеребец / Под ворота глядит (Месяц); Меня ждут не дождутся. / А как увидят – разбегутся (Дождь); Идёт, а ног нет, / Лежит, а постели нет, / Лёгкий, а крыши ломит (Снег) [5];

6) **рослини:** рос.: Этой баске сто лет, горба у неё нет, высоконько торчит, далеконько глядит, придет смерть за старушкой – станет бабка избушкой (Сосна); Стоит Егорка в красной ермолке, кто ни пройдет, всяк поклон подает (Земляника); Маленький, удаленький – сквозь землю прошел, красну шапочку нашёл (Гриб) [5];

7) **овочі та фрукти:** укр.: Без рук, без ніг, а пнуться на батіг (Квасоля); Баран у коморі, а роги надворі (Буряк); Хлопець Мартин / Похилився через тин. / А дівчина Гапка: / «Яка в тебе шапка! / Ще й жовта китиця / Проти сонця світиться. / Як прилетять горобці, / буде тобі, як вівці / Від сірого вовка». / Що це за примовка? [8]; рос.: Зелёный телёнок привязан веревочкой, лежит на боку и толстеет (Арбуз); Жёлтая курица под тыном дуется (Тыква); Не шит, не кроен, а весь в рубцах (Капуста); Сидит барыня на грядках – вся в заплатках (Лук); Сидит баба на грядках, / Вся одежда в заплатках. / Кто ни взглянет, / Тот всплачет (Зеленый лук); Маленький, горький – луку брат (Чеснок); Круглая, а не месяц, жёлтая, а не масло, с хвостиком, а не мышь (Репка) [5];

8) **тварини (дікі та свійські), птахи:** укр.: Пішла панна до міста; на ній суконь триста (Курка); Біле, як сніг, надуте, як міх, лопатами ходить, а рогом їсти (Гуска) [8]; рос.: Корова комола, лоб широк, глаза узеньки, в стаде не пасется и в руки не дается (Медведь); Серовато, зубовато, по полю рыщет, теляг, ягнят ищет (Волк); Под кустами, под ёлками катится клубок с иголками (Ёжик); Среди двора стоит копна, спереди вилы, сзади метла (Корова) [5];

9) **комахи:** укр.: Розгостився ткач в куточку, тче сіточку на смерточку рідній сестрі, близькій свасі – бідній мушці й комасі (Павук); Хто мене вб'є – свою кров пролле (Комар) [8]; рос.: Летит – воет, сядет – землю роет (Жук); Вокруг носа вьется, а в руки не дается (Муха); Черен, да не ворон, / Рогат, да не бык, / Шесть ног без копыт, / Идет – земли не дерет (Жук); Целый день летает, / Всем надоедает, / Ночь настает, / Тогда перестает; Легко порхает, / Сама не знает, / Кто взглянет, / Всякий угадает (Муха); Остро,

нековано, / *Коснись – поколано (Комар)*; *В безлюдной тайге / Котелок кипит (Муравейник)* [5];

10) **знаряддя навчання та його результат:** укр.: *Чорний Іван, дерев'яний каптан: де носом проведе, там помітку кладе (Олівець); Тоненьке, кругленьке, / Серце чорненьке, / Хто на його слід погляне, / Думку його визнає (Олівець); Утрюх ідуть братці верхом на конячці (Пальці і олівець); Малий коник із чорного озераця воду бере та біле поле поливає (Перо, чорнило, папір); Біле поле, мудрий на нім оре; Біла рілля, чорне насіння; Лиш той посіє, хто розуміє (Папір, писання); Добре бачить, а сліпий (Неписьменний)* [8]; рос.: *Умный Ивашка – всю жизнь в одной рубашке (Карандаш); Хорошо видит, а слепой (Неграмотный)* [5].

Проведений аналіз українських і російських загадок свідчить, що часто в основі їх художньо-образної структури покладено однаковий образ, його ознаки або дія. Наприклад, у загадках про замок – образ собаки, порівняємо: укр.: *Хто не гавкає, не кусає, але й в хату не пускає* [8]; рос.: *Черная собачка свернувшись лежит: не лает, не кусает, а в дом не пускает* [5]. Однокову дійову ознаку предмета покладено в основу загадок про пилку: укр.: *Швидко гризе, дрібно жує, а сама не ковтає* [8]; рос.: *Зубастый зверек грызет с визгом дубок* [5].

До середини XIX ст. дитячий фольклор не виділявся в окрему групу усної народної творчості та спеціально не записувався. Тільки від другої половини XIX ст. і у XX ст., відколи зростає зацікавленість суспільства народним життям, починається збирання та з'являються публікації зразків усної дитячої словесності В. Анікіна, О. Афанасьєва, В. Василенка, В. Верховинця, Г. Виноградова, М. Вовчка, В. Даля, П. Іванова, С. Ісаєвича, О. Капіци, М. Лисенка, І. Манжури, М. Мельнікова, П. Шейна, П. Чубинського, Д. Яворницького та ін.

Більшість фольклористів указує, що лічилка виникла в глибокій старовині як засіб розподілу на роботу, яка за тих часів була не тільки важкою, а й небезпечною для життя людини. Її використовували в реальному житті, тому лічилка є не самостійним літературним жанром, а прикладним, оскільки має практичне завдання: укр.: *Ходить бусол по болоту / Кличе хлопців на роботу. / Хлопці кажуть – не хочу! / Бусол каже – заплачу!* [9]; рос.: *Сидел петух на лавочке, / Считал свои булавочки. / Раз, два, три – / Выходи, булавка, ты!; За стеклянными дверями / Еж торгует пирогами. / Пирожок недорог – / Стоит рубль сорок; Шла кукушка мимо сети, / А за нею – малы дети.*

/ Кукушата просят пить. / Выходи – тебе водить! [4].

Є припущення, що лічилки походять від мисливського жеребкування, пов'язаного з ворожінням: «пощастить» / «не пощастить», із магічними заклинаннями, що мали принести удачу під час полювання. Тому лічилки за звуковою й синтаксичною структурою нерідко схожі до заклинань: укр.: *Сітка, вітка, / дуб, дубки – / поставали козаки, / Шабельками брязь – / вийди, князь. / Гдидики, цигдидики, / цигдидики де, / Абель, фабель, / дурмане, / Ікі, тікі, граматікі, / Оц, / клац, / заєць [9]; рос.:* *Эни, бени, рики, таки, / Турба, урба, синтибрияки, / Эус, бэус, краснобэус, / Бац! / Эни, бени, рики, факи, / Турба, урба, эки, факи, / Эус, бэус, космобэус, / Бац! / Эни, бени, рики, паки, / Буль-буль-буль, каляки, шмаки, / Эус, бэус, космобэус, / Бац! / Эни, бени, рики, факи, / Тиль, буль-буль, корики, шваки, / Деус, деус, космодэус / Бац! [4]* (заумна лічилка побудована на варіюванні звуків). Мотиви заклинань також знаходимо, наприклад, у такій українській лічилці: *Один, два, три, / Ти до мене не ходи, / Бо у мене чорний пес, / Як тя вкусить, то умреш [9].*

Національний колорит відбивається:

1) у тематиці лічилок: укр.: *Тарарах, тарарах, / іде Хома на волах. / На яких? – На рябих. / – На чийх? – На Мартинових [9]; рос.:* *За морями, за горами, / За железными столбами, / На пригорке – теремок, / На дверях висит замок. / Ты за ключиком иди / И замочек отомкни [4];*

2) у використанні власних імен: укр.: *Тарас, Ганнуся, Парася і т. ін.: Йшла Маринка по стежинці, / Загубила там корзинку. / А в корзинці паляниця, / Хто з'їв – тому жмуриться! [9]; рос.:* *Ваня, Ванечка, Иван, Мишка, Мишенька, Борис, Дима, Иринка, Маринка, Лариса, Елена і т. ін.: Раз, два, три, четыре, пять, / Шесть, семь, восемь, девять, десять, / Царь велеу 18 тебя повесить. / Я viseу, viseу, viseу, / И на небо улетеу. / Прямо, прямо, прямо, / Там большая яма, / Две ступеньки вниз, / Там живет Борис, / Председатель дохлых крыс; За стеклянными дверями / Сидел Мишка с пирогами. / – Мишка, Мишенька, дружок, / Сколько стоит пирожок? / – Пирожок мой стоит три, / А голить-то будешь ты! [4];*

3) у використанні найменувань жителів: укр.: *русини, подоляночка; рос.:* *немец, француз;*

4) у використанні специфічних, властивих національному побуту слів: укр.: *вареник, книш, паляниця, постольці, пацьори; рос.:* *терем, пироги, рукавица, машина, лавочка, булавочка, ружьё.*

У тематиці багатьох українських лічилок відображено риси сільського побуту, сільської праці: *Йшла собака через міст – / чотири лапи, / п'ятий хвіст. / Стоїть півень на току / у червоному чобітку / Будем півника просити: / ходи жито молотити; На городі бараболя, / Кабаки, / Буряки, / Редька, морква, огірки, / Пастернак, / Повний мак. / А ми кошечка візьмем / Та повнінький наберем. / Хто піде, / Той візьме* [9].

Важливою складовою частиною художньо-образної структури лічилки є її символізм, пов'язаний передусім із небесною сферою: *укр.: Поколело, покотило, / По дорозі волочило, / Сонце, місяць і зірки, / На кілочку вийдеш ти; Летіла лелека, / Летіла здалека, / Та й сіла на хаті / Зірки рахувати. / Не їла, не спала, / Всю ніч рахувала, / А вдосвіта збилась, / Зоря покотилась, / Упала додолю / На піжмурці в колу* [9]; *рос.: Катилося яблочко по огороду / И упало прямо в воду. / Бульк! / Вода – красная заря!* [4].

Лічилки відрізняються одна від одної не лише сюжетом, але й персонажами. Проведений аналіз текстів дозволяє поділити всіх персонажів лічилок на такі тематичні групи:

«люди»:

1) характеристика за статтю, віком, родинними відносинами: *хлопці, дівчатки, дівчаточка, дівка, баба, дід, діти, діточки, дітки-однолітки, малята, брат, мама;*

2) характеристика за міжособистісними стосунками: *друзяки, друзі;*

3) соціальним положенням: *князь, козак, цариця, мужик, пан, пані, господиня;*

4) характеристика за національністю, місцем проживання: *подоляночка, полька, циганка, русини;*

5) власні імена: *Сидір, Каленик, Павло, Павлик, Марко, Мартин, Хома, Іван, Йван, Роман, Василь, Тарас, Гриць, Віталій, Федір; Парася, Марія, Марічка, Маринка, Тетянка, Федора, Ганнуся, Настя;*

«звірі»:

1) загальна назва: *звірі;*

2) дикі: *засць, зайчики, ведмідь, лис, мишка, їжачок;*

3) свійські: *кіт, котик, кабанці, свині, воли, корівка, телятко, баран, коза, козенятко, цап, цапок, пес, собака, коник, коні;*

«птахи»:

1) загальна назва: *птахи, пташата;*

2) дикі: *бусол, лелека, чижик, зозуля, зозулиця, сова, совонька-сова, крук, горобчики;*

3) свійські: *курочка, півник, гусаки, качка, качатко*;

«земноводні, риби»:

1) земноводні: *жаба, жабенята*;

2) риби: *щука-риба*;

«комахи»: *равлик, метелик, павучок, бджілка, джміль, оса*.

«рослини»:

1) загальна назва: *трава, травичка, квіточка*;

2) дикорослі: *дуб, верба, горіх, в'яз, лоза, падолист, тополя, калина, барбарис, сунички, лобода, будяки*;

3) сільсько-господарчі: *жито, житечко, редька, морква, огірки, пастернак, мак, буряки, кабаки, бараболя, горох*.

Отже, проаналізувавши малі фольклорні жанри (скоромовки, загадки, лічилки) можемо зробити висновок, що в них відображаються певні особливості світосприймання українського та російського народів, вони відіграють винятково важливу роль у їхньому духовному житті, функціонують у поєднанні з кращими надбаннями народнопоетичної традиції минулого з новими явищами, породженими життям, помислами, настроями, переживаннями, ідеалами й естетичними потребами сучасної дитини.

Література

1. Войнович В. Українська міфологія / В. Войнович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Лановик М. Українська народна словесність: [посібник для студентів гуманітарних ф-тів ВНЗ] / М. Лановик, З. Лановик. – Львів: Літопис, 2000. – 614 с.
3. Мельников М. Н. Русский советский фольклор : [учебное пособие для студентов пединститутов] / М. Н. Мельников. – М. : Просвещение, 1987. – 240 с.
4. Русское народное поэтическое творчество. Хрестоматия. – Л. : Просвещение, Ленинград. отд-ние, 1987. – 655 с.
5. Русские народные загадки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ulin.ru/riddle.htm>
6. Русские народные скороговорки [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.natalimak1.narod.ru>
7. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур. Вопросы теории и практики межязыковой и межкультурной коммуникации : [учебное пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : АСТ-Астрель-Хранитель, 2007. – 288 с.
8. Українські народні загадки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uti-puti.com.ua
9. Українські народні лічилки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uti-puti.com.ua
10. Українські народні скоромовки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traditions.org.ua>

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ У МОВНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ХИМЕРНИХ РОМАНІВ Є. ГУЦАЛА ТА О. ІЛЬЧЕНКА

Ковальова Г. М. Прагматичний потенціал дієслів у мовно-комунікативній організації химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка.

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений дослідженню комунікативно-прагматичних проблем, актуальність яких не викликає жодних сумнівів у лінгвістичних студіях.

Дослідниця приділила окрему увагу виявленню прагматичного потенціалу дієслів у мовно-комунікативній організації текстів химерних романів відомих українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка, зазначивши, що прагмемидієслова сприяють, зокрема, актуалізації різних за виявом емотивно-оцінних характеристик персонажів обох авторів.

Ключові слова: прагмема, гумористичний ефект, прагматичне забарвлення, дієслова-експресеми, пейоративні прагмеми, меліоративні прагмеми.

Ковалёва А. Н. Прагматический потенциал глаголов языково-коммуникативной организации химерных романов Е. Гуцало и А. Ильченко.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный исследованию коммуникативно-прагматических проблем, актуальность которых не вызывает никаких сомнений в лингвистических студиях.

Исследовательница уделила особое внимание выявлению прагматического потенциала глаголов в языково-коммуникативной организации текстов химерных романов известных украинских писателей Е. Гуцало и А. Ильченко, отметив, что прагмемы-глаголы способствуют, в частности, актуализации различных по проявлению эмотивно-оценочных характеристик персонажей обоих авторов.

Ключевые слова: прагмема, юмористический эффект, прагматическое окраски, глаголы-експресемы, пейоративные прагмемы, меліоративные прагмемы.

Kovaliova G. M. Pragmatic potential verbs in the language and communication of whimsical novels E. Hutsalo and O. Ilchenko.

This article continues the series of publications of the author, devoted to the study of communicative-pragmatic problems, the relevance of which there is no doubt in linguistic studies.

The researcher paid particular attention to the identification of potential pragmatic verbs in the language of communicative texts bizarre novels of famous Ukrainian writers E. Hutsalo and O. Ilchenko, noting that prahmemy - verb encourage, in particular, updating different expression emotive and evaluative characteristics of the characters of both authors.

Key words: prahmema, humorous effect, pragmatic coloring, verbs, ekspresemy, peyoratyvni prahmemy, reclamation prahmemy.

У процесі вивчення й опису мовних явищ дослідниці прагмалінгвістики висловлюють думку про те, що теорія

мовленнєвого впливу потребує окремої, властивої лише їй системи прагмалінгвістичних одиниць, які могли б відтворювати регулятивні властивості мови як засобу впливу.

Окремі науковці звертають увагу на те, що між прагматичними одиницями мови, яка є певною ієрархічною системою, також спостерігаються системні зв'язки, що лежать в основі виділення прагмалінгвістичних одиниць, які в науковій літературі кваліфікуються як прагеми.

У мовознавстві прагеми розглядаються як носії реальної прагматичної інформації. На думку деяких дослідників (В. Панфілов, О. Уфімцева та інші), у процесі комунікації прагеми здатні набувати прагматичного забарвлення задля створення певної заданості мовленнєвого акту.

Різновидом прагмем є прагмалінгвістичні одиниці, яким властиві сталі прагматичні якості. Це, зокрема, наказові слова, емоційні вигуки, експресивні прагеми, естетичні прагеми.

У пропонованій праці помітний інтерес викликає функціонування прагмем у химерних романах відомих українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка, оскільки вважаємо, що прагматичний потенціал як окремого слова, так і висловлювання залежить від багатьох чинників: способу подання думки, емоційно-психічного стану носія мови, специфіки його індивідуальних рис, особливостей міжособистісних стосунків, що власне і є характерною рисою мовлення персонажів художніх текстів.

Створення картини життя окремого суспільства в художньому творі передбачає використання в ньому «певного набору лінгвістичних маркерів, які ідентифікують описану епоху, класову належність персонажів, їх взаємостосунки залежно від комунікативної інтенції, обставин тощо» [5, с. 35]. Метою нашої розвідки є виявлення прагматичного потенціалу дієслів у химерних творах Є. Гуцала та О. Ільченка. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

- описати особливості прагматичного значення дієслів, які функціонують у романах Є. Гуцала та О. Ільченка;
- подати типологію дієслівних прагмем у цих романах;
- з'ясувати роль прагмем-дієслів у текстах, залучених нами до аналізу.

У процесі дослідження прагматичних одиниць мови слід розглядати функціональну типологію словесних значень, підґрунтям якої є функціональний критерій, що «передбачає врахування комунікативних

функцій слів, які... детермінують як типи будови словесних значень, так і власне функціональні типи значень слів» [4, с. 88].

Прагматичним є словесне значення, яке відображає емоційні поняття й визначеність для впливу на адресата. У мовній тканині творів Є. Гуцала та О. Ільченка представлені такі категорії прагматики, як емоційність та експресивність, що тісно пов'язані з категорією оцінки.

У химерній прозі обох письменників виокремлюється творче зосередження на фольклорних традиціях, філософському осмисленні буття, використанні елементів народної сміхової культури. Цим пояснюється насиченість творів прагмемами, провідне місце серед яких посідають дієслова. Серед дієслівних прагмем нами виокремлено кілька підгруп: 1) *дієслова, прагматичне значення яких міститься в самій семантиці слова*; 2) *дієслівні фразеологічні одиниці*; 3) *дієслова, які задля інтенсифікації прагматичної функції тронуються в межах однієї репліки*.

Дієслівні прагмеми *першої підгрупи*, характеризуючись емоційно-експресивним забарвленням, відіграють вагому роль у творенні комічних ситуацій. У народному мовленні активно функціонують дієслова *нализатися, наклюкатися, нажертися, налигатися, надудлитися, барложитися* та ін., у семантиці яких закладена негативна оцінка пияцтва. У діалогах персонажів романів Є. Гуцала та О. Ільченка ці дієслова сприяють створенню комічних ефектів, оскільки самі ситуації, у які потрапляють персонажі, контрастують з аналогічними ситуаціями реального буття. Кумедно звучить міркування Хоми про те, що людина повинна знати міру, коли вживає алкоголь: *Ага, ваша душа міру знає – надудлиться донесхочу, а потім лежить і барложиться...* [2, с. 162]. У поданому реченні й дієслово *барложиться* наповнене іронічним відтінком, оскільки читачеві неважко уявити, як «барложиться» людина після надмірної пиятики.

Дієслова-експресеми містять інформацію про найрізноманітніші аспекти життя літературних персонажів (бездіяльність, недоречно мовчазність, небажання працювати, відсутність почуття міри, небажання спілкуватися з кимось, зверхнє ставлення до інших). У гумористично орієнтованих текстах Є. Гуцала та О. Ільченка дієслівні характеристики персонажів, репрезентовані здебільшого просторічною лексикою, відзначені потужним виявом експресивності: *З тих, що валандаються, аби день до вечора, вибирати не годиться* [2, с. 108] (неробство, бездіяльність героїв); *А тим часом придибала якась дженджуриста тіточка...* [2, с. 103] (стан утоми героїні);

Тільки ж Одарка не всміхнулась у відповідь, знову заціпеніла-закапаніла в чорному мовчанні посеред хати... [2, с. 94] (психологічний стан персонажа).

Отже, через негативну семантику дієслівних прагмем можемо спостерігати за активним втручанням автора в зображуване. У сенсі сказаного звертаємо увагу на те, що і Є. Гуцало, і О. Ільченко дають власні оцінки своїм персонажам, долучаючи в такий спосіб читачів до вдумливого осмислення прочитаного. Наведені дієслівні прагмеми сприяють також посиленню комічного ефекту, увиразнюють прагматику спілкування, реалізуючи в тексті різні оцінні настанови автора.

Показовими є дієслівні прагмеми, що належать до урочисто-піднесеної лексики або є периферійними в складі активної лексики сучасної української літературної мови. Синтез таких дієслів із народно-розмовним контекстом є одним із чинників створення комічного ефекту: *І все те заваривши за кілька годин, пан Купа-Стародупський прийшов до начальника, до полковника Милославського, щоб ясувати йому, як він, полковник обозний, усіх сил докладає до святого діла перемоги* [3, с. 306]; *Ти мене посилаєш дізнатися, хто з тих мерзотників **воскуряв** аж таку щедру тобі хвалу і хто з них є угодник божий* [3, с. 325]; *...ніхто ж не чекав у цім сюжеті ні війни, ні крові, бо ж **багнулась** повість весела й легка...* [3, с. 105]; *І все це Прудивус **прикмечував**, від усього, що бачив, ставало йому весело чи сумно...* [3, с. 281]; – *Не в т-т-тебе, хаме, а в п-п-пана **питателем!** – занукуючись, як йому велів Прудивус, огризнувся пан Стецько...* [3, с. 254].

Другу підгрупу утворюють дієслівні прагмеми, що є лексико-семантичними компонентами фразеологічних одиниць. Їх особливість полягає в тому, що вони характеризуються найбільшою мірою вираження оцінки, яка, на думку Н. Арутюнової, є «найяскравішим сегментом прагматичного значення» [1, с. 5]. Тож важливим є значення, якого дієслівний фразеологізм набуває в акті вербальної комунікації.

У процесі аналізу дієслівних фразеологізмів помітне місце посідає морально-етична оцінка, в основу якої покладене суспільне (колективне) уявлення про добро і зло, справедливість, чесність, порядність. Ці чинники формуються певними суспільними вимогами до людини: *А якби сільрада захотіла **вмити руки** (мовляв, я не я, і хата не моя!), то я б і до районного прокурора доступ знайшла* [2, с. 281] (бажання відійти від труднощів); *Бо, **нализавшись до***

положення риз, лізуть цілуватись то бамперами, то фарами, то стикаються багажниками [2, с. 530] (вияв надмірного сп'яніння).

Використання Є. Гуцалом та О. Ільченком експресивно конотованих дієслівних фразеомоделей створюють ситуацію живого народного мовлення, відбивають ментальні вподобання українців, зокрема, любов до гумору, дотепного жарту, «гострого слівця», яке тонко й лаконічно характеризує різні аспекти людської поведінки.

Нами виявлено ще одну особливість функціонування дієслівних прагмем у дискурсі обох авторів. Йдеться про використання в одному реченні кількох дієслівних форм, що ніби гронуються, підсилюючи при цьому сенс думки, яка виконує маніпулятивну функцію щодо співрозмовника. Такі прагмеми утворюють *третю підгрупу*.

Виразально-оцінний потенціал дієслівної семантики надзвичайно великий, оскільки дієслівна лексема може містити опис різних дій, станів, процесів, які відбувалися раніше чи можуть відбуватися в майбутньому. У художньому текстотворенні дієсловом відводиться важлива роль – відтворювати динаміку, рух, розвиток, стан. Крім цього, автори художніх текстів беруть до уваги й надзвичайно багату синонімію дієслів. Особливо майстерно до використання дієслівної синонімії в мовній тканині художнього твору підійшли Є. Гуцало та О. Ільченко, які в межах одного фрагмента поєднують дієслівні синоніми й тим самим створюють ілюзію активного руху, певної дієвості, швидких змін, що викликає певні асоціативні картини в уяві читача: *Вже, здавалось, можна було б і вхекатись, і засипатись, і охлянути від такої роботи, бо ж напузився, як ленок, але руки самі тягнуться до горіхів, але ж рот сам роззявляється* [2, с. 146] (посилення втоми). У поданому прикладі дієслова-синоніми виконують ще одну функцію – посилюють гумористичний ефект, оскільки перед читачем постає образ дуже втомленої людини, яка не розраховувала власних сил у процесі поїдання смачненького.

Ходжу по ярмарку, який торгується, лається, божиться, усміхається, підлецується, плаче, регоче, дивиться то прямо, то видом..., який щось обіцяє, щось бере, щось ховає, щось назад повертає... [2, с. 101]. Показовим у наведеному прикладі є те, що Є. Гуцало, передаючи дух українського ярмарку, поєднує в одному контексті й антипатії, тобто пейоративні прагмеми (*лається, підлецується, ховає*), і симпатії, тобто меліоративні прагмеми (*усміхається, обіцяє щось гарне*), що дозволяє читачеві відтворити всі

ті дії, які відбуваються на ярмарку, а також відчуті свою присутність на ньому.

У мовленні головного персонажа роману-дилогії «Позичений чоловік. Приватне життя феномена» Хоми Прищепи активно функціонують дієслівні синоніми, які забезпечують динамічне розгортання його розповіді в контексті власного світосприймання: *Хлющало, капало, дзюркотіло, жебоніло, хляпало, чвакало, шубовскало, цяпотіло, творячи потужний шум зливи, – так, наче поблизу котився водоспад із гори... [2, с. 166]; Ото минулої суботи з малої хмари великий дощ ішов, у неділю ляв, як із бочки, в понеділок періщив, як із луба... [2, с. 625].*

Інтимного забарвлення надають тексту розмовні дієслова у вербальній репрезентації образу хлопчентя Хомка: *А воно ж, видно, вродилось ненці на вовчі сльози: руками пацає, ногами хвицає, кочевряжиться, випендрюється, а язичок белькотить у роті, мов чорт у болоті [2, с. 160].*

Із гумором сприймається читачем Мартоха, яка пішла на сусідній куток позичити глечик молока, проте їй так і не вдалося принести його додому, адже *... поки повернулась Мартоха ввечері, то молоко в глечуку скисло – бо треба ж було по дорозі кожного здибати, кожного язиком своїм зачепити, набалакати – наговорити – натеревенити – намолотити сім мішків гречаного Гаврила [2, с. 16].* У поданому фрагменті за допомогою дієслівної синонімії передано весь спектр емоцій сільської жінки, яка любить поговорити «про все і ні про що».

Гронування дієслів-синонімів сприяє посиленню текстової напруги, емоційності, експресивності й викликає певний настрій у читача: *Так би, здається, вічність просидів отут на дубовій лавчині під грушею, щоб слухати і смеліти, і чамріти, і чадіти! [2, с. 263]; Човгнуло, шеберхнуло, шелеснуло – і хатній поріг переступив мій колишній побратим Дмитро Волосюк... [2, с. 240]; А вмів Невечеря сміятися знаменито – його мішкуватою постаттю трусило, як трусить осиковим листочком у бурю, а в горлі і в грудях ревло, наче там громи перекочувались, тирдувались, телесувались [2, с. 49].*

Аналогічні приклади трапляються в мовній тканині творів О. Ільченка: *Зопалу сьорбнувши козацької страви, рейтар очманів, закашлявся, засіпався, зачмихав і зачхав, аж у печінці щось заквакало, аж руки зсудомило... [2, с. 515]; Михайлик ще дужче зніяковів, отетерів, спалахнув, розлютився [3, с. 181]; Ти чув, як Мамай нашого*

гетьмана ганив. Обмовляв чи неславив, кобенив чи паскудив? [3, с. 136].

Іноді дієслова виступають як окремі самостійні репліки в діалогах, відтворюючи повною мірою ставлення персонажів до тих чи тих подій або співрозмовників. Так, передаючи всю ненависть до панів-гнобителів, О. Ільченко в уста простих людей вкладає експресивно насажені дієслівні синоніми, що сприяють нагнітання негативних емоцій: – *Гамселити*, – *підказав Покиван*. – *Товкмачити*, – *підказали з юрби*. – *Дубасити!* – *Грїти!* *Перїцїти!* – *Гатїти!* *Молотїти!* *Дубцївати!* – *Хворостїти!* *Хвоїти!* *Шпарїти!* *Чухратї!* – *Окладати!* *Банїти!* *Пуужїти!* *Шмагати!* – *Троцїти!* *Гепати!* *Гїлїти!* *Голомиїти!* – *Кулачїти!* *Манїжїти!* *Локиїти!* *Потроїти!* [3, с. 437]. Такий широкий синонімічний ряд просторічних експресем є традиційним для українського сміхового дискурсу, що як стилістичний прийом було апробовано І. Котляревським в «Енеїді» й досягло художнього й прагматичного ефекту.

В іншому епізоді за допомогою дієслів-реплік О. Ільченко створює підґрунтя для сміхової ситуації, у яку потрапив пан Купа під час вистави на базарі: – *Ви чуєте? Чуєте?* – *Що таке?* – *спитав, не опритомнівши від холодного ляку, Стецько-Данило*. – *Шкрябає*. – *Хто шкрябає?* – *І шамотить наче?* – *Що шамотить?* – *І скавчить*. *Чуєш?* – *Хто скавчить?* *І тут почалося найстрашніше. Для пана обозного. І найсмішніше. Для нас, для притомних глядачів* [3, с. 263–264].

Специфічне нанизування (гронування) дієслівних форм у межах одного речення слугує стилістичним засобом створення сміхової ситуації, активізує лінгвокреативну рецепцію читача, свідчить про виражальне багатство української мови. Прагмени цього типу транслюють інформацію про учасників процесу спілкування, їхню культуру, освіту, натуру, характер.

Експресивно й оцінно конотовані прагмени в гумористичному дискурсі химерної прози забезпечують динамічність розгортання сюжету, сприяють формуванню в читача емотивно-оцінної рецепції образів та подій. Оцінка міститься насамперед у семантичній структурі слова-прагмени й посилюється його граматичним потенціалом. Схвальність / несхвальність об'єкта реалізується на рівні меліоративних / пейоративних моделей, семантика й прагматика яких інтенсифікується експресивно-оцінними конотаціями.

Отже, прагматична сила прагмем має своє повне виявлення в дієсловах, сприяючи як послабленню негативного прагматичного впливу на слухача, так і його посиленні. Ця думка підтверджується в

мовно-комунікативній організації текстів химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка, оскільки прагмеми-дієслова інтенсивно впливають на поведінку персонажів обох авторів, а також на читачів.

У перспективі дослідження – подальше виявлення прагматичного потенціалу різнорівневих мовних засобів у гумористичному дискурсі химерної прози.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 3–43. – (Серия «Лингвистическая прагматика»).
2. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : роман-диалог / Є. П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1982. – 711 с.
3. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця : твори у 2-х т. / О. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 693 с.
4. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : ЛГУ, 1978. – 242 с.
5. Мельников П. М. Историческая стилистика художественного текста / П. М. Мельников. – Изд-во КазГУ им. Аль-Фараби, 2000. – 272 с.
6. Панфилов В. З. Взаимоотношения языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 231 с.
7. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка : [монография] / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

УДК 821.161.2.08

Ж. В. Колоїз

ЗАДЛЯ СТВОРЕННЯ ДОВЕРШЕНИХ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

Колоїз Ж. В. Задля створення довершених художніх образів.

У статті досліджено епітет як засіб створення пейзажних і портретних описів у прозі Бориса Грінченка; акцентовано на ролі епітетів у зображенні зовнішності персонажів (їх віку, постави, рис обличчя, голосу, одягу і т. ін.); репрезентовано епітети, що супроводжують лексеми-соматизми (*обличчя, голова, волосся, лоб, брови, очі, губи, борода* тощо) і які найчастіше характеризують їх розмір, форму, колір, виражають стан, настрій, риси характеру людини, її інтелект, почуття; диференційовано епітети за способом позначення відповідної ознаки, семантичними параметрами, рівнем засвоєння мовою, стійкістю зв'язків з означуваним словом, кількісним складом; з'ясовано, що у прозовому доробку письменника переважає так звана сфокусована портретизація.

Ключові слова: епітет, портретний опис, візуальні та фонаційні характеристики, епітетний поширювач.

Колоіз Ж. В. С целью создания совершенных художественных образов.

В статье исследуется эпитет как средство создания пейзажных и портретных описаний в прозе Бориса Гринченко; акцентируется на роли эпитетов в изображении внешности персонажей (их возраста, осанки, черт лица, голоса, одежды и т. др.); анализируются эпитеты, которые сопровождают лексемы-соматизмы (*лицо, голова, волосы, лоб, брови, глаза, губы, борода* и т. п.) и которые чаще всего используются для характеристики их размера, формы, цвета, выражают состояние, настроение, черты характера человека, его интеллект, чувства; эпитеты дифференцируются по способу обозначения соответствующего признака, семантическим параметрам, уровню усвоения языком, стойкости связей с обозначаемым словом, количественному составу; обобщается, что в прозаическом наследии писателя преобладает так называемая сфокусированная портретизация.

Ключевые слова: эпитет, портретное описание, визуальные и звуковые характеристики, эпитетное дополнение.

Koloiz Zh. V. With the purpose of creation of perfect images.

In the article the epithet as creative tool of landscape and portrait descriptions is analyzed in Borys Grinchenko's prose. It is emphasized on role of epithet in representation of characters' appearance (their age, body, face, voice, clothes). The epithets that accompany with somatizms (face, head, hair, forehead, eyebrows, eyes, lips, beard) and that characterize their size, shape, color, express state, mood and personality of person, his intellect and feelings are represented. The epithets are divided into ways of designation of relevant indication by the semantic settings, language level, quantitative composition and solidity of connection with the signified word. Also it is clarified that portraiture predominate in author's prose work.

Key words: epithet, portrait description, visual and phonation characteristics, epithet expander.

Мовне багатство прозової творчості Бориса Грінченка сприяє не лише розкриттю ідейного змісту його текстів, а й індивідуальному художньо-словесному моделюванню світу, відтворенню зовнішніх характеристик та внутрішньопсихологічних станів тих чи тих персонажів, зображенню тогочасної дійсності, змалюванню пейзажних краєвидів і т. ін.

Одним із таких зображально-виражальних засобів є епітет (грец. *epitheton*, букв. – прикладене, додане) [9, с. 175], що збагачує свідомість і почуття читача, пробуджує в нього низку асоціацій, роздумів та емоційних переживань і за допомогою якого конкретизується наш життєвий досвід, зорові, чуттєві, слухові враження. Епітет слугує передусім для точнішої і яскравішої передачі думки, для вирізнення якогось явища, предмета, особи з-поміж інших, для надання мові образності, для «посилення картинності й емоційності мовлення» [1, с. 61].

Семантика, морфологічне вираження і стилістичні функції

епітетів неодноразово привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (І. Арнольд, А. Веселовський, І. Гальперін, В. Калашник, Л. Мацько, В. Москвін, Т. Онопрієнко, А. Павшук, О. Потебня, М. Сидорова, Б. Томашевський та ін.). Вибудована теорія епітета здебільшого не викликає принципових заперечень, хоч подекуди й залишається ряд дискусійних моментів як щодо з'ясування сутності цього явища, так і стосовно систематизації [2, с. 238; 7, с. 14; 9, с. 198].

Говорячи про епітет у широкому витлумаченні, можна виділити будь-яке означення, що вживається для увиразнення предмета або думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор і яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Вужче розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуальним змістовим наповненням. Межа між цими двома визначеннями є досить умовною, адже нерідко широкоживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ [8, с. 3].

Ми не претендуємо на розв'язання відповідних дискусійних моментів, наявних у теорії епітета, а поставили собі за мету дослідити особливості функціонування епітетів у прозовій спадщині Бориса Грінченка, простежити характерну оцінну семантику епітетних слів.

У мові прозових текстів письменника наявні різні семантичні типи епітетів, з-поміж яких вирізняються ті, що позначають конкретні ознаки предметів, передають враження суб'єкта від об'єкта, пов'язуються з відповідними відчуттями людини (зір, слух, дотик, нюх, смак). Серед цих епітетів можна виділити ті, що позначають звук, колір, матеріал, розмір, форму, температуру, вологість, якість поверхні на дотик, запах, смак. Вони використовуються здебільшого в описах природи, інтер'єру і великою мірою людини.

Пейзажний опис, опис зовнішніх і внутрішніх характеристик персонажів важко уявити без так званих кольористичних епітетів, що репрезентують як чорні, так і яскраві тони. Уводячи в текст різні колірні символи, автор формує у свідомості читача розуміння багатомірності життя, відтворює почуття тривоги, горя, суму і радості. Семантично навантаженими, стилістично виразними для індивідуальної оповіді письменника є епітети *чорний, білий, зелений,*

червоний, жовтий, блакитний тощо. Наприклад: *Ліворуч біленькі хатки на слободі, мов у оправі з темно-зелених садків, золотилися в останніх проміннях сонця, що пишно й червоно сідало за слободою. Праворуч, скільки оком сягнеш, слався степ – часом чорний – то рілля, а здебільшого зелений; просто перед Демидом тремтів молодим, ще трохи блідим листом чепурний, стрункий ліс («На розпутті»); Те живе, що має прийти, що одмінно мусить прийти, чулося у всьому: і в цьому свіжому повітрі, і в тому вічно осяйному сонці, і навіть у цьому жовтому листі, що, зогнивши, мусило дати пожиток новому буйному життю («На розпутті»); – Але ж у мене не буде трьох мільйонів, – чи то сумно, чи то поважно відмовив Демид, не одриваючи очей од блакитної далечині («На розпутті»); Деревя зелені, травиця м'яка, і сонце ясне, таке і щебетливі пташки – усе мов казало, що тут він буде («На розпутті»).* Такі епітети уможливають показ усіх сфер людського життя в усій їх різноманітності, у розвитку та змінах, і так яскраво, що читач немов бачить змальоване автором за допомогою слів.

Утім, Борис Грінченко найінтенсивніше використовує потужні функціональні можливості епітета задля зображення людини – задля портретної характеристики як основних, так і другорядних персонажів та їхніх стосунків. Змодельована в такий спосіб об'єктивна дійсність породжує низку асоціацій, спонукає до роздумів та емоційних переживань. Опис зовнішності тієї чи тієї людини формує у свідомості читача візуальні картини, описувані персонажі, так би мовити, «оживають». Наприклад: *Вона була чепурна: тонкий, прямий, делікатний ніс з ніжненькими ніздрями; прегарно вирисувані, хоч, може, трохи великі вуста, трошечки важке, та гарне підборіддя. Лоб тепер ховався під солом'яним легеньким бриликом, та карі очі, променисті й ласкаві, так принадно часом осявали Гориновича коротким теплим поглядом з-під довгих вій. Вона йшла смілою легенькою ходою, трохи нахиливши наперед голову... («Болотяна квітка»); Гориновичеві щось не подобалось у його обличчю, хоч на око було це зовсім звичайне і пристойне обличчя: просивий, лисий, з чепурно підстриженою бородою, був дуже поважний з себе і вельми звичайний та ввічливий з людьми. Тільки його маленькі очі, безколірні, холодні, надавали всьому його обличчю той вираз, що так не подобався адвокатові. Жінка ж його, Юлія Петрівна, значно молодша за чоловіка, мала саме такі гарні очі, як і в дочки, тільки що трохи вже пригаслі і надзвичайно смутні. Була дуже мовчазна, хоч і*

звичайна з гостями; Гориновичеві через щось здавалося завжди, що це **блїде**, мов **застигле** в одному **нерухомому** виразі, обличчя ніколи не живив сміх; тільки **легенький** усміх ледве пробігав часом на її **блїдих стиснених** устах; а очі лишалися й тоді такими **сму́тними**... ні, здавалося, тоді ще мов **сму́тнішими**. І вся її **худорлява** постать завжди була якась мов чим пригнічена. Гориновичеві здавалося, що пригнічував її саме той **холодний** погляд Гламчевського, що вона тремтіла перед цим безколірним тупим поглядом («Болотяна квітка»); **Випроставишсь рівно**, вона простягала наперед свої руки, **кощаві** руки **зсохлого** кістяка, і держачи їх долонями вниз, якимось перебирала в повітрі пальцями. Перед очима в Гориновича **ворушились довгі, закандзюблені**, як кігті в хижого птаха, нігті; **обголені** по лікті руки **трусулись**... вище ліктів **брудними** кляпцями звисало щось, – воно колись було одежею... Голова держалася високо на **бридко тонкій худій** шиї, а **блїдо-земляного** кольору обличчя, ці кістки, **обтягнені** шкурою, було б обличчям викопаного з землі трупу, коли б не ті **широко розплющені нерухомі** очі... **Бїле довге** волосся жіноче **поплутаними нечистими** пасмами падало на плечі, ледве прикриті **чорним** дрантям. Це дрантя висіло навкруги стану, б'ючись **огидно-брудними** торочками об **страшно худі босі** ноги («Болотяна квітка») тощо. Змальовуючи того чи того літературного персонажа, репрезентуючи його портретний опис, письменник акцентує передусім на зображенні його зовнішності, на рисах обличчя, фігурі, ході, голосі, одязі. Проілюстровані епітети вживаються здебільшого для увиразнення складових частин людського тіла, так званих соматизмів, використовуються для називання їхніх ознак – чи то постійних, узвичаєних, що часто повторюються і відомі мовцям, чи то особливих, оригінальних, які помітив тільки автор і які пов'язані з конкретним персонажем. Навіть, здавалося б, звичні для нас часто використовувані означення набувають у художніх контекстах нового естетичного звучання, перетворюючись на яскраві образні характеристики.

Як свідчить фактичний матеріал, Бориса Грінченка можна вважати майстром літературного портрета, що передбачає здебільшого опис статистичної зовнішності персонажа, хоч і не виключає інших чинників, як-от: соціальний статус, риси характеру, кінетичні та мовленнєві характеристики і т. ін. Наприклад: – *Ах, та дай же мені читати! – невдоволенням голосом промовив Гордій. Тут тільки Ганна помітила, що він сердиться, і відразу притихла. Глянула*

на Гордія ще раз трохи **стурбованим поглядом**, але нічого не могла сказати, бо увійшла Химка, несучи обід («На розпутті»); Цей **крикливий тон** здався Ганні якимсь таким зневажливим, що її мов у серце що вразило («На розпутті»). Створені ним художні образи забезпечують не лише візуальне сприйняття, але й сприяють проникненню у внутрішній світ відповідного літературного героя, переважно особи чоловічої статі (рідше жіночої). Тому, цілком закономірно, що письменник доволі часто супроводжує епітетами такі лексеми, як *чоловік*, *хлопець*, *парубок* і т. ін. Використовувані в цій позиції епітетні слова найчастіше маніфестують фізичні характеристики людини (*високий / невисокий, кремезний, здоровенний, ставний, товстенький, огрядний* тощо). Причому, варто зауважити, автор досить рідко послуговується одиничним епітетом: – *Ти чого тут? – зненацька гримнув над їм страшний басюра. Роман глянув і побачив, що біля нього стоїть **здоровенний** чоловіча, убраний у широке й довге літнє пальто, руде, заяложене й обдерте. На голові пом'ятий чорний бриль. Здорова пика з бородою («Серед темної ночі»)*. Частіше використовуються так звані виделка, трійчатка та ланцюжок (терміни В. Моквіна): *ставний високий; худий високий; чорнявий кремезний; високий безвусий; високий похмурий; кремезний просивий; присадкуватий посивілий* тощо; *високий ставний схудлий; молодий високий огрядний; високий поважний сивий; невисокий товстий рудий* тощо; *високий чепурний, надзвичайно білявий* ще й *блідий* тощо. Наприклад: *За їм увійшло ще двоє – один **худий високий** студент знайомий і Гайденкові, і Раденкові, і другий добродій («На розпутті»); Раденко глянув на Келишинського, подаючи йому руку. Се був ще **молодий**, років 24 чоловік, **високий, огрядний** («На розпутті»); – *Та ні! – перепинив **високий поважний** чоловік під літами вже, **сивий**, – той, що на його Грицько казав, щоб не обороняв пана («На розпутті»); *Двері відчинив сам Петро Квітковський – **високий чепурний парубок, надзвичайно білявий** (він удався у матір) та ще й **блідий**, – і повів їх до себе в хату («На розпутті»)*. Найчастіше відбувається оцінка персонажів за такими шкалами, як-от: *високий / невисокий; красивий / некрасивий; товстий / худий; молодий / старий*.**

Подекуди дві і більше епітетні характеристики Борис Грінченко оформлює за допомогою протиставлення, як-от: – *Іменно дід Степан правду каже, що неправдою це здохріси! – озвався **невисокий**, але **ситенький** собі чоловічок у гарній чумарці («На розпутті»); Демид Гайденко справді одминився: немов постарішав,*

споважнів, а поміж бровами в його лягла глибока риска... Демид радий був приїхати додому. Як його батько, **невисокий**, але **кремезний** дідок з **сивими** вусами, без бороди... («На розпутті»); У світлицю ввійшов **невисокий**, але **товстий рудий** чоловік, убраний у гарну чумарку, з картузом у руках («Серед темної ночі»).

Характеристики персонажа, які висуваються на передній план, у різний спосіб ускладнюються додатковими: Добродій – **великий рябий** чоловік з **понури** поглядом, – повернувся до Гордія, глянув і здрів одразу своїх коней в шкодi («На розпутті»); Тремтячи всім тілом, дівчина глянула: перед нею стояв **високий ставний** панич з **блискучими** очима («На розпутті»); У цьому **чорнявому кремезному** хлопцеві з **глибокими темними** очима було щось таке, що зупиняло Гордія («На розпутті»); Попереду йшов **високий кремезний** чоловік з **великою** лисиною та і з **довгою** бородою. За їм **невеличка** людинка з **сірим паленим** обличчям та з **рудюю** борідкою («На розпутті»). Пор.: – Та в мене руки умазані! – відмовив **невисокий, кремезний**, з **невеликими чорними** вусами, **моторний** Трохим, поглядаючи на свої руки, умазані в землю. Він несподівано здрів перед себе дівчину, **невеличку на зріст**, з **надзвичайно тонкими**, «панськими» рисами в обличчі («На розпутті»). Причому спостерігається так звана деталізована портретизація: автор фокусує увагу читача на характеристиці не якоїсь однієї портретної деталі, а маніфестує їх у сукупності: Той, що приїхав, був **ставний**, високий парубок. **Зчорнасірі** очі в його дивилися **сміливо, енергійно, гордо**; **тонкі** губи стискалися **твердо й міцно**, та й усе **молоде** обличчя сяяло силою, вродою та веселою певністю в собі; **розум**, що виразно світився в очах, **проймав кожну риску на інтелігентному** видові. Другий, той, що **стрів** свого товариша серед **невеличкої** міської світлички, був **зовсім не блискучий**. **Постать кремезна, широка** в плечах, але **не дуже висока**; обличчя **спокійне, симпатичне**, але **навдаку чи чепурне**; у першого самі **ясні** вуси, а в цього **невеличка** борода і очі **темні** сидять **глибоко**; **крутий високий** лоб, хоча його всього не видко: волосся не зачісане так поетично назад, як у першого, а **вистрижено коротко і розчісано по-мужичому** на лоб. У всій постаті, як спершу глянеш, **брало очі тільки одно**: був із себе **дужий**. Правда, очі дивилися хоч **тихим**, але **зважливим** поглядом, та до цього вже треба було **придивлятися** («На розпутті»); З себе був **нечепурний, худий** з **коротко підстриженою русявою** борідкою, з **великими зморшками** на чолі, але з **глибокими розумними** очима

(«Під тихими вербами»). Письменник фокусує увагу читача передусім на рисах обличчя, рідше поставі, одязі, вікових, фонаційних чи інших характеристиках, створюючи яскраві не лише чоловічі, а іноді й жіночі портрети. Наприклад *Проти Зінька сидів, нахиливши порите глибокими зморшками чоло з сніжистою стріхою, зовсім білий дід. Велика довга борода спадала йому на товсту білу сорочку і на ній ще біліла, як сніг. Худорлявий дід мав широкі плечі і могутні ще жиливі руки. Він з упокоєм зложив ті руки на колінах і, не поспішаючись, оповідав тихим, рівним голосом, іноді киваючи злегка головою, і тоді Зінько бачив, як з-під його білих кудлатих брів блищали чорні, надзвичайно молоді очі* («Під тихими вербами»); Увійшовши до нього, Зінько побачив там уже й Васюту. Це був парубок увесь білявий, з надзвичайно веселими блакитними очима і з цілою копицею настобурченого русявого волосся на голові, з поганенькими білявими вусиками. Був уже немолодий, да що був дуже русявий, а вуси не росли, то здавався молодшим за свої літа («Під тихими вербами»); Слухала його пильно, втупивши в його свої темні мрійні оченята дівчинка, що сиділа перед їм. Ні, не дівчинка, бо на голові в неї був маленький святковий очіпок, – тільки здавалась дівчинкою, – така була з обличчя молоденька, за малим не дитина. Сиділа боком до Зінька, просто на землі, підобгавши під себе ноги. Зінькові виразно видно було її високе, як і в діда, чоло, мов намальовану чорну брову і маленький ледве горбатий носик, червоні губенята й ніжно обведене легеньке підборіддя. Трохи згоріле обличчя так і нашіло рум'янцем. Коло вух і на шиї вилося, вибившия з-під очіпка, непокірне русяве волосся. Тонка шия вигиналася під разками кольористого намиста й дукачів. Блискучою хвилею спадали вони на високі груди, на білу тонку сорочку з мистецьким вишиванням. Тоненький стан стягав червоний плетений пояс, коліна обнімала карта старосвітська плахта – з зеленими, червоними, синіми, жовтими картами. Молодиця заслухалася дідового оповідання, її маленькі рученята лежали на колінах нерухомо («Під тихими вербами»). До того ж сама лексема обличчя (лице) отримує найрізноманітніші епітетні супровідники, що характеризують його за кольором (біле, чорне, сіре, рожеве, червоне), віком (молоде, старе), формою чи величиною (худе, кругле, повне, здорове, одутле, скривлене), привабливістю / непривабливістю (симпатичне, чепурне, випещене, викохане, вродливе, любе, грубе, брезкле, невиспане, злобне, люте). Наприклад: *Його одгодована чепурна постать у гарно пошитій одежі*

пасувала до **випещеного вродливого обличчя** («На розпутті»); Це був високий, ставний, трохи схудлий парубок, **непоганий** з обличчя, чорнявий, з розумними ласкавими очима, але такий несміливий, що Демид ледве міг з їм розмовляти: за кожною відмовою він страшенно червонів («На розпутті»); Він сидів на покуті пишний, у піджаку, обстрижений і розчесаний набік по-городянському; **повне** обличчя було **біле**, а гарний вус аж блищав на ньому («Серед темної ночі»); До нього підійшов парубок – високий, безвусий, у старенькому піджаку та в полатаних на колінах штанях. Обличчя зовсім **молоде**, але якесь **невиспане, брезкле**, з великим синцем під оком («Серед темної ночі»); Стояла як біля біла, тільки очі великі й глибокі сяяли якимсь дивним сяєвом на **схудлому, змарнілому** обличчі... («Серед темної ночі»); З несподіванки злякалася так, що аж спинилась, і на мить **чорне обличчя** з минулого сну промайнуло перед нею, та зараз же й зникло, бо живий Роман нітрохи не нагадував тієї страшною примари. Він стояв перед нею з **білим викоханим** обличчям, ще **чепурнішим**, ніж воно було на селі, і всміхався («Серед темної ночі»); Насунута наперед хустка ледве давала бачити **худе, змучене обличчя**; її очі дивилися додола, і довгі вії виразно лягали на білих як біля щоках («Серед темної ночі»); Біля його за столом ще двоє: один сидить, а другий, зовсім незнайомий Корецькому, молодий, чорнявий чоловік з **худим** обличчям, говорить промову («Брат на брата»); А Петро, завжди мовчазний, так і сяяв увесь своїм **нечепурним тихим** обличчям з глибокими сірими очима («Брат на брата»); Сиділи купкою й стояли, гуртуючися коло Корецького – все **молоді щирі** обличчя; старіших з бородами було тільки п'ятеро, а серед їх Панас, один з найприхильніших... Петро говорив до Корецького, і його поважне, трохи **старе** обличчя ставало мов ще старіше від смутку, що й на його налягав («Брат на брата»); Вона ледве пригадує **молоде вродливе обличчя** з великими темними очима («Батько та дочка»); Він почував вже себе зовсім гарно, стоячи перед свічадом та розчісуючи своє коротке темне волосся та чорну невелику бороду, що так гарно облямовувала його **повне** обличчя. Обличчя було **чепурне й поважне** – таке саме, яке повинно бути обличчя в людини, що має стати чимсь більшим в урядовій ієрархії, ніж тепер є («Байда»); Горинович глянув і побачив перед себе високу струнку дівочу постать і **молоде чепурне** обличчя, почервоніле від тієї несподіванки, яку їй учинила перед натовпу і перед незнайомим чоловіком подруга («Болотяна квітка»).

Іноді епітети, що супроводжують лексему обличчя,

демонструють стан, настрої, риси характеру людини, її інтелект: *Він помітив, яке **стурбоване** в Ганни обличчя, але вона здалася йому ще кращою, ніж звичайно, і його серце радісно затріпалося...* («На розпутті»); *На голові був новенький картуз, а з-під його визирало **хитре** обличчя з швидкими очима* («На розпутті»); *Все, що хотіла казати Ганна, все те здалося їй таким нікчемним і таким недоречним тепер, як вона глянула на **скривлене з муки** Гордієве обличчя* («На розпутті»); *Роман підводився з огню... Несамовиті очі, **змінене тяжким боєм** обличчя, почорнілі голова й руки, ці страшні, печені, пошмугляні в боротьбі криваві руки, а з них висіла обгоріла шкура...* («Серед темної ночі»); – *Євгене, що ж це?.. – почувся тремтячий голос, і Корецький побачив перед себе **зблідле** Таліне обличчя з широко розкритими очима* («Брат на брата»); *Через те був вельми бажаним подружжям: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою **сміле** обличчя, з високим лобом і темно-сірими променистими очима, трохи смутними* («Болотяна квітка»). Десь-не-десь значення таких художніх означень увиразнюється ще й обставиною способу дії, як-от: *Але стрів перед собою несамовиті, **по-звірячому люті** обличчя, і дуже неминучі руки знову кинули його в пекло*(«Серед темної ночі»); *Він підняв був руки, щоб захистити голову, і враз побачив перед себе **по-звірячому злобне** обличчя Демидове, а в його руках високо підняту ломаку* («Брат на брата»).

У портретних описах переважають характеристики обличчя, що маніфестують здоров'я, молодість, привабливість, тобто є позитивно оцінними, і навпаки, досить рідко письменник наділяє своїх персонажів негативно оцінними епітетами, говорячи про некрасиве обличчя. Це стосується переважно тих ситуацій коли йдеться про того чи того персонажа, який веде аморальний спосіб життя або має певні шкідливі звички, наприклад, зловживає спиртними напоями: *Здоровенна голова з русявим кудлатим волоссям, з розкуйовдженою бородою. Обличчя з товстим носом, **одутле і червоне** від випитої горілки, але зовсім **не лихе*** («Серед темної ночі»); *Його **гидка** пика лежала їй на обличчі* («Серед темної ночі»); *За більшим сидить начальник тюрми, – товстий, брезклий чоловік з **заспанним обличчям*** («Брат на брата»).

Атрибутивні поширювачі на позначення розміру, форми, кольору є активно використовуваними в досліджуваних прозових текстах, вони супроводжують найрізноманітніші соматизми: голова (*велика, невеличка, здоровенна, сива, біла*), волосся (*довге, кудлате,*

обстрижене, прилизане, чорне, темне, русяве), лоб (високий, крутий, білий), очі (великі, малі, глибокі, банькаті, темні, зорна-сірі, карі), брови (дугасті, рівні, кудлаті, чорні), вії (довгі), губи (тонкі, палкі, червоні), борода (велика, довга, маленька, невеличка, гостра, підстрижена, розкуйовджена, руда, руденька), вуса (невеличкі, чорні, сиві, темні, ясні), ніс (великий, товстий, делікатний, дужий, горбатий, закандзюблений), шия (тонка). Наприклад: Обличчя, може, з не зовсім рехтельними рисами, було любе й чепурне – **розумні темні очі під дугастими бровами та високий білий лоб** були йому окрасою («На розпутті»); Голова була одкинена назад, очі дивилися сміливо, **чепурні чорні вуси** завивалися вгору («На розпутті»); І через кілька хвилин до гурту ввійшов ще один добродій – Іван Давиденко. Се був товстенький чоловічок з **швидкими очима, дуже пістриженою маленькою борідкою**, з хапливими рухами («На розпутті»); Дівчина глянула на Деміда своїми **великими очима**, узяла кухля і пішла за їм з хати («На розпутті»); Галушківський, присадкуватий, трохи посивілий, з **підстриженою борідкою та вусами**, колишній панський економ-кріпак, а тепер пан-управитель, глянув на Гордія **хитрими малими очима** з-під **густих навислих брів**, і своїм звичаєм, одмовив питанням, щоб виграти часу («На розпутті»); Але не додивився він ще й половини першого рахунку, як двері трошки відхилилися і крізь їх у хату вистромила **невеличка голова на тонкій шиї з прилизаним, присмальцьованим волоссям та з гострою борідкою** («На розпутті»); Старший – уже поважний, з бородою, здоровий, як робочий віл; менший – ще молодий парубок з **невеличкими чорними вусами й задуманими ясними очима** («Серед темної ночі»); Вже виходячи, стріли на порозі врячника Івана Ілліча, трохи старішого за їх обох чоловіка, непоганого з себе, з **підстриженою гострим клинцем борідкою** («Серед темної ночі»); Тим часом увійшов з сіней хазяїн. Не такий здоровий, як Патрокл, але кремезний і дужий, з **великою блискучою чорною бородою, з дужим закандзюбленим носом**. Блиснув на Романа **гострими холодними очима** («Серед темної ночі»); На старість йому **сиву голову** таким соромом син покрив, перед усіма людьми і його, і **ввесь рід ізганьбив!** («Серед темної ночі»); Несміливо вступила у двір, і саме в ту мить з хати вийшов господар, кремезний просивий чоловік з **короткою підстриженою шпичакуватою бородою, з кудлатими бровами** («Серед темної ночі»); Чорнявий, з **банькатими очима, з підстриженою погородянському борідкою**, не дуже гарний з себе, та й не поганий

(«Серед темної ночі»); Писар, Григорій Павлович Копаниця, був таких літ, як і Роман, але вже добре відпасся на волосному хлібі, і його заялозений піджачок був вузький на гладкі плечі. Він крутив свою руденьку борідку... («Серед темної ночі»); Відкотний комір злегка обнімав його загорілу шию. Загоріле було й обличчя, худе трохи, але молоде й чепурне, з темними вусами й чуприною, що не зовсім ховала його лоба гарного, хоч і була розчесана наперед. З-під чорних рівних брів (заздирців дівочих) сяяли розумні променисті очі («Під тихими вербами»); Через те був вельми бажаним подружжям: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою сміле обличчя, з високим лобом і темно-сірими променистими очима, трохи смутними («Болотяна квітка»); – І як це у вас воно так, – зморщився Крапенко, смикаючи свою біляву вузьку борідку, – що й проти хліборобів дуже симпатична річ, і за роботу на селі дуже гарна штука!.. («Історія одного протесту»); Євген і Таля обоє засміялися, уявляючи собі Валюшного з його витрішкуватими очима, з його найвною вірою, що над скарбами горять свічки вночі й через те він таки найде колись скарб, і з фразами про «парламентаризм» і «господство буржуазії» («Брат на брата»); А Петро, завжди мовчазний, так і сяяв увесь своїм нечепурним тихим обличчям з глибокими сірими очима. Як звичайно, трохи горблячися над столом своїм міцним тілом, він казав: – А я знаю, – озвався Панас, один з старших хазяїнів, високий чоловік з підстриженою бородою («Брат на брата»); – Стривай, Стесю, нехай Олексій Петрович сам розкаже! – торкнув пані за лікоть її чоловік – Семен Якимович Чубчик, апатичний довготелесий добродій з коротко й нечупарне підстриженою бородою («Історія одного протесту»).

Щоправда, найчастіше епітети супроводжують, як свідчить опрацьований матеріал, лексему очі. Письменник акцентує не лише на кольорі, формі, розмірі очей, але й на їх фізичному стані (блискучі, швидкі, ясні, осяйні, спокійні, холодні, палкі, розпалені, задумані, замислені, затуманені тощо): Він довго й палко казав, а Демид слухав його мовчки, сидючи під грушею, прихилившись до стовбура спиною і вступивши замислені очі кудись у далечінь («На розпутті»); – А ти що зробив би, якби в тебе було три мільйони? – зненацька спитався Гордій, ставши перед Демидом і вдивляючись у його блискучими, розпаленими очима («На розпутті»); Демид почав казати, а Андрій з блискучими очима, увесь опроставившись, проказував за їм («На розпутті»); Гордій глянув у заплакані очі Орисині і закрити їх

поцілунком. Тоді він припав своїми палкими губами до її тремтячих губ («На розпутті»); Роман увесь час слухав, втупивши в нього свої **палкі очі**, боячися словечко згубити («Серед темної ночі»); Вона знов глянула на його своїми **позападалими очима** і тихо спустила їх додола («Батько та дочка»). Подекуди епітетні поширювачі лексеми **очі** маніфестують почуття, стан, характер людини (*спокійні, ласкаві, ніжні, сміливі, могутні, сердиті, люті, нахабні, злі, страшні, несамовиті*), а подекуди навіть національність (*українські*): – Ну, не очинь то й тепер будем прощатъ... – стиха, але гостро промовив Ярош, і його **холодні, злі очі** блиснули («Серед темної ночі»); Брат познайомив сестру з Раденком. Гордій блиснув на неї своїми **сміливими ясними очима**, і дівчина несамохіть звернула на його увагу («На розпутті»); Але ту ж мить інший, блискучий образ уставав перед нею. Вона бачила перед собою горду постать Раденкову, його **осяїні могутні очі**, чула його натхненну мову, і цей образ починав притягати її до себе якоюсь демонічною силою, і Демидів образ блік, і відмова на Демидове питання умирала у неї в грудях... («На розпутті»); Через кілька днів Андрій справді прийшов до Деміда. Це був високий, ставний, трохи схудлий парубок, непоганий з обличчя, чорнявий, з **розумними ласкавими очима**, але такий несміливий, що Демид ледве міг з їм розмовляти: за кожною відмовою він страшенно червонів («На розпутті»); А Роман стояв перед нею, сміючися: до неї з-під вусів, блискаючи на неї **смілими очима**. Левантіна спустила свої темні очі, довгі вії виразно зачорніли на рожевому личку («Серед темної ночі»); А їй чогось було так сором, і вона не гляділа ні на кого і все думала про те, що Роман танцює перед нею і дивиться на неї своїми **смілими, аж незвичайними очима**, і не могла звести на його погляду («Серед темної ночі»); І його **нахабні очі** зажеврили, впиваючися в неї («Серед темної ночі»); Червоні від полум'я обличчя, повірячувані **страшні очі**, стиснені в кулак руки... ще мить – і кинулись би всі, щоб розірвати того, хто тепер не мав уже сили ні шкодити, ні боронитися («Серед темної ночі»); Роман підводився з огню... **Несамовиті очі**, змінене тяжким болем обличчя, почорнілі голова й руки, ці страшні, печені, пошмугляні в боротьбі криваві руки, а з них висіла обгоріла шкура... («Серед темної ночі»); Буря оплесків, криків: «браво! слава!» громом гремить серед майдану і знову мають хустки й прапориці, і сяють **радісні очі** з-під брилика з синьою вуалькою... («Брат на брата»); – Євгене, що ж це?.. – почувся тремтячий голос, і Корецький побачив перед себе зблідле Таліне

обличчя з **широко розкритими очима** («Брат на брата»); *І він сказав, що ні одна дівчина могла б йому бути дружиною. І йому тоді згадувались одні **карі вкраїнські очі**...* («Байда»).

Про характер, почуття, настрої, стан і т. ін. того чи того персонажа свідчать атрибутивні поширювачі лексеми *погляд* (*тихий, уважливий, запитливий, цікавий, понурий, холодний, стурбований, тупий, нерозумний*): *А про те Демид упевнився, що вона не дивиться на його тільки, як він на неї дивиться, бо одного разу він, зненацька озирнувшись, побачив такий **запитливий та цікавий погляд** з тих великих очей на його втулений, що аж здивувався, дівчина ж почервоніла густо, і на очах у неї аж сльози набігли, і прудко як сайгак стрибнула вона з хати* («На розпутті»); *В такі хвилини їй невимовно жалко його, хотілося підійти до його, приголубити, розважити; але першого **холодного погляду** Гордієвого було досить, щоб вона не зважилася це зробити* («На розпутті»); *Демид сидів за столом, стиснувши голову руками, похилившись над листом, і **тупим нерозумним поглядом** дивився в клаптик папери, в ті слова, що на йому стояли...* («На розпутті»).

У прозі письменника, як бачимо, функціонують неоднорідні епітетні конструкції і щодо способу позначення відповідної ознаки, і щодо семантичних параметрів, і щодо рівня засвоєння мовою, і щодо стійкості зв'язків з означуваним словом, і щодо кількісного складу. Крім того, наявні ілюстрації епітетів, які можна кваліфікувати як тавтологічні або наскрізні. Перші пов'язуються з повторенням прикметника *великі* (*Чепурна якоюсь не простою, не мужичою вродою. Найбільше і досі вражали Деміда її очі – **великі-великі**. Дівчина завжди ховала їх під довгими віями* («На розпутті»), другі – фокусують увагу читача на одній або кількох деталях зовнішності одного і того ж персонажа, яка повторюється протягом усього тексту, наприклад, *великі очі* Ориси: *Орися несміливо відтулила обличчя і глянула на Гордія своїми **великими очима*** («На розпутті»); *Орисина постать мов стояла ще перед їм, уражаючи його своєю дивною вродою. **Великі очі**, повні сліз, мов ще дивилися на його* («На розпутті»); *банькаті очі* Квасюка: *А Квасюк тим часом поглядав на неї своїми **банькатими** очима, і Левантині чомусь не подобався той погляд* («Серед темної ночі»); *– Оце, яка сердита! – каже немов ласкавенько, а в самого **банькаті** очі так і зайнялися* («Серед темної ночі») тощо. Опис таких характерних деталей є не лише константним; він може варіюватися завдяки нагромадженню різних епітетів (пор.: *очі великі – великі-великі – великі карі; очі темні – темні глибокі – темні розумні – розумні ласкаві*).

У прозовому доробку Бориса Грінченка переважає так звана сфокусована портретизація, причому автор акцентує на кількох характерних рисах: з одного боку письменник виносить на передній план одну деталь, що є домінантною на тлі інших, які її конкретизують, доповнюють (наприклад, обличчя), з іншого, – виокремлені деталі при описі зовнішності персонажа сприймаються як рівнозначні (частини обличчя).

Іноді зовнішні портретні характеристики (частин людського тіла, одягу), що впливають на зорові відчуття, доповнюються фонаційними, пов'язаними зі слуховими рецепторами. У такому разі заслуговують на увагу епітети, що супроводжують лексему *голос* (*тихий, ласкавий, крикливий, тремтячий, несамовитий, божевільний, невдоволений*): *Вона ледве пригадує молоде вродливе обличчя з великими темними очима. Вона пригадує, як це обличчя, без краю ласкаве, схилилося до неї, а дбайливі руки вкривали її тепліше, і тихий материн голос казав...* («Батько та дочка»); *Крапленко крутнув борідку. Він терпіти не міг цього недбалого тону, викоханих білих рук з чепурними нігтями і цієї закинutoї за ногу ноги в новеньких модних штанях...* («Історія одного протесту»).

В аналізованих художніх текстах епітети виконують різні стилістичні функції [7, с. 14], а саме: 1) інформативну (є способом повідомлення відповідної інформації); 2) конструктивну (є засобом внутрішньої організації тексту); 3) естетичну (уводиться в контекст для надання висловлюванню більшої яскравості, художності, виразності); 4) прагматичну (здійснює певний емоційний вплив на реципієнта).

Узагальнюючи сказане, зауважимо: у прозі Бориса Грінченка епітет є потужним зображально-виражальним засобом, виконує різні стилістичні функції. Він слугує передусім для створення пейзажних і портретних описів. Письменник робить акцент на зображенні зовнішності того чи того літературного персонажа, удаючись до характеристики віку, постави, рис обличчя, голосу, одягу і т. ін. Надзвичайно важливу роль відіграють епітети, що супроводжують лексеми на позначення соматизмів (*обличчя, голова, волосся, лоб, брови, очі, губи, борода* тощо) і які найчастіше характеризують їх розмір, форму, колір, виражають стан, настрій, риси характеру людини, її інтелект, почуття. Репрезентовані творчим доробком письменника епітети мають свою диференціацію (за способом позначення відповідної ознаки, семантичними параметрами, рівнем засвоєння мовою, стійкістю зв'язків з означуваним словом, кількісним складом).

Література

1. Веселовский А. М. Историческая поэтика. / А. М. Веселовский. – М. : Наука, 1898. – 301 с.
2. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
3. Жирмунский В. М. К вопросу об эпитете / В. М. Жирмунский // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977. – С. 355–360.
4. Калашник В. С. Епітет у поетичному ідіостилі Василя Стуса / Володимир Семенович Калашник // Вибрані статті. – Харків : ХНУ, 2011. – С. 136–139.
5. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Москвин В. П. Эпитет в художественной речи / В. П. Москвин // Русская речь. – 2001. – №4. – С. 28–32.
7. Онопрієнко Т. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10. 02. 01. «Українська мова» / Т. Онопрієнко. – Харків, 2002. – 19 с.
8. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

УДК 821.161.2-343

Н. Г. Мельник

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА КОЛОМИЙКА: ТРАДИЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ

Мельник Н. Г. Соціально-побутова коломийка: традиційне осмислення суспільної дійсності.

У статті досліджується проблема відображення традиційної суспільної дійсності в жанрі коломийки. Фольклор розуміється як динамічний процес, що передбачає трансформацію традиційних оцінок дійсності залежно від історичних, політичних, соціальних, психологічних ознак доби.

Ключові слова: соціально-побутовий фольклор, коломийка, традиція, трансформація.

Мельник Н. Г. Социально-бытовая коломийка: традиционное осмысление социальной действительности.

В статье исследуются проблема отображения традиционной социальной действительности в жанре коломийки. Фольклор понимается как динамичный процесс, который предусматривает политических, социальных, психологических особенностей эпохи.

Ключевые слова: социально-бытовой фольклор, коломийка, традиция, трансформация.

Melnyk N. G. Social and daily kolomyika: traditional understanding of social reality.

This paper investigates the problem of traditional social reality, reflected in the genre of kolomyika. Folklore seems as a dynamic process that involves the transformation of traditional assessments of reality according to historical, political, social and psychological characteristics of epoch.

Key words: social and daily folklore, kolomyika, tradition, transformation.

Розвиток усної народної творчості – динамічний процес, який передбачає трансформацію традиційних оцінок дійсності залежно від історичних, політичних, соціальних, психологічних ознак доби.

Проблема дослідження динаміки національної традиції, відображеної в системі фольклорних жанрів, відзначається сьогодні особливою актуальністю, оскільки зміни, що приймаються і закріплюються традицією, є свідченням трансформації складових ментальності українського народу.

Російський дослідник народної творчості Б. Путілов зазначає: «Традиция предполагает живое обращение, функционирование в подходящих условиях. Своеобразие ее, однако, заключается в том, что она не просто существует, поддерживается в памяти, самовоспроизводится, повторяется без конца, но и движется, меняется, составляя почву, источник, арсенал всех новообразований в фольклоре. Новое возникает только в связи с традицией, в порядке преемственности, преодоления, отрицания традиции. Фольклорный процесс протекает только внутри традиции и во взаимоотношениях с нею [6, с. 55].

На думку сучасного вченого С. Яроцького, «традицію слід розглядати як сталий запас уявлень, поглядів, ідей, способів організації і поведінки народу, нації, соціальних етнічних груп людей, які проявляються в усіх сферах суспільного буття й суспільної свідомості, передаються з покоління в покоління і закріплюються силою громадської думки. Виникнення та розвиток традицій залежать від того способу виробництва, який лежить в основі певного суспільства, від виробничих відносин, зокрема, від постійного і систематичного відтворення суспільних відносин, які склалися, сприяють постійному відтворюванню й виникненню традицій. Але і злам наявних відносин може не впливати на деякі традиції, настільки вони виявляються стійкими і живучими» [12, с. 11].

І. Зварич вважає, що «становлення традиції як процесу збереження, творення та передавання інформації, забезпечується наявністю трансформацій, які в усталеному вигляді набувають статусу традиційної основи. Усталеність трансформацій відбувається тоді,

коли вони відповідають певним загальним вимогам традиції. Перш за все, це відповідність трансформації загальному характерові (кодові) традиції, її соціально та історично виправдана продуктивність, а також відповідність традиційній художній своєрідності (особливо на фольклорній стадії розвитку) мистецтва слова» [3, с. 10].

Отже, традиція – це система, що забезпечує зв'язок сьогодення з минулим, утілює досвід колективу, суспільства, яке прагне до накопичення історичних, культурних, художніх надбань народу.

Особливо яскраво виявляється традиція в усній народній творчості, адже фольклор є колективним, традиційним знанням, а фольклорний процес – це рух усередині традиції, її еволюція та трансформація, динамічна система, що відображає певний стан функціонування традиції.

Глибоке осмислення народом суспільних процесів, матеріальних і духовних чинників формування особистості сприяло появі широкого пласту пісенних творів соціально-побутової тематики, які відобразили емоції та почуття людини в дисгармонійних ситуаціях.

Однією з найяскравіших у цьому плані є коломийка – традиційний жанр українського фольклору, дворядова народна пісня (співанка).

Оригінальність коломийки полягає в тому, що її текст не має розлогих описів почуттів, сумнівів, переживань, психологічних станів героїв. Майстерність народних авторів настільки відточена, що в короткому змісті наявні лише найголовніші характеристики, найяскравіші емоції, найточніші порівняння, адже за короткий час треба сказати те, що найбільше хвилює.

Незважаючи на досить невеликий обсяг, коломийки відзначаються глибоким змістом, торкаються різноманітних сторін людського життя, містять традиційні оцінки дійсності та відображають зміни світоглядних орієнтирів.

На думку І. Франка, ці твори «складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями й кольорами, де бачимо сльози, й радощі, і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі й жанри нашого народу в різних його розверстованиях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали» [9, с. 502–503].

Ілюстративними в цьому плані є соціально-побутові коломийки рекрутської та солдатської тематики.

Рекрутчина – одна з найтрагічніших сторінок в історії українського народу, оскільки знаменує собою занепад, руїну в ставленні вояка до військового обов'язку, громадянської активності, світоглядних позицій загалом.

Волелюбні українці змушені були зносити моральне та фізичне насильство (на сході – московський цар, на заході – австрійський цісар). Нашадки козацького роду поступово стають виконавцями чужої волі, зрікаються своєї мови, занепадають духом.

М. Драгоманов зауважував: «Наскільки козацтво шанували українці, настільки вони гидують солдацтвом» [1, с. 457].

Рекрутчина, набір у військо сприймається народом як неприродне явище, родинне горе. Оскільки хлопця забирають на службу примусово, він намагається будь-яким чином уникнути ненависної служби.

Д. Ревуцький зазначав: «Народ, що утворив героїчну Січ, коли робив це по власній волі, полохливо, як заєць тікав від рекрутського набору, куди приганяли його палицею [7].

Рекрутчина, солдатчина осмислюється людиною як кінець життя, неможливість реалізації своєї мети. Рекрут прощається з рідними назавжди:

*Ой на Кути доріженька, на Кути, на Кути,
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрути* [2, с. 423];

*Славний город Коломия, ще славніші Кути,
Оце і я оженився б, якби не рекрути* [2, с. 423];

*Пішов любко у рекрути, за него не чути,
Лишив мені на признаку два куцики рути* [2, с. 424];

*Відливали, відливали мою білявину:
Та й виляли сім коновок на одну годину* [5, с. 62].

Зміст та настрої коломийки близький до голосіння:

*Та цісарю, цісарику, та цісарю, царю,
Наробив-єс в Буковині великого жалю:*

*Плачуть мами за синами, жінки за мужами,
А дівчата-ластівета за кавалерами* [5, с. 67];

*Проводила мати сина горов гребельками,
Не виділа доріженьки перед сльозоньками* [5, с. 63].

Служба у війську означає неминучу фізичну або моральну смерть, тому осмислюється народом через концепт «неволя»:

*Ой, неволя, товаришу, неволя, неволя,
В Коломії відбирають, до Чернівець гонять* [5, с. 67];

*Ой як мене вербували в місті на риночку,
Штири рази відливали мою головочку [5, с. 67];
Ей, як сі нагадаю ту рекрутську біду:
Суха земле, розступися, я під тебе піду [5, с. 67];
Ой оба-смо собі брати, як у лісі дуби,
Коби-смо ся не дістали цісареві в зуби [5, с. 67].*

Символічним є епізод, коли, готуючи рекрута до набору, йому бриють лоба. Козацький чуб у народній свідомості – символ належності до товариства особливих людей.

Д. Фрезер вказує на особливе священне ставлення багатьох народів до такої частини людського тіла, як голова. На його думку, це пов'язано з вірою в те, що голова – притулок людської душі. Процедура бриття або постригу волосся здавна супроводжувалися багаточисельними ритуалами. Навіть доторкнутися до голови людини вважалося тяжкою образою, сприймалася як приниження людської гідності загалом [10, с. 247]. Носій же української національної традиції асоціює чуб із невід'ємною ознакою козацької верстви. Картини «бриття лоба» пройняті особливим трагізмом:

*А як мене постригали, я на кріслі сидів,
Сльози очі заливали, що світа не видів [5, с. 67];
Кучерики мої любі, що-сте ся діждали,
Та аби вас попід плоти прохожі топтали [5, с. 67].*

Утрата козацького чуба оцінюється парубком як кара, порівнюється з отриманням розбійницького тавра, служба у війську – як вирок за скоєний злочин:

*Чи я тобі, пане вйте, дитину зарізав,
Що ти мені молодому, кучері обрізав?
Чи я тобі, пане вйте, переорав межу,
Що на мене закладаєш цісарську одежу? [5, с. 67].*

Із втратою козацького чуба рекрут підсвідомо відчуває, що віддаляється, відокремлюється від традиційного, родинного, національного, зазнає особистого приниження. У пісні трапляється епізод, коли «подивився рекрут на свого чуба – сів рекрут да вжахнувся, за голову ухватнувся». Утративши ознаки вільної людини, парубок перетворюється на сліпу машину імперської різні, відчуває себе довічним невольником. Сприйняття військової служби як вічної, нескінченної – провідний мотив вояцької пісні.

Якщо для козака «по ріллі спотикати, за плугом спини ламати» – справа не гідна чоловіка, то для рекрута, солдата – омріяне, ідеальне

життя. Архетипами такого життя для козака постають кінь, зброя, китайка, війна; для рекрута, солдата – плуг, нива, коса, віл і т. ін. військове життя солдат сприймає крізь призму свого бачення ідеалу. Для вояка краще «гіркий полин їсти», «скопати гору», «камінь гризти», «за плугом іти», «вол пасти», «пшениченьку косити», ніж служити у війську:

*Волів би-м я товар пасти та громадські вівиці,
Ніж я маю пуцувати цісарські ремінці [5, с. 67];
Сиві вуцьки, сиві вуцьки, сивенької вовни,
Хто вас буде, вуцьки, пасти, я піду до війни? [5, с. 68];
Пішов би я, моя мамко, з косою косити,
Дали мені, молодому, карабін носити [2, с. 424];
Карабіне, карабіне, та й карабіночку,
Коби тебе положити хоч на годиночку! [2, с. 424].*

Життя на чужині, відірваність від рідної природи, звичних видів сільської праці сприймаються людиною як складові гіркої долі, а необхідність носити зброю – тяжка кара:

*Ой кувала зозуленька, тепер не чувати,
Де нас мати не родила, там треба вмирати [2, с. 424];
Гори мої високії, мушу вас лишити,
Волів би у вас гнити, як в чужині жити [2, с. 423];
Маю братку, порошниці, новенькі пістолі,
Лиш не маю свої хати, щасливої долі [5, с. 68];
Не вчив я ся розбивати, не вчив я ся красти,
Лише сіно громадити та в копиці класти [5, с. 67].*

Також соціально-побутова коломийка солдатської та рекрутської спрямованості ілюструє ситуації, коли солдатів віддаються накази чужою мовою. Твори містять угорські, чеські, німецькі слова, що позначають реалії військового життя. Людина не розуміє заради чого вона повинна воювати, а, опинившись у чужомовній стихії, відчуває дискомфорт, набуває комплексу меншовартості:

*А я піду на зацирку, зацирки не вмю,
Він до мене по-німецьки, я не розумію [5, с. 69];
А як прийшов пан капітан та й зачав кричати,
Казав взяти на вахцимру, в шпанги закувати [5, с. 67].*

Е. Фромм у праці «Людина для себе» вказує на здатність людини адаптуватися в різних умовах, навіть у рабських. Але у процесі такої адаптації особистість виробляє певні ментальні й емоційні реакції. Зокрема, на рабство, на думку Е. Фромма, людина реагує зниженням

своїх інтелектуальних та моральних якостей [11, с. 16–27].

Цікаве спостереження висловив свого часу М. Драгоманов: «як тільки яка пісня зложена чисто українською мовою, то вона неодмінно й повна вільних, людських думок, так само, як тільки українська в пісні порушена, так зараз в пісню пролазить і невірницький дух і розпуста». Учений зазначає: «...получила Україна в обмін пісні з наукою слухатись у всьому начальства, з наукою грубіянства й розпусти» [1, с. 456–461].

Логічним результатом пристосування до рабських умов є зміна життєвих орієнтирів, переоцінка чинників, які складають уявлення про щастя. У солдатській пісні згодом натрапляємо: «а в нашого царя-государя да все добре служити, єсть що їсти й пити, хороше ходити та нічим ся журити!»

Отже, суспільно-побутові коломийки відображають еволюцію в уявленнях про ідеальне, гармонійне, героїчне, трагічне, свідчать про переосмислення традиційної ролі особистості в суспільстві, трансформування архетипів долі та волі. Дослідження трансформації традиційних оцінок дійсності, відображених у жанрі коломийки дозволяє дійти до глибинних причин змін у ментальності українського народу, результати яких спостерігаємо й сьогодні.

Література

1. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / Михайло Драгоманов : Вибране. – К. : Либідь, 1991. – С. 456–461.
2. Закувала зозуленька. Антологія народної творчості : Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки : для ст. шк. віку / [Упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумаді]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
3. Зварич І. М. Архетип як основа художньої традиції : Конспект лекцій / Ігор Миколайович Зварич / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – 47 с.
4. Лановик М. Українська народна словесність : [посібник] / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
5. Коломийки. – К. : Наукова думка, 1969. – 605 с.
6. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура : In memoriam / Борис Николаевич Путилов – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2003. – 464 с.
7. Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні / Дмитро Ревуцький – К. : Час, 1919.
8. Сенько І. Ментальність русинів-українців / Іван Сенько. – Ужгород, 1996. – 136 с.
9. Франко І. Літературно-науковий вісник / Іван Франко – 1906. – С. 502–503.
10. Фрезер Д. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрезер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 784 с.
11. Фромм Э. Человек для себя / Эрих Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – С. 16–27.
12. Яроцький Л. В. Традиції і формування світогляду / Леонід Васильович Яроцький. – Житомир : Полісся, 2003. – 234 с.

ІНФОРМАТИВНА НАСИЧЕНІСТЬ ІМЕННИКОВИХ КОМПОЗИТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІА-ТЕКСТІВ)

Рись Л. Ф. Інформативна насиченість іменникових композитів німецької мови (на матеріалі медіа-текстів).

У статті проаналізовано можливості вербалізації різного роду інформації в номінативній структурі іменникових композитів (ІК) німецької мови. ІК містять фактуальну (раціональну) та прагматичну (оцінно-експресивну) інформацію про референт. Інформативна насиченість ІК застосовується в медіа-текстах для інформування читача та для формування в нього відповідного ставлення до об'єкта номінації.

Ключові слова: іменниковий композит (ІК), інформативність, інформативна насиченість, медіа-текст.

Рись Л. Ф. Информационная насыщенность именных композитов немецкого языка (на материале медиа-текстов).

В статье проанализированы возможности вербализации разного рода информации в номинативной структуре именных композитов немецкого языка. ИК содержат фактуальную (рациональную) и прагматическую (оценно-экспрессивную) информацию о референте. Информационная насыщенность ИК используется в медиа-текстах для информирования читателя и формирования у него соответствующего отношения к объекту номинации.

Ключевые слова: именной композит (ИК), информативность, информационная насыщенность, медиа-текст.

Rys L. F. Informational intensesness of noun compounds of German (on the material of media texts).

The article analyses the possibilities of verbalization of different information in the nominal structure of compound nouns of German. Compound nouns contain factual (rational) and pragmatic (evaluative and expressive) information about a referent. Informational intensesness of noun compounds is used in media texts for informing of reader and forming of corresponding attitude toward the object of nomination.

Key words: noun compound (NC), informativeness, informational intensesness, media text.

Створення номінативних одиниць, зокрема й похідних слів, ґрунтується на взаємодії когнітивної та комунікативної сфер діяльності людини, про взаємозв'язок яких стверджує і М. Л. Макаров: «конструювання когнітивних схем реалізується в дискурсі, який залишається головним модусом і локусом їхнього існування, реалізації і виникнення» [5, с. 161]. Фіксація в номінативній одиниці певної виокремленої ознаки позначуваного відображає когнітивні зусилля мовця щодо знаходження засобів

впливу на адресата, реалізації мовленнєвих інтенцій, які зумовлені участю комунікантів у певному дискурсі.

У процесі аналізу медіа-текстів як мовної реалізації дискурсивного змісту важливу роль відіграє характеристика мовних одиниць різного рівня, котрі розкривають властивості медіа-дискурсу та сприяють реалізації його комунікативної мети. У рамках дослідження медіа-дискурсу можна виокремити вивчення ролі окремих мовних засобів у конструюванні медіа-текстів, зокрема неологізмів, вторинної номінації, мовної гри, політичної метафори. Вибір і використання лексичних одиниць сприяє досягненню максимальної ефективності певного типу дискурсу, втілює в життя певні дискурсивні стратегії й тактики, забезпечує зв'язність, смислову цілісність, інформативність його текстової реалізації та сприяє досягненню інтенцій мовця. Тому дослідження взаємозв'язку дискурсу з його складниками, особливо номінативними одиницями, є перспективним як у плані детальнішого вивчення організації дискурсу, так і у плані дослідження дискурсивної реалізації лексичних структур, у нашому дослідженні – іменникових композитів.

Похідні слова, передусім іменникові композити, володіють значним текстотвірним потенціалом, що забезпечує реалізацію текстово-дискурсивних категорій на структурному, семантичному та прагматичному рівнях, про що свідчать дослідження на матеріалі різних мов (Д. А. Аксельруд, О. Б. Грещук, С. Peschel). Науковці вивчали функціонально-стилістичні та семантико-стилістичні характеристики узуальних та оказіональних композитних одиниць (Л. М. Дембовська, Г. В. Вальчук, Л. А. Кухар), функції ономасіологічної структури композитів англійської мови у формуванні текстово-дискурсивних категорій зв'язності, членування, модальності, адресатності / адресантності, інтерактивності, інтертекстуальності (О. Я. Кресан).

Особливістю іменникових композитів німецької мови ми вважаємо їхню інформативну насиченість, здатність детальніше порівняно з іншими словотвірними засобами представити денотат, вербалізуючи у формі словотвірних основ мінімум дві його ознаки (*Rennauto*, *Südfrucht*, *Zuckergetränk*); слугувати позначенням денотативної ситуації (*Kurzstreckenflug*, *Alkoholmissbrauch*, *Preissteigerung*); представити не лише поняттєвий, але й образний компонент вербалізованого концепту у формі порівняння, метафори, метонімії (*Ohrwurm*, *Datenautobahn*). Тому актуальним постає питання

дослідження як інформативної насиченості ІК, так і їхньої можливості сприяти формуванню однієї з основних текстово-дискурсивних категорій – інформативності.

У зв'язку з тим, що дискурсивні характеристики іменникових композитів та їхня функціональна взаємодія з текстово-дискурсивними категоріями на матеріалі німецької мови вивчені ще недостатньо, метою нашої наукової розвідки є аналіз ролі ІК у реалізації текстово-дискурсивної категорії інформативності в німецькомовному медіа-дискурсі. Реалізація поставленої мети дослідження передбачає виконання таких основних завдань: виявити і проаналізувати можливості презентації різної інформації у структурі ІК, прослідкувати логіко-семантичні відношення між ІК та дискурсивним контекстом, їхню роль у формуванні інформативності всього медіа-тексту. Об'єктом дослідження є ІК як номінативні, когнітивні та комунікативні одиниці сучасної німецької мови.

Основною функцією ЗМІ є інформування аудиторії про найважливіші події в суспільстві, тиражування та поширення інформації, знань, концептів й образів. Категорія інформативності означає наявність у повідомленні деякої інформації, а також певне співвідношення обсягу (розміру) повідомлення та кількості інформації в ньому. Повідомлення може бути надмірно інформативним, що перешкоджає його сприйманню, та неінформативним, банальним, не містити нової для адресата інформації. Інформативність – це властивість дискурсу передати повідомлення цінне (актуальне, цікаве, потрібне) для адресата.

Під інформацією у вузькому розумінні мають на увазі факти, повідомлення, приписи; у широкому – вираження людської діяльності, яке полягає у зміні кількості та якості інформації, якою володіють учасники діяльності, що приводить до зміни їхньої поведінки [9, с. 40]. Інформація може бути маніфестована в знаковій формі природних мов, а також у невербальних засобах комунікації. І. Р. Гальперін запропонував поняття трьох типів інформації: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну та змістово-підтекстову інформацію, зважаючи на те, що багато текстів здатні передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, але й те, що втягнуто в текст асоціаціями й конотаціями, інколи неусвідомленими [2, с. 25–41].

Стосовно іменникових композитів ми використовуємо терміни «фактуальна інформація» (співвіднесення номінативної структури зі структурою знань про позначуване) та «прагматична» (інформація,

яка ґрунтується на асоціативному, образному й емотивно-оцінному наповненні фреймової структури композита), тобто суб'єктивно-модальна, що має прагматичне спрямування на вплив та переконання. Когнітивна діяльність людини включає інтерпретацію як фактичної інформації (об'єктивних властивостей предмета чи явища), так і судження про цінність об'єкта й емоційне ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта номінації, а саме ці прагматичні фактори виступають складниками семантики композита, що здатні здійснювати вплив на адресата. Оцінний компонент значення є зазвичай культурно-детермінованим, однак залежить і від особистісних переконань та уявлень індивіда, які підлягають впливу. Експресивна й емотивно-оцінна лексика, з одного боку, апелює до загальнолюдських і національних цінностей, викликаючи необхідну автору реакцію, з іншого, – сама допомагає творити переконання та уявлення адресата, а отже, є важливим засобом впливу. Саме тому нам видається виправданим умовне протиставлення фактуальної (раціональної) і прагматичної (спрямованої на певну реакцію читача) інформації.

Найменшою семантично-інформативною одиницею Й. Рейшер вважає поняття (уявлення, концепт). Пропозиція за допомогою комбінаторики понять здатна через здійснення предикації висловити додаткову нову інформацію про окремий предмет, що було б, однак, неможливим за відсутності інформативності самих понять [10, с. 172].

Інформативність номінативних одиниць пов'язана з поняттями «значення» та «смысл». Значення слова розглядається дослідниками як можлива інформація, що «потенційно міститься в окремо взятому слові, залежить від обсягу його змісту, суми ознак, що в сукупності становлять поняття» [3, с. 98]. Під час використання мовної одиниці в мовленні відбувається актуалізація її значення, слово набуває конкретного смислу. Відповідно, потенційна інформативність слова за взаємодії з контекстом перетворюється в актуальну інформацію.

Як ми вже зазначали, ІК характеризує велика інформативна насиченість (термін А. В. Оляничка [6, с. 120]), оскільки ІК володіють відносно великою кількістю семантичних ознак, котрі деталізують смислове наповнення номінативної одиниці, уточнюють параметри об'єкта номінації. Така інформативна насиченість корелює з точністю, на противагу приблизності найменування. Наприклад, ІК *Fünf-Zentner-US-Fliegerbombe* (sueddeutsche.de, 08.11.2006) містить інформацію про те, що ця бомба є авіаційною, має американське

походження та масу 5 центнерів (зауважимо, іще культурологічний аспект одного зі складників номінативної одиниці, який полягає в розбіжності у значенні такої одиниці маси як, «центнер»: для українця центнер відповідає 100 кг, для німця – 50 кг). Інформативна насиченість цього композита дає змогу автору використати його в передтексті статті, однак надалі він застосовує еліптичні стосовно нього структури *Fünf-Zentner-Bombe*, *Fliegerbombe*, що зумовлено зокрема дією максими Г.-П. Грайса щодо дозування інформації. Адже повторення такого інформативно насиченого композита в ідентифікуючій функції, коли читачеві відомі характеристики позначуваного, є надмірним. Застосування багатокомпонентних ІК є характерним для термінологічних систем, де вони здатні конкретизувати поняття, в однослівній номінації виразити кілька його ознак: *Militär-Geländewagen*, *Wachstumsbeschleunigungsgesetz*, *Sportanlagenlärmschutz*, *Bundeskleingartengesetz*.

Здатність ІК профілювати одну з властивостей об'єкта номінації може бути використана відправником повідомлення для усвідомленої та цілеспрямованої актуалізації певної інформації, що є релевантною ситуації мовлення. Проаналізуємо неологізм *Umweltprämie*, що слугував найменуванням доплати за утилізацію старого автомобіля за умови купівлі нового, яка проводилася у 2009 році в Німеччині задля того, аби виправити кризову ситуацію, що склалася в автомобільній галузі, та сприяти охороні навколишнього середовища, оскільки нові автомобілі менше забруднюють атмосферу вихлопними газами. В ІК *Umweltprämie* ономазіологічна ознака, виражена першим складником композита, вербалізує взаємозв'язок цієї виплати з охороною навколишнього середовища, у той час як інші її назви (*Abwrackprämie*, *Pkw-Abwrackprämie*, *Verschrottungsprämie*) пов'язують її з розбором, здачею на лом (старого авто). Тобто ці кореферентні назви вербалізують різні ділянки знання про об'єкт номінації.

Хоч інформативність зазвичай протиставляється експресивності й емоційності, однак, на нашу думку, експресивні та оцінні лексичні одиниці не позбавлені інформативності, навпаки, вони містять інформацію іншого типу – персуазивну. Зважаючи на домінуючу спрямованість медіа-дискурсу на формування думки читацької аудиторії, основною комунікативною стратегією в медіа-текстах В. Є. Чернявська визнає персуазивність, під якою розуміє вплив автора усного чи письмового повідомлення на його адресата задля того, щоб переконати його в чомусь, закликати до здійснення чи

нездійснення певних дій. При цьому механізми персуазивності наділені комплексним характером, оскільки здійснюються в єдності раціонального (аргументативного) й афективно-чуттєвого начал [8, с. 25–35]. Саме так здатні функціонувати ІК: поєднувати фактуальну та оцінну інформацію, яка допомагає читачеві визначити місце об'єкта номінації в системі цінностей, сформувати певне ставлення до нього.

ІК, іменуючи предмети чи явища, містять інформацію про різніорідні структури знання про ці явища, які були представлені нами у попередніх роботах у вигляді фреймів [7]. Такі структури можуть містити інформацію про кількісні (*Zweidrittelgesellschaft*, *Achtelfinal*), якісні (*Kleinbild*, *Warmluft*, *Bitterschokolade*), просторові (*Alpenwiese*, *Polarlicht*, *Wüstenemirat*), темпоральні (*Achtundsechziger-Jargon*, *Nachwendezeit*), буттєві / акціональні (*Bettelkomponist*, *Spionagiering*, *Schadstoff*) та оцінні параметри позначеного (*Ehrengast*, *Höchstform*, *Erfolgsmođell*). Складники ІК можуть виражати також родо-видові (*Haifisch*, *Zinkennase*, *Schockzustand*, *Waisenkind*, *Mordtat*) чи партитивні відношення (*Elternhaus*, *Männerhand*, *Frauenkörper*, *Wall-Street-Häuser*), взаємодію чи асоціативні зв'язки об'єкта номінації з іншими об'єктами (*Froschmann*, *Monsterauto*, *Botenstoff*, *Schrottmode*, *Butterflymesser*). Зазвичай у формальній структурі композита знаходить відображення лише частина фреймової структури знання про об'єкт, однак ця частина профілює важливу для автора інформацію. Решту інформації читач отримує з контексту, або ж вона розглядається як уже відома для нього, а отже, не потребує висвітлення.

ІК здатні інформувати не тільки про ознаки об'єкта, але й представляти певну дію (розгортатися в акціональній фрейм), пропозицію, яка, будучи категорійно переосмисленою як предмет, може бути включена в тексті в іншу пропозицію. Інколи інформативно насичені композити містять у згорнутій формі одночасно дві пропозиції: *Organhandel-Verdacht*, *Steuersenkungsversprechen*, *Schadenersatzforderung*, *Selbstmordanschlag*. Такі ІК відтворюють окремий позамовний фрагмент дійсності (денотативну ситуацію), профілюють одного з її учасників, їхні властивості чи характер взаємодії. У номінативній структурі ІК може бути представлена сама дія, суб'єкт дії (*Herzschlag*, *Wirtschaftswachstum*), предмет дії (*Pflichtverletzung*, *Kaffeegenuss*, *Polizistenmord*), засіб чи інструмент дії (*Internetbuchung*, *Taxifahrt*, *Raketenbeschuss*) та її часово-просторові

(*Herbsttagung, Olympiasieg, Kaukasus-Konflikt*) і якісні характеристики (*Festanstellung, Schnelllauf*). Невиражені експліцитно компоненти ситуації відновлюються з контексту чи на основі екстралінгвістичних корелятивних зв'язків. Так, наприклад, складники ІК *Verlustbringer*, що слугує предикатною номінацією матері в статті focus.de (*Mutti ist die Beste. Wenn sie sich nur um ihre Kinder kümmert, ist sie allerdings ein ausgesprochener Verlustbringer*), інформують читача про те, що матері приносять збитки, кому саме ми дізнаємося з тексту статті про великі витрати держави на програму підтримки народжуваності в країні (*Niederkunfts-Animationskampagne*). Тобто встановлення інших учасників денотативної ситуації можливе на когнітивному рівні на основі дискурсивного контексту.

Варто зауважити, що інформація, яка збирається журналістами, підлягає певній обробці, тому, окрім фактуальної інформації, медіатексти містять суб'єктивно-модальну, що виражає ставлення автора, редакції чи власників видання до описаних фактів. І хоч основними атрибутами публіцистичної інформативності є точність, документалізм, стриманість та офіційність, автору рідко вдається уникнути оцінних висловлювань, що сприяють формуванню певного ставлення до прочитаного в адресата. Такою прагматичною інформативністю володіють ІК, що містять асоціативно-образні та емотивно-оцінні складники: *Da rettet sie nur ihr Filmstarlächeln, so ein Breitleinwandlächeln, das einen ganzen Kinosaal ausfüllen kann...* (sueddeutsche.de, 06.10.2006). Такі композити швидше формують уявлення, образ, ніж інформують читача.

Завдання окремих видів статей – сформувати ставлення до описуваного, виразити його переваги чи недоліки, чому й підпорядковується селекція мовних засобів, як, наприклад, у кінокритиці: *Das ist ja das Paradox des Bummbumm-Blockbuster-Kinos, dass es sein Publikum einerseits so behandelt, als leide es unter Aufmerksamkeitsdefizit, andererseits aber nie merkt, wann es genug ist.* (faz.net, 01.08.2007). Ставлення автора відчувається і в такому заголовку «*Möchtegern-Mutter der Armen*», де іронічна номінація відомої співачки Мадонни підсилюється й подальшим насмішкуватим тоном статті: «*So aufgeregt war sie nicht mehr, seit sie ihr letztes Paar Gucci-Schuhe kaufte*» – *die Adoption eines Halbweisen aus Malawi ist schwieriger, als Madonna erwartet hat* (sueddeutsche.de, 16.10.2006). Прочитавши такий заголовок та передтекст до статті про всиновлення африканського хлопчика, читач уже буде налаштований сприймати

такий учинок як неширий, спрямований на саморекламу піар-хід.

Окрім того, складниками ІК можуть виступати імена – носії культурної інформації, денотати яких виступають як еталони часу, простору, міри [4, с. 142]. Такі імена мають символічне значення у своїй культурі й, окрім найменування конкретного предмета, вони володіють певним абстрактним значенням, характерним для відповідної культури, за ними стоять культурно специфічні концепти. Так, наприклад, у композиті *Kopftuch-Frau* перший складник реалізує символічне значення належності до ісламської релігії та культури, й композит передає інформацію не лише про жінку, яка носить хустку, а й про жінку, що сповідує ісламську релігію, через що й з'являється завжди в хустці. У цьому композиті *Kopftuch* реалізує як своє пряме предметне, так і абстрактне, символічне значення. У наступному контексті: *Gegen den Hass der Kemalisten und unter den argwöhnischen Augen der Militär muss er beweisen, dass er kein Exponent der Kopftuch-Fraktion ist, sondern ein Staatsoberhaupt für alle Türken* (spiegel.de, 20.08.2007) той же перший складник реалізує лише символічне значення, оскільки йдеться про ісламістську фракцію.

Категорія інформативності корелює з конститутивними категоріями тексту, зокрема з його формальною зв'язністю та змістовою цілісністю. Така кореляція полягає передусім у побудові рема-тематичних ланцюжків, що відображають співвідношення відомої (теми) й нової (реми) інформації в послідовності пропозицій у дискурсі: *Jetzt haben wir aber einen Elite-Arbeitsmarkt. Dieser Arbeitsmarkt, auf dem nur noch Leistungsfähigkeiten eine Chance haben, macht so manchen Arbeitnehmer erst depressiv.* (sueddeutsche.de, 16.05.2006). Інший узаємозв'язок інформативності номінативних структур зі зв'язністю тексту полягає у створенні кореферентних ланцюжків, що приписують одному й тому референтові різні характеристики. Можливість по-різному позначати предмети є наслідком множинності суджень, які можуть бути винесені про об'єкт (особу чи предмет) [1, с. 307]. Такі судження ґрунтуються на знаннях про об'єкт номінації, можуть відображати діяльність позначуваної особи та її характеристики. Так, наприклад, у статті в SPIEGEL ONLINE від 24.01.2014 р. Віталія Кличка описують, порівнюючи його колишню спортивну та теперішню політичну діяльності: *«Seine Karriere vom Box-Star zum Oppositionsführer war rasant», «Der in zwei Monaten vom Polit-Neuling zum Hoffnungsträger aufgestiegene Box-Champion»,* водночас автор статті згадує і його зовнішні

характеристики: *der Zwei-Meter-Mann*. Як бачимо, найменування у формі ІК можуть бути як інформативними, так і образними позначеннями особи (*Hoffnungsträger*), та вербалізують різні ділянки знання про об'єкт номінації.

ІК виступають як інформативно насичені одиниці, що містять фактуальну та прагматичну інформацію про дискурсивно вагомий референт, здатні представляти певну дію, денотативну ситуацію, містити культурно значиму інформацію. Здатність номінативної структури ІК профілювати одну або й кілька характеристик референта застосовується в медіа-текстах для усвідомленої та цілеспрямованої актуалізації релевантної інформації й формування в адресата відповідного ставлення до об'єкта мовлення. Предметом подальшого дослідження може бути зіставний аналіз функціонування ІК у різних типах дискурсу.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация : Виды наименований / под ред. Б. А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – С. 304–357.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
3. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка / И. Р. Гальперин // Избранные труды. – М. : Высшая школа, 2005. – С. 7–194.
4. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса : [монографія] / А. В. Олянич. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2007. – 407 с.
7. Рись Л. Ф. Фреймова семантика субстантивних композитів / Л. Ф. Рись // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. – 2007. – № 4. – С. 96–102.
8. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия : [учеб. пособ.] / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 136 с.
9. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : [монографія] / И. С. Шевченко. – Харьков : Константа. – 1998. – 168 с.
10. Reischer J. Zeichen. Information. Kommunikation: Analyse und Synthese des Zeichens und Informationsbegriffs [Електронний ресурс] / Jürgen Reischer. – Режим доступу : <http://epub.uni-regensburg.de/10483/1/ZeichenInfoKomm.pdf> (05.04.2014)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВТОРУ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ріжко Р. Л. Функціонально-стилістичні особливості повтору в поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Статтю присвячено повтору як одній із лінгводомінант поетичної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття, звернено увагу на його «співдію» з іншими стрижневими стилістичними одиницями. Визначено функціональне навантаження повтору в українській мовотворчості задекларованого періоду.

Ключові слова: поетичний текст, повтор, анафора, епіфора, анепіфора, градація, ампліфікація.

Рижко Р. Л. Функціонально-стилистические особенности повтора в поэтических текстах конца ХХ – начала ХХІ века.

Статья посвящена повтору как одной из лингводоминант поэтического языка конца ХХ – начала ХХІ века, обращено внимание на его «сотрудничество» с другими стержневыми стилистическими единицами. Определено функциональную нагрузку повтора в украинском языкотворчестве задекларированного периода.

Ключевые слова: поэтический текст, повтор, анафора, эпифора, анепифора, градация, амплификация.

Rizhko R. L. Functional-stylistic features of the repeat in the poetic texts of the late ХХ – early ХХІ century.

The article is devoted to the repeat as one of the dominant the of poetic language of the late ХХ – early ХХІ century. The attention is drawn to its «necessary assistance» from the other basic stylistic units. The author has analyzed the function of the repeat in the Ukrainian poetic texts of the specified period.

Key words: poetic text, repeat, anaphora, epiphora, anepifora, gradation, amplification.

Функціональна антропозорієтована парадигма сучасної лінгвістики актуалізує увагу на дослідженні мови художніх текстів, що передусім репрезентує індивідуально-авторську картину світу з вербальною маніфестацією морально-етичних цінностей, світосприйняття кожного з майстрів слова. Важливим у лінгвостилістиці є аналіз домінантних лінгвоодниць, їхнього функціонального навантаження, наукова інтерпретація авторської художньої моделі світу, виявлення особливостей трансформації мовних явищ у системі художньо-образного бачення митців тощо.

Так, одним із стрижневих складників поетичної мовотворчості кінця ХХ – початку ХХІ століття є повтор. Це стилістична фігура, що формується сукупністю однорідних дво- чи багаторазово

відтворюваних мовних одиниць (звуків, складів, слів, словосполучень, речень) у межах тексту чи його сегмента, виступаючи засобом образної текстотворення, результатом і умовою реалізації індивідуально-авторської поетичної картини світу.

Мета нашого дослідження – розкрити функціональне навантаження повтору в поетичній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Як показав аналіз фактичного матеріалу, повтор, «співпрацюючи» з іншими стилістичними одиницями (*анафора, епіфора, анепіфора, паліндром, паронімічна атракція, монафони, епаналепсис, градація, ампліфікація, тавтологія, полісиндетон, рефрен* тощо), комплектує макро- та мікрообрази, лейтмотиви не тільки на предметному (денотативному) значенні слів, а передусім – на імплікаційному, актуалізуючи авторські інтенції та спроектовуючи увагу реципієнта на «правильне», умотивоване в поезії, семантичне дешифрування тексту.

Повтор сприяє формуванню структурної і семантичної цілісності тексту, його синкретичності, тобто виконує стратифікаційно-когерентну функцію. Наприклад: *Те, що мудро й гарно у природі, – / Те в людині, мій синочку, – страшно* (І. Жиленко); *Тут ніч і дощ. Тут холодно тепер. / Тут листя падає обличчям на обличчя. / Тут вітер із нічних глухих озер / У двері двічі стукає, як тричі* (Т. Федюк); *Ріко моя, не клич сестрою Лету. / Ріко моя, верни ім'я мені...* (Р. Скиба); *Бери мене, доле, не бійся, / Бери мене, щастя крилате, / Бери мене, болю незнаний...* (М. Людкевич) [101, с. 26]; *я хочу їхати у річковому трамваї, / я хочу тримати у лівій кишені чиесь кристалеве серце* (О. Стернічук); *Ворожили коні на снігу, / ворожили коні дуже просто. У пелюстці снігу розгребли / призабуту осінь* (Л. Малкович) та ін. Як бачимо, анафора (єдинопочаток), крім того, що структурно організовує текст, ще й вносить у вислів нові художньо-образні відтінки. Завдяки анафоричному повтору збільшується семантичний обсяг мовних одиниць.

Зазначимо, що повторюваними в досліджуваних текстах є слова різної частини мовної належності. Вони конденсують авторську думку, служать основою різних образних уявлень, підсилюючи емоційне сприйняття твору.

Зупинимося детальніше на особливостях анафоричних прикметників у семантичному контексті. Так, матеріал поезії засвідчує, що кольорова гама, значеннєво закладена в атрибутивних

формах, витворює свої неповторні мотиви, актуалізує нові обертони смислів: *У синьому морі я висіяв сни, / У синьому морі на синьому глеї / Я висіяв сни із твоєї весни, / У синьому морі з весни із твоєї* (М. Вінграновський); *Зелен ліс, зелен гай, / Зелен бір-дідуган, / Зелен дуб-сонцелюб, / Зелена травичка, / На траві – лисичка* (А. Мойсієнко). Лексеми *синій* та *зелений* мають «широке тлумачення позитивної оцінки: легкий, ніжний, добрий, лагідний» [4, с. 346], реальне предметно-візуальне значення кольору; називаючи усталену фарбу природи, набувають у тексті символічного змісту оновлення життя, молодості, свіжості, сили, надії та радості.

Стилістично виразними є випадки використання повтору множинних форм займенників *ми* (авторське «я» вжите як засіб зближення поета з читачем), *ви* (вказує на багатьох осіб, до кого звернена мова). Займенники зазвичай протиставляються іншим частинам мови як слова, що не мають власного лексичного значення, однак у поетичній мовотворчості особові займенники субстантивуються (входять до складу нових референційних рядів, нових комунікативних ситуацій), виступаючи важливим чинником образо- і текстотворення. Доречно також сфокусувати увагу на вживання паліндромів («слово, фраза, фрагмент вірша або вірш, які читаються однаково зліва направо та справа наліво» [5, с. 527]) та паронімічної атракції, яка в досліджуваних текстах широко представлена консонантним типом (грунтується на консонантному розподібненні «основ», що супроводжується тотожними голосними) (*дим – див*). Проілюструймо сказане: *Ми – дим. / Ми – дим віків, ми – дим. / Ми – дим низин, ми – дим / Ми долом молодим. / Ви – димами див. / Ви душу димами, душу див. / Ви – духу за пазуху див. / Ми – дух у дим* (А. Мойсієнко).

Домінантним у наведеному фрагменті є творення образів не тільки на денотативному значенні слів, а передусім – на їх звучанні, зумовлене «співдією» паронімічної атракції та окремих звукових повторів. Можна стверджувати, що повтор є «не лише засобом, а «необхідною (хоч і недостатньою) умовою зв'язності тексту». Він бере участь у здійсненні локальної (зв'язність лінійних послідовностей у тексті) та глобальної зв'язності (те, що забезпечує єдність тексту як цілого, його внутрішню цілісність)» [6, с. 56].

Близькою за семантикою до анафори і водночас протилежною їй щодо синтаксичної будови виступає епіфора (єдинокінцівка), яка забезпечує цілісне звукове тло всієї ліричної поезії. Наприклад: *Збирачі*

легенд і міфів – / поміж вивітрених румовищ сну. / Черлений і чорний – / на білому / і то тільки на білому. / Ити на голос, / як важко йти лише / на голос. / Голос – черлений і чорний / на білому / і то тільки на білому (О. Жупанський).

Отже, контрастну характеристику образів у текстовому сегменті створюють антонімічні лінгвоодиниці. Повніше розкриваючи складність та суперечність зображуваних явищ, вони формують відповідну інтонацію, настрій твору. Так, **черлений (червоний)** і **чорний** – символи трагічного життя (**червоний** асоціюється з небезпекою, кров'ю, війною [1, с. 35–36], **чорний** – злом, нещастям, скорботою, трауром, смертю і потойбічним життям [1, с. 37]), у контексті контрастують із **білим** (символ добра, чистоти, божественності, святості, життя [1, с. 33]) – світлим променем людської душі. Кольоратив **червоний** переважно є багатозначним та амбівалентним символом (колір життя, енергії, сонця, вогню; пристрасті, любові, радості, агресивності, гніву [1, с. 35]), проте в наведеному контексті разом із **чорним** виступає негативним експресивно-аксіологічним маркером.

Матеріал нашого дослідження дає підстави стверджувати, що, крім наведених видів повтору, стратифікаційно-когерентну функцію в поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття реалізує також анепіфора.

Анепіфора (анаепіфора), або кільце строфи, – стилістична фігура, що поєднує в собі анафору та епіфору: повторення однакових елементів на початку і в кінці кількох паралельних відрізків висловлення з різною серединою [3, с. 52]. Анепіфора сприяє композиційній стрункості та завершеності тексту, підсилює його основну думку: *Несу тобі передчуття снігів, / І білим холодом зелена пахне м'ята. / Некликана, нелюблена, не клята – / Несу тобі передчуття снігів* (Л. Голота); *Яка зелена тиша навкруги! / Довкіл п'янке липневе різнотрав'я. / І поплавка стрімкого завмирання / На плесі, що в хустині з окуги. / Тут плине час привільно, без снаги / Стежиною від хати на помості. / Дрімає серце у солодкій млості. / Яка зелена тиша навкруги!* (В. Калашник). У поєднанні з абстрактним іменником кольоративний прикметник **зелений** виражає позитивно-емоційну аксіологічну характеристику стану душі ліричного героя, передає відчуття легкості, безтурботності, ніжності. Домінантним у цьому тексті є зв'язок із когнітивним прототипом лексеми **зелений** – рослинним світом.

У досліджуваній поетичній мовотворчості, крім стратифікаційно-когерентної, повтор виконує емоційно-експресивну функцію – сприяє підсиленню й увиразненню, виділенню певних складників тексту або й усього висловленого в ньому (відзначимо, що функції цієї стилістичної фігури виділено умовно, оскільки в художньому тексті вони взаємодіють, доповнюючи одна одну). Так, повтор формує основний лейтмотив тексту, концентруючи увагу на його провідній думці. Наприклад: *Моя любов – закінчений антракт розір'ятих крил / моя віра – брутальна пляма роздягненої святости / моя правда – молитовна задрість* (М. Бриних); *все, що не описати пером, / навіть просяклим чорним Дніпром, / жести вберуть без скорочень – / наші арійські гоп-гопаки, / наші варязькі забави, / наше із вивертом «навпаки», / наші найтяжчі дяки-літаки, / наші найвищі заграви...* (В. Неборак) тощо.

Як бачимо, основне комунікативне навантаження у поетичних фрагментах містять повторювані займенники, конкретизуючи семантичне наповнення висловлювань автора у рецепції сприймача інформації (читача). Можна стверджувати, що вживання присвійних займенників *мій, наш* необхідне для фокусування уваги на предметі розмови, що сприяє підсиленню інтересу до змісту основного повідомлення. Завдяки повтору лексичні одиниці художньо увиразнюються, надаючи висловлюванню відповідної емоційної та експресивної наснаженості, що досягається за рахунок взаємодії лексичних і синтаксичних засобів.

Розкриття особливостей функціонування поетичної лексики кінця ХХ – початку ХХІ століття засвідчує, що експресивний, образно-стилістичний ефект висловлення зростає при взаємодії повтору з градацією. Ця фігура полягає в поступовому нагнітанні засобів художньої виразності для підвищення їхньої емоційно-сміслові значущості. З огляду на це розрізняють градацію висхідну (*Тож нехай там загрози і грози, / І нехай же сутужно в Макао, / Поєднали і радість, і сльози / І цитрина, і біб, і какао!* (Ю. Позаяк) та спадну (*І чорної райдуги біле тіло / І чорні очі, як сто криниць. / І чорної райдуги небо згоріло, / І райдуга впала на землю ниць* (М. Вінграновський) (прикметник *чорний* та іменник *райдуга* перебувають між собою в граматичному підпорядкуванні, утворюючи змістову парадоксальну єдність – оксиморон); *І перший сніг, і син, останній цвіт... / Переболіло, відболіло, звогкло* (І. Павлюк). Обидва типи градації в аналізованих текстах виконують функції як логічної,

так і емоційної домінанти.

Матеріал нашого дослідження показує, що повтори реалізуються і в явищах ампліфікації («стилістична фігура, що полягає в нагромадженні синонімів і взагалі слів із близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення і т.ін. або у висхідному повторенні слова, вислову, конструкції» [7, с. 22]). Так, ампліфікаційні ряди, у яких кожна одиниця має самостійне значення, служать для створення експресії. Мовні елементи, функціонуючи у взаємодії, емоційно підсилюють висловлену думку. Наприклад: *Красо моя! Вкраїночко моя!.. / Тебе люблю я всесвітом і людством, / І соняхом у золотому сні, / І сивиною вченого-мислителя, / І на стерні горошком польовим* (М. Вінграновський). Здрібніло-пестлива okazіональна форма *Вкраїночко моя* містить ознаку народнопісенності, ліричності. Цей okazіональний репрезентант виступає в наведеному тексті своєрідним інтенсифікатором зображеного (експліцитно й імпліцитно) глибокого почуття. Так Україну може назвати тільки той, хто відчуває до неї щире і віддане любов.

Порівняймо ще: *Північний вітер, нещадний вітер зірвався, / Спокійний дощик, класичний дощик зім'яв. / Крутнувся вихор, сипнув краплини, / І раптом тихо, напрочуд тихо зів'яв* (В. Мельник). Використовуючи паронімічну атракцію, автор намагається зробити більш глибоким і значеннево-образним повтор близьких звукових комплексів *зім'яв – зів'яв*. Стилістичний ефект досягається саме завдяки мінімальному – в один приголосний – розрізненню лексем.

Як засвідчив матеріал дослідження, повтор у поетичній мові задекларованого періоду виконує також асоціативно-образну функцію – сприяє виділенню типових чи okazіональних (креативних) ознак художнього образу, формує асоціативні поля. Порівняймо: *Я все прошу, бо нині я помер. / Я довго знав, що буду жити довше. / І чорний плащ облизує підшви, / І чорний місяць перерізав нерв* (І. Андрусяк). Так, значення відтвореної лексеми увиразнюються семантикою інших слів, які підсилюють її якості, асоціативно-образний потенціал конкретного слова, акцентують увагу на певному позначуваному ним об'єкті. Кожне окреме пряме чи переносне значення слова – це один із конкретних виявів мислення, сприймання людиною реалій життя. Як бачимо, символу *чорний* у наведеному сегменті підпорядковується весь мікроконтекст: *чорний плащ, чорний*

місяць (лексема з семантикою *чорного* кольору розвинула переносне значення), які підсилюють вислів *я помер*.

Чорний колір асоціюється з негативними відчуттями, зі злими силами, нещастям, смертю, смутком, тривогою [1, с. 37] й виявляється в контексті через семантичну сполучуваність, яка сприяє увиразненню, розширенню та збагаченню меж зорового бачення, сприйняття й відображення дійсності.

Повтор, «співпрацюючи» з іншими стилістичними фігурами, виступає художнім засобом індивідуально-авторського освоєння дійсності, що дає змогу означити його ідіостилістичну функцію. Наприклад: *Синій вітер у моїм полоні / Чи у вітру у полоні я... / Синьовітер-вихор з Оболоні / Враз під себе хмари підім'яв... / Тільки усміх срібний на долоні, / Тільки долі срібна течія... / Синьоперо у небеснім лоні / Пише липень літечка ім'я. / Синій вітер у моїм полоні / Чи у вітру у полоні я...* (А. Мойсієнко).

Кольорономінанти *синій* та *срібний* у наведеному текстовому фрагменті набувають філософського звучання – сприяють вираженню сутності людського життя на землі (*синій* колір – символ вічності, чистоти, правди та віри [1, с. 37], *срібний* – уособлює мудрість, талант, високу духовність [2, с. 576]). Для того, щоб актуалізувати унікальність життя, надати буденності неповторних (яскравих, незвичних) семантичних відтінків, уведени в контекст оказіоналізми (*синьовітер-вихор, синьоперо*). Так, використовуючи наявні в мові лексичні одиниці, митець прагне до оригінальності, свіжості оказіональних перенесень. Це досягається через нову й незвичну (креативну) референтну віднесеність, що ілюструє виключно суб'єктивне світобачення та світосприйняття, забезпечує несподівані поєднання лексем, їхніх значень. Стилістичний ефект індивідуалізмів, серед яких чимало складних утворень, підсилюється «свіжістю» їх внутрішніх форм (ексцентричний спосіб сполучуваності лінгвоодиноць підкреслює образність). Завдяки обраному типу словорозташування автор створює неповторний колорит оповіді, необхідний для реалізації ідейно-тематичного та художньо-образного задуму.

Отже, у системі лінгводомінант, наявних в українських поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття, особливе місце належить повтору, який у «співдії» з іншими стрижневими стилістичними одиницями виступає важливим засобом образо- і текстотворення. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в мові означеного періоду ця стилістична фігура

виконує такі основні функції: *стратифікаційно-когерентну* (сприяє структурній і семантичній цілісності тексту); *емоційно-експресивну* (інтенсифікує й увиразнює певні компоненти або й усе висловлення загалом); *асоціативно-образну* (сприяє виділенню окремих доміантних (часто – okazіональних) ознак художнього образу); *ідіостилістичну* (виступає художнім засобом індивідуально-авторського освоєння дійсності).

Література

1. Вовк О. В. Енциклопедія знаків і символів / О. В. Вовк. – М. : Вече, 2006. – 528 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Культура русской речи : [энциклопедический словарь-справочник] / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Синиця І. А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту / І. А. Синиця // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 56–60.
7. Українська мова : [енциклопедія] / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.

УДК 821.161.2.09

Л. М. Семененко

ЖІНОЧИЙ ДИСКУРС ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

Семененко Л. М. Жіночий дискурс драматичної поеми Лесі Українки «Оргія».

У статті розглядаються особливості жіночого дискурсу драматичної поеми Лесі Українки «Оргія». Основна увага зосереджується на розкритті особливостей жіночих персонажів твору та їх функціональних ознак, репрезентованих у межах художнього тексту.

Ключові слова: дискурс, жіночий образ, драматична поема, неоромантизм.

Семененко Л. Н. Женский дискурс драматической поэмы Леси Украинки «Оргия».

В статье рассматриваются особенности женского дискурса в драматической поэме Леси Украинки «Оргия». Основное внимание уделяется раскрытию особенностей женских характеров произведения, а также определению и характеристике их функций, представленных в рамках художественного текста.

Ключевые слова: дискурс, женский образ, драматическая поэма, неоромантизм.

Semenenko L. M. Women's discourse Dramatic poem by Lesya Ukrainka «The Orgy».

The article deals with the peculiarities of women's discourse in «The Orgy», a dramatic poem by Lesya Ukrainka. A special attention is paid to the demonstration of female characters' peculiarities in the work and to the definition and character of their functions within the bounds of a fiction text.

Key words: discourse, female image, dramatic poem, neoromanticism.

В українській літературі межі XIX і XX століть актуалізуються проблеми, сутнісно пов'язані з особистістю людини, її психологічними властивостями у зв'язку з моральним, соціальним та національним буттям українців та України загалом. Зокрема, С. Козак, наголошуючи на неоромантичному спрямуванні творчого доробку Лесі Українки, характеризував постать авторки як «громадянки і патріотки, що відчуває на своїх плечах багатовіковий тягар неволі та шукає шляхів психічного та політичного звільнення» [4, с. 32]. Значущим у ракурсі вказаних пошуків є творення авторкою нової, модерної моделі світу, невід'ємною частиною якої постає жіночий дискурс, актуальність якого неодноразово відзначалась різними дослідниками спадщини поетеси. Авторка неодноразово зверталася у драматичних творах до різнопланових жіночих образів, презентуючи їх у різних, часто глибоко трагічних контекстах, однак наділяючи певними комплексами особистісних рис, що творять відповідні типологічні парадигми.

Для більшості жіночих персонажів драматургії Лесі Українки властивими є чітко сформовані морально-етичні цінності, суспільні й національні переконання, аристократизм душі, здатність і тяжіння до самопожертви, на що вказували відомі дослідниці доробку авторки В. Агеєва [1], Т. Гундорова [2], Н. Зборовська [3]. Жіночий світ драматургії авторки бачиться як поєднання певних моделей характерів, що доповнюють або протистоять одна одній. Яскравим прикладом широкої презентації різних підходів до розкриття жіночого характеру бачиться драматична поема «Оргія», написана рукою зрілого майстра нової української драматургії.

Отже, метою статті є з'ясування особливостей жіночого дискурсу у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія».

Традиційний підхід до постаті жінки-матері представлено в образі Герміони – матері Антея та Евфрозіни. Герміона з'являється лише на початку твору, однак її репліки дають змогу побачити матір, яка порядкує в домі, шанує своїх дітей, вболіває за їх майбутнє. Основа благополуччя родини бачиться нею передусім у матеріальних статках, що артикулюється в репліках, які стосуються усіх членів її родини. Зокрема, у зверненнях до Антея слова підкреслено

матеріальну складову незалежності родини: *Справді, сину, ми зійдемо на пролетарський хліб. Чи буде ж добре, як твоя родина просити піде пайки дармової до тих римлян, що ти так ненавидиш?* [7, с. 373].

Міркуючи про місце Неріси в родині, мати підкреслює її рабський соціальний статус: *Запевне, так хотілось Афродіті, щоб я замість багатой невістки дочку рабині-танцівниці мала прийняти в дім...* [7, с. 373]. Важливим є те, що мати не суперечить вибору сина, хоч і не згодна з ним. Такий підхід є досить традиційним в інтерпретації образу матері, властивій українській класичній літературі.

Цілком у руслі традицій подано у творі і вболівання матері за майбутнє дочки – воно пов'язується з одруженням та знову ж таки з матеріальним благополуччям. Проте виразним є й озвучення матір'ю опозиційності буття Неріси й Евфрозіни, яка розгорнеться пізніше на рівні однієї з центральних колізій твору: *На викуп за Нерісу ми стяглися, але на посаг нашої Евфрозіні навряд чи стягнемось. А чим же доля старої дівки краща, ніж рабині?* [7, с. 374].

Неоромантично забарвленим постає у творі характер національно свідомої сильної жіночої особистості, презентованої і в ряді інших текстів авторки. Такою особистістю є Евфрозіна, сестра Антея. У репліках Антея та Герміони актуалізується думка про те, що Евфрозіна є цілісною особистістю, яка зробила свій вибір на користь родини, зокрема Антея, а, отже на користь Еллади, а не Риму. Національна значущість мислення Евфрозіни ще раз фіксується в її репліках та діях, звернених до Антея: *Я маю брата. І нехай довіку я дівуватиму – я не позаздрю ані жінкам, ні матерям щасливим, бо їх любов лиш їх родині служить, моя ж – Елладі всій. В тобі, Антею, уся надія наша* [7, с. 377].

Евфрозіна здатна оцінити не лише любов брата до неї, але й підтримати його талант та світогляд, усвідомлюючи їхню непересічність і навіть унікальність. Символічною постає сцена, коли сестра вінчає дар Антея лаврами, а Антей сприймає їх як найвищу цінність. Характер сестри високо оцінюється Антеєм («*Бо ти сама у мене Антігона!*») [7, с. 376].

Буття Евфрозіни подається і в ракурсі буденщини («*завжди в гінекеї та все в роботі*») [7, с. 374]). Поруч із цим наголошується на здатності персонажа до приземлених почуттів, як-от зневага до Неріси.

Для увиразнення характеру Евфрозіни та підкреслення його цільності авторка вводить достатньо аскетичне ставлення до жіночої атрибутики, висловлене персонажем: *Як є краса, навіщо їй покраси, А як нема, то стрічка не pomoже* [7, с. 374].

Отже, постать Евфрозіни інтерпретується у творі як модель особистості з усталеними національними, моральними, родинними цінностями, сформованим світоглядом, здатністю до самопожертви, що є актуальним для неоромантичної концепції авторки..

Інші грані жіночого дискурсу презентовано в образі Неріси – дружини Антея. З тексту відомо, що вона в минулому рабня, викуплена з рабства Антеєм. Жіночий світ Неріси позиціонується як світ талановитої жінки, за текстом танцівниці, однак такої, яка не має високих національних та морально-етичних пріоритетів. Послідовно підкреслюється, що Неріса не розуміє прагнення Антея служити талантом лише своїй батьківщині: *Тепер в Елладі той лиш має славу, кого похвалить Рим. Корінф оцінить свого співця тоді, коли втеряс. Якби ти в Рим дістався з Меценатом і там здобув заслужений тріумф, – бо Рим же вмє талани вінчати! – а потім повернувся до Корінфа, то рідні лаври, наче ряст весною, прослалися б тобі попід ногами* [7, с. 400].

Морально-етичні цінності Неріси, не сформовані ще в дитинстві, послідовно відкидаються нею і в зрілому бутті: *Я завжди йшла на оргію весела, Там ласощів я їла досхочу, та й забавки перепали часом, бо гості пестили мене... Не знаю, я тоді не розуміла ні слів масних, ні поглядів брудних, але красу я тямала й малою, і серденько тремтіло від хвали...* [7, с. 384–385].

Незважаючи на те, що Неріса була викуплена з рабства, нею як необхідність сприймається наявність жінок-рабниць. Навіть сам факт викупу залишається належно не поцінованим, адже така жінка не здатна оцінити самого поняття волі. Не поцінованим залишається й кохання Антея, яке Неріса відверто використовує, маніпулюючи його почуттями. У родинному бутті Неріса не робить нічого, щоб налагодити стосунки з найближчим оточенням чоловіка, Евфрозіна та Герміона нею практично ігноруються.

Свідома свого таланту, Неріса вимагає від Антея надати їй можливості здобути славу, а поняття батьківщини, актуальне для мистецтва Антея та його світогляду, послідовно відкидається персонажем як незначуще, маргінальне: *У римлян чи в інших однаково. Мені потрібна слава, як хліб, вода й повітря. Коли ти мені того постачити не можеш, без чого я не проживу, то мушу сама собі здобути...* [7, с. 402].

Неріса виявляє марнославство та силу характеру, які традиційно розглядаються як атрибут чоловічого середовища. Вияв саме таких,

наче й не жіночих, рис характеру дозволяє їй змусити Антея піти на оргію до римлян, яких він ненавидить і зневажає: *То мушиш покоритись. Може, згодом ти сам мені подякуєш за се. Бо я не відступлюсь від свого слова, коли не ти, то я здобуду слави, і то сьогодні. Я доволі ждала* [7, с. 404].

Лаври Евфрозіни, якими та увінчала Антея в їхньому домі, – для неї просто «галуззя», не варте уваги.

Суттєвою частиною жіночого дискурсу, презентованого в образі Неріси, є те, що вона постає не лише як талановита танцівниця, але і як модель для статуї Терпсіхори – музи танцю та хорового співу. Ставлення Неріси до цієї скульптури ще раз підкреслює відсутність у персонажа цілісних національних орієнтирів. Неріса не вважає свою статую в домі Мецената ганьбою, її цікавить лише ціна, яку дав Меценат за цей твір мистецтва, чим підкреслено відверту прагматичність персонажа: *Яке позорище? Хто переможець? Чим винен Меценат, що дід його чи, може, прадід з еллінами бився? Тепер же Меценат не забирає ніяких наших скарбів силоміць, але купує, ще й за добру ціну* [7, с. 399].

Найбільш яскраво сутність Неріси як концептуального персонажа розгортається у фінальній сцені оргії в Мецената. Опозиції Неріса / Евфрозіна, Неріса / Антей набувають в цьому епізоді кульмінаційного значення. Поруч із великим талантом, який із відвертим цинізмом прагне слави, Неріса виявляє себе продажною жінкою, що унаочнюється низкою її слів та вчинків, а також відповідними репліками присутніх на оргії римлян.

Прагнення сильної особистості проявити себе виявляється в підкресленому намаганні персонажа перебрати на себе увагу, відсунути талант Антея на другий план: *Антею, ти зовсім не розважаєш своєї сили. Краще вже дозволь мені за тебе доказати вдячність преславному. Хоч я не танцівниця, та потанцюю, як в Танагрі звичай, як матінка навчила. Хай пробачать* [7, с. 424].

Надалі Нерісою ігноруються всі звернені до неї слова Антея, проте вона активно реагує на діамантове намисто, яке виймає із скриньки Меценат і яким він продумано вабить її до себе: «Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, рухи нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сиплються квіти і грім оплесків» [7, с. 426]. Нерісу у творі також названо «мавпочкою з Танагри», що створює відповідне стилістичне забарвлення.

Показовими щодо поведінки Неріси є оцінні репліки Прокуратора: «*Гарна, гарна штучка*» [7, с. 426] та Префекта: «*Ся муза, певне, з голоду не згине*» [7, с. 426].

Розвиваючи та загострюючи окреслену сцену, Леся Українка надає їй відверто хтивої забарвленості, чим підкреслюється відсутність у Неріси будь-яких морально-етичних цінностей: «Неріса, зблизившись до Мецената, стає перед ним на одно коліно і відхиляється назад, немов готова впасти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грає на її устах. Прокуратор кидається піддержувати її, але Меценат попереджає його, надівши Нерісі намисто на шию і тим самим рухом піддержавши її» [7, с. 426]. У подібному ключі витримано й запрошення Префекта: «*Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!*» [7, с. 427], яке з усміхом приймає Неріса. Прагнення до слави набуває відвертих ознак розпусти. Показовим є й те, що Неріса не лише постає як досвідчена спокусниця, але й органічно приймає своєрідні знаки уваги і від Мецената, і від Префекта. Ця колізія іще більше загострює ситуацію.

Логічним завершенням окресленої сцени стає її трагічний фінал. Загибель Неріси від руки Антея (не лише чоловіка, але й співця, національно свідомої особистості) позиціонується не як загибель таланту танцівниці, а як намагання припинити ганебний і для родини і для Еллади загалом розвиток дії.

Отже, у драматичній поемі «Оргія» Леся Українка презентує різні аспекти жіночого дискурсу, актуалізуючи різні, часто опозиційні грані жіночого буття. Важливим є те, що у вимірах цього буття гармонійно поєднуються особистісне та загальне, буденне та філософське начала. Чинником, що об'єднує різні парадигми жіночого дискурсу у творі «Оргія», постає категорія вибору, інтерпретована як необхідна, концептуальна для кожної із зображених жіночих постатей. Неоромантична шляхетність Евфрозіни яскраво відтінена цинізмом та аморальністю Неріси. Якщо для Герміони та Евфрозіни свідомий екзистенційний вибір родинних та національних цінностей засвідчує природність та гармонійність існування як такого, то для Неріси вибір лише чітко показує розрив між моральністю, талантом та бажаннями сильної особистості. Такий розрив неминуче призводить до трагічної розв'язки.

Авторка у драматичній поемі «Оргія» загалом не змінює традиційних гендерних ролей, однак, подаючи різні, часто антагоністичні аспекти жіночого дискурсу, інтерпретуючи їх з позицій

неоромантизму, ще раз підкреслює значущість жіночого начала не лише в перипетях особистого буття, але й у суспільних, національних, філософських шуканнях української дійсності та літератури на переламній добі межі XIX та XX століть.

Література

1. Агеєва В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В. П. Агеєва. – К. : Либідь, 2001. – 261 с.
2. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів : Літопис, 1997. – 340с.
3. Зборовська Н. Моя Леся Українка / Н. Зборовська. – Тернопіль : Джура, 2002. – 228 с.
4. Козак С. Неоромантична концепція слова Лесі Українки / С. Козак // Сучасність. – 1993. – № 2. – С. 138–144.
5. Кочерга С. Семіотична партитура драматичної поеми Лесі Українки «Оргія» / С. Кочерга // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11 (198). – С. 119–128.
6. Криловець А. Драматична поема Лесі Українки «Оргія» : філософія національної честі / А. Криловець // Дивослово. – 1996. – № 7. – С. 6–10.
7. Леся Українка. Оргія / Леся Українка // Твори : у 4-х т. – Т. 3. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1982. – С. 365–427.
8. Масенко Л. Анатомія національного поневолення / Л. Масенко // Кур'єр Кривбасу. – 1996. – № 55–56. – С. 44–47.
9. Панченко В. «Я не буду загрожувати переходом в чужу літературу...» : Загадка генези драматичної поеми Лесі Українки «Оргія» / В. Панченко // Вежа. – 1996. – № 3. – С. 227–238.
10. Турган О. Українська література кінця XIX початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння) / О. Турган. – К. , 1995. – 172 с.

УДК 811.161.2'373

Н. М. Шарманова

ЗНАКОВІСТЬ АФОРИСТИКИ Б. Д. ГРІНЧЕНКА: ПЕРЕТИН МОВНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО КОДІВ

Шарманова Н. М. Знаковість афористики Б. Д. Грінченка: перетин мовного і національного кодів.

У статті акцентовано на семіотиці афоризму, здійснено опис індивідуально-авторських висловів Б. Д. Грінченка в контексті нових напрямів дослідження мовної царини – лінгвокультурологічного, прагмалінгвістичного, антропологічних засад лінгвостилістики. Висвітлено теоретичні питання й прикладні аспекти афористики в межах пареміологічної концепції, розширено відомості про основні підходи до лінгвістичної ідентифікації цих мовних одиниць. Узагальнено комплекс семантичних явищ, що лежать в основі структурного моделювання афоризмів, досліджено зв'язки між їхньою семантикою, стилістичними особливостями і прагматичним спрямуванням в ідіолекті Б. Д. Грінченка.

Ключові слова: афоризм, антропоцентричний підхід, семіотика, мовний код,

коди культури.

Шарманова Н. Н. Знаковость афористики Б. Д. Гринченко: взаимодействие языкового и национального кодов.

В статье сделан акцент на семиотике афоризма, проведено описание индивидуально-авторских выражений Б. Д. Гринченко в контексте новых направлений исследования языка – лингвокультурологического, прагмалингвистического, антропологических основ лингвостилистики. Раскрываются теоретические и прикладные вопросы афористики в аспекте паремиологической концепции, расширены сведения об основных подходах к лингвистической идентификации этих единиц языка. Обобщен комплекс семантических явлений, лежащих в основе структурного моделирования афоризмов, исследована взаимосвязь между их семантикой, стилистическими особенностями и прагматической направленностью в идиолекте Б. Д. Гринченко.

Ключевые слова: афоризм, антропоцентрический подход, семиотика, код языка, код культуры.

Sharmanova N. M. Semiotic of B. D. Hrynchenko's aphorisms: language and national culture interconnection.

The article focuses on the semiotic, linguistic and cultural identification of B. D. Hrynchenko's aphorisms in the context of new approaches in linguistic studies – linguaculturological, pragmalinguistic and anthropological. The article also deals with the theoretical and practical aspects of aphorisms in the paremiological conception and gives additional information on the main approaches in the linguistic identification of these units. The article generalizes the complex of linguistic phenomena that are in the basis of structural modelling of aphorisms, researches the connections in their meanings, stylistic peculiarities and pragmatic direction in the idiolect of B. D. Hrynchenko.

Key words: aphorism, anthropological approach, semiotic, language cod, culture cod.

Серед сучасних наукових підходів до вивчення мовної царини варто акцентувати на антропоцентричному їх спрямуванні, що відбиває безпосередній зв'язок мовних явищ із лінгвокультурними. Такі тенденції пояснюються тим, що на сьогодні більшість парадигм мовознавчих знань має антропологічне підґрунтя, зокрема й лінгвостилістичні студії, які розкривають стилістичні процеси, актуальні для сучасної україномовної практики в різних сферах суспільного вжитку. Антропоцентричні засади в галузі лінгвістики найбільш виразно розкривають дослідження мовного доробку тих постатей, які стали знаковими, епохальними для української нації. Адже «пізнання мовної особистості, ідіолекту здійснюється шляхом аналізу насамперед текстів, у яких реалізована мовна діяльність носія ідіолекту, та моделювання мовного доквілля, яке впливало (могло впливати) на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту» [2, с. 16].

Досить цінним надбанням у лінгвостилістичному контексті є афористика, яка водночас кристалізує мовний портрет письменника при продукуванні індивідуально-авторських висловів і постає невичерпним джерелом для дослідження духовного потенціалу українського етносу, розуміння його менталітету. Афористика як феномен духовної культури нації формує концептосферу національної мови і репрезентує систему цінностей та ідеалів соціуму, виступає засобом конденсації образно-логічної думки, у якій «відбито й актуалізовано основні життєві цінності нашого народу» [5, с. 31].

В афоризмах крізь призму авторських інтенцій відбивається вся національно-культурна концептосфера, у якій закодовані уявлення етносу про Всесвіт, і зокрема український світ як перетин двох площин – кодів мовної царини із системою кодів вітчизняної культури. Кодом називають систему умовних знаків, правил передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій [1, с. 73].

Код як засіб певної ідіоетнічної мови є базовим семіотичним терміном та одним із центральних понять лінгвокультурологічної наукової парадигми. Ф. С. Бацевич дає таке визначення мовного коду: це «сукупність засобів мови, що використовуються у комунікації і характеризуються певною однорідністю» [1, с. 76]. Відповідність між планом змісту і планом вираження знака якраз і втілює код, який задає значущість знака, що має бути розшифрована. Культурно-мовний код, застосований у комунікації, становить єдність мовних і культурних знань, які втілюються у вербальних повідомленнях [там же, с. 75].

Кодом номінують систему образів, яка належить до певної культурної сфери або ж артефакти культури, що виступають у знаковій функції (Ю. М. Лотман). Важливі для культури смисли можуть виражатися засобами різноманітних кодів, кожний із яких репрезентує свою структуралізацію й концептуалізацію певного конкретного смислу (С. М. Толстая). Система культурних кодів є підґрунтям надгрупової спільноти, використовує різні символи для самоідентифікації (Т. Б. Щепанська).

Культурний код являє собою систему знаків матеріального й духовного світу, транслює основні національні світоглядні орієнтири, культурну спадщину того чи того народу. Ф. С. Бацевич, услід за російською дослідницею В. В. Красних, у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» осмислює різні підходи до розуміння цього лінгвокультурологічного поняття: «1. Спосіб, яким конкретна

культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, що оточує членів певної національної лінгвокультурної спільноти; “сітка”, яку культура “накидає” на навколишню дійсність. К. к. (коди культури – *Н. Ш.*) співвідносяться з древніми уявленнями людини. К. к. формують систему координат, котра містить і відтворює еталони культури 2. Сукупність знаків (символів), смислів та їхніх комбінацій, котрі наявні у будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти. Знаходить вияв також у етнічній мові, мовній картині світу» [1, с. 74].

Афоризм виступає як усталена словесна формула, клішовані одиниця, в основу якої покладено мовний концепт, що ґрунтується на універсальних й етнічних символах. Кожний письменник по-своєму продукує вислови, яким властиві формульний характер й універсальність загальної референції. Специфічні риси епохальності, знаковий характер притаманні й творчості Бориса Дмитровича Грінченка. Однією з них можна назвати високий ступінь афористичності мови митця. Афоризми Б. Д. Грінченка крізь призму спеціального лінгвокультурологічного дослідження не були вивчені, хоч увійшли як ілюстративний матеріал до окремих афористичних збірань.

Мета статті полягає в розкритті семіотики і прагматики афористики Бориса Дмитровича Грінченка. Відповідно передбачено розв’язання таких завдань: 1) дослідити семантичну будову афористичних висловів з ідіолекта Б. Д. Грінченка; 2) з’ясувати лінгвостилістичний аспект афористики видатного українця.

Афористика є предметом наукового вивчення в українському й зарубіжному мовознавстві з позицій функціонування переважно в художньому, мас-медійному, політичному й епістолярному дискурсах (М. А. Алексєєнко, С. Г. Гаврін, В. В. Жайворонок, Є. Є. Іванов, В. С. Калашник, А. В. Королькова, Т. І. Манякіна, М. А. Черкаський, О. І. Шейгал та ін.).

Під афоризмом розуміємо логічне, образне судження узагальнювального характеру, що в категоріях раціональності чи парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури: *Носиш сили в душі молодії, – Не зрїкайся завчасно надії* (2, с. 25); *В порожньому житті немає втіхи* (2, с. 33); *Кожен чоловік помиляється* (2, с. 432).

Афористичний вислів ідентифікуємо як інтелектуальний мовний знак, що належить до розряду синтетичних семіотичних знаків із

прямою мотивацією та якому властивий комплекс диференційних ознак. Йому властиві автономний текстовий статус, неодноразовість відтворення в мовленні і входження до національної когнітивної бази.

Афористика Б. Грінченка цікава передусім тим, що за своїм семантичним розмаїттям охоплює майже всю велегранну спадщину митця – художню творчість (поезію, прозу, драматичні твори), переклади, публіцистику й епістолярій, лінгвістичні розвідки, науково-популярні тексти, історико-літературознавчі й літературно-критичні статті, рецензії, фольклористичні й етнографічні збірники [3], історико-педагогічні й теоретичні праці про освіту, школу, з теорії виховання та словника української мови – «мовної скарбниці українського народу» (О. О. Тараненко), де «з синівською сумлінністю, з дивовижною повнотою зібрано все, що на той час вродило квітчасте поле української мови» (О. Т. Гончар). У мовознавчих студіях «Наша літературна мова» Іван Огієнко (митрополит Лларіон) дав високу, авторитетну оцінку і найвагомішій лексикографічній праці Б. Д. Грінченка, назвавши Словник «відомим», значущість якого не викликає сумнівів і через століття, бо вже на той час правопис Словника «був прийнятий по всіх українських редакціях і виданнях» [7, с. 348], і самому укладачеві, адже він «знаний наш письменник» [там же].

Індивідуально-авторські афоризми українських майстрів слова попередньої літературної епохи й народні вислови були активно використані як ілюстративний матеріал у кожному томі «Словаря української мови» Б. Д. Грінченка. Наприклад:

«**Амбѡн, на и ну, м. и амбѡна, ни, жс.** Амвонъ. *Поучали с церковной амбони рідних братів чужою мовою.* К. XII. 122» (3, с. 7) та «**Трѡвога, ги, жс.** Тревога, смятеніе. ... *Закипіла по Вкраїні страшенна трѡвога.* К. Досв. 13» (6, с. 284) – афоризми зі збірок Пантелеймона Куліша «Хуторна поезія» (Л., 1882 р.) і «Досвітки. Думи и поеми» (СПб, 1862 р.);

«**Безладдя, дя, с.** Безпорядокъ, разладъ, несогласіе, неурядиця, анархія... *У товариствѣ лад, – усяк тому радіс; дурне безладдя лихо діс.* Гліб. 4» (3, с. 41) – афористичний вислів із байок Леоніда Глібова (К., 1904 р.);

«**Затяжіти, жу́, жіш, гл.** Обременить, отяготить. *Хліб в дорозі не затяжить.* Ном. № 11378» (4, с. 112) та «**Компанія, нїї, жс.** 1) Общество, компанія. *Злі компанії і доброго чоловіка зопсують.* Ном. № 5982» (4, с. 276) – народні вислови зі збірки «Українські приказки,

прислів'я и таке инше», укладеної М. Номисом (СПб, 1864 р.) та «Слово, ва, с. Слово... Матушине словце – що змінєє сонце» (6, с. 152) – власне паремія зі збірки «Этнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ» (Ч., 1896 р.), укладеної й підготовленої до друку самим Борисом Грінченком;

«**Любіти, блю', биш**, гл. Любить... Любить її, думу правди, козацькую славу, любить її. Шевч. 128» (4, с. 286) та «**Пишатися, шаюся, єшся**, гл. ... 2) Красоваться. *Ще на Україні веселі і вольніі пишались села.* Шевч. 242» (5, с. 155) – афоризми з «Кобзаря» Тараса Шевченка (СПб, 1867 р.);

«**Попильнувати, ную, єш**, гл. 1) Позаботиться, постараться. *Попильнуй під старість дому.* Котл. Од. 492» (5, с. 327) – афоризм із твору «Ода до кн. Куракіна» (К., Од., 1890 р.) тощо.

У передмові до «Словаря української мови» Б. Д. Грінченко пояснює, чому джерельною базою для відбору мовного матеріалу послужили народні (з відомих лексикографічних праць) й індивідуально-авторські вислови, та зазначає: «Лучшими же для нашей работы (виділення Б. Д. Грінченка – *Н. Ш.*) писателями мы считаемъ тѣхъ, которые, болѣе или менѣе мастерски владѣя словомъ, въ то же время черпали свой словесный матеріалъ непосредственно изъ народной рѣчи. Къ такимъ мы относимъ болѣе старыхъ писателей: Котляревскаго, Гулака-Артемовскаго, Квитку, Макаровскаго, Шевченка, М. Вовчка, Г. Барвинокъ, Симонова и затѣмъ П. Кулиша» (3, с. XXX).

До цієї когорти найкращих українських митців ми з упевненістю зараховуємо й самого укладача Словника, адже його філологічні спостереження над мовним матеріалом (і тут особливо варто зауважити щодо відбирання одиниць пареміології – афоризмів і власне паремій) багато в чому розкривають специфіку власної мовотворчості, і продукування афоризмів зокрема. А це, справді, засвідчує «копітку шахтарську роботу над пошуком слова» (В. В. Яременко).

Афоризми створюють «документальну оповідь про життя, творчість, моральне і естетичне кредо Бориса Грінченка, розкривають його суспільно-політичний та мистецький ідеал, педагогічні погляди, вводять у коло його сучасників, дають уявлення про зміст їхніх оцінок» [10, с. 5]. Б. Д. Грінченко обстоює нерозривність понять «нація» – «культура» – «мова», розглядаючи складники цієї тріади як

найважливіші ознаки суспільного буття, власне, перетин мовного й національного кодів. Це стало пріоритетним у мовотворчості митця, «що еволюціонувала, набувала поліфункціонального вияву в період поширення демократичних ідей, змін у класовому розшаруванні суспільства, дії загальноєвропейського процесу розвитку культури, пошуку платформ щодо подальших шляхів української нації та її літературної мови» [6, с. 248].

Націоцентрична спрямованість поглядів митця пояснюється потребою об'єднання української нації, її добробутом. Це актуалізовано в низці афористичних висловів: *Сьогодні не треба нам ні гніватися, ні битися, а брататися треба* (2, с. 433); *Але ж мусиш те щастя придбати на роботі для рідної хати* (2, с. 25), де в етнокультурному образі *рідна хата* закодовано значно глибші смисли. Для Бориса Грінченка це Україна. Вербалізація етноконцепту «Україна» здійснюється в чотири етапи: 1) співвіднесення концепту з етимомом відповідного слова; 2) формування внутрішньої форми – смислового центру концепту-образу; 3) символізація значення; 4) міфологізація концепту як дія символу в парадигмі культури (М. Ф. Алефіренко).

Семантичне становлення афоризмів, де транслюється національний код, починається з метафоричного переосмислення реальної дійсності, унаслідок чого лексичні компоненти деактуалізуються, прирощують конотацію, яка відтворює зв'язок асоціативно-образного підґрунтя з культурою, її еталонами, символами і стереотипами (В. А. Маслова) і розглядається як знання, джерело когнітивного освоєння і Всесвіту загалом, і українського світу зокрема. Порівняємо з висловами із педагогічних розвідок Бориса Грінченка, наприклад *Денаціоналізація веде до деморалізації уже сама собою* [цит. за 10, с. 14], а також із афоризмами з епістолярної спадщини письменника – з листів до сестер Аполлінарії та Анни, написаних у 1891–1893 роках: *Только работа для Украины, мы можем иметь право на имя честных деятелей* [там же, с. 13]. Відтак актуалізація національного духовного макроконцепту «Україна», який тлумачиться як складова культурного симболарію (Г. В. Токарев), визначає індивідуально-авторське когнітивне осмислення українського соціуму, всієї картини світу та має вплив на фоніві знання комунікантів на рівні етносвідомості.

Визначальним в афористиці Бориса Грінченка є осмислення національної зради як вияв громадянської позиції та поглядів не

тільки самого автора, а й узагальненої думки його часу про запроданства, зрештою, досвіду багатьох поколінь: *Кинути роботу для рідного краю і піти на роботу до його гнобителів... єсть справжньою цілковитою зрадою* (1, с. 194); *Вами предки торгували, а продавши, породили вас на світ рабами* (7, с. 70); *Не пишайтеся козацьким родом: ви раби, хоча й пани ви над своїм народом* (7, с. 70).

Ставлення до свого громадянського обов'язку патріота й борця за національне й духовне відродження України знайшли вияв у афоризмах, де подано тверді переконання Б. Д. Грінченка у правильності обраної ідеї. Перш за все, вболівання за долю нації у вислові-переспіві національного символу українців: *Ще не вмерла Україна, але може вмерти* (7, с. 70). Крім того, це відбито у висловах із семантикою упевненості у власних силах на визначеному шляху: *Наша ідея велика людям світитиме всім, як і сіяла – довіку!* (2, с. 26); *Стане нам сили пройти шлях наш, тернами покритий, і щоб до краю знести всякі пригоди на світі* (2, с. 26) чи то віри та сподівання: *Колись і ти, сівачу правди й волі, на рідний степ повинен ще прийти* (2, с. 32); *Все прокинеться приспане, і воскресне пишний день праці, щастя і пісень* (2, с. 45) тощо.

Для Грінченкового афоризму характерна стереотипність світобачення й світовідчуття, крізь призму афоризмів письменник подає вичерпну характеристику українського суспільства на зламі століть: *Не гордуй ти життям молодим, не журиш безнадійно над їм* (2, с. 25); *Хто сіє сльози, сліз і сам зазна* (1, с. 505); *Тяжко без світу!* (2, с. 411). Переосмислення семантики афористичних висловів, в основі яких лежать знаки-символи на позначення суспільно-політичних, правових, морально-етичних й естетичних цінностей, відбувається з урахуванням мовних ефектів, зокрема поєднанням у семантичній будові афоризму раціонального й образного (експресивного, емотивного): *Народ-герой героїв появляє, шануючи, він їх вінцем вінчає* (2, с. 47); *Коли хочеш ти добро робити, – поспішай його робити швидше, поки є його чинити сила* (2, с. 48) тощо.

Під творчим мікроскопом митця постає сучасне йому буття, репрезентуючи різні естетичні моделі, що водночас дозволяє відобразити власну життєву концепцію. Основу її становить *праця* як визначальний мотив й умова суспільної позиції. Цей концепт широко представлено в афористиці Б. Грінченка з розгортанням у низку фреймів: «праця – сенс людського життя»: *Треба робити її, працю, надбану віками, та не похилимось ми – буде надія із нами* (2, с. 26),

«праця – джерело і рушій суспільного розвитку»: *Ще не родилися ми – гори роботи лежали* (2, с. 26), «праця – суспільна боротьба»: *Працюй, борись, аж поки буде сила, і всіх людей до праці закликай* (2, с. 33), «праця – любов»: *Тільки ідея не згине праці й любові до всіх!* (2, с. 26).

У передмові до двотомного видання творів Бориса Грінченка Н. В. Левчик зазначає, що праця в його поетичній творчості «за значущістю дорівнюється до таких світових символів, як Краса й Любов» (2, с. 15). Показовим є той факт, що індивідуально-авторські вислови не просто транслюють філософські роздуми митця про працю як умову й вічну потребу людського існування (*Моя пісня – то мій робітничий одпочинок і моя робітницька молитва – надія* [3, с. V-VI]), а набувають соціально-громадянського звучання, стають закличками й гаслами: *Встань до праці повний сили і надії* (2, с. 29); *Сміливо, браття, до праці ставайте! Час наступає – ходім!* (7, с. 70); *Праця єдина з недоли нас вирве – нумо до праці, брати!* (7, с. 70) тощо. Підгрунття дієво-раціонального осмислення дійсності становить моральна й естетична оцінка людини-трударя, зокрема: *Дяка і шана робітникам щирим, сором недбалим усім* (7, с. 70); *Без роботи погано рукам!* (2, с. 26).

Відображення мовної картини світу й позамовної дійсності відбувається в афористиці митця крізь призму антропоцентризму, який «передбачає передусім особистість, одиничну або колективну, як одиницю свідомості. Індивід можна розглядати як одну свідомість, або свідомість одного, спрямовану на пізнання людиною оточення, в якому вона живе. Найближчим оточенням є, звичайно, етнос, колективна свідомість» [4, с. 64]. У передмові до збірки своїх поетичних творів Б. Д. Грінченко наголосив, що «кожна тут річ має в собі частинку мого я» [3, с. V].

За Грінченковим «я» («моє») в афоризмах завжди стоїть узагальнене «ми / ви» («наше»), а граматичні форми першої особи однини іменника позначені семантикою генералізації: *Я люблю просто до загину рідну мову та пісні, матір-Україну* (7, с. 70); *Нехай моя присяга буде вашою!* (2, с. 411); *Нічого не звелю, – тільки не забудьте мого заповіту!* (2, с. 412); *Добувайтесь правди!* (2, с. 411). Мовні одиниці засвідчують: у колективному світогляді є Правда і Праця як найвищі цінності суспільства, а в центрі особистісного світосприйняття – перебіг складних процесів формування індивідуального й етнічного «я»: «Звідси етногенез, або становлення етнічного «я» у всесвітньому контексті» [4, с. 64].

Моральні цінності й етичні ідеали самого автора визначають суспільну духовність, підносячи на найвищі шаблі його світовідчуття й світорозуміння: *Наша доля – іти серед темряви і страшних хуртовин* (7, с. 70); *Моє життя – самотня тиха праця* (2, с. 39); *До Сонця генія високого рівняю* (1, с. 89). Наведені афоризми сприймаємо як громадянське кредо Бориса Грінченка, де в атмосфері духовного й фізичного поневолення України висунуто маніфест боротьби за основні цінності буття – свободу, життя, працю, дух, щастя, правду, добро: *Боротися і працювати, щоб нам добути волі; Зло від своїх найтяжче уражає; Багато є людей, нема людей-братів* (Б. Д. Грінченко).

Мовні особливості афористики реалізовані також і за допомогою структурної організації афористичного вислову. Так, у поетичному доробку митця багато афоризмів, які функціонують на базі риторичних й окличних речень на позначення позиції автора щодо дійсності на зразок: *Навіщо ж ви на світі живете, коли на серце єсть у вас – крижина? Нащо ж людьми ви себе звете, коли забули, що таке людина?!* (2, с. 28).

Афоризми, у яких позиція автора щодо висловлюваного характеризується високим ступенем референції, розглядається нами як утворення активної структури, побудова яких супроводжується низкою маркерів суб'єктивної модальності, зокрема:

1) синтаксичними: інтонацією (окличною, питальною), як-от: *І світ воскрес!* (2, с. 32); *Добре поезії на світі жити!* (2, с. 35); звертаннями: *Природо-мати! кожен з нас змарнілих, життям важким натомлених та хворих, намучившись усім, що серце й душу вражає глибоко, – до тебе йде* (2, с. 33);

2) морфологічними, а саме займенниками чи займенниковими прислівниками: *На що тоді **весь** цей лад* [7, с. 241] або частками *Тільки* *де вже раз життя устало, там росте воно й буяє зараз* (2, с. 108); *Тільки* *смерть великих робить нас* (1, с. 501);

3) стилістичними – конструкціями експресивного синтаксису): парцеляцією *Людина я... І мушу червоніти із сорома, що маю зватися так!* (2, с. 42);

– риторичним питанням-відповіддю на кшталт: *Щастя хочеш ти зазнати? Щастя дурно не дається: тільки той його придбає, хто за його в бої б'ється* (2, с. 47);

– прямою мовою: *«Зроблю», – сього сахайся слова. «Зробив», – оце потужних мова* (2, с. 47);

– інверсією: *Як мала у тебе сила, то з гуртом єднайся ти купи більше зробиш діла, швидше дійдеш до мети* (2, с. 45);

– лексичним повтором: *Кожен чує, що живе на світі, кожен чує, як тепло злітає, і усе, що може оживати, – все вертає до життя нового* (2, с. 108);

4) комплексом мовних засобів: *Майте ж прапором, надії!* (2, с. 45); *Хочеш вік прожити марно ти? То малої добирай мети* (2, с. 47); *Хочеш вік прожить немарно ти? Вищої шукай собі мети* (2, с. 47) тощо.

Афоризми, що репрезентують нейтральну позицію автора щодо висловлюваного, ми кваліфікуємо як утворення нейтральної структури: *Краще кривду вже терпіти, ніж самим її чинити* (2, с. 46); *Як тебе вороги на хресті розіпнуть, то стогнання свого ти не дай їм почути* (2, с. 48).

За умов посилання на іншого адресанта в афоризмі відсутня пряма референція, відповідно одиниці характеризуються низьким рівнем адресантної активності. Афоризми цього різновиду ми визначаємо як утворення пасивної структури, наприклад: *От, кажуть, – пригоди учать людей згоди* (2, с. 46); *Говорять люди: не зітхай, чого нема, то й так нехай* (2, с. 46). Побудова ґрунтується на використанні вставних слів, словосполучень, речень, що мають семантику об'єктивного, авторитетного джерела повідомлення (*відомо, кажуть, як кажуть, говорять люди*).

Загальновідомо, що поетичні афоризми переважно мають форму диптиха – завершені за змістом окремої строфи, яку складають два віршовані рядки; зрідка – у формі катрену, тобто семантично оформленої строфи з чотирьох рядків [9, с. 253].

Відповідно до усталеної афористичної традиції у мові творів Б. Д. Грінченка виокремлюємо різноманіття конструкцій, орієнтованих на продуктивні моделі мови. Низка висловів має таку структурну організацію:

1) за моделлю диптиху: *Якщо праведне се діло буде, То ніщо тут не злякає серця...* (2, с. 25);

2) за моделлю катрену: *Не гордуй ти життям молодим, Не сумуй безнадійно над їм І початки святої надії ти зневір'ям тяжким не дави, Вір у сили свої молоді* (2, с. 25).

Національний світогляд якнайкраще відображають використані автором мовні одиниці, що репрезентують власне паремійний корпус: *Час прийшов умирати* (2, с. 411); *Люди добрі* (2, с. 433). Клішованість,

афористичність і сентенційність у комплексі впливають на характер семіотичної й змістової структури паремійної мовної одиниці, у першу чергу – її референційної складової і семантичної мотивації. В основі цілісного смислового змісту паремії лежить не власне дефініція, а міркування. Ужиті Б. Д. Грінченком народні вислови містять і виразно оцінні судження, які стосуються характеристики соціально значущих для українців ситуацій. Паремії співвідносяться із прецедентними феноменами (Д. Б. Гудков), що спираються на фонові знання комунікантів, визначають світ норми, закономірностей, узагальнень і стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом. Паремії характеризуються певним типом образної побудови, при якій відтворюється економно обрана конкретна ситуація з виділенням таких її сторін, що можуть стати узагальненою формою передачі думок. Використовуючи прислів'я в переносному значенні, митець подає афористичне віддзеркалення велегранності народного досвіду.

Низка паремійних одиниць (приказки, прислівно-приказкові вислови, побажання), які функціонують у мові творів Б. Д. Грінченка, почасти піддаються трансформації, як-от: *Набрались бебехів тягти, а діло забули* (2, с. 435); *Та тебе люди заклюють* (2, с. 411); *Це не твоєї голови діло* (2, с. 161) чи стилізації (*А коли хочеш добре жити – роби, не тияч* (2, с. 161); *Спасибі тим рученькам, що мене носили-годували* (2, с. 412). Порівняємо трансформовану паремію *Якщо я брехню кажу, хай мене поб'є небесна сила!* (2, с. 99) із зафіксованим у 4-му томі «Словаря української мови» народним висловом *Щоб я вмер, коли неправду кажу* зі збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я и таке инше» (СПб, 1864 р.). Наведена мовна одиниця ілюструє одну зі словникових статей Словника: «**Уміра́ти, а́ю, єш, сов. в. уме́рти, умру́, ре́ш, гл.** Умирать, умереть. *Коли вмірати, то вмірати, – то все треба день стеряти.* Ном. № 4268. *Хто за віру умірає, той собі царство заробляє.* Ном. № 1. *Щоб я вмер, коли неправду кажу.* Ном. № 932. *Хто вмер, той каятиметься, такой хорошій солнечный день.* Ном. № 603» (6, с. 338).

У художніх текстах Бориса Грінченка активно побутують етикетні кліше на зразок *Спасибі вам* (2, с. 432); *Хвалити Бога!* (2, с. 432); *Дай, Боже, вам здоров'я!* (2, с. 432). Ритуальні словесні комплекси на позначення привітання, побажання, прощання, прохання, вибачення й застереження, використані героями в безпосередніх побутових ситуаціях, відображають цінності

українського народу, які становлять основу певної світоглядної оцінки – позитивної чи негативної: *Хай заплатить Бог тобі за ласку* (2, с. 98).

Подібні стереотипні мовні одиниці ілюструють словникові статті у «Словарі української мови», наприклад: «**Щастіти, тїть**, *гл.* Давать, посылать, приносит счастье, благоприятствовать, удаваться. Употребляется безлично или въ третьемъ лицѣ, преимущественно когда говорится о Богѣ; также въ повелительн. наклоненіи ед. ч. въ выраж.: **Щастї, Боже! Хай Бог щастить**. Ном. № 11368» (6, с. 523) – етикетне кліше зі збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я и таке инше» (СПб, 1864 р.).

Оскільки паремії є загальнореферентними одиницями, то їхнім позначуваням виступає не якась одинична подія, а узагальнена типова мікроситуація. Кожне наступне використання паремії відсилає адресата до певної, конкретної ситуації, знаком-номінацією якої вона є. Художня виразність лінгвоодиниць досягається за допомогою спектра мовних засобів на позначення категорії узагальнення, що зближує народні та індивідуально-авторські вислови. Зокрема, варто зауважити про високу частотність використання в семантичній будові наведених вище паремій таких морфологічних засобів узагальнення, як уживання 2-ї особи в дієслівних формах (*хочеш, не тияч*), а в трансформованих висловах 3-ї особи дієслів (минулий час – *набрались, забули, носили-годували*; майбутній час – *заклюють*), специфічний вияв модальності (*хвалити, дай, хай заплатить, хай поб'є, коли хочеш жити*), використання різних за лексико-граматичним значенням займенників (*тебе, мене, вам, тобі, я, твоєї, це, тим, що, твоєї голови у значенні твоє*) й актуалізацію абстрактних (*діло, небесна сила, брехню, здоров'я, ласку*) або конкретних, у тому числі стилізованих (*рученькам, люди*) іменників. Актуалізація в наведених мовних фактах слів із протилежним значенням підкреслює протиставлення суб'єктів, дій, процесів, станів, відокремлення їх з-поміж інших: *бєбєхїв тязти – діло забули, добре жити, роби – не тияч* тощо. Реалізація категорії узагальнення в семантичній будові введених в художню мову паремій являє собою логіко-поняттєву й емотивну інтеріоризацію дійсності, розкриває національно-мовну картину світу. На рівні такого вжитку клішованих мовних одиниць відбувається утвердження етнічного морального кодексу українства й універсально-культурних кодів.

Отже, ідіолект Б. Д. Грінченка, багатогранна природа його творчої свідомості найвиразніше розкриваються при осмисленні афористичної спадщини митця – багатогранного мовного масиву, що транслює винятковість автора і досвід цілого народу з актуалізацією основних ідеологем *Україна, ідея, надія, праця, сила, людина, життя*. Глибинна мудрість і сентенційність притаманні афористиці Бориса Грінченка, яка відображає його світогляд, художньо-естетичні пошуки і смаки, ідейне спрямування ідіостилу та репрезентує перетин національного й мовного кодів.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць, присвячений 70-річчю проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. акад. НАН України В. Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 16–43.
3. Грінченко Б. Писання / Б. Д. Грінченко. – К., 1903. – Т. 1. – С. V–VI.
4. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58–64.
5. Калашник В. С. Українська поетична афористика як джерело естетичного сприймання основних життєвих цінностей / В. С. Калашник // Українська духовна культура в системі національної освіти : [тези доповідей та повідомлень]. – Х. : ХДУ, 1995. – С. 31–33.
6. Кравченко М. Поняття нації і культура в мові творів Бориса Грінченка / М. Кравченко // Етнос. Нація. Культура. – Дрогобич, 2001. – Вип. 2. – С. 248–253.
7. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. Передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
8. Українська афористика. – К. : Просвіта, 2001. – 320 с.
9. Федоренко Н. Т. Афористика / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская. – М. : Наука, 1990. – 416 с.
10. Яременко В. В. «За право тільки жить...». Борис Грінченко : факти і документи / В. В. Яременко // Грінченко Б. Д. До тих, що зостануться : Вибрані твори / Упоряд., передм. та приміт. В. В. Яременка. – К. : Веселка, 1993. – С. 5–34.

Використані джерела

1. Антологія афоризмів / Упор. Л. П. Олексієнко. – Донецьк : Сталкер, 2004. – 704 с.
2. Грінченко Б. Д. Вибрані твори в 2-х т. : Т. 1 / Борис Дмитрович Грінченко ; упоряд. Ю. Б. Кузнецов, Н. В. Левчик ; вступ. ст. Н. В. Левчик. – К. : ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. – 448 с.
3. Словарь української мови : у 4-х т. / Упоряд., з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – Т. 1. А – Ж. – Репринт. вид. Київ, 1907. – К. : Лексикон, 1996. – 496 с.
4. Словарь української мови : у 4-х т. / Упоряд., з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – Т. 2. З – Н. – Репринт. вид. Київ, 1908. – К. : Лексикон, 1996. – 578 с.
5. Словарь української мови : у 4-х т. / Упоряд., з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – Т. 3. О – П. – Репринт. вид. Київ, 1909. – К. : Лексикон, 1996. – 507 с.

6. Словарь української мови : у 4-х т. / Упоряд., з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – Т. 1. Р – Я. – Репринт. вид. Київ, 1909. – К. : Лексикон, 1996. – 566 с.
7. Степанишин Б. І. Українська поетична афористика минулого тисячоліття / Б. І. Степанишин. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 208 с.

УДК 821.161.2(477.83)

Л. В. Явір

СИМВОЛІЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСЕМ «МІСЯЦЬ» І «ЗОРЯ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

Явір Л. В. Символічне навантаження лексем «місяць» і «зоря» в поетичних текстах Івана Франка.

У статті на матеріалі поезій Івана Франка досліджено й проаналізовано символічне навантаження лексем «місяць» і «зоря». На конкретних прикладах проілюстровано вживання вказаних лексем у різних символічних смислах, що засвідчує глибоку ерудицію Івана Франка, його майстерний поетичний хист.

Ключові слова: символ, лексема, сема, астральна символіка, космологічна символіка.

Явір Л. В. Символическая нагрузка лексем «луна» и «звезда» в стихах Ивана Франко.

В статье исследована и проанализирована символическая нагрузка лексем «луна» и «звезда» в поэтических текстах Ивана Франко. На конкретных примерах иллюстрируется функционирование указанных лексем в различных символических смыслах, что свидетельствует о глубокой эрудированности Ивана Франко, его безупречном таланте.

Ключевые слова: символ, лексема, сема, астральная символика, космологическая символика.

Yavir L. V. The symbolic meanings of the terms «moon» and «star» in Ivan Franco's poetry.

The article deals with the symbolical meaning of the terms moon and star in Ivan Franco's poetry. By using the specific examples we have illustrated the functioning of these terms in various symbolical meanings, which proves the author's deep erudition, his perfect poetical talent.

Key words: symbol, lexeme, seme, astral symbolism, cosmological symbolism.

«Франко талант дуже різнородний і дуже багатий, нема такого роду письменницьких форм, яких він не вживав би, нема таких родів літературних творів, у яких він не пробував би свого пера, і що важніше – не пробував того пера з таким великим успіхом» [9, с. 22].

«Франко належить у нас до типу письменників-універсалістів, як ось Куліш, Кониський, Грінченко, письменників із дуже широкими культурними, політичними, громадськими інтересами. Через те така

широка й різноманітна його діяльність. І як охопити її цілу, то не знати, чому дати першенство. Чи Франко більший письменник, чи вчений, чи публіцист, чи громадський діяч. І в письменстві – чи його характеризує суб'єктивна поезія, чи більший у нього епічний талант, психолог він чи рефлексист, чи вдається йому краще вірш, чи оповідна форма, чи новеля його поле діяльності, чи лірика. Одне тільки певне, що краще у нього виходить оповідання, ніж повість, ліпша, знов повість, ніж драма» [9, с. 102].

У своїй невеличкій розвідці зупинимося на дослідженні поетичної робітні Івана Франка, а точніше на аналізі символічного наповнення лексем «місяць» і «зоря» в поетичних творах митця.

Поетична творчість Івана Франка організовується «певними темами, ліричними сюжетами, наскрізними мотивами; у його творчості виявляється постійне звернення до тих самих мовних одиниць, улюблених стилістичних прийомів тощо. Саме на цьому формуються особливі риси його поетичного ідіостилю. Найважливішими тут є наскрізні образи, що розуміються як багаторазово повторювані в різному контекстуальному оточенні слова, значення яких у творчості даного автора стають стійко-символічними, які служать засобом втілення найбільш значущих тем, мотивів, є ядром функціонально-семантичного поля, утвореного атрибутами (асоціатами) наскрізного образу, його дериватами, постійними епітетами тощо» [6, с. 257].

Символи – це одна із найбільш облюбованих струн поетичної ліри Івана Франка. Вони допомагають краще передати універсалізм художнього мислення митця, феноменальні властивості його поетичного слова.

На перший погляд вірші поета повністю витримані в дусі автологізму. Але, коли розгледіти їх ближче, то відкривається зовсім інша картина. Поезії Івана Франка перенасичені символами, і цим він підтверджує власну думку про те, що в поезії кожне слово може бути символом.

Мовознавство рясніє чисельними розвідками, що присвячені теорії дослідження символу. Це фундаментальні праці Х. Керлота, Е. Кассіра, С. Аверинцева, О. Лосєва, К. Юнга та ін. Серед українських дослідників варто виділити імена В. Кононенка, В. Жайворонка, М. Дмитренка, О. Потапенка та ін. Однак спеціальних досліджень присвячених лінгвостилістичним аспектам символів у поезіях Івана Франка, на жаль, немає. Тому вважаємо цю проблему

актуальною та перспективною.

У нашій статті зупинимося на аналізі астральних символів «місяць» і «зоря» у поетичній творчості Івана Франка. Мета статті – виокремити в поезіях І. Франка лексеми «місяць» і «зоря», ужиті у власне символічному значенні; дослідити й проаналізувати їх символічне наповнення.

Теорія символу має свою тривалу історію вивчення і тягнеться ще з античних часів. Однак і дотепер викликає багато суперечок та розбіжностей. Більшість дослідників сходяться на тому, що символ – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, і що він є знаком, наділеним усією органічністю та невичерпною багатозначністю образу.

Особливістю символу як мовної одиниці є множинність значень, що виявляють себе в різних контекстах, ситуаціях, поєднання і взаємодія цих значень завдяки аналогії й асоціативним зв'язкам [6, с. 141].

Існують і різні підходи до класифікації символів. У своїй статті спиратимемося на класифікацію В. Кононенка. Дослідник виділяє такі групи символів: архетипні, біблійні, космологічні, символізація назв явищ природи, рослинні, символізація назв істот, символізація предметних назв. Об'єктом нашого зацікавлення виступають космологічні слова-символи, а конкретніше – «місяць» і «зоря».

Більшість дослідників символічної структури лексем «місяць» і «зоря» сходяться на тому, що ці символи досить багатозначні та багатогранні. Іван Франко своєю поетичною творчістю не просто підтвердив це, а й розширив спектр семантичних прирощень названих символів.

«Місяць» і «зоря» репрезентують сферу космологічної (у вужчому розумінні – астральної) символіки. Культ космологічних (астральних) предметів і явищ – землі, сонця, місяця, зірок, неба, землі тощо – пов'язаний із давніми язичницькими віруваннями наших предків. Незнання їх природи й походження створювало передумови для виникнення міфів, легенд, казок, фантастичних оповідей, для відправи обрядів і ритуалів, присвячених цим божествам. Пізніше опоетизоване витлумачення сутності космологічних предметів і явищ мало в своїй основі персоніфікацію – наділення їх властивостями живих істот. Водночас попри існування загальноновизначених поетичних образів-символів, на ґрунті народних уявлень про космологічні явища розвинулась система національних традицій

символізації [6, с. 167].

В. Кононенко виділяє у структурі символу «місяць» семантичні компоненти «Божа сила», що визначає життя і смерть людини, добрий знак, показник сприятливих обставин [6, с. 167]. «Зоря» ж виступає носієм чиєїсь душі (зі смертю людини її зірка згасає). Зоря – символом коханої, близької людини. Компоненти символічного значення – «доля», «щастя», «вдача», «мрія», «надія», «сум», «дівчина» [6, с. 171].

В. Жайворонок акцентує на тому, що місяць здавна був об'єктом релігійного поклоніння, до якого зверталися в замовляннях. З культом місяця пов'язано безліч вірувань. Скажімо, люди вважали, що перед молодим місяцем треба перехреститися, щоб щастило, а повний місяць впливає на людину. У народнопісенній традиції місяць уособлює коханого або ж його вірного супутника, що осяває дорогу від чи до милої. Місяць і вечорова зоря – символи молодого і молодої. З місяцем здавна пов'язують розвиток рослин і стан здоров'я людей, їхню фізичну красу [3, с. 369].

Зорі в народі здавна символізували святих і праведних, що супроводжують людину від народження й до смерті. Це вікна, у які боги виглядають на світ і через які влітають душі померлих. У фольклорі зорі – сонцеві і місяцеві діти, пізніше Божі очі; кожна людина має на небі свою зірку, і коли вона народжується, Бог запалює зірку, а коли вмирає, з неба котиться й зірка. У народних піснях зірка, що падає, символізує також журбу, горе, біду, смерть. Водночас зірка – символ яскравого світла, краси взагалі, гарної дівчини [3, с. 254].

Х. Керлот наголошує, що символізм лексеми місяць надзвичайно об'ємний і складний. Він розглядає «місяць» як символ змін, переродження, мінливості. Пояснює свій погляд тим, що місяць змінює форму – півмісяць виростає до повного місяця, повний місяць помирає і знову народжується півмісяць. Десь тут присутній і аспект страждання, загибелі, смерті. Однак заперечується тлумачення смерті як припинення існування. Смерть – це час змін. Місяць вважають і покровителем жінок. Зміна місяцем своєї форми аналогічна змінам пір року і віку людини, а це засвідчує, що місяць виступає символом росту людини (юність – зрілий вік) і її занепаду (зрілість – старість) [4, с. 296–300].

Своєрідний погляд дослідник висловив і про символ *зоря*, що уособлює просвітлення, поєднання духу й матерії, а інколи навіть сили зла. Зоря, за Х. Керлотом, – це символ світла, що сяє в темряві, символ духу. Символізм зорі асоціюється з ніччю [4, с. 206].

М. Дмитренко акцентує на тому, що в народному світогляді є поняття, без яких не обходиться жодна людина протягом усього життя, за якими вона звіряє за ними свою долю. До таких основних світотворчих начал належить місяць. Закорінений у давні міфологічні пласти, образ *місяця* символізував життя, світло, любов, постійне оновлення, безсмертя, вічність, чоловіче і жіноче начало – Матір-Велику Богиню, Царицю Небесну; князя, парубка, козака, нареченого. Місяць – це «нічне Боже око», «козацьке сонце» («циганське сонце»), «відьомське око», «зłodійське око». Крім того, місяць – символ пустелі, вола, качки, гуски, залежно від форми – серпа, чаші, повноти, надщербності тощо. Отже, *місяць* символізував позитивне й негативне начала, початок і кінець, приплив і відплив, ріст і вмирання. Люди вірили в місяць як у всесильну істоту, що може вплинути на майбутню долю. Цю віру відображено в народних піснях, замовляннях, у місяця просили звичайного життєвого сприяння [2, с. 108–112].

Зору ж дослідник розглядає як символ жіночого божества світла, вічності, животворної природи, довершеної краси, таємниці, любові, багатства, мрії. Це – ідеальний символ дівчини, жінки; зірки символізують також янголів, дітей, свічки, живі (або померлі) душі тощо. Зоря-зоряниця – сестра Сонця, символ Великої Богині, яка дарує світло й постійно бореться супроти темряви [2, с. 113].

Іван Франко в художній формі не просто висвітлив різні семантичні грані аналізованих символів, а розширив та збагатив їх структуру.

Найпоширеніший символічний обертон лексеми «місяць» у поезії митця – світло, що проганяє п'тьму. Таке бачення є наскрізним у вірші «Місяцю-князю». Символічним у цій поезії виступає вже сам апелятив «князю», що цілком витриманий у дусі фольклорної традиції. Це звертання відображено в багатьох народних замовляннях, що виникали з різного приводу. Але здебільшого в місяця випрошували звичайного життєвого сприяння: *Місяцю-князю! Нічкою темною Тихо плывеш ти Стежков таємною...* [10, с. 120].

Образ *місяця* в народі часто асоціювався з усесильною істотою, що може вплинути на майбутню долю [2, с. 109]. Іван Франко не залишався осторонь таких міркувань. Він теж звертається до місяця з проханням відвернути біду від рідного народу. А тим самим розгортає його семантичне поле аж до символу глибоко національного, патріотичного. Однак доходить до сумного висновку, що «людськості бідної горе безсонне» вже досягло меж «бездонного моря». Навіть

всесильний місяць тут безвладний і окутується смутком: *Місяцю-князю, Ти, чарівниченьку! Смуток на твоєму Ясному личеньку* [10, с. 121].

Але вже в наступних рядках смуток і розпач переростає в надію. У лексемі *місяць* проблискують символічні компоненти «оновлення», «переродження», «сприятливі зміни»: *Місяцю-князю! В п'їтьмі будучого, Знать, ти шукаєш Зіля цілющого...* [10, с. 121].

Подибуємо у Франковій поезії і місяць – символ неспокою, перестороги. Такі приховані імпліцитні сенси автор розкриває, використавши мотив сну, дрімоти: *Світ дрімає. Блідолиций Місяць задрімав над ним, – Знать, замкнули в небі двері І послулося святим* [10, с. 118].

Зовсім несподівані семантичні компоненти лексеми «місяць» прочитуємо в поезії «Пісня арештантська», де за допомогою опозиції місяць – сонце автор актуалізує семи темрява – світло, і навіть воля – неволя. Місяць тут уособлює п'їтьму, темряву, ніч, навіть горе: *Хто любить місяць – я без сонця в'яну, В тюрмі про волю вже й не нагадаю! Сиджу й клену свою судьбу погану, Тих воріженьків, що за них страждаю* [10, с. 183]. Якщо сонячне світло асоціюється з теплом, радістю, життєдайністю, то світло місяця для Івана Франка – символ холоду, байдужості, жорстокості. Такі мотиви простежуємо в поезії «Жіноче серце»: *Жіноче серце! Чи ти лід студений, Чи запашний, чудовий цвіт весни? Чи світло місяця? Огонь страшенний, Що нищить все?* [10, с. 174].

Надзвичайно промовистим символом у поезії Івана Франка виступає «зоря». Цікаво, що образи місяця й зорі в його поезії не перетинаються, функціонують самостійно. Більше того, у поезії «Інша слава сонцю, інша місяцю» розмежує їх: *Інша слава сонцю, інша місяцю, Інша звіздам, що на небі сяють, Різна вартість тварей, пса, осла, гадюки, Що сю всеплодючу землю заселяють. Між людьми так само здібні й неподібні, Праведники й грішні різну вартість мають* [10, с. 413].

Найчастіше «зоря» у Франковій поезії асоціюється з коханою, непереборним і всесильним почуттям: *Я б добувсь до тебе через мури й стіни, Я б побив дракони, розметав руїни, Я б здобув всі скарби, що їх криє море, І до ніг би твоїх положив, о зоре!* [10, с. 230].

Автор не випадково послуговується лексемою *зоря*, щоб відтворити образ коханої, передати силу і глибину свого почуття. Зоря – символ найвищої досконалості, ідеалу, довершеності. Саме такою для ліричного героя поставала його кохана – земна зоря: *Де ви так*

рветесь, куди ви літаєте, Думи-орли? В гості до зірки ви, чень, не бажасте? К земним зіркам же ви й стежки не знаєте Тут по землі [10, с. 117].

Пестливі, здрібнілі форми «зіронька», «зірничка», «зірка» допомагають тонше розкрити велич і глибину почуття закоханого ліричного героя, виступають символом великої любові: *О ні! Являйся, зіронько, мені Хоч в сні!* [10, с. 228].

Зоря – це і символ нерозділеного чи втраченого кохання, страждань закоханого, його суму і болю: *Неперехідним муром поміж нами Та доля стала! Мов два судна, море Розносить нас між двома берегами, Моя ти ясна, непривітна зоре!* [10, с. 213].

Автор часто застосовує паралелізм, що допомагає увиразнити образ коханої, передати її красу: *Золоті зорі в небеснім морі Моргають серед ночі. Та над всі зорі внизу і вгорі – Її чорні очі* [10, с. 222].

Однак зводити зорю в поезії Франка лише до символу коханої – це не виправдано звужувати і применшувати універсалізм художнього мовомислення поета. У семантичній структурі цього символу домінуючими в поетичному мисленні митця виступають і семи «ідеальний світ», «гармонія».

Віддавна вважалося, що людям дані сонце, місяць і зорі для того, щоб завжди відчувати себе дітьми неба, тимчасово посланими на землю для радощів і страждань, думок про таємне і невідоме, ідеальне й недосяжне [2, с. 113]. Іван Франко не залишався осторонь таких міркувань. У його поезіях лексема *зоря* наділяється і глибоким філософським змістом. Вона виступає символом краси Всесвіту, найвищої досконалості та гармонії: *Тихенько зорі моргають іскристі... Зірничі промінь, мов дитя хлюпочесь В хрустальних водах: голії, безлисті Нависли лози, їм заснути хочесь* [10, с. 110].

Зоря – символ вічної животворчої сили, нового життя і світлого духа, який прориває нічну темряву [1, с. 346]. Для Івана Франка – це ще символ добра і боротьба зі злом, яке засіло в душі людській, символ спокою та умиротворення: *І в серці людським зорі золотаві Мигтять, та й цука люта я дрімає, І задрість острі щипці виставляє* [10, с. 110].

У поетовій уяві *зоря* асоціюється з вічністю. Ця сема є наскрізною в поезії «Смійтесь з мене, вічні зорі!..». Автор розгортає перед нами ланцюжок символічних обертонів лексеми *зоря*: вічність, досконалисть, довершеність, високий порив духу, прагнення до вищої гармонії: *Смійтесь з мене, вічні зорі! Я нещасний, я черв'як! В мене*

серце, нерви хорі, Не подужають ніяк [10, с. 227].

Зоря – це символ стабільності, ладу, довершеності. Такі експліцитні компоненти простежуємо в поезії «В вагоні»: *Тільки я стою, та зорі, Що високо там горять, Не втікають, мов на доказ, Що є в світі стійкість, лад* [10, с. 227].

Зоря – світло, що сяє в темряві, символ духу, що виступає проти сил темряви, символ просвітлення, життєдайності, переродження [4, с. 346]: *Знов час прийде, коли з погорди пилу Ти отрясешиш й ясною звіздою Засяєш людям і підуть з тобою, Серця твою почують давню силу* [10, с. 176].

Зірка, зоря – це і щаслива доля, надія, мрія, що живить людину: *Вчора тлів, мов Лазар, я В горя домовині – Що ж се за нова зоря Мені блисла нині?* [10, с. 92].

Із зорею пов'язують також почуття суму, журби. Поет розгортає і ці символічні компоненти, однак вони в нього набувають яскраво вираженого національного і патріотичного значення, вболівання за долю рідного народу: *Над Дунаєм тиха зоря сходить, З-за мгли сумно на край поглядає. «Чом ти, чом ти рум'янишиш, зоре?».* «Кров слов'янська так лице вкрасила» [10, с. 92].

Іван Франко досконало ілюструє полісемантичність символу зоря навіть у межах одного тексту. У поезії «Від того дня вже другий рік пройшов» лексема одночасно поєднує в собі символічні компоненти «кохана» та «світло посеред темряви», «духовний провідник», «надія», «доля». Розкрити семантичне наповнення символу авторові допомагає лексема «мгла», що виступає уособленням темних сил, занепаду, апатії, збайдужіння: *Отак і я простір думками орю, Так темно в нім, навіки мглою густою Закрила доля мою ясну зорю* [10, с. 155].

Винятково оригінально митець розкрив образ зорі в поезії «Коляда», наділивши його антиномічністю. Автор подає градацію символу, його розгортання від символу космологічного до глибоко національного, високопатріотичного. Ця поезія написана в дусі фольклорної традиції. А для фольклору символ зорі невід'ємний. Однак Іван Франко відкидає народні трактування цього символу, хоч і відштовхується від них. Як і в фольклорі, у Франковій «Коляді» зірничі уособлюють двох панн, двох сестер: *У Господа Бога діточок много, А межі ними не дві зірничі, Не дві зірничі, а дві сестриці* [10, с. 83].

Але поет не зупиняється на цьому, а подає своє авторське глибинне трактування: *Старша сестриця – руська земляця, Мениша*

сестриця – лядська земляця, А рад ти знати, чесний господарю, Коли скінчиться старшої горе? [10, с. 87].

В образі *зорі* Іван Франко майстерно вмістив образ всієї України, її трагічну історію, поневіряння і шлях до волі та свободи.

Ми розглянули тільки маленьку часточку поетичного материка митця. Материка, який не перестає дивувати все новими й новими обрядами для досліджень. Бачимо, що Іван Франко завжди і скрізь унікальний та невичерпний. Його поезія – це не просто яскравий приклад поезії, де кожне слово може бути символом, але й промовисте підтвердження його здатності повсюдно проявляти оригінальність.

Література

1. Багнюк А. Л. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник / А. Л. Багнюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 512 с.
2. Дмитренко М. Символи українського фольклору : [монографія] / М. А. Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М., 1994. – 648 с.
5. Ковалик І. Лексика поетичних творів Івана Франка / І. І. Ковалик, І. Д. Ощипко, Л. М. Полюга. – Львів, 1990. – 264 с.
6. Кононенко В. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К. : Богдан, 2002. – 303 с.
7. Малиновська А. Лексико-семантичне поле пісня у поетичному світі А. Малишка / А. Малиновська // Мовознавчі студії. – Вип. 2. – Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження Мар'яна Демського). – Дрогобич : «Посвіт», 2010. – С. 257–274.
8. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
9. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та примітки М. Білоус і З. Терлака. – Львів, 2004. – 234 с.
10. Франко І. Вибрані твори : у 3-х т. Т.1 : Поезії, поеми / ред. колегія : Скотний В. та інші ; упор. Шалата М. – Дрогобич : Коло, 2004. – 824 с.

УДК 81.161.2'373.45: 811.111

Н. А. Ясинецька

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА НОВИХ ЗАПОЗИЧЕНИХ АНГЛІЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ясинецька Н. А. Лінгвостилістика нових запозичених англiзмiв в українській мові.

У статті систематизовано мовностилістичні особливості англiзмiв, які виникли й були запозичені до української літературної мови у 1990-х – 2000-х роках: виявлено стилістичні прийоми, когнітивні характеристики, парадигматичні відношення та

взаємодію стилістичних прийомів у неологізмах-запозиченнях.

Ключові слова: англiзм, неологізм, запозичення, стилістичний прийом, парадигматичні відношення.

Ясинецькая Н. А. Лингвостилистика новых заимствованных англицизмов в украинском языке.

В статье систематизированы лингвостилистические особенности англицизмов, которые возникли и были заимствованы украинским литературным языком в 1990-х – 2000-х годах: рассмотрены стилистические приёмы, когнитивные характеристики, парадигматические отношения и взаимодействие стилистических приёмов в неологизмах-заимствованиях.

Ключевые слова: англицизм, неологизм, заимствование, стилистический приём, парадигматические отношения.

Yasynetska N. A. Lingual and stylistic peculiarities of new borrowed Anglicisms in Ukrainian.

The article outlines the lingual and stylistic peculiarities of Anglicisms that emerged in English and were borrowed to the Ukrainian literary language in the 1990s and 2000s: the revealed features are stylistic devices, cognitive characteristics, paradigmatic relations and stylistic coalescences in the borrowed neologisms.

Key words: Anglicism, neologism, borrowing, stylistic device, paradigmatic relation.

Значний інтерес до сучасних питань неології (Б. М. Ажнюк, Г. М. Віняр, О. Г. Муромцева, О. А. Стишов, О. О. Тараненко та ін.) та запозичення (Л. М. Архипенко, С. П. Денисова, Є. А. Карпіловська, Н. О. Попова, В. П. Сімонок, О. А. Стишов та ін.) виявляє в їх основі діалектичний зв'язок мовного розвитку й істотних позамовних чинників, таких як широке використання інтернету з глобалізацією англійської мови [1] та різноплановий розвиток міжнародних відносин в умовах усунення територіально-інформаційної ізоляції країн колишнього радянського блоку. Сучасне мовне оновлення активізувалося під впливом «революції світового павутиння» [4], новітньої «економічної революції» та розвитку електронної торгівлі [3], посилення уваги до загальносвітових екологічних [2] і науково-технологічних питань, демографічних змін та загалом нових суспільно актуальних явищ [5]. Численні англійськомовні неологізми, які виникли в їх контексті, зафіксовані в лексикографічних працях, зокрема, Г. Барретта, Д. Гріна, Дж. Ейто, П. Макфедріса, Е. Новлз, О. Харгрейвза. Проте сучасні англійсько-українські (англійсько-російські) словники зазвичай містять лише нові комп'ютерні та медійні терміни або надають тлумачення замість перекладу чи форми запозичення та взагалі уникають реєстрування нових англiзмів, які інтенсивно засвідчуються як запозичення в українськомовних

інформаційно-публіцистичних матеріалах.

Об'єктом аналізу у статті є стилістично забарвлені англізми, які виникли й були запозичені до української літературної мови у 1990-х – 2000-х роках; предмет уваги становить їх стилістична функціональність в українській мові. Мета статті – висвітлити різноманіття й мовностилістичні особливості відповідних англізмів під час розв'язання таких завдань: розкрити сутність і причини взаємодії понять «неологізм» та «запозичення»; уточнити умови появи й роль запозичень у формуванні лексико-семантичного складу мови-реципієнта; висвітлити стилістичні прийоми в основі неологізмів-запозичень, їх поєднання та парадигматичні відношення. Актуальність і наукова новизна такого підходу полягають у спробі подолати суперечність між інтенсивним функціонуванням таких англізмів у сучасній українській мові та відсутністю їх закономірної реєстрації в новітніх українськомовних лексикографічних джерелах.

Термін «неологізм» використовуємо на позначення нових слів, лексико-семантичних варіантів слів, словотворчих засобів, фразеологічних одиниць та семантичних варіантів стійких словосполучень, які є новими в обох мовах – англійській та українській. Основними позамовними чинниками оновлення словникового складу мови визнаємо нові політичні, економічні, науково-технічні, культурно-мистецькі умови життя та необхідність передати досягнення, висловити думки й почуття якомога точніше, різнобічніше й логічніше. Головними внутрішньомовними чинниками поповнення словникового складу мови вважаємо «закон економії мовної енергії», унаслідок якого складні синтаксичні структури замінюються єдиним новоутвореним словом, потребу в нових емоційно-експресивних номінатах і тенденцію до уніфікації та диференціації мовних позначень.

Термін «запозичення» означає як процес засвоєння мовою іншомовних лексичних і фразеологічних одиниць, семантичних значень та словотворчих елементів, так і результат – саме запозичене слово, стійке словосполучення, нове семантичне значення або словотворчий елемент. Такі екстралінгвістичні чинники, як «модність», «престижність», «авторитетність» мови-джерела часто ведуть до не виправданого використання іншомовних лексем. Однак запозичення вважаємо позитивним механізмом у поповненні словникового складу мови-реципієнта, якщо іншомовна лексема використовується для позначення нових понять, явищ і реалій, задля мовленнєвої

компактності, для усунення полісемії або омонімії та розмежування смислових відтінків певного значення в мові-реципієнті.

Прагматичний аспект мовлення передбачає використання стилістичних засобів і прийомів для ефективного досягнення комунікативних завдань, влучної реалізації широкого спектру контекстуальних можливостей мовленнєвого впливу та доречного вираження комунікативного смислу висловлювань. Співвідношення логічного й експресивно-оцінного в структурі неологізмів, актуальних для міжмовного запозичення, зумовлює необхідність розуміти під комунікативними потребами суспільства прагнення не лише диференційовано по-новому позначати об'єкти та явища, які виникають у результаті культурних, наукових, громадсько-політичних і суспільно-побутових змін, а й висловлювати оцінку сучасних реалій суспільства, вказуючи на їх подібність, взаємозалежність або суперечливість.

Увага до взаємодії та взаємозалежності когнітивних і номінативних характеристик запозичених до української мови англійськомовних неологізмів межі ХХ – ХХІ століть уможливила спостереження за наявністю в них таких лінгвостилістичних прийомів на фонетичному й лексико-семантичному рівнях, як: звуконаслідування, римування, гіпербола, мейозис, алюзія, метафора, метонімія, епітет, оксюморон та іронія.

Звуконаслідування (назва або імітація звуків) у нових англізмах, що адаптуються в українській мові, включає лексеми *bang* – *вибух*, *beer* – *бін*, *boom* – *бум/вибух*, *burst* – *вибух*, *hack* – *гак/хак* на основі метафори (*life hacker* – *лайфгакер* «особа, схильна спрощувати життєві ситуації») і метонімії (*beeper* – *біпер* «мобільний апарат, який подає сигнали про отримані електронні повідомлення»); адаптації сприяють актуальність тематики їх уживання та міжмовна звукова аналогія. Римування (повторення ідентичних або подібних наголошених складів) зберігається лише в поодиноких випадках (як-от: *smart card* – *смарт-картка* «пластикова картка з комп'ютерним чипом»).

Гіпербола (перебільшення) та мейозис (применшення) діаметрально протилежно позначають масштабність або якісні ознаки об'єкта чи явища, майже з однаковою частотністю поєднуючись як з метафорою (на підставі асоціативної подібності), так і з метонімією (за суміжністю). Наприклад, масштаб зауважують метафоричні неологізми *skyscraper ad* – *рекламний хмарочос* «оголошення, розташоване вертикально, збоку багатоповерхової споруди або всієї веб-сторінки» і *microblog* – *мікроблог* «невеликий сайт обговорень» та

метонімічні новоутворення *universal release* – *світовий реліз* «випуск аудіо- чи відеопродукції в світових масштабах» і *nanoworld* – *наносвіт* «світ мікроскопічних приладів». Ознаки позначають метафори *information superhighway* – *інформаційна супермагістраль* «інтернет» і *lipstick indicator* – *індекс губної помади* «схильність купувати маленькі й недорогі приємні речі замість великих і коштовних» та метонімічні англізми *cyberaddiction* – *кіберзалежність* «хвороблива залежність від інтернету» і *yestertech* – *вчорашня техніка* «застарілі техніка й технології».

У досліджуваних запозиченнях спостерігаємо два типи алюзії (натяку на мовний, літературний, історичний чи суто суспільний елемент або явище): 1) філологічну (*weapon of mass distraction* – *зброя масового відволікання (уваги)*) (алюзія до словосполучення *зброя масового ураження* – *weapon of mass distruction*); 2) соціальну (*cold pease* – *холодний мир* «фактично ворожі стосунки без ідеологічного запалу») (алюзія до геополітичної й ідеологічної боротьби (*cold war* – *холодна війна*) між СРСР і США). В обох випадках алюзії, які поширюються за посередництва ЗМІ, є пов'язаними із соціально-історичними реаліями, на основі або в контексті яких вони вживаються.

Основними концептуальними рисами, які простежуються в неологізмах-метафорах, є: простір (*brand extension, brand stretching* – *розширення бренду* «використання імені/марки відомої фірми для популяризації власних товарів»), користь (*social mom* – *соціальна мама* «вихователька приватного дитсадка») та шкода (*worm* – *хробак* «форма комп'ютерного вірусу»). Різний обсяг стилістичного потенціалу засвідчує відмінні лексико-семантичні типи метафори – номінативна (*spat* – *спам, веб-браузер, cassette* – «*касета*» *генів* «набір генів»), когнітивна (*kangaroo care* – *метод кенгуру* «тримання недоношеного немовляти на грудях у породіллі») та образна (*desert storm* – *буря в пустелі* «кодова назва воєнних дій США та їх союзників з НАТО проти Іраку в 1991 році»).

Класифікація нових метонімічних англізмів виявляє 11 моделей наявного в них метонімічного перенесення: «місце – спосіб дії» (17,9%: *cybermeet* – *віртуальна зустріч* (в електронній мережі), «знаряддя – наслідок» (12,8%: *bird flue* – *пташиний грип, mad pig disease* – *свинячий сказ, mad cow disease* – *коров'ячий сказ*), «мета – наслідок» (12,8%: *fertility tourism* – *репродуктивний туризм* «поїздка за кордон для лікування безпліддя»), «місце – наслідок» (10,3%: *digital*

terrorism – *електронний тероризм* «маніпулювання електронними зображеннями»), «форма – зміст» (10,3%: *brain gain* – *приплив мізків* «збільшення кількості висококваліфікованих працівників»), «ціле – частина/складові» (10,3%: *dot-com* – *дом-ком*, *dot-biz* – *інтернет-бізнес* «підприємство, яке працює через інтернет»), «зміст – наслідок» (7,7%: *demographic fatigue* – *демографічна втома* «зниження темпів приросту населення»), «причина – наслідок» (7,7%: *famine theft* – «голодна» *крадіжка* «крадіжка через надзвичайну бідність») «ім'я – суспільне явище» (5,2%: *Generation O* – *покоління O* «покоління виборців Барака Обами в США в 2008 році»), «ім'я – виріб» (2,5%: *Bushism* – *бушизм* «мовна або політична помилка президентів Джорджа Буша старшого чи Джорджа Буша молодшого»), «причина – знаряддя» (2,5%: *AIDSline* – *телефон довіри з ВІЛ/СНІДу*, «гаряча лінія» з *питань ВІЛ/СНІДу*). Помітно, що основними різновидами метонімічного перенесення виявилися співвідношення «місце – спосіб дії», «мета – наслідок» і «знаряддя – наслідок», а найменш частотними – суміжності «ім'я – виріб» і «причина – знаряддя». Відтак можна зробити висновок, що найактуальнішими питаннями, яких стосуються досліджені нами метонімічні неологізми, є Де? З якою метою? Якими засобами? та З якими наслідками? функціонує сучасне суспільство з його політичними й економічними амбіціями, розвитком науково-комп'ютерних технологій і свободою вибору власного стилю життя.

Неологізми-запозичення з компонентом-епітетом засвідчують когнітивне поєднання в них нових ознак з уже відомими за подібністю (метафоричність: *golden handcuffs* – *золоті кайдан(к)и* «пільги, які працівник втрапить, якщо звільниться з компанії») чи суміжністю (метонімічність: *crony capitalism* – *клановий капіталізм* «корумпована форма капіталізму»). Концептуальні характеристики епітетів можна об'єднати в 5 основних груп: 1) колір (де чорний, коричневий, сірий, темний позначають прикрі явища; червоний, блакитний, фіолетовий – територіально-політичне розмежування; золотий – суспільно-економічні можливості; зелений – екологічну свідомість; а білий – як позитив, так і прикрість: *black Tuesday* – *чорний вівторок* «день терактів у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року», *brownfield* – *сіра зона*, *gray hat hacker* – *сірий гакер*, *golden rice* – *золотий рис* «різновид генетично модифікованого рису з підвищеним вмістом вітаміну А», *greentech* – «зелена» *технологія* (екологічно чиста), *white hat hacker* – *білий гакер* «зламник електронної системи із суспільнокорисною метою», *white pollution* – *біле сміття* «пластикові та паперові

відходи»); 2) простір (як обмеження, так і їх відсутність: *asymmetric(al) warfare, asymmetric conflict* – асиметрична війна, асиметричний конфлікт «конфлікт з помітно різними можливостями супротивників, через що слабша сторона зазвичай вдається до тероризму», *global corporation* – глобальна корпорація «фірма, яка проводить ділові операції в багатьох країнах»); 3) тактильність (температура (*cold peace* – холодний мир «фактично ворожі стосунки без ідеологічного запалу»), твердість (*soft money* – «м'які» гроші «нестабільна валюта»), матеріал (*velvet divorce* – «оксамитове розлучення» «мирний поділ однієї держави на кілька»); 4) свідомість (як інтелектуальна (*knowledge sector* – інтелектуальний сектор «галузь з великою часткою розумової праці»), так і моральна (*patriot(ic) hacker* – *hacker-patriot* «зламник комп'ютерних систем супротивників»); 5) надприродне (міфічність (*vampire state* – держава-вампір «можновладна/корумпована держава») і примарність (*phantom fat* – прихований жир «жир, не позначений на етикетці»)).

Типовими семантико-стилістичними моделями оксюморона (словосполучення здавалося б несумісних понять) є: власне оксюморон (*electronic paper* – електронний папір «тонкий гнучкий аркуш, який містить мікроскопічні частки, які можуть проявлятися як чорні чи білі, реагуючи на електричний заряд»); оксюморон у поєднанні з метафорою (*glass wall* – скляна стіна «суспільні забобони, які перешкоджають переходити з одного відділу організації в інший»), оксюморона на основі метонімії (*blood diamonds* – криваві діаманти «діаманти, які добувають в зоні війни, щоб фінансувати купівлю воєнних припасів»), а також оксюморона на основі метафори й метонімії одночасно (*soft power* – м'яка влада «влада, заснована на непрямому впливові через культурні цінності й ідеологію»).

Для іронії (глузливо-критичного висловлювання) характерними є заснованість на метафорі (*pizza parliament* – парламентський пиріг «парламент, який складається з багатьох партій/фракцій») й метонімії (втричі частіше; *electronic democracy* – електронна демократія «використання електронних технологій для зв'язку з громадськістю/виборцями»), а також поєднання з оксюморonom (*glamping* (*glamour* + *camping*) – глемпінг «туризм з використанням дорогого устаткування») та каламбуром (*phishing* – фішинг (паронімія на основі слова *fishing* – рибальство) «вманювання в користувачів інтернету їхніх даних, особливо за допомогою створення копії офіційної веб-сторінки банку чи іншої установи»).

Вияв характеристик оксюморона й іронії може підсилюватися за рахунок гіперболізації шляхом використання так званих «гучних слів» (*patriotic hacker – гакер-патріот*). Поєднання оксюморона та іронії спрямоване завуальовано викрити абсурдність явищ, які можуть перерости або вже перетворилися на типові казуси суспільства, що виявляються в самій назві (*advertecture (advertisement + architecture) – рекламна споруда/архітектура* «реклама попереду або на стінах будівель»), в явищі (*peer culture – культура підглядання, «підглядання у шпаринку»* «суспільство, в якому одні люблять описувати чи показувати своє повсякдення, а інші – читати про це чи спостерігати на екрані»), а також одночасно в назві та явищі (*kidult (kid + adult) – кідалт* «дорослий, що поводить себе як дитина»).

Частотним явищем є поєднання стилістичних прийомів. Так, приклад *Frankenstein food – «їжа Франкенштейна» (ГМО-продукти вже називають їжею Франкенштейна* (ТСН.уа, 22.09.2009) засвідчує наявність гіперболи (перебільшення продовольчого жахіття), алюзії (до створення монстра в результаті наукового експерименту молодого вченого Генрі Франкенштейна з класичного науково-фантастичного фільму жахів Джеймса Уейла), метафори (асоціативної подібності генетичних модифікацій до зазначеної істоти), відповідно наявного метафоричного епітета (*Frankenstein*) і навіть, в англійськомовному варіанті, непрямого звуконаслідування (звукового вираження відрази), який можна простежити в алітерації *Frankenstein food*.

Типовими проявами парадигматичних відношень в основі нових англійських запозичень є: синонімія (*cybermania, cyberaddiction, cybersickness, Internet-mania – кіберманія, кіберзалежність, інтернет-хвороба, інтернет(о)манія*), антонімія (*soft power – м'яка влада* «непрямий вплив» та *hard power – тверда влада* «жорстка політика директивних впливів»), омонімія (*WTO – ВТО: Всесвітня торгова організація* ≠ *Всесвітня туристична організація*), полісемія (*електронне сміття – e-waste* «(стара) викинута електронна техніка» ≠ *junk e-mail* «рекламне електронне повідомлення») та паронімія (*phishing – фішинг* за аналогією до *fishing – рибальство*).

Увага до взаємозв'язку мовностилістичних та когнітивних характеристик нових англійських зумовила відповідні висновки. Виявлення умотивованості новоутворень є однією з необхідних умов адекватного розуміння похідної семантики та запозичення актуальних неологізмів. Інформаційно-аналітична публіцистика послуговується запозиченими неологізмами у прагненні оперувати стилістично-

місткими міжнародно зрозумілими сучасними мовними засобами. У перспективі об'єкт дослідження можуть становити неологізми-запозичення в інших мовленнєвих стилях.

Література

1. Денисова С. П. Глобалізми та їх адаптація в східнослов'янських мовах / С. П. Денисова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 220–226.
2. Зацний Ю. А. Екологічні проблеми сьогодення й інноваційні процеси / Ю. А. Зацний, Е. Г. Балюга // Вісник СумДУ. – 2003. – № 4 (50). – С. 79–82.
3. Campbell K. The Business English at Work : People, Skills, Language / Katherine Campbell. – London : BBC World Service, 2001. – 50 p.
4. DiSessa A. A. Changing Minds. Computers, Learning and Literacy / Andrea A. diSessa. – Cambridge : The MIT Press, 2000. – 271 p.
5. Newman K. S. A Different Shade of Gray Midlife and Beyond in the Inner City / Katherine S. Newman. – N.Y. : New Press, 2003. – 306 p.

УДК 81'25:821.161.2

О. А. Ясинецька

ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СМИСЛОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОРІВНЯНЬ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» В ПЕРЕКЛАДІ А. БІЛЕНКА

Ясинецька О. А. Відтворення функціонально-сміслових особливостей порівнянь кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в перекладі А. Біленка.

У статті аргументовано важливість перекладознавчих праць із питань ідіостилістики. Визначено прагматично зумовлені смислотворчі відношення в зіставленні та протиставленні як основних механізмах прийому порівняння. Простежено умотивованість застосованих перекладацьких трансформацій, які зберігають, конкретизують, нейтралізують або видозмінюють специфіку авторського стилю в іншомовному тексті.

Ключові слова: логічне порівняння, образне порівняння, стилістичний прийом, переклад, трансформація.

Ясинецкая Е. А. Отражение функционально-смысловых особенностей сравнений киноповести А. Довженко «Зачарованная Десна» в переводе А. Беленко.

В статье аргументирована важность переводоведческих работ по идиостилістике. Определены прагматически обусловленные смыслообразовательные отношения в сопоставлении и протиставлении как основных механизмах приема сравнения. Проанализирована мотивированность переводческих трансформаций, которые сохраняют, конкретизируют, нейтрализуют или модифицируют специфику авторского стиля в иноязычном тексте.

Ключевые слова: логическое сравнение, образное сравнение, стилистический приём, перевод, трансформация.

Yasynetska O. A. The functional semantic mechanisms of the comparisons and similes in Oleksandr Dovzhenko's film story *The Enchanted Desna* conveyed in the translation by Anatole Bilenko

The article highlights the importance of translation studies on idiostylistics. The basic mechanisms of comparison are explored for revealing their inherent pragmatic sense relations. The functional and stylistic differences between the original and the translation are analyzed to disclose the reasons and consequences of using translational transformations that render, specify, level off, or modify the author's style.

Key words: comparison, simile, stylistic device, translation, transformation.

Наративно-поетологічні й аксіологічно-образні особливості творів Олександра Довженка привертали увагу багатьох дослідників (Ю. Я. Барабаш, І. К. Білодід, М. М. Власов, М. М. Гирич, Л. Ф. Дорошина, Н. І. Іванова, О. С. Кирилюк, Ю. Ф. Кочерган, С. Т. Мащенко, Н. О. Медвідь, С. О. Пензова, О. Є. Поляруш, Г. І. Табакова та ін.). Однак порівняння в кіноповісті «Зачарована Десна», зокрема у плані перекладознавчих розвідок цього прийому, залишаються не дослідженими. Така обставина суперечить частотності й важливості порівнянь в ідіостилі автора, контрастує з великою увагою до компаративних структур у сучасних мовознавчих та літературознавчих дослідженнях, нівелює міжмовні розбіжності та применшує важливість відповідних перекладацьких рішень.

Мета статті – класифікувати функціонально-сміслові особливості порівнянь кіноповісті та проаналізувати їх відтворення в англійськомовному перекладі А. М. Біленка. Об'єкт дослідження становлять прагматично зумовлені смислотворчі відношення в основних механізмах прийому порівняння. Предмет уваги – характерні смислотворчі відмінності між оригіналом та перекладом у застосуванні досліджуваного прийому. Наукова новизна полягає у розробці методики перекладознавчого аналізу на основі виокремлення у порівняннях смислотворчих відношень, щоб виявити функціонально-сміслові причини й наслідки застосування перекладацьких трансформацій, певною мірою незалежних від типових лексико-граматичних відмінностей між мовами оригіналу й перекладу.

Порівняння серед художніх прийомів і засобів ідіостилістичних систем залишається недостатньо вивченим актуальним об'єктом перекладознавчих праць на тлі численних різноаспектних і комплексних наукових досліджень його характеристик у межах однієї мови. Сучасні українські дослідження стилістичного прийому порівняння засвідчують увагу до його структурно-семантичних

особливостей (О. Ю. Грипас, М. С. Заборна, Ю. А. Маковецька-Гудзь, Л. В. Прокопчук, С. М. Рошко, Н. П. Шаповалова та ін.), концептуальних і функціонально-стилістичних аспектів (О. Р. Бурдейна, А. П. Романченко, С. В. Цюра, Н. В. Ярова та ін.), фразеологічної усталеності (Л. В. Гайдученко, О. П. Левченко, К. І. Мізін, А. М. Найда, О. В. Шкуран та ін.).

Порівняння позиціонується як важлива складова індивідуальних авторських стилів (О. П. Барменкова, Л. В. Голоюх, І. Л. Демчик, О. І. Марчук, Л. І. М'яснянкiна, О. В. Яблонська та ін.) й об'єкт компаративних і перекладознавчих розвідок (О. М. Калустова, О. О. Молчко, І. І. Судук, С. В. Талько та ін.), предмет яких зазвичай складають як структурно-семантичні, так і функціональні особливості компаративних зворотів. Такий інтегрований підхід сприяє висвітленню сукупності лінгвопрагматичних характеристик порівнянь у стилі певного автора або в часопросторі окремого твору, в якому функціями порівняння зазвичай є «надання художньому образу нових рис чи комплексу ознак, інтенсифікація якостей художнього образу, уведення до художнього тексту додаткових образів, створення нових образів у художньому творі, встановлення реальних фактів у розповіді, надання читачеві додаткових відомостей про об'єкт, створення синтаксичних відно[шень] у межах висловлювання, створення модальних відношень у контексті» [1, с. 115].

Однак проблема в тому, що, незважаючи на ретельність і різноплановість аналізу, висновки перекладознавчих досліджень можуть зводитися до формулювань, які скеровують перекладацькі стратегії до рівня інтуїції: «Деякі структурні типи порівняльних конструкцій української мови (орудний та родовий порівняльні, метафора-порівняння, прикладка (через дефіс), структура з по-) є підстави кваліфікувати як структурно-граматичні реалії. *Утім, вони не створюють непереборних перешкод у процесі перекладу й трансформуються розмаїттям засобів англійської мови*» [4, с. 168] або «*Неадекватність лексичних та граматичних трансформацій ускладнює умови для декодування порівняння і порушує його цілісність та образність*» [3, с. 20] (курсив наш. – О. Я.).

І парадоксальним є таке: у статті, зосередженій на особливостях «моделі універсуму, створеної в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», [а]кцентується увага на ліричному світосприйнятті автора, що вплинуло на всі структурні рівні твору» [5, с. 379], однак немає жодного слова про порівняння. А саме в цій

автобіографічній кіноповісті Олександр Довженко наголошує: *Все жило в моїх очах подвійним життям. **Все кликало на порівняння**, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене й пережите* [2, с. 24]; навіть прикра точка невороття зазначається шляхом порівняння: *майже все вже **розтануло** в далекому мареві часу, **як сон**, і потонуло* [2, с. 61].

Цей компаративний зворот наприкінці автобіографічного твору спонукає зауважити подібність спогадів про дитинство до філософії сну: в обох контекстах людина перебуває у світі, куди не візьмеш нічого матеріального, де панують враження й образи, звідки можна отримати знання й досвід, а відтак сповнитися розумінням, що «сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» [2, с. 61]. Звідси й логіка порівнянь, у яких сон символізує мир, спокій, зачарованість, «втечу» й прощення: *Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, **немовби все заснуло*** [2, с. 11]; *Летять чорногузи, **як чоловіки у сні*** [2, с. 25]; *Картина була незвичайна, **неначе сон чи казка*** [2, с. 34]; *...я **падав** з їх рук у **сон**, **як лін в ополонку**, тільки мене й бачили* [2, с. 44]; *Перед тим як **заснути**, він довго і якимось так лагідно позіхав, **ніби прощаючи світу всі його пустощі*** [2, с. 44]. Пробудження викликає суперечливі відчуття: так, вигляд новонародженої сестрички навіть спочатку налякав малого Сашка, тоді як прабабусина смерть відразу спричинила надзвичайну радість (можливо, тому, що *всі її прокляття немовби вилетіли з хати разом з душею* [2, с. 29]). Відвертою прикрістю сповнене й спостереження автора: *вже **прокидаються мої редактори** в мені. ...Їх мета – **щоб я писав або так, як усі, або трохи краще чи трохи гірше від інших*** [2, с. 51]. Смыслотворчі порівняння є наскрізною складовою моделі універсаму, де «[с]віт odkривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирушу гармонію, людяну, дорогоцінну» [2, с. 61].

Основними механізмами порівняння (як логічного, так і образного) вважаємо зіставлення та протиставлення. Розрізнення смыслотворчих відношень, які визначаємо в їх основі, сприяє уточненню мети й смыслотворчого потенціалу їх застосування, а також допомагає простежити вмотивованість основних трансформацій у перекладі порівнянь.

Так, механізм зіставлення в матеріалі дослідження представлений такими прагматично зумовленими смыслотворчими відношеннями, як: 1) унаочнення (візуалізація): *втягнувши шию, **як***

лошак [2, с. 42]. – *scraping my neck like a horse* [6, с. 24]; 2) аналогія (простий паралелізм): *Отак, як дід любив сонце, так його мати, ...любила прокльони* [2, с. 12]. – *Just as Grandpa liked the sun, his mother, ...liked to curse* [6, с. 6]; 3) причинно-наслідковий зв'язок: – *...Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, ні на сьому!..* [2, с. 18]. – «*...just as he does not let me have any peace, don't let him have any peace in this world or in the one to come!*» [6, с. 9]; 4) алюзія: *Розлючений Самійло кидався на діда, ...і притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець змія* [2, с. 43]. – *The infuriated Samiylo fell on Grandpa..., pinning him to the stubble like St. George the dragon* [6, с. 26]; 5) уподібнення: *У нас був дід дуже схожий на бога* [2, с. 7]. – *Our Grandpa looked very much like God* [6, с. 3]; 6) одомашнення: *Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лаялась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку* [2, с. 7]. – *The icon of St. Nicholas also looked like Grandpa, especially when he trimmed his beard and downed a shot of pepper horilka before dinner and Mother was not angry with him. St. Theodosius looked more like Father. I did not pray to St. Theodosius. His beard was still dark, and he had a long staff like a shepherd in his hand* [6, с. 3]; 7) етнізація (використання ідіом, фольклором): *Ворона знала кожного з нас як облупленого* [2, с. 48] – *The crow knew the ins and outs of everyone of us and could tell what was on our minds* [6, с. 28].

У механізмі протиставлення спостерігаються такі смислотворчі відношення: 1) диференціація: на картині страшного божого суду *великий голубий ужасака... був набагато товщій від тих ужасак, що ми колись убивали в гарбузах* [2, с. 14]. – *It was far thicker than the adders we used to kill among the pumpkins* [6, с. 7]; 2) заперечення (заміна): *...то не повний місяць з зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком. В маленькій віконці... рожевіє на морозі дівоче лице* [2, с. 56]. – *...no, it wasn't the full moon shining into the room from the starry sky on New Year's eve; through the little window... I saw a girl's round face rosy from the frost* [6, с. 33]; 3) поступка (допустовість): *Наш батько хоч і сміявся з Масія, як з блазня, проте жалів* [2, с. 19]. – *Although Father poked fun at Masiy's clownishness, he pitied him* [6, с. 10].

Уявлення займає амбівалентне місце серед смислотворчих відношень – воно зумовлює як зіставлення, так і протиставлення, що

простежуються у відповідних прикладах: ...вони *рубали* один одного сокирами, як дрова [2, с. 43]. – ...***imagining*** them ***chopping each other up like wood*** [6, с. 25] та *Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі* [2, с. 50]. – *The river flowing fast, the sky was studded with stars, and it was so wonderful and easy going downstream. ***I felt I was gliding through blue space**** [6, с. 29-30]. Водночас уявлення потребує принаймні унаочнення, уподібнення або заперечення.

Оцінка також проявляється на основі обох механізмів, однак переважно у смислотворчих відношеннях алюзії, уподібнення, одомашнення та уявлення. Трьома логічними різновидами оцінки виступають: 1) позитивна: приклад уподібнення – *Орудював він косою, як добрий маляр пензлем, – легко і вправно* [2, с. 48]. – *He wielded the scythe like a good painter wields his brush – effortlessly and deftly* [6, с. 28]; 2) негативна: приклад уявлення – *Одне, що в батька було некрасиве, – одяг. ...Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям* [2, с. 28]. – *The only unattractive thing about Father was his clothes. ...It was as if some brutes, just for the sake of insulting the image of man, had covered an antique statue with dirt and rags* [6, с. 15] та 3) іронія: приклад уподібнення – на картині страшного Божого суду ...було ще намальовано щось на зразок виставки чи ***прейскуранта*** кар за гріхи [2, с. 14]. – ...*there was something like a pictorial register or list of punishments for the sins that had been committed* [6, с. 7].

У перекладі Анатолія Біленка основні відмінності від оригіналу спостерігаються у смислотворчих відношеннях унаочнення, уподібнення, алюзії, етнізації, уявлення та іронізування.

Головним принципом унаочнення в перекладі є конкретизація підгрунтя для порівняння, зазвичай із додаванням відповідних елементів: *А вишень, а груш солодких, було, як наїсися, – цілий день живім як бубон* [2, с. 6]. – ...*at times I would go around with a stomach as ***taut*** as a drumskin after glutting myself on these goodies* [6, с. 2]; ...*сидів у чорному сурдуті крамар Масій, дуже схожий на ластівку* [2, с. 19]. – ...*Masiy the storekeeper was sitting in a black frockcoat ***which made him look remarkably like a swallow**** [6, с. 10]. Прагнення уточнити основу порівняння призводить і до вилучення цього прийому: *Тарас, дідів батько, мав величезні, ***мов коріння***, волохаті руки* [2, с. 23]. – *large ***knotty and hairy hands**** [6, с. 12] (руки мов коріння → коріння вузлувате → вузлуваті руки).

Розбіжності у відтворенні уподібнення простежуються в двох випадках: 1) в описі кількісних або якісних характеристик – конкретизація та додавання: шапка *важка теж була, як добрий казанок* [2, с. 19]. – *The hat... was heavy as a good-sized kettle, believe me* [6, с. 10]; Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло [2, с. 11]. – *The midday sky was clear and it was so quiet you had a feeling every living thing had fallen asleep* [6, с. 5]; 2) у зазначенні образу – генералізація та вилучення: ...ми витягали його [коня] з болота на сухе за хвіст, як іхтіозавра [2, с. 55]. – ...he would be pulled by the tail to a dry spot, like some weird prehistoric creature [6, с. 32]; ...він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев [2, с. 9]. – ...he coughed himself blue and roared like a lion [6, с. 4]. Переклад останнього прикладу суперечить свідомій паралелізації (і можливій алегоризації) в кіноповісті двох видів хижаків – автохтонних вовків, які вже *перевелись*, та екзотичних левів, одного з яких було вбито на Десні після його втечі з клітки мандрівного звіринця. Однак рішення перекладача напевно зумовлене комбінаторно-смісловою специфікою дієслова *revіти*: традиційно лев реве, а вовк вис.

Відмінності в перекладі універсальних (не етноспецифічних) алюзій можуть видатися дещо парадоксальними. Однак перший із наступних прикладів логічно відтворює лінгвокультурологічні розбіжності (змій → дракон): ...притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець змія [2, с. 43]. – ...pinning him to the stubble like St. George the dragon [6, с. 26]. Щоправда, необачним вважаємо калькування еліптичної структури *Георгій Побідоносець змія* → *St. George the dragon*, оскільки переклад звучить як Святий Георгій на прізвисько Дракон (якщо не Дракон на ім'я Святий Георгій, на кшталт Sebastian the crab, Mrs. Potts the teapot тощо). Наступний приклад влучно підкреслює суміжність фігур порівняння й метафори та довершує образ (почувався → був Васко да Гамою); замість механізму зіставлення застосовується механізм ототожнення, що перетворює алюзію на антономазію: Він почував себе спасителем потопуючих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою [2, с. 34]. – He was a savior from the flood, a hero-seafarer, a Vasco da Gama [6, с. 19].

Етнізація в основі досліджуваних порівнянь стосується словосполучень *стойи як укупаний* [2, с. 8], *знала як облупленого* [2, с. 48], *слухав як заворожений* [2, с. 13], *шепочу як зачарований* [2, с. 50]. Перекладач застосовує лексико-семантичну заміну (*standing there like a brick wall* [6, с. 4], *knew the ins and outs of...* [6, с. 28]) та

вилучає порівняння (*listened spellbound* [6, с. 6], *whispered spellbound* [6, с. 30]), керуючись ступенем етноспецифічної ідіоматичності та наявністю усталених відповідників.

Відтворюючи уявне, перекладач логічно намагається уточнити природу порівняння, додаючи відповідне пояснення. Водночас спостерігаються лексико-семантичні заміни, імовірно зумовлені наміром забезпечити зрозумілість формулювань та образів. Звідси й відсутність заперечення (протиставлення) та надання усталених образів у тексті перекладу (струмки й річки замість відер і казанів) у таких прикладах: *...так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі* [2, с. 50]. – *...it was so wonderful and easy going downstream. I felt I was gliding through blue space* [6, с. 30] та *Кров лилася з них казанами. ...кров, кажу ж бо, лилася з них відрами, казанами* [2, с. 43]. – *In my mind's eye I could see the blood flowing in streams... as I said, rivers of blood would flow* [6, с. 25]. Однак зазначені відповідники перекладу містять і дискусійні моменти. Так, додаючи головне речення *I felt* без постпозиційного сполучника *as if*, перекладач ніби перетворює уявне на дійсне (*I felt I was gliding*). У другому прикладі заміна образів суперечить авторському рішення: українською мовою гіперболічно-метафоричне словосполучення *річки крові* також абсолютно можливе, однак в оригіналі простежується схильність до одомашнення, до конкретних знайомих образів в уяві малого Сашка, для якого поки що існує лише одна річка – Десна, а не струмки й річки у великій кількості. Причому у складі хіазми (перехресного повтору / розташування) *blood...streams...rivers...blood* градація уявної кількості послаблюється, а за відсутності епіфори (прикінцевого повтору в паралельних конструкціях) вставне речення *as I said* виглядає нелогічним. Порівняймо: *...казанами. ...кажу ж бо, ...казанами та streams... as I said, rivers...*

Іронізування в кіноповісті зазвичай поєднується з унаочненням, уподібненням та одомашненням. Певним чином нівелюючи емоційні відмінності в тональності тексту, перекладач схильний вилучати іронічні компоненти: *Борода в нього була, як і в нашого діда, зовсім уже сива, тільки посередині, там, де був рот, неначе ткнуло щось рудим квачем* [2, с. 20]. – *His beard, just like Grandpa's, was all white except for a daub of red around the mouth* [6, с. 10]; *...було це намальовано щось на зразок виставки чи прейскуранта кар за зріхи* [2, с. 14]. – *...there was something like a pictorial register or list of*

punishments for the sins that had been committed [6, с. 7]; *Над лаврами трималися в повітрі... білі ангели, як гусаки, крилаті* [2, с. 14]. – *Floating over the monasteries were ...white angels looking like a flock of geese* [6, с. 7].

Проведений аналіз зумовлює відповідні висновки. Порівняння – важлива складова ідіостилу Олександра Довженка в автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна». Зіставлення та протиставлення є основними механізмами порівняння на основі різних прагматично зумовлених смислотворчих відношень. Так, у зіставленні простежуються унаочнення (візуалізація), аналогія (простий паралелізм), причинно-наслідковий зв'язок, алюзія, уподібнення, одомашнення та етнізація. У механізмі протиставлення виявлено такі смислотворчі відношення: диференціація, заперечення (заміна) та поступка (допустовість). Уявлення проявляється як у зіставленні, так і в протиставленні, зазвичай у поєднанні принаймні з унаочненням, уподібненням або запереченням. Оцінка – позитивна, негативна та іронія – спостерігається також амбівалентно, переважно у смислотворчих відношеннях алюзії, уподібнення, одомашнення й уявлення.

Аналіз англійськомовного перекладу засвідчує основні відмінності від оригіналу у смислотворчих відношеннях унаочнення, уподібнення, алюзії, етнізації, уявлення й іронічної оцінки. Перекладач зазвичай вдається до конкретизації підгрунтя та ознак для порівняння, але часом генералізує сам образ. Вилучення та лексико-семантичні заміни дещо видозмінюють авторський спосіб зазначення образів, нейтралізують іронію, застосовуються для усталеності висловлювань, а загалом спрямовані забезпечити зрозумілість і прямолінійність формулювань думки для читачів перекладу.

Зазначені відмінності в перекладі художнього твору не є прескриптивними правилами. Однак проведений аналіз виявив умотивованість основних трансформацій у перекладі порівнянь. Вилучення авторських нюансів у зазначенні образів та нейтралізація емоційно-експресивних компонентів оповіді нівелюють специфічні ознаки авторського стилю в іншомовному тексті. Проте осмислені конкретизації та лексико-граматичні й стилістичні компенсації засвідчують лінгвостилістичну якість перекладу.

Подальші дослідження на матеріалі кіноповісті можуть стосуватися зіставлення наявних перекладів задля того, щоб виявити їхні відмінності та проаналізувати особливості перекладацьких рішень щодо окремих лінгвостилістичних аспектів.

Література

1. Бабенко К. П. Використання прийому порівняння в процесі формування іншомовної компетенції у студентів неспеціальних факультетів / К. П. Бабенко // Вісник Запорізького національного ун-ту. Сер. Педагогічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2012. – № (17). – С. 112–116.
2. Довженко О. Зачарована Десна : [кіноповість] / Олександр Довженко. – К. : Вид-во «Молодь», 1976. – 62 с.
3. Калустова О. Тема як основа порівняння в перекладознавчих дослідженнях / О. Калустова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – Вип. 43. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 19–22.
4. Молчко О. Порівняння в українському художньому тексті та варіанти його відтворення англійською мовою / О. Молчко // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Вип. 124. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. – С. 161–169.
5. Табакова Г. І. Лірична модель універсуму Олександра Довженка: етнічний вимір (на матеріалі «Зачарованої Десни») / Г. І. Табакова // Літературознавчі студії : зб. наук. праць. – Вип. 29. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 379–384.
6. Dovzhenko O. The Enchanted Desna [Електронний ресурс] / Oleksandr Dovzhenko ; transl. by Anatole Bilenko. – [Kyiv : Dnipro, 1982] // The Electronic Library of Ukrainian literature. Electronic reprint by Maxim Tarnawsky, 2005. – Режим доступу : <http://www.utoronto.ca/elul/English/Dovzhenko/Enchanted-Desna.pdf>.

СИСТЕМА РОБОТИ НАД ТВОРЧІСТЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Бакум З. П., Городецька В. А. Система роботи над творчістю Т. Г. Шевченка у процесі навчання української мови як іноземної.

Статтю присвячено проблемі методики навчання української мови студентів-іноземців. Уміння читати художні твори, написані українською мовою, є необхідною умовою комплексної роботи вивчення мови як іноземної. Ознайомлення з українською класичною літературою на прикладі поетичної спадщини Т. Г. Шевченка сприятиме формуванню вмінь та навичок розуміння текстів культурологічного спрямування.

Ключові слова: художні твори, українська класична література, поетична спадщина Т. Г. Шевченка, переклад творів.

Бакум З. П., Городецькая В. А. Система работы над творчеством Т. Г. Шевченко в процессе изучения украинского языка как иностранного.

Статья посвящена актуальной проблеме методики преподавания украинского языка студентам-иностранцам. Умение читать художественные произведения является необходимым условием комплексной работы изучения языка как иностранного. Знакомство с украинской классической литературой на примере поэтического наследия Т. Г. Шевченко будет способствовать формированию умений и навыков понимания текстов культурологического направления.

Ключевые слова: художественные произведения, украинская классическая литература, поэтическое наследие Т. Г. Шевченко, перевод произведений.

Bakum Z. P., Gorodetskaya V. A. The system of work on Shevchenko's literary works in teaching Ukrainian as a foreign language.

The article is devoted to the actual problem of teaching methodology of the Ukrainian language to foreign students. An ability to read original literary works is a prerequisite of complex and comprehensive work aimed at learning Ukrainian as a foreign language. Introducing students to Ukrainian classical literature basing on Taras Shevchenko's poetic legacy as an example will contribute to the process of forming students' skills and abilities to understand culturally orientated texts.

Key words: art works, Ukrainian classical literature, Taras Shevchenko's poetic legacy, translated works.

У сучасному світі спостерігається процес глобалізації, що передбачає поміж інших завдань, поставлених перед сучасною людиною, ознайомлення з культурою, світосприйняттям усіх народів, оволодіння їх мовою. Студенти-іноземці технічних факультетів

українських вищих навчальних закладів, свідомо вивчаючи українську мову, особливу увагу приділяють опануванню науковим стилем мовлення задля вдосконалення професійних фундаментальних знань з обраної спеціальності. Однак не менш важливим етапом навчання є робота над текстами стилю художньої літератури, оскільки ознайомлення з класичними зразками художніх творів, написаних добірною українською мовою, сприятиме не лише підвищенню рівня знань із вивчуваної мови, але й розумінню концептуальних, ключових моментів характеру народу, його світоглядних позицій. Однією з таких постатей в українській класичній літературі є особистість великого Кобзаря – Т. Г. Шевченка.

Студентам пропонується робота над текстами культурологічного спрямування, а також завдання до них.

Текст №1

Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861)

У літературі кожного народу серед її великих творців є поети, імена яких огорнені любов'ю, славою. Таким поетом українського народу є Тарас Шевченко. Боротьбою за визволення народу, за соціальну справедливість і духовне розкріпачення має Т. Шевченко здійснив найвище призначення поета. В історію людської культури він увійшов не лише як геніальний поет України, а й як найбільший, поряд з О. Пушкіним, А. Міцкевичем, поет слов'янства, як поет-гуманіст. Т. Шевченко виступив як поет-новатор, приніс із собою в українську літературу «нове слово», новий світ поезії, неповторні образи, картини й барви, небачене раніше багатство тем, ідей, мотивів, жанрів.

Ще з дитинства малий Тарас навчався читати і писати, у шкільні роки ним оволоділа пристрасть до малювання. Усе, що ми знаємо про дитину і підлітка Шевченка, малює нам характер незвичайний, натуру чутливу і вразливу, мрійливу і водночас непокірну, вольову, цілеспрямовану, яка прагне чогось вищого. Це справжня художня натура. У 1838 р. Т. Шевченко навчався в Академії мистецтв (Петербург), де його вважали великим художником. У цей час він одержує срібні медалі за картини «Циганка-ворожка», «Катерина». У 1845 р. Радою Академії мистецтв Шевченкові надано звання некласного художника.

Вірші Шевченко почав писати ще з ранньої юності («Причинна», «Нудно мені, тяжко – що маю робити»). Пробудженню поетичного таланту сприяло ознайомлення з творами українських поетів. Вихід найвідомішої його збірки творів «Кобзар» став свідченням того, що в українську літературу прийшов поет великого обдарування. До цієї книги ввійшли такі твори: «Сон», «Гайдамаки», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Катерина», «Наймичка», «Тополя», «Заповіт» тощо.

Тарас Шевченко багато подорожував Україною (Полтавщина, Київщина, Волинь, Поділля), записував народні пісні, малював архітектурні й історичні пам'ятки, портрети і краєвиди. Творчість Тараса Шевченка проінята любов'ю до Бога. Він глибоко вірив, що є Сила, якій треба поклонятися, Сила, яка врятує світ від морального та духовного спустошення, виродження, збіднення. Цією силою є Бог. У поезії Тараса Шевченка Бог наближається до людини. Його поема про людину – це

розмова з Богом. Поет страждав, але його живила любов до Бога, до Батьківщини, прагнення до волі, до життя, невмируща віра в добро.

Великий вплив мала творчість Шевченка на літературу слов'янських народів (болгарського, чеського, польського). Він здійснив синтез української літературної мови з народною і збагатив виразальні можливості українського художнього слова.

Робота над мовним оформленням тексту

1. Знайдіть у тексті 10 прикметників. Утворіть усі форми вищого та найвищого ступенів порівняння. Наприклад: *глибокий – глибиший, більш глибокий, найглибиший, найбільш глибокий*.

2. У поданих реченнях вставте замість крапок прикметник. Наприклад: *Вірші Шевченка почав писати ще з ... (ранньої) юності («Причинна», «Нудно мені, тяжко – що маю робити»)*.

1. У 1838 р. Т. Шевченко навчався в Академії мистецтв (Петербург), де його вважали ... художником. 2. Поет страждав, але його живила любов до Бога, до Батьківщини, прагнення до волі, до життя, ... віра в добро. 3. Т. Шевченко виступив як поет-новатор, приніс із собою в українську літературу «нове слово», ... світ поезії, ... образи, картини й барви, небачене раніше багатство тем, ідей, мотивів, жанрів. 4. Ще з дитинства ... Тарас навчався читати і писати, у ... роки ним оволоділа пристрасть до малювання. 5. Він глибоко вірив, що є Сила, якій треба поклонятися, Сила, яка врятує світ від ... та ... спустошення, виродження, збіднення. Цією силою є Бог. 6. Це справжня ... натура. 7. Вихід найвідомішої його збірки творів «Кобзар» став свідченням того, що в українську літературу прийшов поет ... обдарування.

3. Від поданих іменників утворіть прикметники. Наприклад: *мова – мовний*.

<i>слово –</i>	<i>людина –</i>
<i>творчість –</i>	<i>сила –</i>
<i>література –</i>	<i>світ –</i>
<i>віра –</i>	<i>образ –</i>
<i>поезія –</i>	<i>Бог –</i>
<i>пристрасть –</i>	

4. Послугуючись тлумачним словником, з'ясуйте значення таких слів:

Спустошення, митець, пристрасть, свідчення, обдарування, новатор, виродження, збіднення, краєвид, гуманіст.

5. Складіть 3–4 речення, уживаючи такі словосполучення:

Українська література, великий поет, творчість Шевченка, найвідоміша збірка.

6. Поставте подані нижче прикметники в таких відмінках: *родовий, давальний, орудний*. Наприклад: *невмирущий – невмирущого, невмирущому, невмирущим*.

Народний, історичний, архітектурний, соціальний, духовний, слов'янський, шкільний, людський, талановитий, срібний, чутливий, вразливий.

7. Поясніть різницю у відмінках значення синонімів. До кожного з синонімів доберіть відповідні іменники. Наприклад: *гарний, чудовий, надзвичайний; гарний краєвид, чудовий настрій, надзвичайний силуєт*.

Великий, гігантський, колосальний; знаменитий, відомий, видатний, великий; звичайний, буденний, ординарний.

Робота над змістом тексту

I. Дайте відповіді на запитання за текстом «Тарас Григорович Шевченко».

1. Ім'я якого поета огорнено любов'ю українського народу?
2. Що приніс Т. Шевченко в українську літературу?
3. Яка пристрасть оволоділа Тарасом Шевченком у дитячі роки?
4. Які риси характеру виявлялися в поета ще з дитячих років?
5. Коли почав писати вірші Т. Шевченко?
6. Яку назву має найвідоміша збірка поета?
7. Які твори увійшли до збірки «Кобзар»?
8. Чи вірив Тарас Шевченко в Бога?
9. На літературу яких народів мала вплив творчість Т. Шевченка?

II. Кожне речення тексту спочатку прочитайте мовчки, а потім, не підглядаючи у текст, повторіть уголос.

III. Розкажіть про Тараса Шевченка – художника. Назвіть картини, які він намалював.

IV. Сформулюйте одним реченням сутність творчості Тараса Шевченка.

V. Візьміть участь у діалозі на тему «Роль митців в історії нації».

VI. Складіть власний мікротекст на тему «Видатний поет (письменник) мого народу».

Робота над компресією тексту

1. Аналізуючи текст, відповідайте на запитання. Для відповідей послуговуйтеся виразами, поданими справа.

Як називається текст?	Текст називається..., має назву
Чому присвячений текст?	Текст присвячений.....
Про що йдеться у вступі?	У вступі говориться (йдеться) про...
Скільки смислових частин має основна частина?	Основна частина складається з...
Що з'ясується в основній частині тексту?	В основній частині тексту розглянуто (подано, з'ясовано)
Про що говорить автор у висновку?	У висновку йдеться про... У висновку автор говорить про те, що...

2. Визначте вступ, основну частину, висновок тексту. Укажіть кількість смислових частин статті.

3. Перекажіть ті частини тексту, де мова йде про: 1) призначення поета; 2) Тараса Шевченка як новатора; 3) дитинство Шевченка; 4) навчання в Академії мистецтв; 5) збірку творів «Кобзар».

4. Прочитайте речення. Дотримуйтеся вказаного синтагматичного членування.

Тарас Шевченко глибоко вірив / що є Сила / якій треба поклонятися / Сила / яка врятує світ від морального та духовного спустошення / виродження / збіднення.

У поезії Тараса Шевченка / Бог наближається до людини.

Його поема про людину / це розмова з Богом.

Поет страждає / але його живила любов до Бога / до Батьківщини / прагнення до волі / до життя / невмируща віра в добро.

9. Складіть діалог на тему «Мій улюблений поет».

Текст №2

Філософські глибини поезії Тараса Шевченка

Тарас Шевченко – унікальна творча постать не лише тим, що він поет, національний пророк, «перший історик», а й тим, що він став духовним батьком відроджуваного українства. Власне філософська проблематика утворюється передовсім системою таких моральних категорій, як життя та смерть, віра, надія, любов, сумління тощо. Філософське світосприйняття Шевченка належить до того ряду, що в українській філософії можна охарактеризувати як «філософію трагедії» – прийняття на себе трагедії буття рідного народу, України.

Шевченко як поет-філософ у центрі поставив людину. Людина... А навколо неї природа, історія, релігія – усе це має значення лише у співвіднесеності з людиною. Творчість Шевченка – велика поема про людину. Природа наближається до людини, зливається з нею, передаючи їй болі й радіці, відтінки і почування.

Окрім того, світ України для Т. Шевченка утворюють два головних компоненти – це світ українського села і світ козаччини. Якщо світ козаччини минуле, то світ села – позачасовий, як світ органічно пов'язано з ним природи з її вічним циклічним життям. Світ села – це передовсім світ сакрального ідеалу, що відтворює модель України як ідеальної цілісності.

Село! І серце одпочине.

Село на нашій Україні –

Неначе писанка село,

Зеленим гаєм поросло.

Цвітуть сади; біліють хати,

А на горі стоять палати,

Неначе диво, А кругом

Широколисті тополі,

А там і ліс, і ліс, і поле,

І сині гори за Дніпром.

Сам Бог витає над селом.

Таке зображення для поета є узагальненим образом ідеального світу людини загалом. Однак поряд із цим світ села для Тараса Шевченка – це світ конфліктний. Україна сприймається ним як край, сповнений суперечностей, що зумовлюють неможливість існування людини в сучасному поетові стані.

Суттєво, що таким же конфліктним уявляється поетові й минуле, яке уособлює світ козацтва. Гетьманщина – важливий період козацтва – постійно зображується як форма ідеального існування. У вірші «Сон» старий дідусь говорить про неї як про «Божий рай». Чигирин – стара козацька столиця – це святе і славне місто. Та для Шевченка в українській історії нема і не могло бути «золотого віку», оскільки історія є неперервною. Минуле не протистоїть сучасному, є «тепер і тут». Якщо трагічним є сучасне, то не менш трагічне і минуле. Гострий біль за минуле рідного краю переповнює поезію Тараса. «Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказати про якого-небудь одного магната історію-правду, то перелякати саме некло можна».

Отже, і в минулому, і в сучасному поет не бачить «золотого віку», але

ідеальний світ не зникає з поля зору поета. Він переноситься в жадане майбутнє, осмислюючи себе у функції поета-пророка, який творить картину порятунку прийдешнього золотого віку. Світ ідеальної спільності, зародки якого є і в минулому, і в сучасному Україні, вбачається Шевченкові абсолютно панівним у її майбутньому. Це – світ, звільнений від сил зла, від національної та політичної залежності.

Образ ідеалу малюється Тарасом Шевченком як стан, де пануватиме братерське ставлення вільної людини до людини. Нормою ідеального існування є принципи, «щоб укупі жити з братом добре добро певне познати, не ділити». На протизвагу суспільству, де люди розділені з огляду на суспільний статус, багатства, ранги, привілеї, де панує фальшива наука і фальшива філософія, що обґрунтовує цей ненормальний стан речей, він кличе: «Розкуйтеся, братайтеся». Обніміте ж, брати мої,

Найменшого брата, –

Нехай мати усміхнеться,

Заплакана мати.

Благословить дітей своїх

Твердимн руками

І діточок поцілує

Вольними устами.

Отже, Тарас Григорович Шевченко – видатний український письменник, поет, прозаїк, драматург та етнограф. 278ротеї ого творчість достатньо широка за своїм контекстом. Зокрема у своїх поезіях, український геній сформував свою філософську концепцію та програму створення ідеального суспільства. Для нього важливе братерство, тобто демократія, якої не було раніше, відтак уся українська історія – це шлях до справжньої справедливості та рівноправ'я.

Мовне оформлення тексту

1. Поясніть значення виділених прикметників і словосполучень у пропорованих реченнях.

1. Тарас Шевченко – **унікальна** творча постать не лише тим, що він поет, національний пророк, «перший історик», а й тим, що він став **духовним батьком** відроджуваного українства; 2. Творчість Шевченка – **велика поема** про людину; 3. Світ **ідеальної спільності**, зародки якого є і в минулому, і в сучасному Україні, вбачається Шевченкові абсолютно **панівним** у її майбутньому; 4. Зокрема у своїх поезіях, український геній сформував свою **філософську концепцію** та програму створення ідеального суспільства.

2. Від поданих слів утворіть за допомогою суфіксів прикметники; суфікси виділіть. Наприклад: *ідеал* – *ідеальний*.

Поет, етнограф, геній, суспільство, ідеал, брат, людина, вік, період, столиця, місто, історія, правда, дух, батько, пророк, демократія.

3. Перевірте свою грамотність. Вставте пропущені літери в поданих прикметниках.

Українс...кий, сумлі...ий, коза...ина, жи...евий, ближн...й, мужн...й, пр...добрий, пол...вий, пр...великий, здорове...ий, пр...дорожній, пр...звище.

4. Знайдіть у тексті речення з поданими іменниками. Випишіть ці іменники з прикметниками, що знаходяться поряд. Складіть із ними речення.

Геній, історія, справедливість, ставлення, людина, спільність, світ, край, образ, народ.

Робота над змістом тексту

1. Читайте текст з олівцем. Підкресліть однією лінією зовсім невідомі для вас слова, а хвилястою ті, які можна зрозуміти з контексту або за відомими вам коренями.

2. Прочитайте виразно текст. Визначте тему, головну думку тексту. Випишіть ключові слова й словосполучення, що передають тему тексту. Визначте тему й основну думку тексту, запишіть цю думку одним реченням.

3. Назвіть засоби зв'язку між реченнями. Визначте тип мовлення, стиль тексту.

4. Прочитайте подані речення. Сформулюйте власну позицію щодо висловленої думки.

Шевченко як поет-філософ у центрі поставив людину. Людина... А навколо неї природа, історія, релігія – усе це має значення лише у співвіднесеності з людиною. Творчість Шевченка – велика поема про людину. Природа наближається до людини, зливається з нею, передаючи їй болі й радіці, відтінки й почування.

5. Виокремте основні філософські ідеї Тараса Шевченка. Напишіть коротку розповідь про власні філософські погляди. Оголосіть їх перед аудиторією.

6. Зберіть «розсіпаний» текст так, щоб із нього вийшли завершені речення.

Тарас Шевченко, постать, творчий, унікальний. Духовний, українство, відроджений, батько. Філософський, надія, таких утворюється, віра, цінностей, моральний, як, проблематика, категорій. Шевченко, людина, у центр, поставив.

Робота над компресією тексту

1. У поданому тексті визначте мікротеми та їх межі.

2. Виділіть у тексті основні компоненти його логічної структури: назву, вступ, основну частину, висновки.

3. Згорніть подані речення.

Образ ідеалу малюється Тарасом Шевченком як стан, де пануватиме братерське ставлення вільної людини до людини. Нормою ідеального існування є принципи, «щоб укупі жити з братом роби добро певне познати, не ділити». На противагу суспільству, де люди розділені з огляду на суспільний статус, багатства, ранги, привілеї, де панує фальшива наука і фальшива філософія, що обгрунтовує цей ненормальний стан речей, він кличе: «Розкуйтеся, братайтеся».

4. Співвіднесіть частини тексту з пунктами поданого простого плану.

План

1. Моральні категорії філософії.

2. Центр філософії Тараса Шевченка.

3. Компоненти світу у філософії Т. Шевченка.

4. «Золотий вік» у минулому й сучасному.

5. Образ ідеалу з погляду Тараса.

6. Філософська концепція ідеального суспільства.

5. Виділіть у тексті крупні смислові частини. Скажіть, про що йдеться в кожній із частин. Складіть простий називний план тексту.

6. Уважно прочитайте кожне речення в тексті. Виконайте такі завдання.

1) У поданому тексті відзначте ті речення, які мають надлишкову інформацію.

2) Прочитайте варіант тексту без надлишкової інформації.

3) Прочитайте перший варіант тексту, відзначте речення, які мають основну інформацію.

4) Розбийте текст, що висвітлює тему, на підтеми.

5) Складіть план із названих підтем.

6) Знайдіть частини, що відповідають кожному пункту плану.

7) Прочитайте план тексту.

8) Повторіть цей матеріал мовчки.

9) Передайте основний зміст всього тексту, користуючись опорними словами.

Текст №3

Україна й українці у творчості Т. Шевченка

Слово «Україна» – одне з найчастіше вживаних у поезії Тараса Шевченка. Почуття любові до рідної землі висловлено з великою силою пристрасті. Шевченко був сином свого народу і прагнув його визволення. Ніколи і ні в чому не підносив поет свій народ над іншими, не шукав у ньому рис, які були б властиві йому і більше нікому. Він був просто Людиною, знав свій обов'язок перед вселюдською сім'єю народів.

Ім'я Тараса Шевченка давно вже стало символом духовного здоров'я, художньої сили народу, його краси і мужності, совісті на терені історичної боротьби в ім'я справедливості. Велич душі народної сонцем засяяла з космічних орбіт Шевченкового слова. Геній поета належить усьому українському народові. Бог, Любов, Україна – усе це становить суть творчості Митця: Я так її, Я так люблю Мою Україну убогу...

Т. Г. Шевченко народився в Україні. Тут минуло його дитинство серед вишневих садків і струнких тополь, серед людей, красивих душею, добрих і співучих. Добро і зло він бачив на землі свого дитинства, відчував свою єдність з Україною, з її народом. Він справді виїшов із народу, жив із народом, всіма своїми думами і почуттями був із ним міцно й нерозривно пов'язаний.

Україна й українці – це ті образи, які невід'ємні від усієї творчості Т. Шевченка, прямо чи опосередковано вони присутні в усіх його творах. У ранніх творах вони мрійливі, емоційні, працелюбні, терплячі. У більш пізніх – стражденні, заклопотані.

Поет був ворогом будь-якої обмеженості, вважаючи, що здобутки кожної національної культури є здобутком усього людства. Закликає українців навчатися так, як треба, щоб у них була своя мудрість, проте щоб вони вивчали кращі здобутки світової науки та культури:

*Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.*

*Доля України для поета не була байдужою, про що він із болем пише:
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Шевченка висилали на заслання, не дозволяли жити в Україні, яку він любив, проте він твердо вірив, що: *На оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Поет уявляв собі «сім'ю вольну, нову» народів, де оживе природа й оживуть люди, де не буде ніякого гноблення, а пануватиме воля і братерство.

Мовне оформлення тексту

1. Слухайте текст. Записуйте його. Підкресліть прикметники. Визначте рід, число, відмінок у записаних словах.

2. Випишіть із тексту слова у два стовпчики, де кількість літер і звуків збігаються і навпаки. Наприклад: *єдність* [й'едн'іс'т'] – 7 звуків, 7 літер.

3. Чи знаєте ви значення цих слів та сполучень? Перевірте себе за словником.

Цурається, символ духовного здоров'я, супостат, терени історичної боротьби, лукавий, опосередкований, пристрасть.

4. Знайдіть у тексті слова, ужиті в переносному значенні. З якою метою використовує їх автор?

5. Перевірте свою грамотність. Уставте пропущені літери (знаки) на місці крапок.

В...ликий, визволе...я, обов...язок, вселюде...кий, сім...я, ім...я, в...шневий, почу...я, справ...дливий.

6. Доберіть синоніми до виділених слів.

1. Шевченко був сином свого народу і прагнув його визволення. 2. Тут минуло його дитинство серед вишневих садків і струнких тополь, серед людей, красивих душою, добрих і співучих. 3. Геній поета належить усьому українському народові.

Робота над змістом тексту

1. Прочитайте текст. Запишіть ключові слова з тексту, обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання для одногрупників за змістом прочитаного.

2. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть заголовок, відбивши в назві основну думку висловлювання.

3. Дайте відповіді на запитання викладача повними реченнями.

– Чи підносив Т. Шевченко свій народ над іншими?

- Що становить суть творчості Тараса Шевченка?
- Чи закликав Шевченко людей до навчання?
- Чи був Шевченко на засланні?
- Яким уявляв Шевченко майбутнє свого народу?

4. Прочитайте текст кілька разів, щоб він звучав правильно і чітко. Запишіть читання тексту на аудіоносії.

5. Напишіть твір-мініатюру про поета (письменника), який творчістю служить своєму народові.

Робота над компресією тексту

1. Поставте питання до кожного абзацу. Запишіть запитання та відповідь на нього, обравши з тексту основну інформацію. Записані вами відповіді будуть вважатися тезовим планом тексту.

2. Проаналізуйте текст, використовуючи конструкції, що подані нижче.

Текст називається...

Описується (що?)

Присвячений (чому?)

Автор доводить (що?)

Написаний на тему (яку?)

Розкриває (що?)

У тексті мова йде (про що?)

Робить висновки (про що?)

3. Випишіть із кожного абзацу ключові слова. Визначте інформаційний центр кожного речення, підкресліть його хвилястою лінією. З опорою на інформативні центри складіть питання до кожного речення, запишіть їх.

4. Прочитайте текст. Яке слово чи словосполучення можна використати як заголовок поданого тексту?

5. Складіть цитатний план на матеріалі тексту «Україна й українці у творчості Тараса Шевченка», використовуючи цитати з поетичних творів.

Самостійна робота

Студентам-іноземцям, які вивчають українську мову, необхідно ознайомитися з творчістю великого українського поета. Для прочитання обираються найбільш відомі та знакові твори автора («Причинна», «Минають дні, минають ночі...», «Доле, де ти! Доле, де ти?», «Чи ми ще зійдемося знову?..», «Мені однаково...», «Зоре моя вечірняя...», «Садок вишневий коло хати» тощо), в яких відображені світоглядні позиції Кобзаря, його бачення світу, що продукує мовну картину світу українського народу.

Причинна (уривок)

*Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*

*І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядає,
Неначе човен в синім морі,
То виринає, то потонає.*

*Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів.*

Коментарі: *підійма* – розмовна, коротка форма від дієслова *підіймає*; *сич* – хижий птах бурого кольору родини совиных; *гай* – невеликий, переважно листяний ліс.

* * *

*Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить.
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...
Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої;
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятися.*

*Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.*

*А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинай
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирати в неволі,
А ще гірше – спати, спати,
І спати на волі –
І заснути навек-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув!
Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої;
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої! злої!*

Коментарі: *волочитися* – тягтися поверхню будь-чого; бродяжити без потреби; *колода* – стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля; про неповоротку, незграбну, нечуйну людину; *кайдани* – залізні ланцюги з кільцями на руках в'язнів; у переносному значенні те, що зв'язує людину, позбавляє її волі.

* * *

*Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебри рознесли!
Нехай і так. Не наша мати,
А довелось поважати.
То воля Господа. Годіть!*

*Смиріться, молитесь Богу
І згадайте один другого.
Свою Україну любіть.
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжскую минуту
За неї Господа молитъ.*

Коментарі: *дебри* – хащі; *Господь* – одна з назв Бога у християн; *лютий* – хижий, кровожерливий, злий, жорстокий, нещадний.

* * *

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малога сліду не покину
На нашій славній Україні,*

*На нашій – не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Коментарі: *однаковісінько* – зменшено-пестлива форма від *однаково*;

молитися – звертатися до Бога, святих із проханням, подякою, проказувати слова молитви, благи, дуже просити; *приспати* – викликати сон у кого-небудь, змушувати спати, навівати сон пісню, гіпнозом; *окрадений* – позбавляти будь-чого, матеріальних та духовних цінностей, залишати без нічого.

Княжна (уривок)

*Зоре моя вечірня,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає,
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою*

*Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.
Як у полі на могили
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та стрісі
Недолю віщує.
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає...*

Коментарі: *веселка* – дугоподібна різнобарвна смуга, яка з'являється в атмосфері внаслідок заломлення сонячних променів у краплинах дощу; райдуга; *позичати* – брати щось у борг у кого-небудь; *сокорина* – високе листяне дерево родини вербових із добре розвиненою кроною; чорна тополя; *віти* – відгалуження дерева або трав'янистої рослини; гілки; *нехрещений* – той, над яким не було здійснено обряду хрещення, якого не хрестили, який не належить до християн; *вовкулак* – вовк, за народними повір'ями, людина, що обертається на вовка.

N. N.

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люде, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,*

*На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! – і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.*

Коментарі: *люде* – застаріла форма від *люди*; *линати* – плавно, легко летіти; рухатися вперед із великою швидкістю; поширюватися в просторі; *дума* – те, що з'являється внаслідок міркування, продукт мислення, припущення, передбачення, намір, замисел, задум.

Подражаніє

*Посаджу коло хатини
На wspomин дружині
Яблуньку, і грушеньку,
На wspomин єдиній!
Бог дасть виростуть. Дружина
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.*

*А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.
«Тойді, серце, як бралися,
Сі дерева садив я...
Щасливий я!» «І я, друже,
З тобою щаслива!»*

Коментарі: *древа* – застаріла форма від *дерева*; *холодочок* – зменшено-пестлива форма від *холодок*, затінене місце, затінок, тінь, прохолода; *тойді* – застаріла форма від *тоді*; *сі* – застаріла форма від *ці*; *серце* – ласкаве звертання до коханої.

Завдання до тексту поезій

1. Прочитайте вірші Т. Г. Шевченка та коментарі до них.
2. Розставте словесні та логічні наголоси, попрацюйте над партитурою текстів (паузи, інтонаційні малюнки).
3. Сформулюйте тему кожної поезії.
4. Вивчіть напам'ять дві поезії Т. Г. Шевченка, продекламуйте їх своїм однокласникам.
5. Визначте, чим поезії українського митця близькі Вам як представникові іншої культури.
6. Прочитайте переклади «Заповіту» Т. Г. Шевченка європейськими мовами. Знайдіть смислові та стилістичні відтінки, що з'явилися, або втрачилися під час перекладу. Спробуйте перекласти вір українського митця рідною мовою.

MY TESTAMENT

(англійська мова; переклад Джона Вейра)

When I am dead, bury me
 In my beloved Ukraine,
 My tomb upon a grave mound high
 Amid the spreading plain,
 So that the fields, the boundless steppes,
 The Dnipro's plunging shore
 My eyes could see, my ears could hear
 The mighty river roar.
 When from Ukraine the Dnipro bears
 Into the deep blue sea
 The blood of foes ... then will I leave
 These hills and fertile fields --

I'll leave them all and fly away
 To the abode of God,
 And then I'll pray ... But till that day
 I nothing know of God.
 Oh bury me, then rise ye up
 And break your heavy chains
 And water with the tyrants' blood
 The freedom you have gained.
 And in the great new family,
 The family of the free,
 With softly spoken, kindly word
 Remember also me.

LE TESTAMENT

(французька мова; переклад Анрі Абріля)

Quand je mourrai, enterrez-moi
 Au milieu de nos plaines,
 Sur un tertre au milieu des steppes
 De ma si douce Ukraine,
 Pour que je voie les champs immenses,
 Les rives escarpées,
 Que je puisse entendre le Dniepr
 Mugir à mon côté.
 Quand le fleuve, loin de l'Ukraine,
 Dans la mer bleue profonde
 Versera le sang ennemi,
 Je quitterai ce monde,
 Champs et collines... Volerai

Au royaume de Dieu
 Pour prier... Mais en attendant,
 Je ne connais pas Dieu.
 Enterrez-moi et dressez-vous,
 Brisez les fers maudits,
 Arrosez votre liberté
 Du sang de l'ennemi!
 Et que dans la grande famille,
 Délivrée de ses chaînes,
 Avec des mots doux et paisibles
 De moi l'on se souviene.

TESTAMENTO

(іспанська мова; переклад *Сесара Арконада і Федіра Кельїна*)

Cuando yo muera, enterradme
En una tumba alla arriba,
Sobre un cerro que domine
Toda mi Ucrania querida.
Que inmensos campos se vean,
Y al Dniéper con sus colinas
Que se le vea y que se oiga
Cómo ruge y cómo grita.
Cuando el Dniéper desde Ucrania
Al mar azul lleve en clamor,
De todos sus enemigos,
La sangre, entonces yo

Dejaré campos y montes
Y he de volar hasta Dios
Para rezar. Y antes de esto
A Dios no conozco yo.
Y después de sepultarme
Alzaos, romped las cadenas,
Rociad con sangre enemiga
La libertad, que es tan vuestra.
Y a mi, en la familia nueva
No me olvidéis, acordaos
Con palabras dulces, buenas.

7. Розкажіть про одну з найвизначніших постатей поетів Вашої країни, що мали значення для становлення національної культури. Прочитайте улюблений вірш із його поетичної спадщини. Спробуйте перекласти уривок українською мовою або передати зміст прозою. Розгляньте ілюстрації до поетичних творів Т. Г. Шевченка. Сформулюйте думку про те, чи відповідає зміст поезій представленим українським реаліям.

Отже, запропонована система роботи сприяє формуванню соціокультурної компетентності студентів, удосконаленню умінь та навичок розуміння текстів культурологічного спрямування.

УДК 371:811.161.2

Т. М. Мішеніна

ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ АФІКСОЇДІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Мішеніна Т. М. Вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів в українській мові у змісті фахової підготовки майбутніх філологів.

У статті розкрито словотворчий потенціал афіксоїдів в українській мові у змісті фахової підготовки майбутніх філологів: статус афіксоїдів, вплив афіксоїдів на посилення аглютинативних тенденцій в українській мові. Розроблено систему завдань, спрямованих на вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів у змісті навчальних дисциплін науково-предметної підготовки.

Ключові слова: афіксоїд, префіксоїд, суфіксоїд, словотворчий потенціал, майбутні вчителі філологічних спеціальностей.

Мишеніна Т. М. Изучение деривационного потенциала аффиксоидов в украинском языке в содержании профессиональной подготовки будущих филологов.

В статье раскрыт деривационный потенциал аффиксоидов в украинском языке в содержании профессиональной подготовки будущих филологов: статус аффиксоидов, влияние аффиксоидов в усилении аглютинативных тенденций в украинском языке. Разработана система заданий, направленных на изучение деривационного потенциала аффиксоидов в содержании учебных дисциплин научно-предметной подготовки.

Ключевые слова: аффиксоид, префиксоид, суффиксоид, деривационный потенциал, будущие учителя филологических специальностей.

Mishenina T. M. Study derivational building in ukrainian affixoids language in the content of training future philologists/

The article discloses a derivative affixoids potential in the Ukrainian language in the content of training future philologists: status affixoids influence in strengthening affixoids aglyutinativnyh trends in the Ukrainian language. A system of tasks aimed at the study of potential diversion affixoids in the content of academic disciplines scientific subject training.

Key words: affixoids, prefiksoid, suffiksoid, derivational potential future teachers philological specialties.

Зміст філологічних і психолого-педагогічних наук останніми роками значно змінюється відповідно до розвитку соціокультурної дійсності й наукових шкіл. Це знаходить послідовне втілення в розробленні програм наукових дисциплін із унесенням до змісту інновацій у філології, педагогіці і психології. Основні тенденції, які відображають окреслені зміни, виявляються в таких принципах побудови змісту навчальних дисциплін у ВНЗ:

1) інтеграція змісту уможливило вивчення психолого-педагогічних і філологічних наук на основі трансдисциплінарності – принцип міжпредметності;

2) гуманізація змісту і методів навчання передбачає вивчення наукових об'єктів відповідно до їх людинотворчого ресурсу – принцип антропоцентризму;

3) інноваційні процеси передбачають переосмислення функцій у структурі наук – принцип неофункціоналізму;

4) трансформаційні процеси передбачають виявлення і пояснення системних зв'язків елементів у межах наукової галузі – принцип експланаторності.

У процесі вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів в українській мові у процесі фахової підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей необхідним є врахування окреслених принципів за умови діяльнісного підходу до фахової підготовки

майбутніх філологів.

Запровадження діяльнісного підходу до організації навчання, що передбачає створення умов задля активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбуватиметься свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду, уможливило активну участь студентів у процесі навчання; окреслює можливості прикладного використання знань у реальних умовах, наприклад, у проєктувальній діяльності як одному із способів оптимізації фахової підготовки студентів-філологів.

Важливими для нашого дослідження є праці з питань діяльнісного підходу до навчання учнів у загальноосвітніх закладах (С. Гончаренко, С. Караман, В. Коржуєв, П. Кубрушко, В. Ледньов, О. Пометун, В. Попков, О. Савченко, Д. Чернилевський); психологічні концепції діяльності (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); теорії формування особистості в навчально-виховному процесі (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, С. Максименко, В. Роменець, Т. Яценко).

Виробленню стратегії нашого дослідження сприяли методологічно спрямовані дослідження В. Беспалька, В. Бондаря, Б. Гершунського, С. Гончаренка, І. Зязюна, Г. Костюка, В. Кременя, В. Лозової, Н. Ничкало, І. Підласого, В. Рибалки, В. Семиченко, О. Савченко, О. Сухомлинської.

Запровадження діяльнісного підходу до навчання майбутніх учителів філологічних спеціальностей дозволить розв'язати суперечність між потребою у формуванні предметної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей як важливого складника їх фахової підготовки у вищому навчальному закладі і відсутністю наукового розв'язання цієї проблеми у вищих педагогічних навчальних закладах, дидактичних і методичних розробок, практичних рекомендацій для викладачів із зазначеного питання.

Мета публікації – розкрити словотворчий потенціал афіксоїдів в українській мові у змісті фахової підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей.

Вивчення словотворчого потенціалу передбачено навчальними дисциплінами циклу науково-практичної підготовки: *Культура мовлення (орфографічні норми); Латинська мова (лексичні норми); Сучасна українська літературна мова (лексичні та морфемно-словотвірні норми); Стилістика української мови та риторика; Лінгвістичний аналіз тексту (стилістичні норми).*

Система організації навчальної діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей має враховувати досягнення психолого-педагогічних і філологічних наук, що уможливило розгляд фахової підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей як процес створення ефективного навчального середовища з його суб'єктами діяльності. Саме на цих засадах має базуватись управління системою підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей з регіональним і вітчизняним рівнями освітньо-кваліфікаційної характеристики задля формування предметної компетентності.

Вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів в українській мові передбачає такі етапи: з'ясування сутності розгляданого явища; розгляд афіксоїдів на орфографічному, морфемно-словотвірному, лексичному і стилістичному рівні; спостереження над динамічними змінами, що відбуваються у мовній системі; оволодіння методикою вивчення аналізованого мовного явища.

Афіксоїд – проміжна афіксоподібна морфема, що є частиною складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідносною з основою и коренем, яка повторюється з тим самим значенням у багатьох словах, наближаючись за словотвірними функціями до афіксів.

Сучасна українська мова засвідчує афіксоїди у складних словах, що можна обґрунтувати залежністю творення складних слів від лексики й синтаксису. Типізація вираження словотвірної й лексичної семантики за допомогою складних слів пов'язана з однотипністю формальних перетворень різнорівневих одиниць, зокрема – словосполучень у речення [2; 3; 6; 7].

Афіксоїди, не втрачаючи тісного зв'язку з кореневими морфемами, формують словотвірні типи аналогічно до префіксів і суфіксів [4, с. 30–31].

Функціональними є афіксоїди, що у прикінцевій позиції в українській мові втратили зв'язки зі спільнокореневими словами: *-ом* (сприймається як суфіксальна): *міома, неврома, саркома, трахома, папілома* тощо. При утворенні розглядуваних термінів використовується суфіксальний спосіб творення іменників (*nephritis, meningitis, туюма, leucocytus, leucocytosis*). Грецькі суфікси іменників становлять: *-is* (*ознака хвороби*); *-it is* (*запалення*); *-ōta* (*пухлина*); *-osis* (*перевищення норми*). Пор.: *-онко* (сприймається як префіксоїдна): *онкологія, онкосфера* [4, с. 31; 5].

Завдання: Утворіть складні слова за формулою: *запалювальний процес + орган*:

Довідка: -ot- – вухо; -derm- – шкіра; -stomatit- – рот.

Завдання: Запишіть терміни латинською мовою, виокремте терміноелементи, укажіть їх значення:

Офтальмологія, патогенез, ендоскопія, дистонія, поліартрит, гастроскопія, аритмія, фармакотерапія, артроліз.

Завдання: Поясніть значення термінів:

Neuralgia, anaesthesia, hypoaesthesia, hydrotherapia, hydrophobia.

Використовуваням при утворенні термінів також є спосіб складання основ: *одонталгія, невралгія, гістологія, гідротерапія, гастроскопія, кардіографія, кардіологія.*

Завдання: Виокремте значущі елементи в наведених термінах, запишіть українською мовою, поясніть значення:

Haemogramma, ophthalmia, bacteriaemia, hydrophobia, phytotherapia, pharmacologia, cardiologia, pathologia, odontalgia, angiographia, angiospatius.

Завдання: Утворіть терміни, поясніть їх значення:

а) рослина, ліки, вода, повітря, жар + ... (o) therapia;

б) голова, нирка, м'яз, шлунок + ... (o) algia.

Завдання: Утворіть за допомогою сполучного голосного «о» терміни із терміноелементів із таким значенням:

Серце + наука; ліки + наука; кров + наука; клітина + наука; тканина + наука.

Префіксоїдні запозичені основи широко використовують словотворчі елементи складних слів *авіа-, авто-, агро-, біо-, відео-, геліо-, гідро-, електро-, зоо-, кіно-, палео-, радіо-, соціо-, стерео-, теле-, турбо-, фоно-, фото-* тощо: *авітор, автомобіль, агропромисловий, біоенергетика, відеоролик, геліосистема, електростанція, зоонім, кінофільм, радіоуправління, соціометрія, стереосистема, телепередача, турбомеханізм, фонотека, фотоательє.*

Префіксоїди набувають стандартного значення «який стосується тієї предметної ділянки»: *радіотовари, радіотелетайп, радіотелефон, радіотермографія, радіотуманність, радіоустановка, радіотрансляція, радіотеплокація, радіоцикл, радіохвиля, радіоформа, радіоцент, радіочастота, радіошум, радіощогла.*

Водночас спостерігаємо терміни, значення яких засвідчує більш широкий діапазон реалізації додаткових значенневих компонентів унаслідок тематичного розшарування дериватів унаслідок полісемії

твірної основи. Зокрема, у термінах *радіоавтограф*, *радіоаеронавігаційний*, *радіоаеронавігація*, *радіоакумулятор*, *радіоакустичний*, *радіовишка*, *радіолабораторія* префіксоїд *радіо*-реалізує значення «передавання на відстань без дротів інформації за допомогою радіохвиль»; *радіовиступ*, *радіожурнал*, *радіоінформація*, *радіолекторій*, *радіолекція*, *радіоспектакль*, *радіотеатр*, *радіошуми* – «радіопередача»; у термінах *радіодеталь*, *радіозавод*, *радіоелемент*, *радіомайстерня*, *радіопересувка*, *радіотовари*, *радіоустановка* – «те саме, що радіоприймач».

Завдання: Користуючись Словником української мови, поясніть значення термінів. Зверніть увагу на тематичне розшарування:

а) *фото/альбом*, *фото/аматор*, *фото/апарат*, *фото/архів*, *фото/ательє*, *фото/виставка*, *фото/вікно*, *фото/вітрина*, *фото/газета*, *фото/галерея*, *фото/добірка*, *фото/документ*, *фото/експозиція*, *фото/етюд*, *фото/журналіст*, *фото/журналістка*, *фото/знімок*, *фото/знімання*, *фото/знімальний*, *фото/зображення*, *фото/ілюстрація*;

б) *стерео/апаратура*, *стерео/діапозитив*, *стерео/екран*, *стерео/ефект*, *стерео/звук*, *стерео/звучання*, *стерео/канал*, *стерео/кіно*, *стерео/кінокамера*, *стерео/кінотеатр*, *стерео/компаратор*, *стерео/листівка*, *стерео/магнітофон*, *стерео/механіка*, *стерео/мікроскоп*, *стерео/музика*, *стерео/навушники*, *стерео/телебачення*, *стерео/фотографія*, *стерео/хімія*.

Завдання: Ознайомтеся з наведеними прикладами термінів. Зробіть висновок про словотворчий потенціал іншомовних елементів, поясніть значення.

«*Відео* – 1. Галузь масової культури, пов'язана із записом та відтворення відеоінформації, технічні засоби, що забезпечують цю галузь. 2. розм. «Те ж саме, що відеофільм»:

В інтернеті можна дивитися навіть відео; Глядачеві часом не вистачає насиченого відеоряду, який частково компенсує закадрований текст-роз'яснення; Нечуючим це вдалося абсурдом, а ті, хто навчає дітей жестовій мові, попросили записи ефірів для використання як навчального відеопосібника (Україна молода).

«*Аудіо* – перша частина складних слів, що вказує на зв'язок із звуком, слухом, способом запису і відтворення звукової інформації»:

До речі, судді досі не вирішили, як бути із документальними фільмами, аудіовізуальними записами, які обидві адіо те долучити до справи»; Нам потрібно заздалегідь формувати позитивний імідж Чернігова. Задля цього пропонуємо взаємний обмін рекламних носіїв, а

також відео- та **аудіороликів** з інформацією про туристичний потенціал з іншими містами України та містами-партнерами Чернігова за кордоном»; До видання увійшло 200 віршів письменниці, з яких 50 публікуються вперше. До збірки додається **аудіодиск**» (Україна молода).

В українській мові використовуваними є питомі й запозичені основи, що співіснують. Особливістю їх функціонування є те, що запозичені афіксоїди переважають у науковому стилі (у складі термінів); питомі – здатні бути компонентами фразеологізмів. Пор.: **водогін**; (*aqua* – лат.) **акваплан**; (*hydr-* – гр.) **гідросепаратор**; (*water* – англ.) **ватерполо**.

Завдання: Зробіть висновки щодо словотворчого потенціалу питомих й іншомовних компонентів терміносистеми української мови.

Водогін, водомір, аквапанг, акваплан, аквамобіль, акваторія, акваріум, гідраріум, гідротерапія, гідроаеродром, гідробіологія, гідрологія, гідропульт, гідросепаратор, гідроліз, ватержакет, ватерполо, ватерлінія.

Завдання: Доберіть приклади термінів з основами, що співіснують у мові. Подайте коментар щодо особливостей функціонування термінів з такими основами (*земле-, гео-; біо-, життя-; геліо-, сонце; тепло-, термо -; пис-, -граф; -мір, -метр; -нос, -фор; -люб, -філ*).

Зауважимо, що залежно від галузі основні моделі термінів утворюються відповідно до тенденції: перевага грецького або латинського елемента. Наприклад, моделі медичних термінів (клінічна термінологія) мають у першій позиції основу грецького іменника або прикметника (основу грецької назви органа, тканини): *neuroma, gastroscopia, haematologia, otitis, dermatitis* (*неврома, гастроскопія, гематома, отит, дерматит*). Для порівняння наводимо грецькі корені-синоніми латинських іменників: *-neur-* / *nervus*; *-gastr-*, *-stomach-* / *ventriculus*; *-haem-* / *sanguis*; *-ot-* / *auris*; *-derm-* / *cutis*.

Завдання: Запишіть терміни по-латині, виокремте грецькі терміноелементи, укажіть їх значення: *офтальмологія, патогенез, радіотерапія, артроз, неврастенія, кардіографія, гематома, енцефаліт, гістогенез, кардіоліз, кардіофобія, бактеріємія*.

Запозичені основи можуть наближатися до префіксів і суфіксів залежно від таких лінгвістичних умов:

- 1) видозміна форми афіксоїда;
- 2) позиція у слові (препозиція вимагає приєднання сполучного

голосного; постпозиція передбачає поєднання запозиченої основи з нульовою флексією або одним суфіксом та флексією): *-card-* – *кардіолог* – *стенокардія*; *-bi(o)-* – *біометрія*, *біологія* – *анабіоз*; *-phago-* – *фагоцитоз* – *орнитофаг*; *-phobia-* – *гідрофобія* – *русофоб*.

Завдання: Визначте статус запозичених основ. Обґрунтуйте думку.

1. *Графологія*, *графометрія* – *барограф*, *кардіограф*, *міограф*, *гемотографія*.

2. *Логопед*, *логограма* – *ларинголог*, *гастронолог*, *алерголог*, *кардіологія*.

3. *Невропат*, *телепат* – *патологія*, *патогенез*, *патофізіолог*.

Завдання: Спрогнозуйте терміни відповідно до позиції запозичених основ. Зробіть висновок про їх словотворчий потенціал і сферу функціонування: *андро-* / *-андрія*; *бласто-* / *-бласт*; *морфо-* / *-морф*, *морфізм*; *адіо те-* / *-антроп*; *фоно-* / *-фон*.

У сучасній українській мові виокремилися групи запозичених основ, що мають продуктивність у пре- та постпозиції: 1) препозиція: *гемо-*; *ефіро-*; *імуно-*; *мото-*; *механо-*; *техно-*; *хіміо-*; 2) постпозиція: *-гамія*; *-дром*; *-скоп*, *-скопія*; *-стат*; *-тека*; *-фікація*; *-цид*: *гемограма*, *гематома*, *ефіротерапія*, *ефіромісткий*, *імунодефіцит*, *мотодром*, *механоцикл*, *технопарк*, *хіміобіогенез*, *моногамія*, *аеродром*, *термоскоп*, *мікроскоп*, *гігроскопія*, *фільмотека*, *теплофікація*, *геноцид*, *інсектицид*, *екоцид*.

Завдання: Визначте статус запозичених основ у наведених словах. Зробіть висновок.

Полігамія, *електроскоп*, *гематома*, *мотоцикл*, *гігроскоп*, *геліостат*, *аеростат*, *фонотека*, *кінотека*, *гербіцид*.

На сучасному етапі розвитку української мови триває процес адаптації запозичених основ на рівні лексикалізації [1; 4, с. 88]: *аудіо*, *відео*, *кіно*, *мото*, *метро*, *максі*, *міні*, *радіо*, *стерео*, *фото*.

В епоху інформатизації розвиток відеотехніки, потреба у зв'язку з цим у нових номенах зумовили словотвірну активність латинської за походженням основи *відео* (з лат. – *дивлюся*, *бачу*). Відповідно, основа *відео* у структурі кількох слів *відеотелефон*, *відеограма*, *відеосигнал*, *відеофонограма* [8, с. 127] стає згодом більш продуктивною: з'являються дво- і трикомпонентні похідні з цією основою

Основа *відео* входить до складу назв: а) технічних засобів для знімання і відтворення відеозапису (*відеоапаратура*, *відеоплеєр*, *відеотехніка*); б) назв приміщень і закладів для створення і

демонстрації відеопродукції (*відеоб'єднання, відеоцентр*); в) назв видів відеопродукції (*відеоматеріал, відеотелеметр*).

Засвідчено словотвірну активність основи латинського походження *audio*, семантика якої пов'язана зі слуховим сприйняттям інформації, музики: *аудіоапаратура, аудіокасета, аудіотехніка*.

Завдання: Порівняйте значення запозичених основ. Поясніть сутність явища *лексикалізації*. Визначте статус запозичених основ: *відео, невідм., с.; відео/апаратура, відео/версія, відео/гра, відео/диск, відео/зал, відео/запис, відео/зображення, відео/інженер, відео/інформація, відео/камера, відео/касета, відео/кліп, відео/магнітофон, відео/матеріал, відео/піратство, відео/плівка, відео/приставка, відео/програвач, відео/прокат, відео/режисер, відео/реклама, відео/ринок, відео/ролик, відео/ряд, відео/салон, відео/сигнал, відео/стрічка, відео/телефон, відео/техніка, відео/фільм*.

У сучасній українській мові афіксоїди становлять потужний словотвірний ресурс, посилюючи аглютинативні тенденції: *телеграф – автотелеграф, радіоавтотелеграф; навігація – аеронавігація, радіоавіанавігація; телеметрія – біотелеметрія, космобіотелеметрія*.

Завдання: Подайте коментар щодо розвитку аглютинативних тенденцій в українській мові: *кінодраматургія, радіодрама, фотокінотехніка, радіокіноустановка, кінофотолабораторія, радіолокаційно-оптичний, радіокартографування, телерадіокомплекс, мікрорадіоприймач, мікрорадіоприймач, радіотелемеханіка, радіотеплолокація, радіотермографія, радіофототелеграф, стереофотографія, біогеохімія, геліогеофізика, гідрометеослужба, електротепловентильатор*.

У сучасній українській мові афіксоїди становлять проміжну афіксоподібну морфему. Залежно від позиції у слові і зміни форми афіксоїди можуть мати статус префіксоїдів і суфіксоїдів. Афіксоїди активізують аглютинативні тенденції української мови.

Вивчення словотворчого потенціалу афіксоїдів в українській мові передбачає максимальне врахування здобутків наукових шкіл щодо розглядуваного мовного явища.

Навчальна діяльність майбутніх філологів за діяльнісного підходу характеризується єдністю цілей і напрямів навчально-пізнавальної, наукової і виховної роботи у ВНЗ: реалізацією взаємозв'язку і наступності форм і методів фахової підготовки студентів; безперервністю науково-дослідницької діяльності; поглибленням предметних знань студентів і їх послідовне

використання у процесі взаємонавчання; формуванням науково-методологічного світогляду.

Література

1. Авдеєва С. Л. Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові / С. Л. Авдеєва // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Част. 1. – С. 11–20.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови : Морфологія / Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.
3. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
4. Клименко Н. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Клименко // Українська мова та література. – 2000. – № 32. – 95 с.
5. Світлична Є. І. Латинська мова : [підручник] / Є. І. Світлична, І. О. Толок // Тривіальні (умовні) назви лікарських засобів. – [3-тє вид.]. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – С. 77–90.
6. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Гриценка. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
8. Словник іншомовних слів. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 780 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арешенкова Александра Юрївна – аспірант кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Бакум Зінаїда Павлівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Березовська-Савчук Наталя Анатоліївна – здобувач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Вавринюк Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Голованова Елена Іосифовна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії мови Челябінського державного університету, дійсний член Академії гуманітарних наук, член Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів (Челябінськ, Росія).

Городецька Вероніка Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Демиденко Ганна Глібівна – асистент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Євтушенко Наталя Іванівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Зевако Валентина Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського».

Ішкаков Артур Євгенович – асистент кафедри дошкільної освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ішкакова Інна Євгенівна – здобувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ішкакова Ірина Опанасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Камишинова Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та перекладу Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця.

Каневська Ольга Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Клименко Ірина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коваленко Ганна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ковальова Ганна Миколаївна – асистент кафедри українознавства та гуманітарної освіти Донбаської державної машинобудівної академії.

Колоїз Жанна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Кушлик Оксана Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Литовченко Ірина Олександрівна – здобувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Малюга Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мельник Наталія Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мишеніна Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Муравська Світлана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Пишина Наталія Іванівна – аспірант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка

Рись Лариса Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Ріжко Руслана Любомирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Інституту філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Сегін Любомир Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Семененко Любов Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Токарев Григорій Валерієвич – доктор філологічних наук, професор, завкафедрой документоведення і статистики російського мови Тульського державного педагогічного університету ім. Л. Н. Толстого (Тула, Росія).

Томіленко Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Федюніна Інна Едуардовна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Белгородського державного національного дослідницького університету (Белгород, Росія).

Шарманова Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Щербак Світлана Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Явір Лілія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ясинецька Наталія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Ясинецька Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Яцик Олена Павлівна – викладач кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

**Рукописи не повертаються.
Редакційна рада залишає за собою право
редагувати і скорочувати текст.**

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Формат А4, поля – 2,5 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1, абзац – 1,25 см.
3. УДК
4. Анотації (українською, російською, англійською мовами) передбачають прізвище, ініціали, назву статті, текст, ключові слова (5–6 рядків 12 кеглем). Подавати перед текстом статті.
5. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом з покликанням на джерело (1, с. 24)
6. Для покликань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [2, с. 5].
7. Список літератури в алфавітному порядку оформлювати згідно з державним стандартом.
8. Обов'язково диференціювати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки («») та апостроф (').

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

*Адреса для
спілкування*

**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086**

+38(0564)71-42-47

Ф 54 **Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету** : зб. наук. праць. – Вип. 10 / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацькі та ін.]. – Кривий Ріг, 2014. – 300 с.

ISSN 2305–3852

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних та літературознавчих явищ. Представлено важливі аспекти викладання мов у школі та вищому навчальному закладі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.2Ук

Наукове видання

Філологічні студії

Науковий вісник

Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

Випуск 10

Відповідальний редактор – **Ж. В. Колоїз**
Відповідальний секретар – **Н. М. Малюга**
Коректор – **В. М. Борита**

Макет і верстка – **Р. А. Козлов**

Підписано до друку 12.05.2014.

Формат 60×84/16. Ум. др. арк. 17,50. Обл.-вид. арк. 17,62.

Тираж – 150 пр.

Друкарня Р. А. Козлова.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4514 від 1.04.2013 р.

Друкарня С. Г. Щербенка

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027

(0564) 92-20-77 097-192-20-77

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4561 від 13.06.2013 р.